5985 2003 DEC 15. 2003/6 575

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XXXI. ÉVFOLYAM

HONISMERET
XXXI. évfolyam • 6. szám
2003. december

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
HAVASSY PÉTER KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

•

Szerkesztőség:
Budapest I., Corvin tér 8.
Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím:
1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
vjrktf.hu/honisme.htm
INDEX 25387
E-mail: acsai@hnm.hu

Megjelenik a

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,

a **Nemzeti Kulturális Alapprogram,**

valamint az

Oktatási Minisztérium

támogatásával, évente hatszor.

Előfizetési díj egy évre 1500 Ft,
fél évre 750 Ft,
az egyes számok ára 300 Ft.
Terjeszti a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóság,
valamint alternatív terjesztők.
Előfizethető postautalványon:
1900 Budapest, Orczy tér 1.,
valamint a Postabanknál
az 11991102-02102799 számlán.

•

Nyomdai előkészítés:
Acsai Istvánné, Halminé Bartó Anna,
Kovács Gyula

•

Készült:
az ETO-Print Nyomdaipari Kft-ben
Felelős vezető: Balogh Mihály
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Badicsné Matting Mária tanár, Ajka
Barna Gábor dr. néprajzkutató, Szeged
Bartha Júlia dr. népművelő, Karcag
Bárkányi Ildikó muzeológus, Szeged
Béla Pál szerkesztő, Budapest
Csorba Csaba dr. főiskolai docens, Budapest
Dukrét Géza ny. tanár, Nagyvárad
Fehér Zoltán dr. ny. főiskolai tanár, Bátya
Fekete Imre dr. főállatorvos, Borota
Frigyesy Ágnes újságíró, Budapest
Halász Péter főmunkatárs, Budapest
Juhász Zsolt szerkesztő, Budapest
Kerékgyártó Mihály ny. műszaki oktató, Ózd
Kisari Balla György dr. tanár, térképész, Budapest
Kolta László dr. c. főiskolai docens, ny. tanár, Bonyhád
Maurer I. Gyula történész, Kolozsvár
Márkus Mihály néprajzkutató, Kassa
Nagy Janka Teodóra dr. néprajzkutató, Szekszárd
Pálkovács István vegyészmérnök, Temesvár
Pálmány Béla dr. történész-levéltáros, Budapest
Ráduly János ny. tanár, Kibéd
Róbert Péter dr. egyetemi docens, Budapest
S. Lackovits Emőke néprajzkutató, Veszprém
Szabó Géza dr. régész, Szekszárd
Tóth Dezső ny. könyvtáros, helytörténész, Veszprém
Túri Róbert dr. ny. tanár, Tata
Udvarhelyi András újságíró, Budapest
Udvarhelyi Nándor geológus, Miskolc
Udvarhelyi Olivér dr. ügyvéd, Veszprém
Ujváry Zoltán egyetemi docens, Debrecen
Vajkai Zsófia néprajzkutató, Barcelona
Völgyesi Orsolya tud. főmunkatárs, Budapest
Zala Simon Tibor főszerkesztő, Budapest

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak tiszteletdíjukról.

Az első borítón máriafalvi (Larguța) csángó kereszt *(Csoma Gergely felvétele)* látható.

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Deák Ferenc Pozsonyban *(Völgyesi Orsolya)* 3

Száz esztendeje született Vajkai Aurél
Vajkai Aurél, a néprajztudós-muzeológus *(S. Lackovits Emőke)* 7
Vajkai Aurél és Cserszegtomaj *(Vajkai Zsófia)* 14

Százkilencven esztendeje született Petrás Incze János, a moldvai csángók első kutatója *(Halász Péter)* 16

A néprajztudomány két jelentős jubileuma elé *(Barna Gábor)* 20

ISKOLA ÉS HONISMERET

Dr. Szabó Zoltán: Feljegyzés a néprajzi ismeretterjesztés kiszélesítéséről 26

A honismereti szakkör és tábor módszertani kérdései *(Dr. Túri Róbert)* 28

A honismereti szakkörök és táborok jelentőségéről *(Csorba Csaba)* 31

V. Iskola és honismeret konferencia *(Badicsné Matting Mária)* 33

AZ ÉN FALUM – AZ ÉN VÁROSOM

Kiskunfélegyháza. Bánkiné Molnár Erzsébet múzeumigazgatóval beszélget *Béla Pál* 37

Mosonmagyaróvár. Tuba László könyvtárigazgatóval beszélget *Juhász Zsolt* 41

Tevel. Móser Zoltán tanárral, fotóművésszel beszélget *Zala Simon Tibor* 46

HAGYOMÁNY

A turulmadár, mint jelkép *(Dukrét Géza)* 51

Rákóczi emléke a néphagyományban *(Ujváry Zoltán)* 53

Rákóczi-hagyományok a kárpátaljai népek karácsonyesti vacsoráján *(Márkus Mihály)* 57

Napoli draga moj' ga konjica – Napojze mi milá, mojho konicka (Itasd meg kedvesem a lovacskámat) *(Fehér Zoltán)* 60

EMLÉKEZZÜNK

Belső emigrációban *(Frigyesy Ágnes)* 64

EMLÉKHELYEK

Magyar emlékek nyomában Dalmáciában *(Udvarhelyi Nándor)* 68

TERMÉS

Dubraviczky Simon reformkori politikus *(Pálmány Béla)* 76

Vörösmarty Mihály emléke Tolna megyében *(Kolta László)* 83

A háromszéki zaláni Vass István életútja *(Maurer I. Gyula)* 85

II. Rákóczi Ferenc hamvainak útja a Bánságban 1906-ban *(Pálkovács István)* 91

Küküllőmenti népballadáink világa *(Ráduly János)* 100

PÁLYÁZAT

„és lészen csillagfordulás" – Helytörténeti pályázat az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulója tiszteletére 105

KRÓNIKA

Dr. Mándics Mihály hetvenöt éves *(Dr. Fekete Imre)* 107
Deák emléknap Csepelen *(Udvarhelyi András)* 108
A menekültek patrónusa – szobrot avattak idős Antall Józsefnek *(Tóth Dezső)* 109
Tízéves a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság *(Dukrét Géza)* 111
Nagykunok a barcasági csángóknál *(Dr. Bartha Júlia)* 116
Szakmai tanácskozás a vajdasági magyar tájházakról *(Bárkányi Ildikó)* 117
Régészeti, honismereti tábor Bölcskén *(Nagy Janka Teodóra – Szabó Géza)* 119
A Gömör-kutatás kitüntetettjei *(Kerékgyártó Mihály)* 120
Ajándék Bolognának *(Dr. Kisari Balla György)* 121

KÖNYVESPOLC

Honismeret az ezredfordulón. Somogyi arcok, vallomások *(Csorba Csaba)* 122
Dupka György: Kárpátalja magyarsága *(Udvarhelyi Olivér)* 123
Újpest története *(Róbert Péter)* 127

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 129
A 2003. ÉVFOLYAM TARTALOMJEGYZÉKE 133

Tisztelt Olvasóink!

A Honismeret folyóirat előállítási költségeinek növekedése arra kényszerít bennünket, hogy emeljük a lap előfizetési és értékesítési árát. Tesszük ezt kedvünk ellenére, hiszen elsődleges célunk, hogy a honismereti mozgalom eszméit és termékeit tartalmazó lap minél több könyvtárba, iskolába, egyéni olvasóhoz eljusson.

Tudjuk, hogy egy lap – mégoly szerény – árának emelése nem vonzza az olvasók tömegeit, de reméljük, hogy bízhatunk olvasóink, előfizetőink hűségében, s továbbra is megtarthatjuk őket. Az új ár megállapításakor arra törekedtünk, hogy az fokozottan ösztönözzön a lap *előfizetésére*. Ezért a Honismeret árus példányainak ára 2004-től 300 Ft, az éves előfizetés pedig 1500 Ft, ami azt jelenti, hogy előfizetés esetén egy-egy példányhoz ingyen, vagyis ajándékként jutnak a Kedves Olvasók!

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

„Kis Magiszter" Könyvesbolt, Balassi Kiadó
(1053 Bp. V., Magyar u. 40.)
Magyarok Háza (Bp. V., Semmelweis u. 1–3.)
Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Baross u. 1.)
Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12.)

Minden kedves olvasónknak békés, áldott karácsonyi ünnepeket és boldog újesztendőt kíván

a Szerkesztőbizottság

ÉVFORDULÓK

Deák Ferenc Pozsonyban

A XIX. század közepén a Duna bal partján elterülő Pozsony több mint 42 000 lakosából kb. 22 500 volt német származású, az 1830-as egyházi összeírás szerint a város döntő többsége a római katolikus vallást követte.[1] Bár II. József 1783-ban a Magyar Kamarával egyesített Helytartótanácsot Budára helyezte, Pozsony mégsem vesztette el politikai jelentőségét, hiszen az 1563 óta létező hagyomány szerint továbbra is koronázó város maradt – 1790-ben II. Lipótot, 1830-ban pedig V. Ferdinándot koronázták meg itt –, továbbá ezen a helyen üléseztek a rendi országgyűlések; Pozsonyt nem utolsó sorban a Habsburg birodalom fővárosához való közelsége miatt is választotta a kormányzat a diéták helyszínéül: Bécstől mindössze 5, Budától azonban 13 és fél postaállomásnyira feküdt. A tanácskozások 1802 és 1848 között a Mihály utcában lévő Kamara épületében folytak, amely még 1753-ban épült fel.

Deák Ferenc mint Zala vármegye követe három alkalommal képviselte megyéjét a reformkori országgyűléseken: először 1833 és 1836 között, másodszor 1839/40-ben, harmadszor pedig 1848 márciusától áprilisig, miután Zala megye egyik követe a bécsi és pozsonyi események következtében lemondott javára. Az 1832–1836-os országgyűlésre a megye eredetileg Deák Ferenc bátyját, Antalt választotta országgyűlési követévé; ő 1829 és 1831 között alispán volt, Zalát pedig már az 1825–1827-es és az 1830-as diétán is képviselte. Deák Antal politikai szerepvállalása alapvetően a rendi alkotmányosság védelmére korlátozódott, az 1832–1836-os országgyűlésen fellépő, liberális eszméket valló ellenzék azonban már néhány fontos reformkérdést is napirendre tűzött, így pl. az önkéntes örökváltság ügyét. Deák Antal ebben a helyzetben jobbnak látta, ha átadja helyét öccsének, Ferencnek, akit 1833 áprilisában meg is választottak követnek.[2] Deák tehát 1833 májusában érkezett Pozsonyba.

Deáknak a sógorával, Oszterhueber Józseffel folytatott levelezésében – amely egyébként igen lényeges adatokat tartalmaz a politikai történésekről – nem igen olvashatunk kifejezetten Pozsonyra vonatkozó megjegyzéseket. „Posonnak vidéke szép, ritkaságai nem igen vannak, meg jegyzést érdemel azomban a Szt. Mihályi torony órának ütő szerszáma, melly fertályt ugyan nem, hanem csak órát üt, de mellette meglehetős gyorsasággal német csizmákat var." – írta Deák nem sokkal megérkezése után, 1833. május 9-én.[3] Köztudott, hogy a pozsonyi táj szépsége sokakat megragadott. Fényes Elek a következőképpen jellemezte a város természeti adottságait: „Egy szóval az egész város környéke egy gyönyörű természeti angol kertet képez. Délről ugyan is a' hatalmas Duna hempelygeti habjait, 's közepéből számos kisebb nagyobb szigetek, zöldellő gyümölcsösök tünnek elő; nyugotra és északra a' szőlőhegyek, cseresznyés és gyümölcsös kertek, majd távolabb setétlő bikkes erdők terűlnek el; keletre egy tágas rónaság nyilik, mellyen jól mivelt szántóföldek, rétek, legelők, ligetek, gyümölcsösök válják fel egymást."[4] Deák – mint az idézett levélrészlete mutatja – elismerte a Pozsony környéki táj szépségét, nem tartotta viszont különösebben említésre méltónak a város építészeti emlékeit, az ott látható épületeket, bár tudjuk, hogy naponta egy-két órát sétált rendszeresen.

Nézzük meg hát, melyek voltak azok a helyszínek, amelyekről Deák nem emlékezett meg levelezésében, de ahol szinte mindennap megfordult pozsonyi tartózkodása idején!

---

[1] A vallási megoszlásra l. *Fényes Elek:* Magyar Országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani álláspontja statistikai és geographiai tekintetben. 2. kiadás. II. kötet. Pest, 1843. 442. old.

[2] Erről bővebben lásd *Molnár András:* A fiatal Deák Ferenc. A felkészülés és a zalai pályakezdet évei 1803–1833. Bp., 2003. 268–273. old.

[3] *Deák Ferenc* országgyűlési levelei 1833–1834. Sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta: *Sándor Pál*. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1997. 19. old.

[4] *Fényes Elek:* i. m. 427. old.

Pozsony városfallal körbevett Óvárosát a középkorban négy főkapu kötötte össze a külvárosi területekkel: a XIX század első felében azonban már sem a városfal, sem pedig a déli kijáratot biztosító Halász-, Lőrinc- és Wödritz-kapuk nem léteztek, az odalátogató egyedül az Óvárost az attól északra elhelyezkedő Nándorvárossal összekapcsoló Mihály-kaput tekinthette meg. A Mihály-kapu 27 öl magas, rézzel fedett tornyával valóban Pozsony egyik nevezetessége volt. A kaputól kb. 20 lépésre állt az a bolthajtás, amelynek egyik oldalán Szent László képe, másik oldalán pedig a következő felirat állt: „Omne regnum in se divisum desolabitur."[5] Deák Ferencnek a Vörös Ökör szállóban lévő lakása a szűkebb értelemben vett Óvárostól délre, a Sétatér vagy más néven Promenád közelében helyezkedett el, a Rózsa és Grösziing utca sarkán. Az országház épülete – amely Deák pozsonyi tartózkodásának egyik legfontosabb helyszíne volt – az Óvárosban, a Mihály utcában volt. Éttől északra a Mihály-kapun túl, a Kapucinus téren állt a pozsonyi megyeháza, ahol egy ideig a kerületi ülések zajlottak. A megyeháza épülete egyébként eredetileg a trinitáriusok kolostoraként szolgált. Deák megérkezése után nem sokkal, 1833. május 19-én azonban a kerületi üléseket az országház nagy tárgyalótermébe helyezték át, mivel a megyeháza igen alacsony és emiatt igen meleg is volt.[6] A város látnivalói közül meg kell említenünk még a pozsonyi várat, amely 1811-ben leégett, s amelyről a Köpcsény felől érkező szatmári követ, Kölcsey Ferenc a következőképpen írt 1832 decemberében: „Sűrü köd boritá a hólepte vidéket, s homályon keresztül busan emelkedék előttünk a királyi vár puszta falaival; s akaratom ellen tolakodott a kérdés lelkemben: ha mindennek, a mi az utczai por felett magasan áll, rommá kell-e válnia?"[7]

Deák bizonyosan megfordult a királykoronázási ceremónia legfontosabb helyszínein: a koronázó, Szent Márton székesegyházban, valamint a ferences templomban, ahol az immár megkoronázott uralkodó a szokásoknak megfelelően felavatta az aranysarkantyús vitézeket. Látnia kellett az egykori középkori városfalon túl lévő Irgalmasok terén azt a helyet, ahol az uralkodó letette a koronázási esküt – itt, az irgalmasrendi kolostorban lakott egyébként Wesselényi Miklós 1833 májusáig, mikor is a bárónak Erdélybe kellett utaznia az ottani politikai viszonyok kedvezőtlen alakulása miatt. Deák szállásától nem messze, a Duna mellett feküdt a Királydomb, ahol a koronázás alkalmával a király kardjával a négy égtáj felé suhintott, ezzel fejezvén ki, hogy az országot megvédi a betörő ellenségtől.[8] Zala követe – mint ezt más forrásokból tudjuk – gyakran járt a János téren is, ahol az esztergomi érsek téli palotája állt, hol a Pozsonyban tartózkodó uralkodók a XIX. század első felében rendszerint megszálltak. Érdemes megjegyezni, hogy Deák az itt felsorolt történelmi helyszínek közül egyedül a Szent Márton székesegyházról tett említést sógorának 1833. július 4-i levelében: „Azt eddig az ujságból is tudod: hogy a Koronázási Templomnak tornyát, mellynek tetején kereszt helyett Magyar Korona volt, a menykő meg csapta, s a torony el égett. Láttam én Barátom az Óriási Koronát a déli nap sugaraiban magosan és pompásan ragyogni, de láttam azt más nap a menykő által le sujtva, a tüzben kormossá pörzsölve, porba heverni, és két Magyar utszai kolompár legénynek kalapácsai alatt darabokra szakadni, és még sem lepett ez meg annyira, mint tegnap előtt a Blumenthali külsö városban porrá égett öt hitvány háznak tekintete. A Tornyot és Koronát gazdag emberek állitják helyre, de ezen öt háznak tulajdonosi nyomorult napszámosok, kiknek csak nem mindenök, az egyiknek még egy gyermeke is benn égett, – a tegnapi Kerületi ülésben közel ezer forintot gyüjtöttünk számokra."[9] Deák tehát a konkrét látvány leírását azonnal összekötötte egy filantróp érzésektől vezérelt politikai gesztus ismertetésével is.

A Leopold Ferstl vezetésével Pozsonyban működő titkos szolgálat rendszeresen tájékoztatta a birodalmi kormányzatot az országgyűlési tanácskozásokon történtekről, és időről időre jelentések készültek az ellenzék meghatározó tagjairól is. Ezek a jelentések beszámoltak a politikai magatartásuk miatt veszélyesnek tartott személyek összejöveteleiről, és az ott folyta-

---

[5] A bibliai idézet eredeti formájában: „Omne regnum divisum contra se desolabitur." – Minden meghasonlott ország elpusztul. (Máté 12,25)

[6] Erről Deák egy 1833. június 4-i levelében meg is emlékezik: *Deák* (1997) i. m. 28. old.

[7] *Kölcsey Ferenc:* Országgyűlési Napoló. Sajtó alá rendezte: *Völgyesi Orsolya.* (Kölcsey Ferenc Minden Munkái). Bp., 2000. 9. old.

[8] A pozsonyi koronázások ceremóniájáról lásd bővebben *Bartonick Emma:* A magyar királykoronázások története. Reprint. Bp., 1987. 112–168. old.

[9] *Deák* (1997) i. m. 41. old.

tott megbeszélések eredményeiről. A titkos jelentések így fontos információkat tartalmaznak arról is, hogy az országgyűlési követek, különösen pedig az oppozícióhoz tartozó politikusok hogyan töltötték napjaikat a hivatalos országgyűlési munka befejezése után.[10]

Az említett jelentések alapján tudjuk, hogy a kerületi ülések előtt tartott ellenzéki egyeztető konferenciákat rendszerint valamelyik országgyűlési követ szállásán tartották. Ezek 1833-ban és 1834-ben általában Csapó Dániel és Bezerédj István Tolna megyei, Nagy Pál soproni, Balogh János barsi, valamint Kölcsey Ferenc szatmári követek szállásán zajlottak le.[11] Az említett követek szállása a Nagyvedres, a Kecske, a Hosszú, a Széplak, valamint az Apácza utcában voltak, ezek közül a Nagyvedres és Hosszú utca Deák szállásához közel, az Óváros déli részén helyezkedtek el, a másik három viszonylag távolabb, az Óvárostól északra feküdt.[12]

Az ellenzéki követek attól tartva, hogy a titkosrendőrség kihallgatja tanácskozásaikat, gyakran a Sétatéren (Promenádon), vagy a Duna túl partján lévő Ligetben tartották megbeszéléseiket. A Duna jobb partján elhelyezkedő Liget, – amelyet egyébként a hajóhídon keresztül lehetett megközelíteni – kedvelt kiránduló helye volt a reformkori Pozsonynak,[13] 1826-ban épült fel a ligeti kávéház, és itt működött 1830 óta a város nyári színháza, az ún. Aréna – míg az állandó német színház a Promenádon állt. 1833 őszén felmerült az az igény, hogy az ellenzék tagjai a rossz idő beköszöntével valamelyik pozsonyi kávéházban jöjjenek össze rendszeresen. Az 1833. szeptember 2-i titkos jelentés szerint a Balogh Jánosnál tartott megbeszélésen egy olyan kaszinó létrehozásáról tanácskoztak, amelyben az ellenzék a télen mások kizárásával találkozhatna és tanácskozhatna.[14] Több lehetőség is felmerült, végül is a Halz-féle kávéházat tartották a legalkalmasabbnak erre a célra. A kávéház a Szent János téren, a prímási palotával szemben helyezkedett el. Balogh János és Beöthy Ödön megállapodott az új tulajdonossal, Leopold Mostlerrel, és szerződést kötöttek a földszinten lévő két helyiség kibérléséről, amelyek korábban a kávéház játéktermei voltak. Ide tehát csak az ellenzék tagjai léphettek be, akiknek egyébként fejenként havi két váltóforintot kellett fizetniük. Nagyjából ötven személyre számítottak, s 1833 december elején – a titkos jelentés szerint – már kb. 25-30 főnyi tagságuk volt, többek között Deák és Kölcsey Ferenc is.[15] 1834 októberében aztán az ellenzék ismételten bérbe vette a helyiségeket, amelyet egyébként Deák is rendszeresen látogatott. A titkos jelentés szerint a jelenlévők kártyázással és biliárdozással, vagy éppen vidám és tréfás társalgással töltötték az időt. 1834–1835 őszén-telén aztán már az András utcában lévő Nádorhoz címzett vendégfogadóban gyűlt össze az ellenzék.[16] Ezek az összejövetelek és megbeszélések gyakran közös étkezés, ebéd vagy vacsora keretében mentek végbe, és így egyúttal társas események is voltak. A titkos jelentések azt is rögzítették, hogy 1835 tavaszán az oppozíció már nem a Nádorhoz címzett vendégfogadóban találkozott, hanem a jó idő beálltával ismét séta közben egyeztették álláspontjukat. A tavaszi hónapokban szívesen látogatták a hangulatos pozsonyi kerthelyiségeket: az 1835 májusában az igen kedvelt Schiller-féle kertben megrendezett egyik vacsorának például az volt a célja, hogy az újonnan érkezett szatmári és abaúji követeket ez alkalommal vezessék be az ellenzék köreibe. Erről az estéről feljegyezték egyébként, hogy az ekkor éppen betegeskedő Deákot érkezésekor kitörő lelkesedéssel fogadták a már jelenlévők.[17] Ugyanakkor rendszeres megbeszélésekre került sor Deák Ferencnél, Balogh Jánosnál és Beöthy Ödönnél, akiknél elsősorban a hűtlenségi perbe fogott Wesselényi ügyében kialakítandó ellenzéki taktikáról folytak az egyeztetések.[18] 1835-ben és

[10] Bővebben lásd *Kölcsey Ferenc*: Országgyűlési naponkénti jegyzések. Sajtó alá rendezte: *Pajkossy Gábor*. (Kölcsey Ferenc Minden Munkái). Bp., 2002. 204–208. old.

[11] Lásd erről MOL Regnikoláris Levéltár. Takács Sándor hagyatéka (a továbbiakban: TS) 6016. sz., 6019. sz., 6028. sz., 6079. sz., 6186. sz., 6203. sz., 6215. sz., 6219. sz., 6425. sz. 6735. sz.

[12] A szállások azonosításához lásd Név- és lak könyve, az 1832. December 16. Napjára szabad k. Po'sony városába Ország-Gyűlésre egybegyült Magyar Ország' karainak és rendeinek. Pozsony, 1833.

[13] *Takáts Sándor*: Politikai séták Pozonyban. In: Uő.: Magyar küzdelmek. [Bp., 1929.] 437–463. old.

[14] MOL TS 5858. sz.

[15] MOL TS 5703. sz., 5957. sz., 5961. sz.

[16] MOL TS 6371. sz., 6722. sz.

[17] MOL TS 6701. sz.

[18] MOL TS 6722. sz.

1836-ban Széchenyi István is többször hívta meg magához ebédre Deákot, Beöthy Ödönt és Balogh Jánost: Széchenyi az Óvárostól délre, a Nagyvedres utca és a Halpiac tér sarkán lakott a Kölber-házban. 1835 júliusából származik az a feljegyzés, amely szerint Somssich Miklós, Nagy Pál és Palóczy László feleségükkel együtt vettek részt egy, Borsiczky István által adott ebéden, a meghívottak között szerepelt még az egyébként agglegény Deák is. Érdekes, hogy a titkos jelentés szerint Wesselényi csak az ebéd végén jelent meg, mivel az étkezés alatt az asszonyok miatt nem lehetett politikáról beszélni. Márpedig az ellenzéket ekkor leginkább foglalkoztató kérdés a Wesselényi ellen megindított per és ezzel összefüggésben a szólásszabadság védelme volt.[19] 1836 márciusában, több mint egy hónappal az országgyűlés befejezése előtt az ellenzék tagjai búcsúvacsorákat adtak egymásnak, így pl. egy március 25-i jelentés arról számolt be, hogy Lónyay Gábor zempléni követ vendégelte meg követtársait, köztük Deákot is.

A nyilvános térben – séta közben és az ellenzéki kaszinóban –, illetve a követek pozsonyi tartózkodás alatt kialakított privát szférában[20] egyaránt folytak az ellenzéki egyeztetést szolgáló összejövetelek, amelyek nemcsak politikai szerepet láttak el, de a társaslét, a Pozsonyban töltött mindennapok kereteit is alakították. A rendszeresen ismétlődő kerületi és országos ülések mellett, a hétköznapok tagolásában és a szabadidő eltöltésében is. 1835 májusában például feljegyezték, hogy Wesselényi Beöthy Ödönnel, Kossuthtal és Deákkal megnézte a Norma című operát.[21] Azt is tudjuk, hogy a követek az őszi időszakban megvették valamelyik pozsonyi szőlőskert termését, és ott szüreti mulatságot rendeztek. Ezeken a mulatságokon – legalábbis az 1830-as években – nemcsak az ellenzéki követek jelentek meg, hanem a kormánypárt tagjai is, hiszen az idegen környezetben a közös szórakozás lehetősége áthidalta a politikai ellentéteket is.[22]

Deák az 1839–1840-es országgyűlésen a Magyar utca 444-es szám alatt lakott, itt volt egyébként az előző diétán Deák Antal szállása is. Az Óvárostól északra lévő Magyar utca (Széplak utca, másképpen Schöndorfer Gasse) a középkorban a két kaput, a Mihály- és a Széplak-kaput kötötte össze. Nevét a XIII. században itt élő magyar telepesekről kapta. Itt most csak egyetlen eseményt elevenítünk fel, amely egyébként jól érzékelteti a Pozsonyban tartózkodó ellenzéki követek térhasználatának sajátosságait, és az általuk kialakított nyilvános ünnepségek koreográfiáját is.

Deák 1839. október 2-án mondta el legnagyobb jelentőségű beszédét a szólásszabadság ügyében. Másnap az ellenzék – a titkos jelentések szerint – Palóczy László borsodi követ lakásán elhatározta, hogy nyilvánosan ünnepli meg Deák névnapját október 4-én. Az országgyűlési ifjúság Ferenc-nap előestéjén, október 3-án fáklyás zenével köszöntötte Deákot Magyar utcai szállásán, az üdvözlő beszédet Kölcsey egykori patvaristája, Pap Endre mondta. Már ezt megelőzően számos ellenzéki és kormánypárti követ kereste fel Deákot lakásán. Másnap reggel 9-kor 100, ünnepi ruhába öltözött ifjúból álló küldöttség jelent meg Deák szállásánál, ugyancsak Pap Endre vezetésével. A kerületi ülésen megjelenő Deákot több, mint öt percig tartó éljenzés fogadta, majd Palóczy László mondta el köszöntőjét, Deák válasza után a kerületi elnök, Andrássy József javaslatára az ünnephez méltó tárggyal, a magyar nyelv ügyével folytatták a rendek tanácskozásukat. Az ünneplés 4-én este is folytatódott. Az országgyűlési ifjúság eredetileg azt tervezte, hogy kivilágíttatja a Ligetben lévő kávéházat, a főlovászmestertől azonban erre nem kaptak engedélyt. Végül egy Dunán álló hajóról tűzijátékot rendeztek Deák tiszteletére, aki a hajóhídról nézte végig a látványosságot. A hídon tartózkodó Deákot egyébként a legszebb követfeleségnek tartott Szusits Károlyné és Várkonyiné köszöntötték virágcsokorral. Ezután az ellenzék a Szent János téren lévő vendéglőben, valószínűleg a Halzl-féle kávéházban adott pezsgős vacsorát Deák tiszteletére.[23]

---

[19] MOL TS 6851. sz.

[20] A fogalomhasználat 1. *Gyáni Gábor:* Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940), Bp., 1999.

[21] MOL TS 6723. sz.

[22] *Takáts Sándor:* Régi országgyűlési szüretek. In: Uő.: Kémvilág Magyarországon. Bp., 1980. 105–109. old.

[23] *Takáts Sándor:* Deák Ferenc névnapja. In: Uő.: Emlékezzünk eleinkről. [Bp., 1929.] 557–564. old.

Az 1832–1836-os országgyűlésen tehát szokássá vált, hogy a jurátusok fáklyászenével köszöntötték az általuk tisztelt és becsült politikusokat, így volt ez pl. Széchenyi István esetében 1834 és 1836 májusában. Az is megszokottá vált, hogy az országgyűlési követek vacsorát adtak egymás tiszteletére, így történt ez Kölcsey lemondása után 1835. február 9-én.[24] A következő országgyűlés tanácskozásain maga a diéta helyszíne is gyakran vált az ünneplés és tiszteletadás helyszínévé: ezt példázta Beöthy Ödön esete is. Beöthy csak később tudott megjelenni az országgyűlésen, a terembe érkező követet a titkos jelentés szerint hatalmas éljenzéssel, állva fogadták társai. A jelenlévő követek egyenként üdvözölték Bihar küldöttét, a legnagyobb ováció abban a pillanatban tört ki, amikor Beöthy kezet fogott Deák Ferenccel.[25] Mindezek mellett – mint ahogy ezt Deák névnapi ünneplésénél is láttuk – a jurátusok és maga az ellenzék is arra törekedett, hogy minél jobban birtokba vegye Pozsony tereit, és minél demonstratívabb módon juttassa kifejezésre az általuk kedvelt és tisztelt politikusok iránti megbecsülését és szeretetét. A közterek szimbolikus birtokbavétele tényleges politikai üzenetet is hordozott, hiszen az ellenzékkel szimpatizáló országgyűlési ifjúság mindinkább az országház falain túl, a szélesebb nyilvánosság előtt is kifejezésre akarta juttatni politikai szimpátiáját vagy éppen ellenszenvét.

Völgyesi Orsolya

Száz esztendeje született Vajkai Aurél

Vajkai Aurél a néprajztudós-muzeológus

(1903. május 17. – 1987. november 27.)

Vajkai Aurél nevét először volt professzoromtól Gunda Bélától hallottam, aki rendkívül nagyra becsülte munkásságát. Személyesen 1968-ban, II. éves egyetemi hallgatóként Debrecenben, a Kárpát-medencei pásztorkodás konferencián találkoztam vele, ahol Keszi Kovács Lászlóval való baráti évődésük örökre emlékezetessé tette nekünk, akkori egyetemi hallgatóknak ezt a rendezvényt. Vajkai Aurél számunkra élő legendává vált, akiért többen is szerettünk volna veszprémi muzeológusok lenni.

1903. május 14-én Kolozsvárott született, azonban a város csupán születési helye maradt, mert Kassán nevelkedett és itt nyílt ki értelme, s csodálkozott rá a világra, amely képességét késő öregségéig megőrizte. Az elemi iskolát követően a kassai Premontrei Gimnáziumban tanult, ahol egyik tanára, Sztraka Antal buzdítására kezdett 13 esztendős korától kirándulni. „Így bekerültem a kóborlásba, mászkálásba" – emlékezett vissza egy 1986-ban történt beszélgetésünk alkalmával. Nyughatatlan természetű gyermekként és ifjúként ez a tevékenység nyitotta rá szemét a természetre és a településeken élő emberekre. Gyermekként vált szenvedélyévé a fényképészet is. Már 12 esztendősen remek megfigyelőként Munkácson és Beregszászon készítette első fényképeit. A fényképezés szenvedélyes szeretete azután végig kísérte mozgalmas, színes, munkás életét. A múlt és a régiségek, a muzeális emlékek iránt rendkívül erős érdeklődés élt benne. Ugyanakkor, amint elmondotta, mégis csillagász vagy karmester szeretett volna lenni. Ebből is megőrizte élete végéig a zene iránti olthatatlan szeretetét. Maga is jól hegedült és kitűnő zenekritikus volt, amiről nyolcszáznál több zenekritikája tanúskodik. Ezeknek egy része az 1930-as években a Magyarország című lapban jelent meg, más részüket pedig veszprémi esztendei alatt írta.

Életére visszatekintve, akár eleve elrendelésnek is felfogható, hogy első dolgozata, amit a gyógyító szentekről ifjú korában írt, egy kassai egyházi lapban megjelent. Az érettségit követően orvostanhallgatóként folytatta tanulmányait és 1927-ben orvosdoktori diplomát szerzett.

---

[24] *Takáts Sándor:* Kölcsey és a titkosrendőrség. In: Uő.: Magyar küzdelmek. [Bp., 1929.] 469–495. old.

[25] *Takáts Sándor:* Beöthy Ödön, Lajcsák püspök és Tisza Lajos harcai. In: Uő.: Hangok a múltból. Bp., é. n. 296–298. old.

Mint gyakorló orvos az angyalföldi Elmegyógyintézetben ideg- és elmegyógyászként praktizált. Lélektani kutatásokat is folytatott, amelynek igazán nagy hasznát vette később, néprajzkutatóként. Hisz orvosként rövid ideig dolgozott csupán. Palotay Gertrúddal való megismerkedése és barátsága, majd Györffy Istvánnal, Bátky Zsigmonddal, Viski Károllyal és a ma is élő, nála négy esztendővel fiatalabb Keszi Kovács Lászlóval való szoros kapcsolata hamarosan eltérítették a gyógyítástól. Pályát módosított, néprajzkutatóvá lett és maradt is haláláig, tudományos fokozatát ugyancsak néprajzból szerezve meg a későbbiekben. Valósággal népmesébe illő visszaemlékezésének néhány mondata, amikor beszélgetésünkkor elmondta, hogy *„a Városligetben kiültünk Viski Károllyal a lócára és a néprajzról beszélgettünk."*

Veszprémbe először 1937-ben érkezett, Györffy István ajánlására. 1939-ben Keszthelyen néprajzoskodott, 1941-ben a Néprajzi Múzeumban, 1942-ben pedig az Erdélyi Tudományos Intézetben dolgozott. 1942–1945-ig a Magyarságtudományi Intézet tanára volt. 1946-1948-ig a budapesti Tudományegyetemen a néprajzi tanszéken helyettes tanárként, továbbá a Néptudományi Intézet rendes tanáraként tanított. Veszprém megyében, 1949-ben telepedett le végleg. Otthona Balatonalmádi lett, ahová öregen, a hivatalos néprajztól már távol, budapesti tartózkodásának esztendeiben is visszavágyott. Ahogy maga mondta: *„Nekem Almádiban kellene lennem, de itt vagyok, beteg vagyok. Nagyon sok gyűjtésem van még, amit fel kellene dolgoznom..."* 1950–1965-ig, nyugdíjazásáig naponta tette meg az utat vonaton Balatonalmádi és Veszprém között. Az utazás idejét ugyancsak kihasználta: mindig gyűjtött útitársaitól is, mindenkitől egy-egy viccet jegyzett le. Így született meg a máig kiadatlan, több mint 5000 viccet tartalmazó gyűjteménye. 1955-ig vezette a Bakonyi Múzeumot, azonban az igazgatói, irányító munka nem volt igazán kedvére való, visszafogta szárnyalását. 1955-1965-ig tudományos osztályvezetőként újra rátalált régi önmagára, hatalmas energiával, fáradságot nem ismerő munkakedvvel folytatta a csupán késő öregségében abbahagyott vizsgálatait, szerteágazó kutatói tevékenységét.

Vajkai Aurél életművének, néprajzkutatói, muzeológusi tevékenységének vizsgálatához, értékeléséhez ma már elegendő időbeli távolság, megfelelő távlat áll rendelkezésre, ami a tárgyilagos véleményalkotást lehetővé teszi. Bátran kimondható erre az életre, tudományos pályára két fő jellemző vonás, amely akár munkásságának sarokköveként is felfogható: egyik a hűség a néprajz ügyéhez, a magyar kultúrához és választott szülőföldjéhez, a Bakony és Balaton-felvidék tájaihoz. A másik a látni tudás, valamint a láttatni akarás és a láttatni tudás képessége. Nem túlzás azt állítani, hogy Jankó János óta nem volt e térségnek hozzá hasonló fáradhatatlan, sokoldalú kutatója. Életműve lenyűgöző, nemcsak tanulmányainak, tanulmányköteteinek számát tekintve, hanem szellemiségét, a megfigyelés alaposságát, egy-egy jelenség, összefüggés feltárását tekintve is. Sokszínű, mozgalmas, munkás élete során eddigi adataink szerint (Borók Zsuzsanna most készíti a teljes bibliográfiát) 428 tanulmányt, cikket, kisebb közleményt, 69 könyvismertetést és öt önálló könyvet írt.[1] S akkor még nem esett szó tudományos értékű fényképfelvételeiről, valamint az általa gyűjtött tárgyakról, amit ugyancsak érdemes lenne pontosan számba venni. Életműve elismeréseként, kutatói munkája megbecsüléseként ítélte oda a Magyar Néprajzi Társaság számára a Györffy István Emlékérmet 1977-ben.

Tudományos, kutatói tevékenységére igazán ráillik az alapos, a széleskörű jelző, a minden részletre való gondos odafigyelés képessége. A tárgyi és a szellemi néprajz egyaránt érdekelte, vonzotta, amire jó példa Szentgál monográfiájának két kötete. Ugyanakkor jelentős tudománytörténeti és módszertani munkák is fűződnek nevéhez, elegendő megemlíteni a néprajzkutatás helyzetéről írott elemzését, továbbá a Néptudományi Intézet sorozatában a népi építkezésről, a népi orvoslásról és a népi táplálkozásról elkészített módszertani útmutatóit.[2] Kifogyhatatlan munkakedvvel gyűjtötte az adatokat a néprajznak szinte minden területéről. Er-

---

[1] *Petánovics Katalin:* Dr. Vajkai Aurél 75 éves. In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (VMMK) 14/1979. 11–13. old.; *S. Lackovits Emőke:* A 80 éves Vajkai Aurél köszöntése. In: Néprajzi Hírek 1983/3–4. 71–73. old.; *Uő.:* Vajkai Aurél, a muzeológus, néprajztudós. In: Magyar Múzeumok 1999/2. 23–24. old.

[2] *Vajkai Aurél:* A mai magyar néprajzi kutatás keresztmetszete. Ethnographia 1940/3. 337–352. old.; *Uő.:* A magyar népi táplálkozás kutatása. Néptudományi Intézet. Bp., 1947.; *Uő.:* A magyar népi építkezés és lakás kutatása. Bp., 1948.; *Uő.:* A magyar népi orvoslás kutatása. Bp., 1948.

ről tanúskodik páratlan értékű, több tízezernyi cédulaanyaga, továbbá 30 000-nél több fényképfelvétele, amelynek csupán egy részét őrzi a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum. Ezek a fényképek ma már felbecsülhetetlen értékűek, hisz a klasszikusnak mondható, hagyományos paraszttársadalom jellemzőit, a paraszti élet szinte minden mozzanatát megörökítette rajtuk a tájjal, a településekkel, továbbá a változásokkal, valamint az új jellegzetességekkel együtt. Pontos néprajzi megfigyelésein túl ezek a fényképek alkotójuk természetszeretetéről és a tájhoz való ragaszkodásáról, a táj szépségére való rácsodálkozásáról egyaránt árulkodnak. Céduláit átnézve pedig két dolog az, ami azonnal szembetűnő: egyik a célszerűség. Gyűjtőnaplóit úgy használta, hogy azok betelvén, szétvágva őket, cédulákként voltak hasznosíthatók. Azután a több-kevesebb adatokat tartalmazó cédulákat témánként csoportosította és egy-egy üres lapra felragasztotta. Hasonlóan, témánként csoportosítva kerültek az írott adatok mellé külön lapokon a fényképek. A másik jellemzője a gyűjtés, a lejegyzés rendkívüli alapossága. Nemcsak adatközlőinek szavait írta le, hanem az adott körülményeket és az adatszolgáltató személyét, helyét is rögzítette. Munkáit olvasva és újra elolvasva csak arra gondoltam, hogy folyamatosan tanulni lehet tőle. Friss szemlélet jellemzi ezeket a tanulmányokat, hatalmas mennyiségű, terepi vizsgálatokon nyugvó adatok találhatók bennük, ugyanakkor széleskörű szakirodalmi tájékozottságról is tanúskodnak. Megfigyeléseinek pontossága és aprólékossága lebilincselő. Mindezek mellett nem elhanyagolható az sem, hogy munkáit érthetően, élvezetesen fogalmazta meg. A hagyományos népi kultúrát nem mozaikszerűen, hanem teljességében látta és mutatta be, rávilágítva a különböző összefüggésekre, törekedve a közérthetőségre. Utóbbira egy nagyon jellemző példát említhetek, néhai Kovács Károly kövesgyűri juhász esetét, aki egész életét a birkák között töltötte, itt volt igazán otthon és a hiedelmek gazdag világában. Élete során egyetlen olvasmánya Vajkai Aurélnak a Bakonyi Házat bemutató kiállítás-vezetője volt, amit ronggyá olvasva őrzött a birkaistállóban lévő fekhelyén, a dikó párnája alatt és adta oda nekem halála előtt emlékként.

Vajkai Aurélt, a néprajzkutatót, mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy évente 100-150 napot, azaz 4–5 hónapot töltött el terepen. Gyűjtötte az emlékezet által megőrzött adatokat és a tárgyakat, de figyelt mindenre: a mozdulatokra, a beszédre, a beszéd fordulataira, a beszélő szó- és mondatfűzésére, az egyén reagálásaira és mindezek nyomán kirajzolódó kapcsolataira. A pillanatnyi helyzetet is rögzítette. Ezek azután mind-mind bekerültek a gyűjtőnaplókba. Ugyanakkor egyidejűleg mindent le is fényképezett. Az így megörökítetteket maga laborálta: hívta elő a filmeket, s másolta a képeket az akkori Bakonyi Múzeum (a nevet is ő javasolta a Vármegyei Múzeumnak!) pincéjében általa berendezett fotólaboratóriumban, de a fényképnegatívokat ugyancsak maga leltározta be. Nagyon fontosak a néprajzi gyűjtések közben és során készített rajzai, amelyek épületeket, épületrészeket, bútorokat, présházak belsejét, berendezését örökítették meg. Akkor alkalmazta ezt a módszert, amikor valami aprólékos ékítményről volt szó, vagy egy-egy lakóépület alaprajzi változását rögzítette. Rajzai pontosak és szemléletesek, remek útbaigazítást adnak ma is egy-egy kérdés megválaszolásához.

Végig nézve a kötetekre rúgó néprajzi leltárkönyveket, ezrekben mérhető az általa gyűjtött és nyilvántartásba vett néprajzi tárgyak száma. Amint elmondotta, nagyon sok tárgyhoz nem a padlásokon, nem is a lakóházakban, hanem kalandos körülmények között a szemétben jutott hozzá. A kisebb méretű tárgyakat hátizsákjába téve vitte be a Múzeumba, autóval csak a nagy méretű tárgyakért ment. Különösen sokat közlekedett kerékpárral. Elmondható, hogy kerékpárjával az egész országot bejárta, Veszprém megyét pedig többször is. Így látogatta sorra a megye valamennyi vízimalmát, nem is egyetlen alkalommal. Minden zegét-zugát megismerte a Bakonynak és a Balaton-felvidéknek. Egy alkalommal pedig kerékpárjára kapva tovább is elment a megye és az ország határainál, ahogy elmondta: *„Egy szép napon pedig felültem a biciklire és elmentem Velencébe, Olaszországba."* Akárcsak egy mesehős a táltos paripáján – tehetjük hozzá.

Az egész paraszti társadalmat az emberen keresztül közelítette meg: az egyént, a különös képességekkel rendelkező személyeket és közösségeket. Az ember reakcióit bizonyos jelenségekre, illetve jelenségekkel szemben a lélektanban jártas kutató szemével figyelte és írta le egész pályája alatt. Mint kiváló megfigyelőnél, az árnyalatnyi finomságok, az apró részletek sem sikkadtak el nála. Kitűnő példa erre a nép természetismeretével foglalkozó munkája.[3]

[3] *Uő.:* Népünk természetismerete. Bp., 1948.

Mivel a lélektan és a paraszti életmód oldaláról közelítette meg a kérdést, hangsúlyozta, felhívva a figyelmet arra, hogy ez a természetismeret nem mérhető és ezért nem is értékelhető természettudományos szemlélettel. Megállapítása szerint a parasztember ugyanis eligazodik a természetben, ismereteit azonban kettősség: a valóság ismerete és a babona egyszerre jellemzi. Nem a tapasztalatainak hisz, nem a természeti igazságokat keresi, hanem mindezekkel szemben a hagyományt részesíti előnyben. Ezek a lélektani megalapozottságú és megközelítésű megállapításai újszerűen hatottak a néprajzi kutatásban.

A paraszti szőlőművelésről és borgazdálkodásról elsőként írt terjedelmes néprajzi tanulmányt, amely munkaeszköz-történeti szempontból ugyancsak figyelemre méltó.[4] Hasonló értékelést fogalmazhat meg a kései utókor a gyűjtögető gazdálkodással és a vadfogással kapcsolatos kutatásairól, feldolgozásairól.[5]

Kiemelkedőek építészeti kutatásai.[6] Alapvizsgálatokat végzett el a kartografikus és funkcionalista elemzésekhez. Úttörő munka volt akkor és kötelező olvasmánya bizonyos egyetemeken máig a néprajz szakos egyetemi hallgatóknak *A magyar népi építkezés és lakás kutatása* (Bp.1948) című tanulmánya. Ezekben a kutatásaiban és feldolgozásaiban nem hagyta figyelmen kívül a geográfiai tényezőket sem. Ilyen újdonságnak számított a klimatikus viszonyok elemzése és a lakóház szerkezetével való összefüggésének vizsgálata. Ugyanakkor a történeti kutatások sem szorultak háttérbe feldolgozásaiban, de jelentősek esztétikai elemzési szempontjai is. Különösen figyelemre méltó és úttörő jellegű a házbeli életet bemutató tanulmánya.[7] Nemcsak az objektummal, az ember építette környezettel, hajlékkal, hanem az azt használó, bele életet vivő és azt élettel megtöltő emberrel, családdal egyaránt foglalkozott. Legkiemelkedőbb munkái között tartjuk számon az élő házat vizsgáló tanulmányát módszertani útmutatásával együtt. Népi építészeti kutatásai a mai napig alapmunkáknak számítanak. Ezekhez kapcsolódnak a szőlőhegyi építkezést bemutató, feltáró, elemző tanulmányai,[8] továbbá Veszprém megye falvainak műemléki felmérései, amelyeknek adatlapjait a Laczkó Dezső Múzeum Műemléki Adattára őrzi. A műemlékvédelem egyébként is különösen erősen foglalkoztatta, nemcsak elméleti, hanem gyakorlati vonatkozásaiban is, amelyről nem egy írása szolgál tanulsággal.[9]

Egész munkásságát végig kísérte az egyéniség kutatás. 1940-ben vetette papírra az alábbi sorokat: *„A közösség egyetlen látható és jól megragadható eleme az egyén; az egyéni tulajdonságok pontos leírása az egyetlen helyes mód a közösség életfelfogásának helyes ábrázolására, feltéve, ha a kutató ért az esetlegességek, sőt, még a feltűnő ritkaságoknak is a közösség arculatába való beillesztéséhez."*[10] Ennél korszerűbben ma sem lehetne mindezeket megfogalmazni és alkalmazni. Egyébként az egyéniségek szerepének vizsgálatával jutott el a prózai műfajok lélektani hátterének elemzéséhez: gyógyító és betegei, mesemondó és hallgatói kapcsolatának feltárásához, továbbá e kapcsolatok mozgató erőihez, életben tartóihoz. E kutatások eredményeként születtek meg *Az ősi javasember* (1939) és *Az ördöngős molnárlegény* (1947) című tanulmányai.[11] Az egyéniség-

---

[4] *Uő.:* A paraszt szőlőmívelés és bortermelés Veszprém megye déli részében. In: Néprajzi Értesítő 1938/2-4. 15–48. old. és 172–204. old.

[5] *Uő.:* A gyűjtögető gazdálkodás Cserszegtomajon. In: Néprajzi Értesítő 1941/3. 231–258. old.; Adatok a Bakony gyűjtögető és vadfogó életmódjához. In: Vasi Szemle 5. 1938/5. 152–163. old.; Adatok Szentgál gyűjtögető életmódjához. In: Ethnographia 1945/1-4. 37–40. old.

[6] Egyik legfontosabb munkája: Veszprém megye népi építkezése 1-2. In: Néprajzi Értesítő 1940/1-2. 1–22. old.; továbbá 1940/3-4. 310–344. old.

[7] *Uő.:* Élet a cserszegtomaji házban. In: Ethnographia 1948/1-4. 54–72. old.

[8] *Uő.:* Présházak és pincék a XVIII. századból a Balaton északi partján. In: Ethnographia 1956/1-2. 576–590. old. és Balaton-melléki présházak. Bp., 1958., továbbá Adatok a Balaton-melléki szőlőhegyek népi építkezéséhez. In: VMMK 1/1963. 171–183. old., valamint A Balaton északi partjának présházai. In: VMMK 5/1966. 181–243. old.

[9] *Uő.:* A népi műemlékek védelmének problémái. In: Ethnographia 1960/4. 610–612. old., továbbá A népi műemlékvédelem és a népi építőművészet-kutatás legsürgősebb feladatai. In: Ethnographia 1967/2. 285–289. old., valamint Műemlékvédelmi problémák Veszprém megyében. In: Múzeumi Híradó 1955/1-2. 42–48. old.

[10] *Uő.:* A csatkai búcsú. In: Ethnographia 1940/1. 50–73. old.

[11] *Uő.:* Az ősi javasember. In: Ethnographia 1939/3-4. 30–33. old. és Az ördöngős molnárlegény. In: Ethnographia 1947. 1–15. old.

vizsgálat témakörében érdekes és különösen elgondolkoztató a falusi foghúzókról írott kisebb közleménye, amelyben a tevékenységen túl megmutatja a felfelé törekvő, környezetéből kitörni kész falusi embert, akinek munkavégzéséhez használt eszközei a lesüllyedt városi kultúrjavak tárgyiasult változataiként értékelhetők.[12] A paraszti vallásosságot ugyancsak lélektani oldalról közelítette meg. *„A paraszti vallásosság elsősorban érzés és nem szó, nem kifejezés"* írta 1940-ben.[13] Vizsgálatainak gazdag eredményei 1937 és 1942 között napvilágot látott írásai: *A magyar népi orvoslás vallásos és egyházi vonatkozásai* (1937 és 1938); *A csatkai búcsú* (1940); *Népi orvoslás a dunántúli búcsújáró helyeken* (1942). Kétségtelen tény, hogy ezek a tanulmányok újdonságként hatottak, azonban az újszerű elemzés szempontjai között mintha kissé elsikkadt volna a hívő ember szemével való láttatásnak az igénye, az akarata. Ugyanakkor kiváló érzékkel mutatta be és nagy megjelenítő erővel ábrázolta a szent helyen egyszerre jelen lévő szentet és profánt, az áhítat mellett a világi örömöket. Felbecsülhetetlen értékű viszont még az a fényképanyag is, amely e vizsgálatok során született. Ezek a tanulmányok pedig említett hiányosságuk ellenére a vallási néprajzi kutatás számára olyan alapanyagot jelentenek, olyan forrást, amelynek nyomán ma is eredményes lehet a továbblépés.

Az orvos és a néprajzkutató egyszerre szólalt meg a népi gyógyítással, orvoslással kapcsolatos elemzésekben, tanulmányokban. Három alapmunka feltétlenül kiemelendő. Egyik a *Népi orvoslás a Borsa völgyében* (1943), a másik *A magyar népi orvoslás kutatása* (1948), a harmadik pedig *Népi orvoslás a dunántúli búcsújáró helyeken* (1942). Mint ugyancsak alapkutatás eredményét, itt szükséges megemlíteni a falusi paraszt állatorvosokkal foglalkozó írását is.[14] A Borsa völgyében monografikus kutatást végzett, ahol a terepmunka nyelvi nehézségeit – lévén szó román környezetről – Köpeczi Béla, egykori miniszter, tolmácsolásával oldotta meg. Munkájában teljes részletességgel foglalkozik a beteg emberrel, a betegségek vélt vagy valós okaival, valamint a gyógymódokkal, gyógyítókkal, közöttük a hivatásos orvos és gyógyszerész szerepével egyaránt. A kötetben az embergyógyítás mellett helyet kapott az állatgyógyítás is, nagy értékű fényképekkel téve szemléletessé és teljesítve ki a leírtakat.

Nagy témáin túl a néprajz több más részterületével is foglalkozott. Így az ősfoglalkozásokkal: a gyűjtögető gazdálkodással, a paraszti vadászattal, vadfogó módokkal és szerszámokkal, halászati eszközökkel. Vizsgálta a műveltség változásának folyamatát és okait. Utóbbiak közül meghatározónak a gazdasági és etnikai tényezőket, valamint a kultúrjavak áramlását tartotta. Gunda Béla szerint kutatásait az etnikai vonások, a munka, a szellem és a műveltség bonyolult szerkezetének feltárása jellemezte (1974). Áttekintést adott a magyar nép életmódjának jellegzetességeiről is egy összefoglaló dolgozatában.[15] Aligha található a néprajztudománynak olyan területe, amellyel valamilyen formában ne foglalkozott volna. Életművét az elmondottakon túl a néprajzi gondolkodás és kutatás sokrétűsége egyaránt jellemzi.[16]

Tudományos pályájának kimagasló eredménye, mérföldköve Szentgál két kötetes monográfiája.[17] A faluba Lőrincze Lajos nyelvész hívására ment el. Ezt a látogatást több esztendeig tartó terepmunka, a vizsgálati eredmények sok szempontú elemzése és történeti kutatás követte. Valójában több esztendeig lakott a faluban, ahol nemcsak adatszolgáltatóit kérdezte ki az életmóddal és a hagyományos kultúrával kapcsolatosan mindenről, hanem a közöttük lakás alkalmát megragadva nap mint nap, az esztendő körforgásában és az évszakok váltakozásában megfigyelte a faluban zajló, a különböző társadalmi szintekhez tartozó egyének, kisebb közösségek életét, hogy később az egész közösségre vonatkozóan monográfia szülessen ebből a vizsgálatból. A monográfia 1959-ben megjelent, *Szentgál anyagi műveltsége* című első kötete egy olyan kisnemesi közösség életmódját, társadalmát, környezetét és tárgyi világát mutatja

---

[12] *Uő.:* Falusi foghúzók. In: Ethnographia 1937/4. 442–445. old.

[13] A csatkai búcsú című idézett munkája.

[14] *Uő.:* Népi orvoslás a dunántúli búcsújáró helyeken. In: Magyarságtudomány 1. 1942/1. 116–139. old.; Népi orvoslás a Borsavölgyében Kolozsvár, 1943., valamint Egy bakonyi falu paraszt állatorvosai. In: Ethnographia 1938/1-2. 52–66. old.

[15] *Uő.:* A magyar nép életmódja. In: A magyar nép. Bp., 1943. 136–200. old.

[16] *Gunda Béla:* Vajkai Aurél 70 éves. Ethnographia 1974. 605–610. old.; Hatalmas életművének eddig szóló pontos bibliográfiáját *Petánovics Katalin* készítette el a már idézett munkájában VMMK 14/1979. 14–18. old.

[17] Szentgál. Egy bakonyi falu néprajza. Bp., 1959.; Szentgál. Egy bakonyi falu folklórja. Bp., 1987.

be, ahol a nemesi életforma elparasztosodásának folyamata kulturális jegyekkel nyomon követhető, jellemezhető. A történelemnek és a tájnak a közösség életére gyakorolt különösen eleven hatására világított rá Vajkai Aurél. Feltárta a kisnemesi gondolkodásmód és ízlésvilág jellemzőit, ugyanakkor a nem nemesi közösségek életmódját, kultúráját is bemutatta, különös figyelmet fordítva a közösségen belül a pásztorok világára, meghatározva ezeknek a csoportoknak a helyét ebben a társadalomban, megmutatva a számukra nyitott felemelkedés lehetőségét, folyamatát.[18] Szentgál műveltségét elhelyezte a Dunántúl művelődésének egészében, megállapítva a sajátos és az azonos vonásokat, illetve a környező, nem magyar ajkú közösségektől való eltérését, különbözőségét. A Szentgál anyagi műveltségét bemutató első kötet mestermunka, korszerű monográfia, amely példát adott a hasonló, monografikus igényű feldolgozásokhoz. Ezt azonban túlságosan későn, mintegy 30 esztendő múlva követte a Szentgál szellemi műveltségét feldolgozó, bemutató második kötet. Ez a késedelmesség pedig nem tett jót a kéziratnak. Hiszen a szerző a közösség társadalmát, hagyományos kultúráját változásaiban vizsgálta, amely a kutatás lezárását követően megjelent első kötetben kiválóan nyomon követhető, míg a második kötet csaknem 40 esztendővel korábbi állapotot tükröző vizsgálati eredményt adhatott már csak közre 1987-ben. Az örvendetes annyi, hogy a kutató megérhette munkája megjelenését, ez a megkésettség azonban a magyar tudományos könyvkiadás szégyene.

Évtizedekig tartó kutatásokból született meg a *Bakony* (1959) és a *Balatonmellék* (1964) című kismonográfiái, amelyek ugyancsak példaként szolgáltak a néprajzi kismonográfia írásnak. Bennük jó arányérzékről tanúskodva összefoglalóan adott áttekintést a népi kultúra részterületeinek helyi jellemzőiről. Az életművet és annak állomásait vizsgálva, nem hagyhatók szó nélkül azok a kisebb témák sem, amelyeknek kutatásából viszont nagy eredmények születtek. Ide sorolhatjuk a teherhordást feldolgozó tanulmányait és ennek kiváló képanyagát, továbbá a térség olajütőivel kapcsolatos publikációit, hisz az olaj a böjti táplálkozásnak elengedhetetlen része volt. Éppen ezért a gazdálkodásban nem volt elhanyagolható az olajosnövény kultúra, az építészetben az olajütők mint építmények, de a technikai eljárás sem, magának az olaj-nyerésének az eszközei és a folyamata.[19]

Vajkai Aurél máig használt alapmunkái közé tartoznak a Veszprém megye szabadtéri néprajzi kiállítóhelyeit bemutató sorozata.[20] Ugyancsak az alapművek között kell megemlíteni a paraszti munka betanulásáról, azaz a parasztfiúk munkába neveléséről írott tanulmányát. Adatszolgáltatója Szabó István a parasztköltő volt, aki Vajkai Aurélnak köszönhette irodalmi pályáját. Ebben a tanulmányban egyetlen parasztfiú munkába nevelésén, a különféle munkákba, munka mozzanatokba való beletanulásán keresztül ismerteti egy térség paraszti családjának munkamegosztását és a parasztfiúk munkába nevelésének folyamatát. Kitűnő megfigyelőként foglalkozott az egyén munkáról alkotott véleményével, apa és fia kapcsolatával és e kapcsolatról a felnövekvő ifjú vélekedésével. Lélektani oldalról közelítve a kérdéshez, a cselekmények, a tanulás főszereplőjének szemével láttatta ezt a történetiségében kimunkált, kollektív tapasztalatokon (egy család felmenői!) nyugvó, egész összetett folyamatot. Óriási érdeme, hogy nem nagy általánosságban írt a parasztélet rendjének e különösen fontos állomásáról, az igazi felnőtté érésnek e döntő mozzanatáról, hanem egyetlen konkrét példán hozta közel azt és elemezte. A témával foglalkozók számára elengedhetetlen és nélkülözhetetlen ennek a tanulmánynak az ismerete. Érintőlegesen foglalkozott a parasztgyermekek játékaival is, s bár ezzel kapcsolatos megállapításai összefoglaló jellegűek, azért alapos terepmunkát feltételeznek.[21]

Veszprém megye néprajzával ma sem foglalkozhat komolyan senki sem addig, amíg nem ismeri Vajkai Aurélnak *Néprajzkutatás Veszprém megyében* (1978) című tanulmányát. Ebben a

---

[18] Külön tanulmányban is foglalkozott Szentgál állattartásával és pásztortársadalmával. A szentgáli juhászat. Bp., 1943.

[19] *Uő.:* Adatok a Veszprém megyei magyarság és németség teherhordásához. In: Nép és Nyelv I. 1941/3. 88–92. old.; Olajütők Veszprém vármegyében. In: Ethnographia 1942/2. 113–123. old.; Újabb adatok a bakonyi és Balaton-melléki olajütőkhöz. In: Ethnographia 1975/4. 624–632. old.

[20] Szabadtéri néprajzi kiállítóhelyek Veszprém megyében: Bakonyi ház, Tihanyi Halászcéh-ház és Parasztgazda háza, Nagyvázsony, Schumacher ház és Bakonybél Haspray ház, amelyek 1969-ben jelentek meg.

[21] *Uő.:* A paraszti munka betanulása. In: VMMK 14. 1979. 293–300. old.

komoly előtanulmányokon nyugvó munkában rövid történeti áttekintést követően ismertette a térséggel foglalkozó utazók, kutatók ide vonatkozó munkáinak, megállapításainak lényegét, majd a néprajz részterületeit vette sorra: az ősfoglalkozásokat, a földművelést, állattartást, települést, építkezést, lakáskultúrát, táplálkozást, viseletet, ipart, kereskedelmet, közlekedést, teherhordást, a díszítőművészetet, szokásokat, hiedelmeket, népköltészetet. Mindezeknek összefoglalta a térségre vonatkozó jellemzőit, foglalkozott a velük kapcsolatos helyi vonatkozású kutatásokkal, feldolgozásokkal és minden részfejezet végén kimerítő bibliográfiát adott a témára vonatkozóan. Bízvást állítható, hogy ez a tanulmány évtizedek terepmunkájának és szakirodalmi vizsgálódásainak, a kettőből felhalmozott ismereteknek szintézise.[22]

Feltétlenül szót érdemelnek Vajkai Aurél népművészeti kutatásai. Nemcsak egyszerűen figyelemmel kísérte a művészkedő parasztemberek munkáját, tevékenységét, hanem hathatósan támogatta a paraszti tehetségeket. Ma már elérhetetlen lenne az a gazdag tárgy együttes, amelyet ennek során e témakörben összegyűjtött. Különösen kiemelkedőnek mondhatók a hímzett textíliák és a gazdag pásztorművészeti emlékek. Feldolgozásai közül pedig rendkívül jelentős a somhegyi üveghuta működésének és termékeinek bemutatása, valamint ezen keresztül, ehhez kötődve a megrendelők, a felhasználók ízlésvilágának, tárgyi kultúrájának, s nem utolsó sorban, társadalmának elemzése.[23]

Muzeológusként nagyszámú kiállítást megtervezett, megrendezett. Az 1960-as években, a Bakonyi Múzeumban megnyílt állandó kiállítás gazdag anyagával, újszerűségével ugyancsak az ő érdeme volt. Ez a kiállítás több mint 20 esztendeig vonzotta a múzeumba látogatók sokaságát, és lebontása után is még egy ideig keresték ezt a tárlatot. Rendkívül jelentős volt muzeológusi munkájában a szemléltetés. Ennek köszönhetően készíttette el a kiállítási maketteket, így malom, olajütő, deszkametsző kicsinyített mását, amelyeknek segítségével ezeknek az objektumoknak nemcsak külső megjelenése, hanem a működése is szemléletesebben, érthetőbben volt bemutatható.

Vajkai Aurél munkásságának nagy értékű része a néprajzi ismeretterjesztés területén kifejtett tevékenysége. A 75. születésnapján őt köszöntő Petánovics Katalin néprajzkutatót idézem ezzel kapcsolatban, aki legjobban summázta ezt a tevékenységét: *„A tudományos művek mellett állandóan és szinte kiapadhatatlan bőséggel és leleményességgel valósággal elárasztja a napi sajtót a legkülönfélébb néprajzi vonatkozású cikkekkel. Ezzel állandóan ébren tartja az olvasóközönség érdeklődését... Ugyanakkor nem feledkezik meg arról, hogy néprajzra »hangolt« olvasói figyelmébe ajánlja a falusi műemlékek, építészeti ritkaságok megőrzésének fontosságát, a kihaló mesterségek eszközkészletének megóvását..."* (1979.) Aligha képzelhető el korszerűbben, jobban és hatékonyabban napjaink tudományos ismeretterjesztése. Mindezek mellett állandó előadója volt az 1960-as évek Honismereti Tanfolyamainak, amelyeket évente, nyári időszakban, döntő többségben pedagógusoknak szerveztek. Ezek a közös beszélgetések, előadások nagy segítséget jelentettek a honismereti munkában, ösztönzést adtak az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalomnak és komoly eredmények születtek nyomukban.

Egy vérbeli kutató nyugalomba igazán nem vonulhat. Jól példázza ezt Vajkai Aurél élete is. Nyugdíjazását követően ő sem hagyta idejét kihasználatlanul, ahogyan Petánovics Katalin megfogalmazta. A vele elbeszélgető fiatal pályatársnak akkor, mintegy összegezve kutatói ars poetikáját, többek között a következőket mondotta: *„...az élet sokoldalú, semmit sem lehet önmagában figyelni, legfőképpen nem az embert. A szűkebb-tágabb földrajzi és emberi környezet, a társadalmi helyzet alakító erejéről sohasem szabad megfeledkeznünk. S hogy jól ítélhessük meg, nagyon sokat kell gyűjtenünk, mert a megfigyelés és az adatközlés adják a kutatások alapját, és erre az alapra kell felépítenünk a szintéziseket."* Mintha a tizenhat esztendővel korábban megfogalmazott gondolatokat folytatta volna 1986-ban, akkor velem beszélgetve. Ez alkalommal, búcsúzáskor szinte útmutatásként, ugyanakkor egyszerre figyelmeztetésként is az egymást követő néprajzos nemzedékek számára, valósággal rám bízta a néprajzos feladatainak, kötelességeinek egyfajta summázatát: *„A néprajzi gyűjtést nem lehet betervezni. Ami romlik, ami pusztul, oda kell menni. Bevinni vagy lefényképezni, lerajzolni... Én azért haragszom a magyar néprajz mai állására. Előveszem az Ethnographiát, mindenről írnak, bonyolult, nehéz problémákkal foglalkoznak, olyanokkal, amelyekkel*

[22] *Uő.:* Néprajzkutatás Veszprém megyében. In: VMMK 13. 1978. 305–328. old.

[23] *Uő.:* Somhegyi üvegek Szentgálon. In: Ethnographia 1945/3-4. 124–130. old., valamint Bakonyvidéki keresztszemes hímzések. Bp., 1960.

száz év múlva is lehet foglalkozni. Magyar vonatkozású tanulmány nincs. Ami ma a magyar néprajz területén megy, nagyon szomorú. Szemünk láttára pusztulnak el a magyar dolgok, s nem foglalkoznak vele...Nekem az az érzésem messziről nézve, hogy zavaros a múzeumi világ..." Megkeseredett ember szavai voltak már ezek, de nagyon sok igazságot tartalmaztak, felhívva a figyelmet egy káros jelenségre. Érdemes ma is elgondolkozni rajta. Reméljük azonban, hogy az Örökkévalóságban azóta némi elégedettséggel szemléli az utóbbi másfél évtized néprajzi tevékenységét és termését.

S. Lackovits Emőke

Vajkai Aurél és Cserszegtomaj

Édesapám munkásságában jelentős helyet foglal el Cserszegtomaj kutatása. Miért éppen Cserszegtomaj? – tehetnénk fel a kérdést. Ő már kisdiák korában a kassai hegyek közti kirándulásokon megszerette a szép környezetet. Másik vonzalma a művészetek és a zene iránt a mediterrán tájakra hívta. El is biciklizett egyszer Velencébe, de később aztán soha nem jutott el az általa annyira szeretett művészetek hazájába. A Balaton környékét mediterrán szépségű tájnak tartotta. Szerinte a rómaiakat a hazájukra emlékeztette, azért telepedtek meg szívesen a Balaton partján. Ő is ebben a tájban találta meg azt, ami számára oly fontos volt: a kilátás, a hegyek, a tó, a színek harmóniája, a virágzó fák. Egy tanulmányából sem marad ki a természet dicsérete, legyen az erdő, rét, vagy kultúrtáj.

Cserszeg, ahová először egy nagybátyám jövendőbéli lakodalma alkalmából került el, mint néprajzi gyűjtő, nagyon megtetszett neki.

Először a táj szépsége ragadta meg, majd ahogy közeledett az emberi lakhelyhez, neki, aki mindenféle zártságot, kötöttséget nehezen tűrt, nagyon megfelelt a szabadon bejárható hegyközség, ahol sem kerítés, sem dühös kutya nem állta útját. Még közelebb jutva, a saját rendszeretetéhez hasonló rendet talált a cserszegi ember házatáján: a gondozott szőlősorok, a mértani pontosságú farakás, a házak hátához támasztott kukoricaszár, amely a hidegtől óvta, mind nagyon tetszett neki. De mindenek előtt a cserszegi ember keltette fel érdeklődését, mert annyira mások voltak szegényparaszti létük mellett élő „polgári" öntudatukkal mint a korábban megismert falusi emberek. Ott, Cserszegen ismerte meg édesanyámat, aki tősgyökeres cserszegi volt, általa rokonságba került szinte az egész „heggyel", ahogy ezt Cserszegen mondják. 1944 júniusától ott is laktunk 1950 májusáig. Akkor nevezték ki a veszprémi Bakonyi Múzeum igazgatójának és elköltöztünk Balatonalmádiba. De Cserszegre mindig visszajártunk a rokonokhoz, majd 1961-ben, amikor édesanyámék megosztoztak a testvéreivel, a kapott telken felépítették a „kisházat", ahogy Cserszegen mindenki beszélt róla.

Ez a kisház lett aztán a kedvenc tartózkodási helye. Olyan volt, mint egy múzeum, tele furcsa, érdekes tárgyakkal. A különbség csak az volt, hogy itt mindenhez hozzá lehetett nyúlni, és „Arél bácsi" mindenről elmondta, amit tudni lehetett. Rengeteg könyv is volt a kisházban, amiket szintén szívesen megmutatott a cserszegi gyerekeknek, felnőtteknek. Nem ritkán iskolai csoportok is felkeresték, akiknek a régi Cserszegről mesélt. „Arél bácsi" volt a gyerekeknek, a felnőtteknek „Doktor úr". Emlékszem sok fiatalra, akik eljöttek hozzá tanácsért, mert valamilyen művészi ambíciójuk volt. Akkor is hozzá fordultak, amikor fel akarták újítani Cserszegen a szüreti mulatságok hagyományát. De másképp is kiállt a cserszegiek érdekében, pl. nagy része volt abban, hogy autóbusz járatot kapott a hegyközség. Sokszor felkeresték a helybeliek, elmondták sérelmeiket, *„tegye bele az újságba Doktor úr"* – mondták.

Cserszegről írt tanulmányai az 1939-től 1979-ig terjedő fél évszázadot ölelik át. A Cserszegtomaj című tanulmányból két dolgot emelnék ki:[1]

• Éleslátását, ahogy megfigyeli akár a tájra, akár a benne élő emberre jellemző, maghatározó vonásokat. Pl. észreveszi a Cserszeg és Tomaj közti láthatatlan, csak az emberekben, nem is tudatosan meghúzódó határvonalat. Meglátja azt is, hogy ott van kerítés két birtok között,

[1] Cserszegtomaj (Egy hegyközség élete) Néprajzi Értesítő, 1939. In: *Vajkai Aurél:* A magyar nép életmódja. Bp., 1999.

ahol a szomszédok viszonya rossz, de a közös utakon vezető keréknyomok között növő füvet majdnem mindenki igyekszik lekaszálni a szomszéd elől, mégha jóban is vannak. Nagyon jól látja a „város" (Keszthely) és a „hegy" (Cserszeg) akkori viszonyát, a kulturális átadás-átvétel lehetőségeit és gátjait.

• Jellemző erre a tanulmányra, útkeresése a néprajzi módszerek között. Először azt gyűjtött szívesen, amihez már az egyetemen tanultak folytán értett: a népi gyógyászatot. De már akkor meglátta azt is, hogy nem elég csak az archaikust keresni, mint azt sok más néprajzos tette, nem elég a „mélyen begyökerezett életformák" leírása. Ahogy a gyógyításnál sem csak azokkal foglalkozott, akik javasemberekhez jártak, hanem azokkal is, akik orvoshoz. Az adatokat nem „élettelen tömegként" kezelte, hanem *„élő, folyton változó és átalakuló, az emberi természettel egybeolvadó valóságként."* Előszeretettel alkalmazta a lélektani elemzéseket, de felismerte, hogy annak kizárólagos alkalmazása is tévútra visz. Gyűjtéseiben megjelent az egyéniségkutató módszer is, de a jelentős személyiségeket ugyanakkor olyan szempontból elemezte, hogy mit jelentettek a környezetük számára.[2]

A Cserszegen kialakult megfigyelési módszere és néprajzi gondolkodása a későbbiekben kiteljesedett. De olyan, szinte novellisztikus szépségű tanulmánya, mint az 1948-ban megjelent „Élet a cserszegtomaji házban"[3] nincs még egy. A ház funkcióit ismerteti, de közben a benne élő emberről szól, akinek életében *„a gazdálkodás törvényei szigorúbbak voltak, mint az ember személyes szükségleteinek törvényei".*[4] Ahol a *„kényelem majdnem ismeretlen fogalom, talán az egyetlen a jóízű alvás".*[5] Itt ismerjük meg igazán a cserszegi embert, de ez az ismeretünk kiteljesedik az 1967-ben a Kortársban megjelent Cserszeg tanulmánnyal, ahol a rengeteg jó megfigyelés közül megint kettőt emelnék ki.[6]

• A hegyközségi embernek mindenért többet kell teljesítenie, mint másnak: ivóvízért, állatainak takarmányáért sok kilométert kell megtennie. A boltba, iskolába eljutni, a piacra áruval bemenni szinte mindennapi küzdelem. Másrészt mindig kéznél van a pincében a saját bora, ami könnyen átsegíti a válságon.

• Más értelemben, de napjainkig és másokra, nemcsak a cserszegiekre érvényes, az a megállapítás, hogy *„az ekét könnyű traktorra kicserélni, de már sokkal nehezebb az ekeszarvát vezető ember szemléletét hirtelenjében a traktoros világnézetére átállítani".*[7]

Nincs mód egy rövid megszólalás keretében mindent elmondani Vajkai Aurélról és Cserszegről. De talán ennyiből is világossá válik, hogy jól látta a lassú, tétovázó, szemlélődő, a természetet jól ismerő és azzal minden misztikától mentes, jó viszonyban lévő, de az újításoktól ódzkodó, lelke mélyén babonás cserszegi embert. Ő maga is ilyen lett lassan, ahogy öregedett. (Kivéve a babonát, mert az ellen haláláig tűzzel-vassal harcolt.) Cserszegi házában folyton hallgatta a rádiót és a TV-t, több újságot járatott, kertjében esőmérő állt, meteorológiai megfigyeléseket végzett. Noha óriási szerepe volt abban, hogy Cserszeg bekapcsolódott az artézikút hálózatba, cserszegi házába sohasem engedte bevezetni a vizet. Minden hajdani adatközlőjének volt már fürdőszobája, mi akkor is vödörben hordtuk a vizet, igaz, már nem a több kilométerre levő Birkáskútról, hanem a kertünk sarkán álló nyomóskútról. A cserszegi gödrök, tókák, amelyeknek régi voltára a körülöttünk álló öreg gyümölcsfákból következtetett hajdan – már mind be lettek temetve. Ugyanakkor a miénk úgy nézett ki, mint hajdan a „polgároké", és a köréje ültetett gyümölcsfáknak is volt idejük megöregedni.

Vajkai Zsófia

Vajkai Aurél Cserszeggel foglalkozó írásai: Cserszegtomaj. Egy hegyközség élete. Néprajzi Értesítő 1939. 170–204. old.; A gyűjtögető gazdálkodás Cserszegtomajon. Néprajzi Értesítő. 1939. 231–258. old.; Az ördöngős molnárlegény. Ethnographia 1947. 55–69. old.; Élet a cserszegtomaji házban. Ethnographia 1948. 54–72. old.; Présházak és pincék a XVIII. századból a Balaton északi partján. Ethnographia 1956.

---

[2] Uo. 15. és Cserszegi mesék. Ethnographia, 1998.

[3] Élet a cserszegtomaji házban. Ethnographia, 1948. In: *Vajkai Aurél* i. m. Bp., 1999.

[4] Uo.: 164. old.

[5] Uo.: 165. old.

[6] Cserszegtomaj. Egy Balaton menti hegyközség útja. Kortárs, 1967. In: *Vajkai Aurél*: i. m. Bp., 1999.

[7] Uo.: 205. old.

57–90. old.; Betyártörténetek Cserszegtomajról. Középdunántúli Napló 1959. 1. 18., 4. old.; A hegyközségek kialakulásának kérdése. Néprajzi Közlemények 1959. 59–70. old.; A hegyközségi ember. Középdunántúli Napló II. 1959. 5., 2. old.; Cserszegtomaj helynevei. A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei. 1959. 303–328. old.; Márványtáblát Cserszegtomajra. Napló 1964. VII. 10. 4. old.; Szüreti felvonulás Cserszegen. Napló X. 3. 8. old.; Cserszegtomaj. Egy Balaton menti hegyközség útja. Kortárs 1967. 471–478. old.; Emlékezés Szabó Istvánra. Szabad Föld 1976. IV. 25.; Szabó István emlékezetére. Napló 1976. V. 22. 6. old.; Szabó István gyermekkori versei. Élet és Irodalom 1976. 29., 15. old.; A paraszti munka betanulása. A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 1979.; Cserszegi mesék. (Vajkai Aurél hagyatékából közreadja Vajkai Zsófia). Ethnographia 1998. 199–204. old.; A magyar nép életmódja. Jószöveg Műhely Kiadó. Bp., 1999.

Százkilencven esztendeje született Petrás Incze János, a moldvai csángók első kutatója[1]

Az 1841-es esztendő nyarán nevezetes találkozásra került sor Székelyföld fölkapott üdülőhelyén, Borszéken. Akkor és itt ismerkedett meg egymással *Döbrentei Gábor*, a Magyar Tudományos Akadémia „titoknoka", vagyis titkára, valamint a Kárpátokon túlról, Moldvából odaérkezett *Petrás Incze János*. Előbbi pihenés és gyógyulás céljából, utóbbi pedig püspöke – pontosabban a Moldvai Püspöki Helytartóság címzetes püspöke – titkáraként utazott a gyógyvizeiről híres fürdőhelyre. Döbrenteit – mint később maga írta – „arra intette a' nemzeti rokonság' vonzalma", hogy a véletlen találkozást ne hagyja „nyom nélkül elillanni"; ezért sebtében 38 kérdést írt össze a moldvai csángókról.

Döbrentei kérdései azt jelzik, hogy az akkori Magyarország tudományos fellegvárának vezető embere, bár kérdései olykor naivak, nemcsak *hallott* már Moldva magyarságáról, de határozottan jól értesült volt sorsuk számtalan oldaláról. Petrás azon melegében válaszolt a kérdésekre, s noha némelyik érezhetően felkészületlenül érte, ezek a sebtében papírra vetett szövegek tekinthetők a moldvai csángómagyarokról ismert legelső részletes és hitelt érdemlő tudósításoknak.

Az esemény nemcsak azért jelentős a magyar művelődéstörténet számára, mert Döbrentei kérdéseiből állt össze az első, tudatosan összeállított néprajzi, vagy ha úgy tetszik *honismereti* kérdőív, hanem azért is, mert fontos változást hozott a fiatal szerzetes, Petrás Incze János életében: ettől kezdve, hivatása gyakorlása mellett a magyar tudománynak és a csángómagyarok sorsának is elkötelezett szolgálója lett.

Petrás Incze János Moldvában, a Szeret folyó jobb oldalán fekvő Forrófalván (románul Faraoani) született, 1813-ban. A települést a szájhagyomány szerint Ştefan cel Mare (1464–1504) – a csángók nyelvén Nagy Estány – idejében egy *Forró* nevű, a török elleni harcokban vitézkedett katona alapította, kinek lányát a vajda feleségül is vette, ugyanis a népi emlékezet szerint – a nemrég „házilag" szentté avatott – István vajda szinte minden szemrevalóbb moldvai lányt „feleségül vett". Forrófalva valóban már szerepel a XV. századi a forrásokban, tehát nyilvánvalóan korábban keletkezett, talán magyar husziták alapították 1420-ban. Lakossága a XVII. században többször is elmenekült, de a XVIII. század derekán a legnagyobb katolikus moldvai faluként említik, melynek lakói *rezesek*, vagyis szabadparasztok voltak. Lakosságának 99 % ma is római katolikus, akiknek mintegy kétharmada beszél, vagy legalábbis ért magyarul, bár a legutóbbi népszámláláskor még csak 48-an vallották magukat magyar anyanyelvűnek. Pedig a XIX. század végén Románia Nagy Földrajzi Szótárában még azt olvashatjuk, hogy a forrófalviaknak több mint 95 %-a magyar nemzetiségűnek vallotta magát.

Petrás János tehát gyakorlatilag színmagyar településen látta meg 1813-ban a napvilágot. A család – édesapja, Petrás Ferenc kántor feljegyzése szerint – több mint száz esztendeje, Bara-

[1] A Petrás Incze János Kulturális Egyesület által Egerben, 2003. november 8-án elhangzott előadás bővített változata *(Szerk.)*

nya megyéből költözött a Kárpátokon túlra. Az apa 1768-ban született, kántorsága 1793-ban kezdődött és 1843. május 5-én halt meg. A gyermek, édesapjához hasonlóan, a Kézdivásárhely melletti Kanta minorita rendbeliek által fenntartott gimnáziumában tanult, onnan pedig Egerbe került, s ott a papneveldében szerzett alapos világi és egyházi műveltséget. Belépett a minoriták rendjébe, ahol az Incze nevet kapta, majd 1836-ban pappá szentelték.

Lelkészi működését a nagy, Tázló menti magyar faluban, Pusztinán kezdte 1839-ben. Négy esztendőt szolgált itt helyettes plébánosként, erre az időre esik Döbrentei Gáborral való megismerkedése. Nem lehetett könnyű a fiatal Petrás szolgálata, mert a pusztinai plébániának abban az időben több mint húsz filiája volt. Három esztendő múlva, 1842-ben a szülőfalujával szomszédos magyar faluba, Klézsére nevezték ki plébánosnak, s ott szolgált egészen halála órájáig.

Klézse falu neve 1588-ban szerepel először a forrásokban, de akkor még aligha volt magyar lakosa, Bandinus 1646. évi leírásában sem szerepel, pedig a boldogtalan életű püspök megfordult valamennyi szomszédos katolikus településen: Forrófalván, Bogdánfalván, Terebesen. Klézse (vagyis *Eklézsia*) katolikus lakosságát 1696-ban említik először. Ezek a katolikusok természetesen magyarok voltak, amit nevük is mutat: Balint, Benka, Patachi, Patak, Torda stb. Petrás Incze plébánossága előtt mintegy 60 esztendővel járt itt Zöld Péter, a madéfalvi veszedelem után elbujdosott székelyek lelki gondozója. 1781-ben Batthyány Ignác erdélyi püspöknek írt levelében a klézsei katolikus magyarokat, mint többségükben szabadparaszti státusban lévő *részes*eket (románul răzeş) írja le. Klézse lakóinak kiváltságos voltáról Petrás Incze János is ír a Döbrenteinek írt válaszai között: „Bírják továbbá mais a' megvétel jogainál fogva Klése határát, mellyhez mint egy 3-4 száz család tart osztozójogot. Kiknek tőkéktüli származásuk és osztozó levelük magyar nyelven írva, de hányadik évig megyen fel, nem tudhatom, ugy a' megvétel' üdeje is előttem ismeretlen."

Bizonyára nem véletlen, hogy a moldvai magyar települések közül sokáig Klézse népéletéről rendelkeztünk a leggazdagabb ismeretanyaggal, hiszen Petrás Incze János egyrészt igen sok népdalt, népszokást, népnyelvi jelenséget gyűjtött és publikált hazai folyóiratokban, másrészt személyisége valósággal vonzotta azokat a magyarországi papokat, utazókat, kutatókat, akik rendszerint már akkor sem maguk törték az utat a csángók iránt fel- fellobbanó érdeklődésük számára, szívesebben használták a meglévő hídfőállásokat. Így megfordult Klézsén *Gegő Elek, Jerney János,* majd *Kovács Ferenc* „károly-fehérvári hittanár", valamint tusnádi *Imets Fülöp Jákó* „gymnáziumi igazgató-tanár" s bizonyára mások is.

Kovács Ferenc *„Úti-napló"*-jából tudjuk, hogy milyen volt a település és magyarságának sorsa Petrás idejében, az 1860-as években. *„Klézse egyike a legrégibb parochiáknak Moldovában. Anyakönyvei 1793-ig érnek föl. Assisi Sz. Ferencz tiszteletére emelt kőtemploma akkora, hogy 1000 embernél több fér bele. Nemzetiségére nézve az egész község tiszta magyar. Környékén is csak kevés az oláh... Magyar iskola – fájdalom – itt sincs... Volt azelőtt egy tanító, ki látván, hogy semmire sem mehet tiszta magyar ajkú növendékeivel ezeknek oláh nyelvbeni járatlansága miatt, megtanulta a magyart, mit észrevévén a kormány* [valójában a jászvásári püspöki helytartóság] *őt állásáról elmozdította."*

Ugyanebből a naplóból bontakozik ki előttünk Petrás alakja: *„Sehol sem találtuk otthoniasabban magunkat, mint Petrás Incze atya házánál. Ő az, kinek neve megérdemli, hogy arany betűkkel jegyeztessék a moldvai csángók annalisaiba. Külseje megnyerő, termete izmos közép, képe tojásdad, színezete barnás, szemei mandulavágatúak, orra kissé hajlott, bajusza fölfelé pödört, szakálla szürkés, hegyezett, modora olyan, melyről el lehet mondani: mi a szívében, az a nyelvén."*

Petrás Incze János legfőképpen azzal gazdagította a magyar művelődéstörténetet, hogy összegyűjtötte 85 magyar népdal szövegét. Közülük 22 már 1842-ben, Erdélyi János és Kriza János nevezetes népdalközlései előtt napvilágot látott a Tudománytárban. Pedig 1841-ben Petrás Döbrentei Jánosnak azon kérdésére – *„Vannak e Magyar Dalaik, lehetne e illyent kapni?"* – még azt válaszolta: *„Semmi más Dalt, az egyetlen meny asszony' el vitelénél használni szokottat, többet létezni közöttük nem hallottam, arul is azt mondgyák, hogy nem érthető; más mulattató énekeket pedig az Isteneseken kívül nem énekelnek, azokat is a' Szentegyházakban."*

Nem sokkal később azonban – és ez is mutatja a Döbrentei féle kérdésekben megnyilvánuló érdeklődés hatását –, már azt írja az Akadémiának: *„Meg vallom eddig terhes hivatalommal foglalkozva alig fordítottam figyelmet az itteni magyarok nyelvére, de mostani visszatértem igen észre tudom venni az eltéréseket, mellyekből már jegyzéket tenni kezdtem."*

Még elgondolni is szédítő: micsoda néprajzgyűjtési lehetőségek közepette élt Petrás tisztelendő úr a XIX. század derekán abban a Klézsében, ahol még száz esztendő múlva is az „Új guzsalyam mellett", vagy a „Szeret vize martján" anyagát gyűjthette össze a hozzá képest ott éppen csak megforduló Kallós Zoltán, vagy Pozsony Ferenc. Csak hát akkoriban még Petrás Incze János hazai kortársai sem foglalkoztak néprajzgyűjtéssel, legföljebb elvétve akadt egy-egy pap, aki följegyzett volna valamit a néphagyomány jelenségeiből. Valóságos csoda tehát, hogy a Borszéken elvetett magvak ilyen termékeny talajra hullottak, bár természetesen voltak, akik továbbra is művelték is ezt a vetést: halálág, de 1848-ig mindenképpen maga Döbrentei; 1874-től 1881-ig Szarvas Gábor, a Magyar Nyelvőr szerkesztője, aki rendszeresen közölte népnyelvi közleményeit, valamint a Szent László Társulat elnökei, mindek előtt Lonovics József kalocsai érsek, aki Petrás közbenjárására sok csángómagyar falu templomának, harangjának megújításához nyújtott segítséget.

Petrás Incze János tökéletesen tisztában volt a csángó nép által őrzött hagyomány értékével, ezért gyűjtötte és küldte őket közlésre a magyar tudományos élet színhelyeire. Az általa gyűjtött népdalok némelyike a népélet kutatásának valóságos kincsesbányája, mint az itt következő, amely elénk varázsolja a csángó ház és lakás – igaz, hogy a szerelmes legény szemétől megszépített – képét.

Hová ménsz, hová ménsz,
Szép karcsú legényke,
Ide s oda menek,
Hol szeretőt lelek.

Egy igen szép lyányhoz,
Mihelyefalára.
Hat karikán forgó
Csikorgós kapuhoz.

Pázsint az udvarán,
Boglár az ajtaján.
Tornaczos eresze,
Virágos kürteje.

Tiszta kemencéje,
Seprett háza fölgye
Tükör a tűzhelye,
Tiszta fejér inge.

Mosott ház padlása,
Gyalult gerendája,
Csillagos asztala,
Fodros, szép abrosza.

Éveges ablaka
Kevesszer van nyitva
Szép ablakja alatt,
Felnőtt egy almafa.

De térjünk vissza Döbrenteihez, hogy lássuk a fiatal Petrás tájékozottságát, világos látásmódját és szókimondó határozottságát. *„Vagynak é magyar nyelvükhöz buzgó ragaszkodással, vagy hamar el oláhosodnak?"* – tudakozódott a titoknok. A válasz: *„Minden nemkedvező viszonyaik' ellenére is megelégedést, úgy láczik, aban találnak a' még magyarul beszélni tudók, hogy egymással 's akárkivelis saját nyelvükön beszélgethetnek. Az eddigi elolláhosodásnak mi volt az oka, könnyen érthető, t. i. a' tartomány' uralkodó nyelvének elkerülhetetlen szüksége."*

Döbrentei: *„A Többségnek millyen arcza, szeme, haja színe?"* Petrás: *„... Tekintetük vidám és bátor, szemeik leginkább szőkék vannak feketékis, de igen ritkán kékek. A' gyermekek kisded korokban nagy részint fejér hajuak 's a' felnevekedésig közönségessen szög színűvé válnak... Orczájuk kerekded, 's igen ritkán hosszúkás. Az idegen földiek egész test alkotásokat valóságos magyarosnak állítyák..."*

Mai szemmel nézve talán hiányosnak tűnhetnek Petrás Incze válaszai, de gondoljuk meg, hogy az egyik legkevésbé ismert, akkoriban szinte teljesen elfeledett népcsoportunkról adnak – a lényegét tekintve többnyire hitelesnek tekinthető – információt. Petrás azonban nemcsak ismeretanyagot közölt a csángók történelméről, népéletéről, nyelvéről, hanem – ellentétben sok későbbi „csángókutatóval", vállalta sorsukat és érdekeik képviseletét. Már „válaszaiban", méginkább későbbi leveleiben ismételten felhívta a figyelmet arra, hogy a moldvai katolikus magyaroknak nincs anyanyelvükön szolgáló papjuk. *„Jelenleg is tiszta magyar parochiákon magyarul semmit sem tudó lelkészek őrzik az Üdvözítő nyáját."* Felpanaszolta, hogy a Rómából küldött misszionáriusok részben a moldvai egyházi vezetők nyomására, részben pedig azért, mert az olasz nyelvű jövevény-papoknak könnyebb megtanulniuk az állam nyelvét, azok pedig – ic!kipásztorhoz méltatlanul – a könnyebb megoldást, ez esetben híveik megtagadását választják. *„Nem régen érkezett meg Rómából két olasz szerzetes, kiknek egyike Kalugerben, másika Husson döllött neki az oláh nyelv tanulásának...múlt héten ismét kettő szinte onnan ... Magyarhonbul még egysem érkezett."*

Petrás írásaiban kevés utalást találunk saját személyére, gondolataira. Csak fölsóhajtásaiból sejthetjük, mennyire egyedül érezhette magát abban a Szeret menti községben, ahová csak

kerülő utakon járt a posta és sokszor csak hónapok múltán kapta kézhez a neki küldött levelet vagy könyvet. Nem volt szellemi társa, s ha néha fölkereste egy-egy magyarországi utazó, vagy paptárs, a néhány órányi, vagy napnyi öröm után annál keservesebb lett a magány. Sokat emésztette az is, hogy egyházi kötelezettségei miatt nem haladt úgy a csángók nyelvének, népszokásainak tanulmányozásában és feldolgozásában, ahogyan szerette volna. Szinte minden levelében mentegetőzik, hogy nem teljesíthette ígéreteit.

Tudván tudta néprajzi, nyelvészeti munkájának fontosságát. Idejének végessége és más, kedvezőtlen körülményei már 1841-ben nyomasztották. *„Igaz ugyan, hogy egyéb számmal vesznek körül hivatalom szerinti foglalatosságaim, melyeknek erőm szerint a' lehetőségig megfelelni a legszorosabb kötelességemnek tartom ugyan; mégsem titkolhatom el, hogy ne érintsem, mennyire érzem a' magyarhonituli elszigeteltségemet."*

A rászakadt csapásokat alázatosan viselő, azokban is Isten kegyelmét látó természetére vall egyik 1883 augusztusában, hetvenesztendősen írt, valamely *„Főtisztelendő Lelkész Úrhoz, hajdani Pályatársamhoz és Testvéremhez"* küldött levele: *„Így vagyunk mindnyájan e nyomorult életpályán jutalmazva s valóban el kellene csüggednünk, ha Megváltó Jézusunk példája előttünk nem fényeskedne e nagyon sokat jelentő szavaiban:* »ha engemet üldözni fognak, titeket is üldöznek«, *nekünk, bizony semmi vigasztalás nincs e nyomorult föld színén: de én nem is számolok semmire másra, a megvetés és gyalázatnál kissé keserű biz ez, hanem áldom a Teremtőt, még a mai napig béketűrésemet nem veszítettem el, bár csak az Úr Isten támogatna öregségemben, ezért emlékezzen rám Sz*[ent] *áldozataiban, én sohasem fogom elfelejthetni!"*

Saját sorsa miatt sohasem keseredett meg reménytelenül, még akkor sem, mikor hetvenkét esztendős korában, 1885. augusztus 22-én gonosztevők kirabolták a házat, *„melyben számos évek olta lakom, el vitték minden jóra való ruhámat a kevés pénzel együtt mivel rendelkeztem házi szükségemben, az inség itt oly nagy lévén hogy kevés embernek jut mindennap málé hol keressek segedelmet szükségemben nem tudom ..."*. De a szomorú eseményt hírül adó levélben sem önmagának kért támogatást, hanem a szomszédos csángó falu, Kápota templomának belső díszítéséhez kért segítséget.

Egy esztendő múlva, 1886. szeptember 6-án ismét rátörtek Klézse agg lelkipásztorára. De akkor már nem csak a holmiját vették el, hanem az életét is. Visszaemlékezésekből tudjuk, hogy felismerte gyilkosait, de nevüket még barátjának, a szomszéd falu lelkészének sem árulta el.

Talán jól is tették azok a gyilkosok, hogy megfosztották az életétől Klézse tudós és a csángómagyarok iránt elkötelezett papját. Így legalább nem kellett végignéznie a csángók anyanyelve és magyarsága ellen végrehajtott, hasonlóan kegyetlen merényletet. Hiszen 1884. június 27-én már létrehozták Jászvásáron a római katolikus püspökséget az 1877-ben alakult Románia kormányának azon feltételével, hogy a még magyarként létező csángókat minden eszközzel elromániosítja. Néhány év múlva a jászvásári püspök, Iosif Nicolae Camilli pásztorlevelében tiltotta meg, hogy a csángó falvak templomaiban magyarul misézzenek.

Talán az isteni kegyelemnek volt jele, hogy Petrás Jánosnak mindezt már nem kellett megérnie. Vagy talán éppen azért kellett meghalnia, hogy ne adhasson hírt a moldvai magyarság megfeszítéséről?

Halász Péter

Tisztelt Olvasónk!

A Honismereti Szövetség az 1996-ban elfogadott adózási törvény értelmében a 2002. évi állampolgársági adó 1 %-ából **122 709** forint támogatást kapott. Elnökségünk és szerkesztőbizottságunk megköszöni az Ön támogatását, s hogy egyetértve törekvéseinkkel, felajánlásával segítette munkánkat. Az összeget ifjúsági honismereti rendezvényekre, valamint a Honismeret folyóirat megjelentetésére használtuk fel.

Amennyiben továbbra is egyetért célkitűzéseinkkel, a hazaszeretet elmélyítése, a hagyományok éltetése érdekében tervezett programjainkkal, folyóiratunk megjelentetésével, kérjük, szíveskedjen Honismereti Szövetségünket megjelölni 2003. évi adója 1 %-ának felajánlásakor.

Adószámunk: 19624947-1-41

Segítő támogatását előre is köszönjük!

A néprajztudomány két jelentős jubileuma elé

Száz éve született Bálint Sándor (1904–1980) és 75 éve alakult meg a néprajz első egyetemi tanszéke Magyarországon (1929–)

Az előttünk álló 2004. pontosabban a 2004/2005-ös tanév fontos évfordulók éve mind Szegeden, mind az egész magyar tudomány életben. Mindkét évforduló egy tudományszakhoz, a néprajztudományhoz és annak egyetemi tanszékéhez, a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékéhez kötődik. Az ember életében olyan ritka jubileumokról van szó, amelyeknek méltó megülése illő és fontos nemcsak az érintett szaktudománynak és egyetemi tanszékének, hanem az egész városnak, a tágabb régiónak, Csongrád megyének, az egész országnak, a keresztény egyházaknak, főleg a római katolikus egyháznak, a magyar tudós társadalomnak, s minden érintett intézménynek. A két évforduló pedig abban az értelemben is elválaszthatatlanul összekapcsolódik, hogy Bálint Sándor a néprajztudományt művelte, s az egyetem tanszékének oktatója, tanára volt.

Bálint Sándor, a néprajz professzora (1904–1980)

Bálint Sándor paraszti származású értelmiségi, aki egyetemi oktatóvá emelkedve sem felejtette el gyökereit. Egész életét Szegeden, szülővárosában élte le, s a szeretett város kutatásának szentelte munkássága nagy részét. Viszonzásképpen sem a szülőváros, sem az élete nem kényeztette el. Leginkább az fájt neki, hogy a második világháborút követő kommunista hatalomátvétel után teljes mellőztetésben volt része. Élete vége felé már a Szegedről való elköltözésre is gondolt. Nem kapta meg a kellő elismerést, kollegiális segítségét, szaktudományától és egyetemi munkahelyétől sem. Keresztény emberszeretetét naivitásként kezelték. Megélhetési gondjai munkát gátló, embert és lelket próbáló terhek voltak, s mindez politikai, ideológiai elszigeteléssel is párosult. Hűsége hitéhez, politikai meggyőződéséhez, magyarságához és népéhez kirekesztetté tette egy sötét politikai időszak kontraszelektált helyi és országos társadalmában. Barátai mellett besúgók hada vette körül.

1904. augusztus 1-én, Vasas Szent Péter napján született Szeged-Alsóvároson, egyszerű paprikatermelő parasztcsaládban. Édesapja korai halála után édesanyja, Kónya Anna, egyedül nevelte és taníttatta fiát. Rokonságán keresztül belülről ismerte meg az alsóvárosi paraszti társadalmat és azt a hagyományos életmódot, amelynek később kutatója lett.

Az elemi és a polgári iskola elvégzése után a piarista atyáknál érettségizett. A piarista gyökerek nagyon fontosak néprajzi érdeklődésének kialakulásában is. Dugonics András, Kálmány Lajos és Bálint Sándor szinte kézből kézbe adták egymásnak a paraszti kultúra kutatását. Bálint Sándor Szegeden végezte az egyetemet, amely a románok megszállta Kolozsvárról menekült s költözött a Tisza parti városba. Hallgathatta még az idős Hermann Antalnak, a néprajz első egyetemi magántanárának néprajzi előadásait is. 1929-ben nyílt meg a szegedi egyetemen az ország első néprajzi tanszéke, Solymossy Sándor vezetésével. Díjtalan gyakornoka, majd tanársegéde Bálint Sándor volt. A kormányzat a professzorátust 1934-ben a budapesti egyetemre tette át, ezért Solymossy Sándor Cs. Sebestyén Károlyt a tárgyi néprajz, Bálint Sándort pedig a szellemi néprajz tárgyköréből magántanárrá habilitálta.

Bálint Sándor 1931–1945 között a szegedi katolikus tanítóképzőben tanított. Nagyhatású pedagógus volt. Tanítványai máig a legnagyobb szeretettel, tisztelettel és elismeréssel szólnak róla. Györffy István halála után folklórt adott elő a budapesti egyetemen. Nyilvános rendes egyetemi tanárrá 1947-ben nevezték ki a szegedi Néprajzi Tanszékre. 1945–1948 között a politikai életbe is bekapcsolódott, a Demokrata Néppártnak volt országgyűlési képviselője. Ennek visszahatását egész későbbi életében szenvedte. A Néprajzi Intézetet ezalatt Hermann Egyed, a neves premontrei egyháztörténész igazgatta. 1951–1956 között eltiltották a tanítástól, s fizetése meghagyásával az Egyetemi Könyvtárba osztották be munkára. 1957 januárjától vett ismét részt az egyetemi oktatásban. Hosszú rendőrségi megfigyelés után koholt vádak alapján azonban felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték s 1965-ben kényszernyugdíjazták.

Kahler Frigyes kiadta rendőrségi megfigyelésének III/III-as aktáit, Velcsov Márton pedig összegyűjtötte perének iratanyagát. Szomorúan tanulságos olvasmányok.

Bálint Sándor 1980. május 10-én autóbaleset következtében Budapesten hunyt el.

Munkássága

Bálint Sándor nagyműveltségű, nyelveket tudó, építészetben, irodalomtörténetben, zenetörténetben, történelemben, földrajzban, egyháztörténetben, liturgiatörténetben, néprajzban és folklorisztikában járatos pedagógus volt. E tárgyakat komplex szemlélettel – Ő úgy fogalmazott „honismereti szemlélettel" – oktatta mind a főiskolán, mind az egyetemen. Hasonló szemlélettel írta meg elemi iskolai földrajz tankönyveit is. Elsők között írt átfogó elemzést már 1927-ben az erdélyi magyar irodalomról. Nem hiányzott műveltségéből a zene, a zenei irodalom, a zenetörténet ismerete sem. Magát elsősorban pedagógusnak tartotta. S nemcsak tanított a tanórákon vagy tankönyvein keresztül, hanem élete példájával is nevelt. Mindenkit megfogott nagy műveltsége, mély vallásossága és tiszta embersége. Munkássága a magyar örökség része.

Szakmai életfilozófiája abban fogalmazható meg, hogy a paraszti műveltséget a nemzeti kultúra részévé tegye, hasonlóan Bartók Béla munkásságához. Szemléletének megerősödéséhez Bartók egyik szegedi koncertje is hozzájárult.

Munkássága elsősorban Szegedhez és a Dél-Alföldhöz kötötte, annak történetét és kultúráját mindig belső összefüggéseiben szemlélte. Szeged múltja, kultúrája, népélete iránti érdeklődését Bálint Sándor „apai örökségnek" mondja. A Szülőváros történetének, művelődésének, népéletének s a szegedi kirajzások életének kutatása munkásságának egyik nagy területe. Ezt a nagytájat: a temesközi, a homokhátsági szegedi kirajzásokat vizsgálta, s adatait magyar, Kárpát-medencei és európai összefüggésekbe helyezte. Bálint Sándor kutatásai mind földrajzi, *mind tematikus, mind pedig szemléleti és módszertani tekintetben jelentősek*, s eredményükként Szeged és a szegedi nagytáj paraszti múltja és kultúrája tekintetében egyik legjobban ismert tájegységünkké vált, szaktudományunkat pedig önfejlődésében tovább vitte. Bálint Sándor nemcsak egy társadalmi réteg, a parasztság műveltségét kutatta. Ő a kultúrát egységben, társadalmi, történeti és európai összefüggéseiben látta, tudományközi szemlélettel vizsgálta és értelmezte. Ebben máig példamutató számunkra.

Szegedről és környékéről szóló kutatásainak summázata a Móra Ferenc Múzeum Évkönyvében *A szögedi nemzet* címmel megjelent három vaskos, valamint egy negyedik, a mutatókat tartalmazó kötete. Az egyéniségkutató iskola módszerét követve kötetbe gyűjtötte *Tombácz János meséit*. Az elődökhöz képest megújult szemléletű és módszertanilag is kifinomultabb folytatásnak számít Bálint Sándor népballada és monda iránti érdeklődése, történeti hagyomány-gyűjtése. Nem kis büszkeséggel említi meg, hogy a szegedi nagytáj Erdély és Moldva mellett a legjelentősebb balladaőrző tájunk. Ebben Kálmány úttörő munkássága mellett neki is nagy része volt. Nagy és mély vallási műveltsége, sokirányú érdeklődése segítette pl. a legszebb legendaballadánk, a Júlia szép leány értelmezésében. Meggyőzően mutatta ki benne a középkori látomások, a Bárányszimbolika világát, a halálról alkotott korabeli nézeteket.

Bálint Sándor a mindennapok keresztény vallásosságának kutatását tartotta fontosnak, s nemcsak magyar, hanem európai összefüggéseket feltáró értelmezésüket. A népi vallásosság kutatásának egyik úttörője volt Magyarországon. E tárgykörnek európai összehasonlításban is egyik legkiválóbb kutatója, szakértője lett. Nagy kára a magyar tudományosságnak, hogy a népi vallásossággal foglalkozó munkái csak magyarul jelentek meg, egyetemi és akadémiai intézményi támogatás nélkül készültek, s láttak napvilágot, így azokat a világ nem ismerheti. A Tudományos Akadémiának fontos kötelessége volna napjainkban, hogy ezeket idegen nyelven a világ elé tárja.

Bálint Sándor még láthatta, élhette, tapasztalhatta az Alsóváros paraszti közösségében egy gyökereiben a XVII–XVIII. századra visszanyúló, sajátos törvényű, önálló és önellátó, templomon kívüli vallásgyakorlás utolsó lobbanását. Fontos szerepe volt ebben a közösségi vallásgyakorlásnak, a búcsújárásnak, a szóbeliségnek, egy másfajta, egy – sokáig középkoriasnak nevezett, de igényként ma ismét visszatérő – egységes világlátásnak. Ennek vezetői a „szentemberek", laikus énekvezetők, énekszerzők, előimádkozók, társulati szervezők voltak.

A vallásos népélet tanulmányozása számos új felismerésre vezette Bálint Sándort, amellyel nemcsak a magyar, hanem az európai tudományosságban is a korszerű gondolkodásra mutatott példát. Ilyen volt a néprajztudomány egyik legvitatottabb elméleti kiinduló kérdése, a nép fogalmának meghatározása. A népen Bálint Sándor már az 1930–1940-es években sem csak a parasztságot értette, hanem tágabban definiálta, s minden társadalmi réteget és csoportot ide sorolt, amennyiben azok egy közösségi jellegű kultúrával rendelkeztek. S bár Bálint Sándor mindvégig hangsúlyozta a „népi kultúra", a „népi vallásosság" közösségi jellegét, éppen ő volt az, aki e vallásosság egyéni ihletéseit, e vallásosság szervező egyéniségeit, a „szentembereket" elsőként vizsgálta, sajátos világukat és személyiségüket bemutatta. Az *Egy magyar szentember, Orosz István önéletrajza* című könyve nemcsak a vallási néprajzban számít úttörőnek és alapvetőnek, hanem pl. az élettörténetek, életrajzok kutatásában is fontos. Nagy történeti távlatú bevezető írásában mutatja meg e vallásos embertípus középkori, s a koraújkori licenciátusi hagyományig visszanyúló gyökereit.

Neki köszönhetjük az első, imádságokat elemző szaktanulmányt is még 1937-ből. A népi vallásosság paraliturgikus világának, a szenttiszteletnek, a búcsújárásnak vizsgálatával Bálint Sándor kitágította a kutatás tematikai határait. Módszertanilag is példát adva a tudományközi megközelítésre, az élet és a kultúra holisztikus szemléletére, s megértő elemzésére. A több kiadást is megért nagy összefoglalója, talán élete fő műve, a *Karácsony, Húsvét, Pünkösd* és az *Ünnepi kalendárium* (újabban csak *Ünnepi kalendárium* címmel) nemcsak a magyarországi könyvtárak egyik legkeresettebb könyve, hanem fontos oktatási kézikönyv, segédkönyv is. Felvonultatása Bálint Sándor hatalmas néprajzi, folklorisztikai, művelődéstörténeti, egyháztörténeti, irodalomtörténeti, teológiai, liturgiatörténeti, zenetörténeti és nyelvészeti ismereteinek. S mindezt közép-európai összefüggésekben, a román, a szerb, a horvát, a szlovén, a szlovák, a cseh és az osztrák anyag ismeretében. Az összefoglaló munka éppen summázó, áttekintő jellegénél fogva alkalmas arra, hogy kijelölje a további kutatások útját, az elvégzendő feladatok körét. Ezzel összefüggésben egyik korai munkájára, a *Népünk ünnepei*re (1938) szeretnék még röviden utalni. Ennek első nagyobb fejezete szinte máig folytatás és folytató nélkül áll, ahogy a vallásos közösséget, a kultuszt, a megszentelt időt és a teret bemutatja. Szemléletét itt fenomenológiainak is nevezhetnénk, (Ezen a szemléleten alapszik a szegedi Néprajzi Tanszéken 1999-től elindított, s Bálint Sándor törekvéseit talán legközvetlenebbül folytató *vallási néprajzi specializáció* oktatási rendje.)

1974-ben 70. születésnapjára Péter László professzor összeállította művei bibliográfiáját, amit később ő és Gyuris György teljessé tett. A hatalmas életműből még három munkára, az azokból kibontakozó tudományos szemléletre és módszerre kívánok röviden utalni: a *Szeged városa* (1959), a *Szeged reneszánszkori műveltsége* (1975), végül pedig a *Szeged-Alsóváros-Templom és társadalom* (1981) című könyv kapcsán.

A *Szeged városa* Szeged ezeréves művelődéstörténeti vázlata, leírása – ma talán úgy mondanánk – erős antropológiai szemlélettel. A szerző mindent tud erről a magyar városról. *Szeged reneszánszkori műveltsége* a Bálint Sándor-i életmű méltatásakor általában háttérbe szorul. Bálint Sándor sem ebben a munkában, sem másutt nem írt elméleti és módszertani bevezetőket, szemléletét magából a műből az olvasónak kell kibontania. E könyv nagy tanulsága például, ahogyan megrajzolta a XV–XVI. századi Szeged gazdaságtörténeti és társadalomtörténeti képét, ennek kulturális vetületét, s amelynek tükrében szemléletesen ábrázolta a helyi kolostori műveltséget, a külföldön tanuló szegedi diákok révén meghonosodó egyetemi és literátus műveltséget, majd pedig a reformáció, a hódoltság és a hatására bekövetkező szegedi diaszpórák szerepét. Az elhíresedett szegedi boszorkányperekre utalva nemcsak folklorisztikai jelentőségüket emeli ki, hanem észreveszi, hogy társadalmi és magánéleti konfliktusok kifejezői és levezetői. Elsőnek elemezte, mégha válogatva is a nándorfehérvári diadal után meghalt Kapisztrán Szent János újlaki (ma Ilok, Horvátország) sírjánál lejegyzett mirákulum-7történetek szegedi vonatkozásait. S mindezt lenyűgözően hatalmas szakirodalmi háttérismerettel végzi. Ezt az interdiszciplináris, egyes tudományterületek határait átszelő, holisztikus szemléletet tartom én nagyon modernnek, példamutatónak és követendőnek. Ugyanez mondható el a *Szeged-Alsóváros* című könyvről is, amely első kegyhely-monográfiánknak is tekinthető. A városrész történetét és életének mindennapjait, vallásos kultúráját a ferences kolostorral és templommal való szoros összefüggésben, s nagy távlatban elemzi.

A Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke

A néprajz első magyarországi tanszékét a szegedi egyetemen állították fel 1929-ben. Megalakítása összefüggött a klebelsbergi oktatáspolitikával, s azzal a korabeli szemlélettel, amely a néprajzot elsősorban magyarságtudományi és önismereti diszciplinának tartotta. Az európai etnológiában is előtérbe kerültek az önálló, belső és az etnikus fejlődés problémái az evolucionista nézetekkel szemben. A románok megszállta Kolozsvárról 1921-ben Szegedre telepedő Ferenc József Tudományegyetemen oktatott a kutatásaival, szervező munkájával, kiadványaival és folyóirat-szervezésével a magyar néprajz intézményesülésében is fontos szerepet játszó, akkor már idős Hermann Antal, aki ugyan halála évében (1926) egyetemi tanári kinevezést is kapott, de tanszéket nem szerveztek neki. Néprajzi tematikájú előadásokat tartott Banner János a régészet, Cholnoky Jenő a földrajz és Schmidt Henrik a germanisztika professzora. A néprajz és folklorisztika mint tudomány azonban már sokkal régebben jelen volt Szeged életében és tudománytörténetében, elsősorban a piarista gimnázium révén. Bálint Sándor volt az, aki a XVIII. századtól a XX. századig ívelő folyamatot egybekapcsolódó folytonosságában bemutatta. Legfontosabb képviselői Dugonics András (1740–1816), Csaplár Benedek (1821–1906), Kálmány Lajos (1852–1919), a bunyevác Antunovich Iván (1815–1888), Pintér Sándor (1841–1915), a zsidó Löw Immánuel (1854–1944) voltak. Az ő munkásságukat vitte tovább maga Bálint Sándor is, s folytatták többen a XX. században.

Az újonnan létrehozott tanszék első professzora 1934-ig a neves folklorista, Solymossy Sándor akadémikus, a néprajz vezető folyóiratának, az Ethnographiának szerkesztője 1929. szeptember 1-jével kapott kinevezést a tanszék megszervezésére, vezetésére és az oktatás elindítására. Solymossy Sándor nyugalomba vonulása után a professzorátust 1934-ben áttették a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre, ahol a néprajz tanszéke máig működik. A szakot Szegeden Cs. Sebestyén Károly és Bálint Sándor egyetemi magántanárok vitték tovább. Itt tanult illetve nyert egyetemi magántanári képesítést az 1940-es évek elején szaktudományunk számos jelentős XX. századi képviselője: Ortutay Gyula, Katona Imre, Márkus Mihály, Fél Edit, valamint Tálasi István, Gunda Béla, Pável Ágoston, Tóth János. Ennek tudományos és tudománypolitikai hátterét még nem vizsgálta és nem értelmezte a szakkutatás. Néprajzi órákat hallgatott József Attila is.

Bálint Sándor 1947-ben kapott tanszékvezetői megbízást és nyilvános, rendes egyetemi tanári kinevezést. Őt a Tanszék élén 1971–1989 között Ferenczi Imre (1931-1989) a történeti mondák és a dramatikus játékok kiváló kutatója – a köztes években a sikertelen tanszékvezetői és docensi pályázat miatt Nyíri Antal nyelvészprofesszor volt megbízott tanszékvezető –, majd 1989-1991 között ugyancsak megbízott tanszékvezetőként Bellon Tibor (1941–2002), nemrég elhunyt kedves kollegánk követte. A néprajz oktatását az egyetem Bölcsészkara 1991-től átszervezte és megerősítette. A kedvező körülményeket az akkor zajló politikai változások teremtették meg, amelyek a fejlesztést is sürgetővé tették. Ebben jelentős szerepe volt Juhász Antalnak (tanszékvezető 1992-1998), Bellon Tibornak (tanszékvezető 1998-2002), e sorok írójának (tanszékvezető 2002-), s mellettük a fiatal, részben már Szegeden végzett néprajzos nemzedék tagjainak: M Szabó Magdolna, Pusztai Bertalan, Simon András, Mód László, Vass Erika, valamint neves állandó vendégtanárainknak: Katona Imre, Bárth János, Felföldi László, Grynaeus Tamás, Jung Károly. A Tanszék fejlesztése máig folytatódik.

Diplomát nyújtó néprajz szakos bölcsész képzés 1992-től kezdve folyik Tanszékünkön. Ez 1998-tól kezdve kiegészült a Bálint Sándori hagyományokat folytató vallási néprajzi speciális képzéssel, amely Tanszékünk sajátossága a hazai néprajzi/antropológiai oktatási kínálatban. Most folyik a kulturális antropológiai speciális képzés, a néprajztanár képzés és több más specializáció (muzeológia, táncantropológia) kereteinek kialakítása és bevezetése. 2003 nyarától a tanszék neve is kifejezi az oktatás és a kutatás tematikai bővülését.

Tanszékünknek Európa és a világ számos egyetemi néprajzi/antropológiai tanszékével van kapcsolata. 1995 óta a páratlan években megrendezzük a Seminarium Ethnologicum Szegediense (SemEthnoSz) nemzetközi diákszemináriumát, amelyre a környező és távolabbi európai országokból hív meg diákokat és tanárokat. Az elméleti felkészülést közös terepkutatás és annak kiértékelése követi. Diákok és oktatók érkeznek Göttingen (Németország), Graz (Ausztria), Pozsony (Szlovákia), Krakkó és Lodz (Lengyelország), Prága és Brno (Csehor-

ság), Zágráb (Horvátország), Kolozsvár (Románia), Edinburgh (Skócia) és Turku (Finnország) egyetemeiről. A kutatási eredmények kétnyelvű kötetekben látnak napvilágot.

A testvéregyetemi kapcsolatok keretében lehetőség van Brno (Csehország), Lodz (Lengyelország), Göttingen (Németország) egyetemeit látogatni. Az Erasmus program keretében Tanszékünk diákcserét bonyolít le a turkui finn és svéd egyetem néprajzi tanszékeivel (Finnország), Freiburg, Göttingen és Berlin (Humboldt) egyetemi néprajzi tanszékeivel. A Közép-Európai Egyetemi Csereprogram (CEEPUS) keretében mód van tanulmányokat folytatni Prága, Brno, Krakkó, Pozsony, Ljubljana, Zágráb, Bukarest, Kolozsvár, Bukarest, Szófia, Graz egyetemein.

Tanszékünk oktatói a hallgatók bevonásával rendszeres terepkutatásokat végeznek, gyakran nemzetközi együttműködés keretében. Az elmúlt években vizsgáltuk az ártéri gazdálkodást a Felső-Tisza vidékén, a fogadalmi képadományozás szokását valamint a vallás és identitás kapcsolatát a romániai Bánságban (ezt a finnországi Jyväskylä-i Egyetem Néprajzi Tanszékével közösen), valamint a szerb Bánság és a Duna–Tisza-közének migrációs folyamatait.

Tanszékünk oktatói tagjai és vezetői több hazai és nemzetközi néprajzi, akadémiai szervezetnek (Magyar Néprajzi Társaság, Magyar Tudományos Akadémia, Szent István Akadémia, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Österreichische Gesellschaft für Volkskunde, Folklore Fellows Association, Finn Irodalmi Társaság, Societé Internationale d'Ethnologie et de Folklore, hazai és külföldi folyóiratok szerkesztőségei), amelyek szintén rendeznek konferenciákat Szegeden. Jelentős kiadói tevékenységünk is. A *Táj és népi kultúra* (szerkeszti Juhász Antal) sorozatban dél-alföldi kutatásokat, a *Devotio Hungarorum* (szerkeszti Barna Gábor) kiadványsorozatban a vallásos élet forrásait, a Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár (szerkeszti Barna Gábor) sorozatban pedig monográfiákat, konferencia-köteteket jelentetünk meg. Magyar, kétnyelvű (magyar–angol, magyar–német) valamint angol és német nyelvű tanszéki kiadványaink révén bekapcsolódunk a hazai és a nemzetközi tudományos életbe.

Előzetes a kettős jubileum eseményeiről

A két jubileum éppen Bálint Sándor élete és munkássága révén szorosan összekapcsolódik. Emlékezik a szülőváros, emlékeznek Bálint Sándor volt munkahelyei, a tanítóképző és a tanárképző jogutódai, s természetesen a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke, az egész egyetem, s ezen a fonálon a néprajztudomány, s legrégibb intézménye, a Magyar Néprajzi Társaság, valamint az egész magyar tudományosság, a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, a Magyar Tudományos Akadémia és az egész ország. Emlékeznek a keresztény egyházak, amelyeknek vallásos népéletét kutatta, különösen is a Római Katolikus Egyház, amelynek Bálint Sándor hitvalló fia volt. Szeged nagy fiának születési centenáriuma tehát – összefonódva az általa művelt szaktudomány egyik fontos évfordulójával – az egész országot megmozgató esemény lehet. Tudok előkészületekről Veszprémben, Budapesten, Pécsett, Szombathelyen és Kaposvárott is. S talán a határon túli magyar néprajzi társaságok, tanszékek sem maradnak ki. A szegedi rendezvényekre eljönnek a néprajztudomány jeles európai képviselői, Szeged testvérvárosaiban működő egyetemek néprajzi tanszékeinek vezetői is. S talán megmozdul a Pálfy utca, és a szegedi Bálint Sándor utca lakossága is. Az emlékezésnek jelentőségét, ezeket a helyi és országos, bensőséges személyközeli és tudományos, hazai és nemzetközi, világi és egyházi szintjeit szeretnénk kifejezésre juttatni a rendezvények fölötti felkért védnökséggel is, amelyben képviselteti magát az egyetem, a város, a régió, a tudományos, az egyházi és az állami élet.

A Bálint Sándor hagyatékát gondozó kuratórium 2003. május 10-i ülésén úgy határozott, hogy Szeged legnagyobb XX. századi fiának születési centenáriuma megünneplésére jubileumi évet javasol, amely 2004. augusztus 1-jén, Bálint Sándor születésnapján kezdődik, s 2005. május 10-én, halálának 25. évfordulóján ér véget. Ez lényegében tehát az egész 2004/2005-ös tanév, amely a Néprajzi Tanszék 75. alapítási jubileuma is egyúttal.

Konferenciák, tudományos kiadványok, Bálint Sándor és a Néprajzi Tanszék munkásságát és szellemiségét felidéző kiállítások és beszélgetések, emléktábla avatások, Bálint Sándor meglévő emlékhelyeinek, szobrainak, emléktábláinak, sírjának megkoszorúzása jelzi a megemlékezés formáit.

A megemlékezések elsősorban a Szegedi Tudományegyetemhez, Szeged városához, az Egyházmegyéhez, a Bálint Sándor által kutatott szegedi nagytájhoz kapcsolódnak, de ezen túllépve országos, sőt, nemzetközi jelentőségűek is. A kettős jubileumi év szegedi eseményeit tartalmazó tervezett program most csak néhány fontosabb eseményt tudunk kiemelni.

A legrangosabb, legnagyobb szabású rendezvényeket a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, mint Bálint Sándor professzor úr egykori munkahelye, valamint a Móra Ferenc Múzeum, mint Bálint Sándor hagyatékának őrzője bonyolítja le társrendezők (pl. Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Néprajzi Társaság, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság) és támogatók segítségével. A jubileumi év nyitó, s egyik fontos eseménye a 2004. augusztus 1-jén a Móra Ferenc Múzeumban megnyíló, Bálint Sándor munkásságát és a múzeumban őrzött hagyatékát bemutató kiállítás lesz, amelyhez kapcsolódik Lantos Miklós fotóművésznek, Bálint Sándor hűséges munkatársának *Gyűjtőúton Bálint Sándorral* című fényképkiállítása. A születésnapon megkoszorúzzuk a szülőházán lévő emléktáblát.

2004. október 5-8. között nemzetközi tudományos konferencia emlékezik meg a kettős évfordulóról több szekcióban. A nyitó plenáris ülésen a Magyar Tudományos Akadémia, a Város, az Egyetem, az Egyház és szaktudományunk hazai és külföldi vezető képviselői méltatják Bálint Sándor életét és munkásságát, valamint megemlékeznek a néprajz első hazai egyetemi tanszékének megalapításáról. Itt mutatjuk be Bálint Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösd* című németre fordított és jórészt Lantos Miklós fotóművész által illusztrált könyvét. Ennek jelentőségére, gazdag anyagára, összehasonlító történeti szemléletére fentebb már utaltam. *Táj és kultúra* címmel szervezett szekció (vezetője Juhász Antal) a Bálint Sándor-i örökségre építve tekinti át a régió-kutatás mai lehetőségeit és feladatait, történeti távlatokban és Szeged kultúra- és tájszervező szerepére koncentrálva. *Rítus és ünnep* címmel a 7. Szegedi Vallási Néprajzi konferenciát tartjuk meg (szervezője Barna Gábor). *A vallási néprajz – Egy tudományág múltja és jelene Európában* címmel megrendezendő angol nyelvű nemzetközi szimpózium, amely egyúttal a SIEF Vallási Néprajzi szekciójának rendkívüli ülése is, áttekinti a diszciplina európai helyzetét, amelyről egy angol nyelvű kézikönyvet jelentet meg addig. A Néprajzi Tanszék első professzora, Solymossy Sándor, valamint Bálint Sándor születési centenáriumára emléktáblát avatunk a Bölcsészkar épületének falán.

Az Egyetemi Könyvtárban, együttműködve a könyvtár dolgozóival, kiállítás készül Bálint Sándor életéről és munkásságáról, valamint a Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék történetéről. Könyvkiállításon szeretnénk bemutatni a néprajz szegedi műhelyéhez tartozó kutatók munkáit is.

Tanszékünk *Bálint Sándor-érmet* alapít legjobb szakdolgozatot író diákjai részére. Az elismerést első alkalommal a 2004/2005-ös tanév tanszéki diplomaosztó ünnepségén kívánjuk átadni. Ezt az ünnepséget összekötjük a Szegeden végzett néprajz szakos diákok találkozójával.

A jubileumi év minden hónapjában néprajzi filmvetítéseket szervezünk a Tanszékünk által készített munkákból, videó-felvételekből. Ugyancsak minden hónapra jut egy népdal- és/vagy néptáncest, amelyen néprajz szakos hallgatóink működnek közre.

2005 tavaszának fontos eseménye lesz a néprajz szakos hallgatók konferenciája, amely lehetőséget teremt nemcsak a jubileumok megünneplésére, hanem egy, a pályáját most kezdő fiatal nemzedék terveinek, szakmai jövőképének megfogalmazására is. Az ünnepi események sora 2005. május 10-én, Bálint Sándor halálának 25. évfordulóján zárul.

A tervek tehát nemcsak Szegedre és nemcsak a néprajztudományra korlátozódnak. Szélesebb körű megemlékezéseket, az egész országot átfogó, helyi folyóiratokban és kiadványokban, felolvasó ülésekben megnyilvánuló ünnepségeket tervezünk, illetve ezek szervezéséről értesülünk. Jó volna, ha ez a cikk is segítene megtalálni Bálint Sándor egykori kutatótársait, segítőit, akik visszaemlékezéseiket leírva, a birtokukban lévő ismeretlen fényképeket közlésre átengedve gyarapítanák és finomítanák a már ismert Bálint Sándor-portrét. Abban is reménykedünk emellett, hogy a szegedi egyetem egykori, néprajzot is hallgató diákjai, akik közül többen szakdolgozataikat, doktori értekezésüket is néprajz tárgyköréből írták, jelentkeznek a szegedi Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéken (6722 Szeged, Egyetem u. 2., tel./fax: 62/54 42 16), hogy a jubileumi évtől kezdődően, a 2003-ban már nagy sikerrel megszervezett Szegedi Néprajzos (Öreg)Diákok Találkozóját minden évben és mind szélesebb résztvevői körben megszervezhessük.

Barna Gábor

Tanítómestereink

Dr. Szabó Zoltán:

Feljegyzés a néprajzi ismeretterjesztés kiszélesítéséről

Hálásak vagyunk a Néprajzi Társaság választmányának, hogy idevágó javaslatunkat rövid írásba foglalatságában is elfogadta.[1] Az előszóba szánt részletesebb kifejtést és indoklást rögzítjük itt hozzá írásban.

A néprajz tudományának *felépítménye*: az egyetemek szaktudósainak, a múzeumok, Adattár szakembereinek munkája, könyvekben, folyóiratban megjelenő publikációk. Idesorolnánk a felolvasó ülések, esetleges vándorgyűlések előadóit, előadásait és előadássorozatait.

Az ezután következő szint egy olyan *ismeretterjesztés*, mely ha el is érne helyenként a szélesebb néprétegekhez, elsősorban még nem ezek jelentenék a legszélesebb bázist! TIT előadások közé jó előadók előadásainak beillesztése. A meglévő gyűjtőhálózat gyűjtőinek, szakkörvezetőknek írásban, megyei vagy tájegységi találkozókon való instruálása jelentené itt azt, amit jobb híján *középfok*nak neveznénk. Ida tartozhatnék még a múzeumok néprajzi osztályának időnként változó anyagú kiállításainak rendezése és vezetéssel való bemutatása.

A legszélesebb bázist azonban olyan közlési és népszerűsítési módok jelentenének, melyek népünk egészére – a tömegesedés idején így is mondanánk: – tömegekre számítanának. Itt pedig a szakkönyv, a szakfolyóirat, az egy terembe zárt hallgatóságnak szóló előadás nem elégséges. Ide ezek érnek el: *rádió, tévé, film*. Nem mintha ezeknek nem lennének eddig is néprajzi jellegű szolgálataik és szolgálattevőik, pl. Falusi életképek (Kispista István, Volly), népdalcsokrok, melyek értéke olykor megkérdőjelezendő... De nem kell részleteznünk, hogy elsősorban nem *csak ennyit* s nemcsak *ilyesmit* értünk igazi néprajzi szolgálat alatt. Rendszeresség, tervszerűség, színvonal itt a hangsúlyos követelmények. Néprajzi negyedóráknak vagy „10 perceknek" olyan rendszeresen kellene épülni a heti programokba, mint pl. Lőrincze „Édes anyanyelvünk" adásainak. (Még kabarétréfák poenjévé is lett!)

Még rádióközlésben is különbséget lehetne tenni olyan jellegű adások, szolgáltatások közt, melyek a néprajzi ismereteket – elvibb jelleggel – *közismeretté* igyekeznének tenni. Ez nem jelentene szürkeséget, unalmat, hiszen illusztráló anyagunk hihetetlen gazdag. S nemcsak versről, klasszikus zenedarabról lehet és kell bemutatni, *mi benne a szép*, hanem néprajzi értékekről is. A rádiós anyag aztán bizonyos százalékában meglévő néprajzi anyagot, megvilágított nép-

[1] *Dr. Szabó Zoltán* (1902–1965) a Sárospataki Református Kollégium teológiai akadémiájának professzora volt annak megszűntéig (1951). Az ő nevéhez fűződik a regös cserkészet, a népi hagyományápolás kiterjesztése, dr. Újszászy Kálmán professzortársával a Sárospataki Népfőiskola megteremtése. Noszvaji lelkészként bekapcsolódott a Néprajzi Múzeum által szervezett önkéntes gyűjtőmozgalomba, munkái megtalálhatók az Ethnológiai Adattárban, ilyen irányú munkásságának összefoglalása pedig a Vallási Néprajz II. című tanulmánygyűjteményben (Bp. 1985). Ezt az 1964. június 27-én kelt írását a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben őrzött gépiratból (Analekta 2694) közöljük. Végén a szerző kézírásával ez a megjegyzés olvasható: „Ezt a feljegyzést Ortutay kérte és kapta, s ezenkívül Morvay Péter, ki a javaslat nyomán megbízást kapott arra, hogy e kérdésnek felelőse legyen." A néprajzi ismeretterjesztés és – közvetve – az oktatás múltjának tanulságos dokumentumaként közöljük ezt a kiadatlan írást. *(Szerk.)*

rajzi ismereteket tenne egy némileg eltérő célkitűzéssel: *közismertté*. (Mennyi rejtett tartalékot mozgósíthatna ilyen rendszeres hatásgyakorlás. Az egyszeri paraszt igencsak felnőtt korában tudta meg, hogy „prózában" beszél. Néhányan – talán még nem túl későn – megtudhatnák, hogy néprajzi értékek közt élnek, esetleg termelnek ilyeneket, vagy mellettük kallódik, megy veszendőbe, feledésbe ilyesmi.)

Csak azért említem, hogy több mint két éve vagyok a magyar rádió, tévé közvélemény-kutató osztályának önkéntes munkása, hogy alátámasszam, mennyire igyekeztünk emiatt is egyfelől a műsoranyagnak, másfelől a hallgatók, nézők igényeinek, kívánságainak, a kapott anyaghoz való viszonyának, irányíthatóságának problémáival megismerkedni. Van helye, szükségessége, öntudatosítható igénye a néprajzi jellegű közléseknek úgy a műsorban, mint a hallgatóságban, illetve a tévénézőkben is.

Ha rádióra gondolunk, nemcsak az egész országra sugárzó Kossuth és Petőfi adókra gondolunk, (az URH-műsorok kialakítása még kezdeti stádiumban van, a készülékek többsége nem is alkalmas ennek vételére), hanem a helyi adókra is. Ezek a rövid műsoridőben is nem annyira programszegénységben, mint programszürkeségben szenvednek – tisztelve a kivételeket. A helyi adó különösen alkalmas arra, hogy a kisugárzásában fekvő tájak néprajzi értékeivel foglalkozzék. Mint ahogyan erre hellyel-közzel jó példát mutat Pécs és Szolnok. (Pécs adójával igen ügyesen gazdálkodik a Történelmi Társulat helyi csoportja is.) De szerintünk kellene jól megválasztott néprajzi adásoknak rendszeresen kerülni a külföldi magyarok számára sugárzott műsorokra is!

A tévével kapcsolatos kérdésekkel együtt a *néprajzi film*, kisfilm problémái is felvetődnek. Nem merőben ismeretlen terep ez sem. A rendszeresség, módszeresség jelenti az előrelépést. És mennyi gazdag lehetőség: a cigándiak keménycsárdása vagy a pingáló asszonyok munkája színesben. S nem kellene csak a magyar határokon elül maradni: népek népi táncainak bemutatásához – úgy vélem – nem is nehéz lenne bárhonnan csereanyagot kapni, ha már egyszer van mit cserélni.

Még inkább címszavakban felvetünk néhány idevágó gondolatot:

1. *Néprajzi bélyegeink* is vannak, ami kitűnő népszerűsítő és ismeretterjesztő mód. Vannak; hála a posta filatelista bélyegtervezőinek, kik egy-egy ötletszerű tervnél a néprajzi szakértőket is megkérdezték. De h az utóbbiak *ajánlanák* az ezután következő sorozatokat...

2. Egyetemi városaink némelyikében Budapesten kívül szépen munkálkodó néprajzi csoportok vannak (Debrecen, Szeged). Nem lehetne-e, nem kellene-e ilyeneket életre hívni ott is, ahol még nincsenek? Megyei városokban, nagy tájegységek központi helyein (Hegyalja: Sárospatak; Bükk-Bükkalja: Miskolc, Eger; Mátravidék: Gyöngyös stb.

3. Amikor néprajzról szólunk, nemcsak a parasztságra, falura gondolunk. Az üzemi munkásságra és munkásokéra, esetleg a külföldön nagyobb települési egységekben élő magyarságra is.

4. Az ismertetésben, népszerűsítésben egyébként sem kellene csak határaink közé szorulnunk. A szomszéd népek néprajza – közös vagy egymással vonatkozásban lévő értékeivel, jelenségeivel – különösképpen hangsúlyos. De bárhonnan vetülnek elénk a népi élet színei, megnyilatkozásai: mind érdeklődésre tarthatnak számot. (Kérdezzük meg nemcsak a falusi, hanem a városi könyvtárak könyvtárosait, milyen kapósak az utazási, világjáró könyvek, elsősorban azok, melyekben – kalandok mellett – sok a néprajzi érdekesség is.

5. Érintkező tudomány- és munkaágakkal (történelmi, irodalomtörténeti, nyelvtudományi társaságokkal) is lehetne szélesíteni, egyben intenziválni a kapcsolatot. Vannak problémáink, melyek munkaközösséget, kollektív együttműködést igényelnek. Sőt, régészek is rászorulnak néprajzi ismeretekre és viszont (paleoethnográfia).

Társaságunk [a Magyar Néprajzi Társaság] motívuma mindebben nem a szakelfogultság vagy szakhiúság, hanem e mindenestől népközelségre kötelező szakfelelősség.

A honismereti szakkör és tábor módszertani kérdései[1]

Az előttem szólók úgy kezdték témájuk kifejtését, hogy jelezték: fiatal korukban, diákként részt vehettek iskolájuk, szűkebb pátriájuk által szervezett, vagy esetleg egy-egy országos néprajzi-honismeretei tábor munkájában Ezt én koromnál fogva nem mondhatom el magamról. Azt viszont igen, hogy a néprajz iránti érdeklődésemet a tatai és kecskeméti piarista gimnázium tanárai, az Apáczai Cseri János Pedagógiai Főiskola, valamint az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának nyelvészei keltették fel bennem. Pályám legelején, 1958 és 1960 között, Tatán kollégákkal célul tűztük ki a város és környéke néprajzi értékeinek felkutatását és megörökítését. Ebből a társaságból nekem hamarosan ki kellett válnom, mert visszautasítottam a megye felkérését valamilyen munka elvégzésére, s ezért hamarosan Kerektelekin, egy Kisbér környéki faluban kellett folytatnom pedagógiai munkásságomat.

Ez bizonyos „megbélyegzést" is jelentett abban az időben, de én szívesen dolgoztam a faluban, az emberekkel jó kapcsolatom volt, s korábbi néprajzi érdeklődésem arra indított, hogy az itteni gyerekekből létrehozzak egy néprajzi szakkört szülőfalujuk népi értékeinek felkutatására és bizonyos fokú megmentésére. Tettem ezt többek között azért, mert ez a gyűjtőmunka a közvetlen haszon mellett elősegítette a gyerekek tanulmányi eredményeinek növelését is. A munkában részt vevő tanulók megtanulták a fegyelmezett gyűjtést, az eredmények – maguk szintjén – feldolgozását s ezzel együtt a szerkesztést, a világos fogalmazást. Nevelési szempontból sikerült őket szülőföldjük jobb megismerésére és annak elmélyültebb szeretetére nevelni. Hozzájárult ez a gyűjtőmunka ahhoz is, hogy szüleiknek, nagyszüleiknek a munkáját jobban értékeljék, tehát a nemzedékek is közelebb kerültek egymáshoz.

A vidéki pedagógusnak a munkája mellett általában maradt egy kis szabadideje, amit vagy felhasznált, vagy nem. Sokan a falu kulturális életében vettek részt, művelődési otthonokat irányítottak, mások más elfoglaltságot kerestek. Nekem kitöltötte a mindennapjaimat a családi kötelezettségeken és a tanításon kívül az, hogy néprajzi gyűjtést végeztettem és végeztem, s irányítottam tanítványaimat a gyűjtés feldolgozásában. A fentieken kívül ez a munka arra is lehetőséget adott, hogy országos szintű gyűjtésekbe kapcsolódhassunk bele, s országos bírálatokon keresztül mérettessük meg munkánkat.

A szakkör első éve a szakkörvezetőnek is a tanulóévet jelentette. Mi kell ahhoz, hogy egy szakkör jól működjék? Nagyon sok múlik a szervezésen.

- Először is szükség van egy vezetőre, aki elhivatottságot érez erre a munkára. Ez annyira természetes, hogy nélküle nem is lehet indítani néprajzi szakkört – de mást se –, mert eleve kudarcra van ítélve.
- A szakkörvezető főnöke(i) legalább hallgatólagosan egyezzenek bele a szakkör működésébe.
- Legyenek olyan gyerekek, akik a gyűjtő és feldolgozó munkát szívesen vállalják.
- Tanulják meg a helyes kérdezési technikát.
- Találni kell jó adatközlőket.

Az első időben meg kell ismertetni a gyerekekkel a néprajz fogalmát, meg kell velük beszélni az éves munka részleteit. Célszerű egy-egy gyereknek, vagy gyerekcsoportnak kijelölni az érdeklődésükhöz közel eső területet, témát. Általános iskolásokról lévén szó énekes-táncos, valamint sportos gyermekjátékokat, gyermekjátékszereket, dramatikus népszokásokat, gyermekmondókákat lehetett velük gyűjtetni, de szívesen szedtek össze anyagot az élethez kapcsolódó jelesebb alkalmakról is (esküvő, lakodalom, keresztelő, temetés stb.), valamint a paraszti munka különféle területein is örömmel kutattak. Jó eredményt lehetett velük elérni tárgyak gyűjtésében és az ismeretanyag feldolgozásában is. A lányok a főzés, a kézimunkázás és a viselet felkutatásában és feldolgozásában tudtak szép eredményeket elérni. Szívesen fordultak a különféle korosztályokhoz kapcsolódó népi „előírások" felé (kisgyermekek, iskolások, serdülők, felnőtté válók, fiatalok, fiatal házasok, középkorúak, idősek).

[1] Elhangzott 2003. október 10-én Zamárdiban, az „V. Iskola és honismeret" konferencián. *(Szerk.)*

Amikor kialakult a szakkör éves munkája, akkor a gyerekeknek a néprajzi gyűjtés alapkövetelményeit kellett elmondanom.

• Hogyan keressük meg a megfelelő adatközlőt? (Legyen a vizsgált terület jó szakértője, akarjon és tudjon jól, részletesen beszélni, hangképzése legyen tiszta, különösen akkor, ha magnetofonnal gyűjtünk, s ez a gyakoribb).

• Ne elégedjünk meg egyetlen adatközlő adataival, legalább még két forrást kell ahhoz találni, hogy az adat biztos adat legyen! A szakkifejezéseket, neveket jegyeztessük le fonetikusan – a gyermeknek így szól az utasítás: *úgy írd le, ahogy hallod*!

• A szakkör vezetője kérje be a gyűjtött anyagokat a feldolgozás különböző szakaszaiban, hogy véleményével már menet közben jó irányba terelje a végleges szövegezést. Kétes adatok esetén javasoljon „rágyűjtést", adatpótlást a tanulónak.

Egyébként azok a módszerek, amiket a kisebb gyerekeknél alkalmazhatunk a gyűjtéskor, a nagyobb, középiskolás korú szakkörösök esetében is alkalmasak a munka elvégeztetésére, csak ez utóbbiaknál – mivel szellemileg érettebbek, a kicsiknél képzettebbek – nagyobb mélységű kutatást és feldolgozást várhatunk el. A középiskolásoknál már bizonyos mértékű nyelvjárási lejegyzést is megkövetelhetünk, de ennek az a feltétele, hogy arra szakköri gyakorlatokon fel is készítsükki is képezzük őket. Meg kell velük tanítani a megfelelő hangjelöléseket, meg kell ismerkedniük a vizsgált terület nyelvjárási sajátosságaival. A nagyobbak esetében is érvényes a jelszó: *azt írd le, amit hallasz*!

Azt szokták mondani némely magyar szakos kollégák, hogy az ilyesféle fonetikus lejegyzés rontja a tanulók helyesírását. Több, hasonló területen dolgozó kolléga is megerősített abban a tapasztalatban, hogy éppen azért, mert lejegyzés közben oda kell figyelni a szóelemekre is, inkább javulni szokott a helyesírásuk. A gyűjtött anyag feldolgozását többnyire egy szakszótár zárja le. Ehhez ismernie kell a gyűjtőnek az abc-t, röviden meg kell tudnia fogalmazni a szótárba illesztett szó jelentését. A gyűjtött szövegből példamondatot is kellett az értelmezés után írni.

Az általános iskolásokkal végzett néprajzi szakköri munkákról az önkéntes néprajzi gyűjtőhálózat az általuk meghirdetett pályázatokra beküldött dolgozatokból szerzett tudomást. A kerekteleki gyerekek munkája hamarosan országos elismertséget hozott a számukra.

Minden ilyen munka személyhez, a vezető személyéhez kötött. Ha a vezető tanár megválik a munkahelyétől, a szakköri munka is befejeződik. Ez történt Kerekteleki esetében is. 1966-ban a kisbéri Táncsics Mihály Gimnázium hívott meg munkatársai közé. Eltávozásommal a szakköri tevékenység megszűnt, sőt, az otthagyott, későbbi elszállításra váró mintegy 100-120 játékszer is ebek harmincadjára került Sajnos tizenhárom évvel később a kisbéri tárgygyűjtés anyaga is hasonló sorsra jutott.

A kisbéri gimnázium is engedélyezte a szakköröm működését. Nagyjából ugyanaz a folyamat játszódott le a középiskolában is, mint az általánosban. Annyiból könnyebb volt megszervezni a szakköri munkát, hogy kerekteleki diákjaim közül többen tanítványaim lettek a gimnáziumban is, és ők elősegítették a gyorsabb szervezést. Sok, az általános iskolában már gyűjtött témát itt is feldolgoztathattunk a tanulókkal. A nagyobb gyermekek már bővebb, részletesebb gyűjtést végeztek, s a fonetikus lejegyzésben is biztosabbak voltak, mint a kisebbek. A gyűjtés területe megnagyobbodott, mert nemcsak Kisbéren, hanem a környező községekben is gyűjtöttek a tanítványok, ki-ki a saját szülőfalujában, saját rokonságától és ismeretségi körében. Csak felsorolásszerűen a témák: tárgyak gyűjtése, ragadvány- és gúnynevek, házfelmérések, népi vadfogás, állattartás, földművelés, a földművelés eszközei, étkezési szokások, a gyermekek játékai, háztartási eszközök, kismesterségek, a kocsi és részei. Hamarosan kiegészült a néprajzi gyűjtés a nyelvjárási anyagok gyűjtésével is. Jól fel tudtuk használni Morvay Péter – Végh József: A nyelvjárási és néprajzi gyűjtés összekapcsolása (Magyar Nemzeti Múzeum – Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, 1960.) című útmutató füzetet. Különösen sok nyelvi anyagot lehetett összegyűjteni a hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse témakörökben. Már a kerekteleki gyerekek is gyűjtöttek földrajzi neveket, de ezt a munkát sokkal intenzívebben, szinte az egész volt komáromi járás területére kiterjedően (ez Komárom-Esztergom megyének hozzávetőlegesen 40 %-a) vállalták a középiskolások. Az

1985-ben, a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában megjelent Komárom megye földrajzi nevei című kiadvány anyaga igen jelentős mértékben az ő gyűjtőmunkájuk eredménye.

Igen fontos, hogy a gyűjtők lássák is végzett munkájuk eredményét. 1966-tól 13 éven keresztül – kisebb visszaeséseket nem számítva – kiemelkedő teljesítményt nyújtottak a gyerekek. A néprajzosok úgynevezett kétéves szakkörnek ismertek minket, mivel az Országos Diáknapok néprajzi pályázataihoz igazítottuk a gyűjtéseket és a feldolgozásokat. Ezeken a fórumokon értünk el olyan eredményeket, amikkel sikerült a lelkesedést a következő időszakara is átvinni. Az iskola és a megye számára sok arany, ezüst és bronz érmet hoztunk haza, volt olyan alkalom, hogy a megye érmeinek a felét a kisbériek szerezték.

A szakkörvezetőt örömmel töltötte el, hogy diákja közül azok, akik magyar szakra jelentkeztek, többnyire nyelvészetből, nyelvjárási anyagból választottak szakdolgozati témát. Az országos néprajzi gyűjtőhálózat ifjúsági tagozata által rendezett konferencián a Kisbéri szíjgyártás ismeretanyaga és szókincse című pályamunka szerepelt egyik előadási témaként. Az anyagot 1980-ban az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, valamint a MTA Nyelvtudományi Intézete *A kisbéri szíjgyártás szakszókincse* címmel a Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 3. köteteként (a gyűjtő ekkor már egyetemi hallgató) megjelentette. A Komárom megyei Honismereti Füzetek 1974. évi számában megjelent *A kosárfonás Kisbéren, A kisbéri kocsi és részei* és *Amíg a kenderből fonal lesz* című. dolgozat a kisbéri szakkörösök tollából. Ugyanitt a korábban működő kerékteleki szakkörösök néhány dolgozatát is közreadták: *A szüret Keréktelekin, Kenyérsütés Keréktelekin, A disznóölés Keréktelekin, valamint A csiripiszli készítése és fogyasztása Keréktelekin.*

Országos kiadványokban is helyet kaptak mind a kerékteleki, mind pedig a kisbéri gyűjtések (mondókák és gyerekjátékok): Cinege, cinege, kismadár, Kivirágzott a diófa, valamint a Bújj, bújj, zöldág c. kötetek. Az Időnk címet viselő Komárom megyei szemle 1963. évi 1.számában e sorok szerzőjétől *Kerékteleki népi gyermekjátékok* címmel jelent meg rövidebb anyag.

Ugyancsak „melléktermékként": a nyelvjárási anyaggal foglalkozó tanulók közül tízen jutottak be az Országos Tanulmányi Verseny megyei döntőjébe, s onnan két alkalommal az országos döntőbe is bejutott tanulónk. Igaz, a verseny meghirdetése is kedvezett a versenyzőknek, mert nyelvjárási témát hirdettek meg.

Fontos lenne, hogy továbbra is jelenjenek meg a gyerekek számára fogható, feldolgozható pályázati kiírások, mert az ezeken elért eredmények igen sokat lendítenek a további munkán. Az is nagyon fontos lenne, hogy a főiskolák és az egyetemek fordítsanak nagyobb figyelmet a szakkörvezetők képzésére.

Szólni kell még a néprajzi gyűjtőtáborokról is.

A kisbéri szakakör eredményességének köszönhetően, a múzeum szervezésében Rédén rendezte meg a megye az I. Komárom Megyei Ifjúsági Honismereti Tábort, s a következő években ezt még négy követte. A táborok, valamint a Szakköri Szemlék (nyolc megyei szemle volt 1989-ig) a végzett munka értékelését, újabb értékek felkutatását tették lehetővé, s összekapcsolták, összehangolták a megyében folyó ilyen jellegű munkákat, összeismertették a különféle földrajzi területen dolgozó, gyűjtő diákokat.

A szakkörvezetőnek is sokat nyújtott a gyerekekkel folytatott munka. Többek között ő is végzett anyaggyűjtést, s az összegyűlt nyelvi anyag elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy *A kisbéri nyelvjárás hangtani vizsgálata* címmel elkészítse doktori értekezését. Egy olyan munka elkészítésére is ösztönzést kapott, amit talán a gyűjtés megszervezése előtt lett volna jó kézbe venni, de mivel ilyen nem volt, nem is lehetett megtenni. Nevezetesen végig hiányát érezte egy megyei néprajzi bibliográfiának. Több évi gyűjtő és feldolgozó munka eredményeként a történelmi Komárom és a történelmi Esztergom megyék néprajzi anyagáról jelentette meg 2001-ben *Komárom-Esztergom megye néprajzi bibliográfiája* címmel.

A szakkörökben készült néprajzi anyag a megyei és az országos néprajzi adattárakat gyarapította, de ennél sokkal fontosabb volt az, hogy gazdagította tanítványaink ismereteit, rányílott a szemük környezetük szépségeire és értékeire, s hasznosan múlatták idejüket. Minden közvetlen nevelésnél nagyobb volt ennek a munkának az emberformáló ereje. Ahhoz, hogy a szakköri munka valóban eredményes legyen, szükség van a szakkörvezető igyekeze-

tén kívül arra is, hogy az iskolák elfogadják és támogassák az ilyen munkát, s a megyei szervek közül különösen igénylik a múzeumok szakmai támogatását.

A néprajzi munka szakmai részét különösen a különféle útmutatók segítik, segíthetik. A teljesség igénye nélkül átnyújtok az útmutatókból egy csokrot. A múzeumokban, de különösen a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában hozzá lehet jutni ezekhez a munkákhoz.

Dr. Túri Róbert

GYŰJTÉSI ÚTMUTATÓK a Honismeret folyóirat 1 – 24. számában: **1.** Babonás történetek gyűjtése (*Morvay Péter*) – 1976/5. 59. old. **2.** Bányászhagyományok (*Erdélyi Zoltán*) – 1973/3–4. 185. old. **3.** Egy falu néphagyománya (*Dobos Ilona, Morvay Péter*) – 1975/5-6. 118. old. **4.** Egy népi kismesterség leírása (*Újváriné Kerékgyártó Adrienne*) – 1973/3-4. 192. old. **5.** Eszközleltárak készítéséhez – tárgyegyüttesek feldolgozásához (*Szarvas Zsuzsa*) – 1985/4. mell. **6.** A falusi fiúk szabadtéri játékai (*Kresz Mária, Morvay Péter*) – 1977/2 – 3. 115. old. **7.** Gyermekjátékok (*Kriston Vizi József*) – 1986/1. mell. **8.** A halottas szokások és hiedelmek vizsgálatához (*Virt István*) – 1984/4. mell. **9.** A házivászon felhasználása és jelentősége egy faluban (*U. Kerékgyártó Adrienne*) –1976./6. 57. old. **10.** Hogyan gyűjtsünk népzenét 1980 táján? (*Olsvai Imre*) – 1980/1. 62. old. **11.** Ismerkedés, udvarlás, párválasztás (*Tátrai Zsuzsanna*) – 1986/1. mell. **12.** A karácsonyi ünnepkör (*Bihari Anna, Pócs Éva*) – 1984/3. mell. **13.** A népköltészet gyűjtéséről és az esztétikai nevelésben betöltött szerepéről (*Kovács Ágnes*) – 1974/4. 58. old. **14.** A néprajz és helytörténet kapcsolata (*Novák László*) 1975./3. 16. old. **15.** Néprajzi gyűjtés gyerekekkel (*Szabó Zsolt*) 1974/1. 34. old. **16.** Szempontok a földrajzinév-gyűjtéssel foglalkozó pályamunkák összeállításához (*Morvay Péter*) 1975./4. 57. old. **17.** *Timaffy László*: A néprajzi anyag felhasználása a történelem-szakkörökben – 1977. 2-3. 100. old. (Fehér Zoltán ismertetése) **18.** Útmutató a fejfák gyűjtéséhez (*Morvay Péter*) – 1974/2. 65. old. **19.** Útmutató a nyelvjárási témájú pályamunkák készítéséhez. 1980/3. mell. **20.** Útmutató a paraszti élet ünnepeinek és szokásainak változásvizsgálatához (*Szacsvay Éva*) 1979/3. 62. old. **21.** Útmutató névtani témájú dolgozatok, pályamunkák adatainak összegyűjtéséhez. 1980/4. mell. **22.** A volt uradalmi cselédek élete, munkája és hagyományai (*K. Kovács Péter*) – 1974/2. 62. old.

EGYÉB ÚTMUTATÓK a Magyar Nemzeti Múzeum – Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára kiadásában útmutató füzetek láttak napvilágot. Ezek közül a következőket említem meg: **1.** *Végh József*: A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyag és szókincse, 1. Szántás-vetés. (Bp. 1962) **2.** *Hofer Tamás – Végh József*: A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyag és szókincse, 2. Aratás (Bp. 1964.) **3.** *Balogh István – Végh József*: A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse, 3. Hordás, nyomtatás, cséplés 1. rész (Bp. 1966) **4.** *Balogh István – Végh József*: A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyag és szókincse, 3. Hordás, nyomtatás, cséplés 2. rész (Bp. 1973) **5.** A nyelvjárási és néprajzi gyűjtés összekapcsolása (Magyar Nemzeti Múzeum – Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, 1960.).

Ugyancsak hasznos útmutatók a Néprajzi Múzeum – Szabadtéri Néprajzi Múzeum Kérdőívek és gyűjtési útmutatók sorozatában megjelent segédletek

A honismereti szakkörök és táborok jelentőségéről

Az utóbbi fél évtizedben a honismeret (hosszú idő után) ismét része lett az iskolai oktatásnak. Ez elvileg lehetőséget kínál arra, hogy minden felnövekvő korosztály megismerkedhessen a honismeret alapjaival. Tekintettel azonban arra, hogy a ma oktató tanárok közül elenyészően kevés akad, aki valamiféle honismereti alap- illetve továbbképzésben részesült, továbbá általában hiányoznak a megfelelő tankönyvek és segédkönyvek is, mind a tanárok, mind a diákok számára, nem szabad túlbecsülnünk a honismeret intézményes oktatásának lehetőségeit. Hozzájárul ehhez a csökkenő gyermeklétszám ellenére megmaradó viszonylag magas osztálylétszám is, amely lehetetlenné teszi a tanórák keretében a honismerettel való alaposabb ismerkedést, s olyan alap lerakását, amely a honismeret iránt hosszabb távon elkötelezett nemzedékek kinevelődéséhez vezetne. Főleg ahhoz nem elegendők ezek a tanórák, hogy a megértessük a tanulókkal: a honismeret nem csupán a múlt értékeinek tétlen szemléletét jelenti, nem csupán cikkek, könyvek szövegének és képeinek passzívan befogadó megismerését, hanem célirányos cselekvésre is kell neveljen: az értékek keresésére, megóvására, népszerűsítésére.

Az iskolai órákon a tananyag passzív befogadása illetve reprodukálása a legfőbb követelmény. A honismereti szakkörök viszont akkor igazán sikeresek, akkor érik el igazán céljukat,

ha a passzív befogadás helyett az aktív cselekvésre helyezik a hangsúlyt. A honismereti szakkörnek különbözniük kell a „hagyományos" történelmi szakkörök tematikájától, módszereitől. Amellett, hogy nyilvánvalóan az iskolai alapkövetelményeknél magasabb szinten meg kell ismertetni a résztvevőket a történeti, régészeti, néprajzi stb. kutatás alapjaival (beleértve a szakirodalom alapjait is), a cél nem az, hogy folyóiratok, könyvek részleteinek összeollózása révén szülessenek meg „új" produktumok, amelyek voltaképpen nem egyebek tartalmi kivonatnál, s alig múlják felül a több szöveget egyetlen kódexbe másoló-szerkesztő középkori szerzetesek munkájának eredetiségi szintjét. Természetesen a kezdet ez lehet, de ez csupán az alap. Nem könnyű azonban ezt az alapot meghaladni, hiszen a jelenleg tanító tanárok többsége sem lépett ezen túl. A felsőoktatásban megkövetelt szemináriumi vagy szakdolgozatok jelentős hányada (többsége?) évtizedek óta eredetiséget alig, vagy egyáltalán nem tükröző összeollózás.

A szakköri témák kitűzése (elfogadása) már eleve meghatározza, hogy valóban kreatív irányultságú a feladat, vagy csupán reproduktív. Példának okáért a két világháború közti Magyarország történetét úgy is föl lehet dolgozni, hogy néhány vonatkozó könyv, tanulmány és cikk alapján a szakkör egy-egy tagja 10–15 oldalas dolgozat keretében áttekintést nyújt az országos eseményekről. De földolgozható a téma úgy is, hogy egy szakköri tag a saját (vagy ismerős) családja sorsának a XX. század első felében való alakulását ismerteti, saját, önálló gyűjtése alapján. Az értékeléshez természetesen fölhasználja (mintegy „háttérként") a vonatkozó szakirodalmat, amelynek ismerete azért is fontos, hogy világossá tegye, mennyiben egyedi és mennyiben tipikus adott család életútja, melyik társadalmi réteghez sorolható stb.

Természetesen a szakkörvezető számára sokkal egyszerűbb feladat egy-egy korszak (kérdéskör) újabb, a tanulók életkori sajátságainak is megfelelő irodalmának jegyzékét átadni, s megtanítani, hogyan is kell jegyzetelni, hogyan kell a jegyzeteket rendezni, „sorba rakni", s hogyan kell megszerkeszteni egy összefoglalást. Az önálló, kreatív gyűjtés a vezető tanártól is nagyobb odafigyelést, nagyobb (és más irányú) felkészültséget is megkövetel. Míg az előbbi esetben elképzelhető, hogy a tanár az iskolai (községi, városi, megyei) könyvtárból, vagy saját gyűjteményéből kiválogatott kisebb-nagyobb könyv- és folyóiratkupacot ad a diák kezébe, ha az ismeri a jegyzetelés módszerét, akkor annak befejezéséig a szakkörvezetőnek az időnkénti rákérdezésnél lényegében nincs több dolga. A második esetben viszont előzetesen „föl kell deríteni", hogy adott téma egyáltalán földolgozható-e. Vannak-e dokumentumok, s azok hozzáférhetők-e (s hol), akiknek személyes élményeit akarjuk meghallgatni, hajlandók-e beszélni emlékeikről, s az elkészülő interjúk mennyire használhatók. Sokkal nehezebb egyébként is élő személyt „faggatni", mint írott szöveget (feldolgozást vagy dokumentumot) kivonatolni. Fényképek, videó- vagy magnófelvételek készítése sem egyszerű feladat (s itt nem csupán a technikai buktatókra gondolunk).

Honismereti szakkör fölvállalhat történelmi emlékhelyekkel kapcsolatos hosszan tartó tevékenységet: pl. sírok gondozását. Nem csak neves személyiségek síremlékeire gondolunk, hanem olyan családi síremlékekre is, amelyeknek csoportja valamiképpen tükre az adott település múltjának, ha egyenként nem is képviselnek kiemelkedő történeti-művészeti értéket. A műemlékek környezetének rendben tartása (pl. szemét eltávolítása, az adott terület gyomoktól való megtisztítása) elhúzódó, hónapról-hónapra, évről-évre megismétlendő feladat lehet. Romok esetében az elburjánzó fák és bokrok eltávolítása, az odavezető ösvény megtisztítása, rendben tartása, megfelelő jelzések (útmutató táblák) elhelyezése, javítása, pótlása mindmind hasznos és tanulságos feladat lehet egy-egy szakkör számára. Természetesen a különböző munkálatokhoz szakemberekkel való egyeztetés, esetleg szakemberek igénybevétele is feltétlenül szükséges lehet. Bekapcsolódhat a szakkör egy-egy műemlék épület fölújításába, ásatásokba is. Az ilyen jellegű munkák sokkal érdekesebbek és izgalmasabbak lehetnek, mint ha valaki csupán a könyvek közé elvonulva azt böngészi, hogy miről írtak eleink.

A honismereti szakkörök tehát lehetőleg ne csupán az iskola, a művelődési ház vagy egyéb más intézmény falai között működjenek, hanem menjenek ki a falak közül. Ezt a célt szolgálják a honismereti séták és a honismereti kirándulások (túrák). Ezek célja, hogy a szakkör tagjai minél alaposabban ismerjék meg az adott település jellegzetességeit (értékeit), majd a szomszéd településeket is, aztán az adott kisebb tájegységet, majd az ország minél nagyobb részét. Az lenne jó, ha többnapos, honismereti célzatú kirándulásokon fölkeresnék a szomszédos országok nevezetességeit (magyar emlékhelyeit) is. Különösen nagy feladat hárulhat az olyan honismereti szakkörökre, amelyek határ menti településeken működnek. Az lenne a kívána-

tos, ha föl tudnák venni határon túli magyar szakkörökkel a kapcsolatot, és kölcsönösen megismerkednének egymás munkájával, településük értékeivel. A többnapos honismereti kirándulások hézagpótlók lehetnek, mivel ma már a hasonló időtartamú iskolai osztálykirándulások nem kötelezőek, így rendszerint elmaradnak. Tegyük hozzá, hogy az iskolai osztálykirándulások nem feltétlenül honismereti jellegűek, annál is inkább, mivel az ezeket vezető osztályfőnökök többségének nincs honismereti képzettsége (és érdeklődése). Sajnos gyakran csak arra töreked(het)nek, hogy botrányok és baleset nélkül „megússzák" a kirándulást.

Nagyon fontos lenne, hogy minél több honismereti szakkör működjön az országban. A jelenlegi tapasztalat ugyanis az, hogy a jövendő tanár-nemzedéknek elenyésző hányada kerül ki azok közül, akik valaha is részt vettek honismereti szakkör (vagy -tábor) munkájában. A főiskolákon, egyetemeken végző tanárok pedig felsőoktatási tanulmányaik során általában semmiféle honismereti képzést nem kapnak, így roppant nehéz kinevelni országosan az új honismereti szakkör- valamint táborvezetők gárdáját.

A honismereti tábor a honismereti szakköri munkához képest (beleértve a kirándulást is) olyan többletet adhat, amely mással nem pótolható. Tény viszont, hogy megszervezése, mind a helye, mind a programja, mind a költségvetése, s maga a táborvezetés a szakkörvezető számára nagy megterhelést, nem csekély felelősséget jelent. Gyakorlott szakkörvezető vállalkozzon erre, s lehetőleg olyan csoporttal, amelynek tagjaival már néhány éve együtt dolgozik, tehát alaposabban megismerte őket, illetve megismerték egymást. Így könnyebbé válik a lehetséges konfliktus-források kiszűrése, kezelése.

Nagyon fontos, hogy az adott honismereti tábor célja jól körülhatárolható legyen, s a tábor időszaka elégséges legyen ahhoz, hogy érzékelhető eredmények szülessenek. Ezeket az eredményeket a tábor végén a résztvevők összegezzék, hogy *minden* résztvevő sikerélménnyel távozhasson. A rosszul sikerült tábor akár évekre visszavetheti a szakköri munkát, ezért tábor szervezőjének (vezetőjének) a felelőssége igen nagy. Másfelől azonban a jól sikerült tábor szárnyakat adhat a résztvevőknek, és minden addiginál népszerűbbé teheti a honismereti tevékenységet.

A Honismereti Szövetség és folyóirata, a Honismeret egyik központi feladata a honismereti szakkörök és honismereti táborok támogatása, tapasztalataik közkinccsé tétele, ezt szolgálja évekkel ezelőtt indított *Iskola és honismeret* rovata.

Csorba Csaba

V. Iskola és honismeret konferencia

Zamárdi, 2003. október 11–13.

A zamárdi Művészeti Üdülő adott otthont az V. Iskola és honismeret tanácskozásnak, amit a Honismereti Szövetség 2003-ban a Fejér Megyei Honismereti Egyesülettel, valamint a Fejér Megyei Művelődési Központtal közösen szervezett. A konferencia résztvevői az ország különböző régióiból érkező honismereti szakemberek, egyesületi tagok, helytörténeti kutatók, tábor- és szakkörvezetők, gyűjtemény-kezelők, művelődésszervezők, könyvtárosok, tanárok voltak. A honismereti mozgalom 57 lelkes, többségükben igen tapasztalt munkása, akik az alkalmat kihasználva elemezték az elmúlt időszak tapasztalatait. Számba vették az iskolai honismereti munka, különösképpen a különböző formájú és tartalmú honismereti táborok tapasztalatait, s megfogalmazták a témakörrel kapcsolatos teendőket.

A jelenlévőket először *Gieszt János*, a Fejér megyei Önkormányzat Oktatási-, Kulturális- és Sport Bizottságának alelnöke, majd *Braun Lászlóné*, a Fejér Megyei Honismereti Egyesület elnöke köszöntötte.

Az első napon két előadás hangzott el. *Csorba Csaba tanár, tankönyvíró* a szakkörök és a honismereti táborok szervezésében rejlő oktatási-nevelési lehetőségeket vette számba. Abból indult ki, hogy a fiatalok tanulmányaiból jobbára csak az marad meg bennük, amihez valami élmény kapcsolódik. Ugyanúgy népünk történelme is csak a hazánk múltjának, szépségeinek megismerése által válhat kézzelfoghatóvá. Tudták ezt már évtizedekkel ezelőtt is, hisz minden időszakban figyelmet fordítottak a honismereti táborok, szakkörök támogatására. Most

azonban félő, hogy a pénzhiány miatt nem mindenki találkozik a mozgalommal. Ma már azonban a tanulmányi kirándulások célja és tartalma is megváltozott. Ha el is jutnak valahova a gyerekek, nem azt keresik, ami érték! Bár e tekintetben a tanárképzés is adós! A kirándulásszervezést is tanulni kellene. Sok fiatal főiskolás még a saját szülőhelyének múltját sem tudja bemutatni. Félő, hogy az európai integrációval nemhogy mások vennék el tőlünk a múltunkat, elfelejtjük mi azt magunktól is. Pedig tanulhatnánk Nyugat-Európától! Ott évszázados múlttal büszkélkedhet a hagyományőrzés. Itthon sok a tennivaló az iskolákban, de másként kell gondolkodni az önkormányzatok egy részében is. Fel kell ismerniük, hogy milyen lehetőségek rejlenek saját településük megismertetésében.

Dr. Lukács László etnográfus a szellemi néprajzi gyűjtés, feldolgozás tapasztalatait összegezte, a huszonhat általa, vagy közreműködésével szervezett megyei honismereti tábor tapasztalatai alapján. Hallatlanul érdekes beszámolója elején az ifjúkori táborok, terepgyakorlatok, gyűjtő utak hangulatát idézte. Rangja volt az időben egy-egy ilyen program részesének lenni, előzetes pályamunka beadása, vagy a szakkörvezető javaslata kellett hozzá. Kiváló színvonalú munkák születtek így. Még az 1980-as években is jó körülmények között dolgozhattak, a táborvezető kollégák közt volt régész, történész, néprajzos, levél- és könyvtáros. Így az adott környéket sokféle szempontból feltárhatták. Jó előkészítéssel, kérdőívekkel, témajavaslatokkal hatékony volt a munka, minden korcsoportnak lehetett megfelelő feladatot találni. Jól együttműködtek az adott település helyi embereivel: pappal, tanítóval, a legjobb adatközlőkkel, akik minden felkészítés nélkül előadásképesek voltak a saját közösségük múltjából. A legérdeklődőbb tanítványok otthon is folytatták a munkát. Fontos szabály volt, hogy a gyűjtött tárgyi anyagot azonnal le kell tenni a helyi honismereti gyűjteménybe. Az előadó megállapította, hogy ma már más pénzügyi viszonyok között, piaci áron kell a tábori körülményeket megteremteni. A legnagyobb gátja a további munkának mégis az általános érdektelenség, a passzivitás, az igénytelenség. A mozgósítható fiatalok életkora egyre alacsonyabb, már nem az egyetemistákra, nem is a középiskolásokra, hanem az általános iskolásokra lehet elsősorban számítani, pedig – szerinte – az ő kapacitásuk, előképzettségük nem mindig elégséges.

Szabó Géza régész a Tolna megyei régészeti táborok tapasztalatait osztotta meg a hallgatósággal. Utalt arra a tapasztalatra, hogy bár az előbbi előadókkal három különböző típusú tábort képviseltek, de közös az, hogy annak idején a legfőbb támogatónak számító Hazafias Népfronttól 25 ezer forintot kaptak, s manapság is csak körülbelül ennyi támogatásra számíthatnak a Honismereti Szövetségtől (persze ma jóval több helyről lehet támogatást szerezni). Tolnában hagyománya van a profi régésztáboroknak, feltárták például a dunaföldvári késő bronzkori földvárat. Kézzelfoghatóvá vált a történelem, élénk kereskedelmet folytató város múltbeli élete tárult fel a résztvevők előtt négy és félezer év távlatában. Napközben folytak a feltáró munkák, este kísérleti régészettel, helytörténettel, életmódkutatással, környezeti régészettel foglalkoztak. Mindehhez fegyelmet, önállóságot tanultak a fiatalok, s magukkal ragadta őket a feladat. Közülük az óta sokan muzeológusok, tanárok, de legalábbis múzeumszerető emberek lettek. Sajnos ma már nem lehet az 1980-as évek hangulatát megteremteni. A fiatalok esetlenebbek, nem viselik el a fegyelmezett légkört sem. A táborszervezés túlszabályozott, s az előadó szerint a közgondolkodás nem segíti a munkát.

Másnap a Tatáról érkezett *dr. Túri Róbert tanár* beszélt a szakkörök és táborok módszertani kérdéseiről. Elmondta, hogy a piaristáktól kapott örökséggel felvértezve kezdte pályáját: „Szeresd az embert, légy becsületes, keresd népünk értékeit!" Az ő nevéhez fűződik Tata és környéke néprajzának feldolgozása, Komárom-Esztergom megye néprajzi bibliográfiája, számtalan szakkönyv és cikk megjelenése.

Mi is szükséges ahhoz, hogy sikeres honismereti munka folyjon egy adott közösségben? Mindenekelőtt egy elhivatott vezető, például egy pedagógus, akin áll vagy bukik minden. (Volt rá példa, hogy a kulcsember távozásával, halálával hosszú időre megszűnt a településen a honismereti munka. Gondoskodni kell tehát az utánpótlásról!) Kell egy jó főnök, aki tudomásul veszi, eltűri, esetleg segíti is emberünk munkáját. Kell aztán egy lelkes gyerekcsapat, akiknek korához, képességéhez, érdeklődéséhez illő célokat, feladatokat kell kitűzni. Számolni kell egy jó intézményi háttérrel: jó könyvtár, könyvesbolt, múzeum. S mindehhez nem árt egy adag szerencse sem!

Igen gazdag témajegyzéket hallhattunk az előadótól, amit saját tapasztalatai nyomán osztott meg a hallgatóival. Felhívta a figyelmet a dokumentálás, az adatolás módszereire, és a fotózás szerepére. Ma már a fiatalabb szakkörösöknek sem okozhat gondot a tárgyak fényképe-

zése, emellett azonban fontos az adatok pontos feljegyzése, használatuk részletes leírása. Meg kell tanítani a fiataloknak, hogyan kérdezzenek, miként kell szót érteni az adatközlőkkel. Szükség van továbbá a felnőttek szakmai segítségére, hogy színvonalas pályamunkák születhessenek. Az ő tapasztalata is azt mutatja, hogy ilyen feladatokra inkább a középiskolás korcsoport alkalmas, szellemi kapacitása, előképzettsége miatt. S ha mégis dolgozunk fiatalabb diákokkal is, egyre komolyabb feladatok elé állítva őket, fokozatosan jutnak el egy önálló pályamunka elkészítésének szintjére. (Dr. Túri Róbert előadásának szövege a következő oldalakon olvasható.)

Halász Péter, a Honismereti Szövetség elnöke a szervezet által támogatott táborok beszámolói alapján összegezte az elmúlt két esztendő tapasztalatait. Sokféle programot kínáló táborral találkozhatunk. Volt köztük *üdülőtábor*, amely a hasznos szabadidő eltöltés jegyében szakmai programokat is szervezett a résztvevőknek; voltak *utazótábor*ok, ahol buszos és gyalogos kirándulások váltakoztak. Ezek különösen akkor hasznosak, ha hónapokig készülnek rá, és tudatosan keresik az értékeket. Vannak több évre eltervezett tábori *munkaprogram*ok is, pl. temetőfelmérések (egyik esztendőben a katolikus, majd a protestáns és a zsidó temetők kerülnek sorra), vagy ilyen lehet, amikor egy körzeti iskola tanulói sorra veszik a környező településeket, s a tábor keretében megismerkednek azok értékeivel. Ilyenkor a helyben lakók a fogadók, és bemutatják a falujukat, persze a szülők és a tanárok segítségével. Nagyon sok gondot okoz a részvételi díj léte és mértéke. Ma már nem, vagy nehezen gondolkodhatunk ingyenes táborokban, legfeljebb egy-egy verseny, vetélkedő jutalma lehet az ingyenesség. Pályázatokkal és a szponzoroknak köszönhetően lehet csökkenteni a költségeket. Sajnos a táborvezetők egy része nem adja le a beszámolóját, vagy csak általánosságokat, közhelyeket ír le, reális bemutatás, értékelés helyett. Vagy talán nem is folyt értékelhető munka mindenütt? Tény, hogy a táborvezetés igen összetett, felelősségteljes munka, hovatovább szakma, amelyhez nem elég a jó szándék. Képzése pedig már egy jó ideje nem megoldott. Érdemes lenne a képzés újraindításáról gondolkodni.

A konferencián korreferátumokat tartó előadók a legkülönfélébb tábortípusokat és foglalkoztatás-formákat mutatták be, s élvezetes előadásaikban osztották meg örömeiket, munkájukat, napi gondjaikat a hallgatókkal.

Jászberényi Ferencné (a Győr-Moson-Sopron Megyei Honismereti Egyesület elnöke) a tárgyi néprajzi gyűjtő táborokról, az ott zajló munka módszereiről, az összegyűlt anyag feldolgozásáról, falumúzeumok születéséről beszélt. Azt tapasztalta, hogy a falvak versengve, örömmel fogadták az ifjú kutatókat, és támogatták a munkájukat. A helyi gyűjtemények anyaga egy-két év alatt gyűlik össze, de a rendezéshez már a múzeumok szakmai segítségére van szükség. Az ilyen jellegű megyei táborokat a határon túli magyar falvakban, például a Csallóközben is szerveztek.

Nagyfalusi Istvánné csanádpalotai könyvtáros, mint megtudtuk, a település díszpolgára lett, így ismerte el a közösség a munkáját. Ízes tájszólással mondta el, hogyan csalogatja be a foglalkozásra az alsóosztályos gyerekeket, mikor azt mondják: „Nem mék én, minek mönjek"? A hangulatos szakköri együttléteken a „rossz gyerekeknek" is helye van. Náluk az idősek számára is működtetnek honismereti kört. A kicsik és az idősek közötti híd a „gondolkodószék", ahol hagyományosan az idős, a bölcs ember ült, ma is az ő helye, s ha van, aki meghallgassa, mesél. Meglepő, hogy az öregek milyen élénken emlékeznek a gyermekként tanult magyar mondavilágra, milyen jártasak a királyok történetében. Nagyfalusiné sok kirándulást szervez, akár télen is viszi az érdeklődőket. A tárlatvezetést is magára vállalja, mert szeretné, hogy azt hallják, amit ő mond.

Kövesdi Tiborné, a mesztegnyői Honismereti Ház – a szeretve becézett „Honi" – megteremtője, a mozgalom helyi lelke, rangos táborok, kitűnő szakkörök szervezője egész pályájának tapasztalatairól beszélt. Az eredményeket leginkább annak köszönheti, hogy sikerült elérnie: a falu magáénak érezze a hagyományőrző mozgalmat. Mesztegnyő a II. világháború elhúzódó harcai következtében csaknem teljesen elpusztult, de aztán mégis talpra állt, s a helyi értékek bemutatása, okos éltetése egyben az életet is jelenti. Ma már turisztikai központ és nemzetközi táborok színhelye ez a gyönyörű hely. 80 férőhelyes táboroztatási lehetőséget kínálnak, teljes szakmai háttérrel, programokkal. Széleskörű kapcsolatrendszer alakult ki a katonasírok felkutatása és gondozása kapcsán is. Büszkék arra, hogy Kárpát-medencei nemzetközi táborukba hat országból hoznak magyar fiatalokat, köztük nehéz körülmények között élőket

is. Különösen figyelnünk kell Kárpátalja magyarjaira, de szétszóródás fenyegeti a szlovéniai és horvátországi magyar közösségeket is.

Kállai Irén etnográfus, a Bihari Múzeum igazgatója, 27 tábor tapasztalatait osztotta meg a hallgatósággal. A kezdetek még az úttörős korszakba nyúlnak vissza, azóta persze sok minden megváltozott, de a régi tábori zászlót ma is őrzik. Táborának vezérkara múzeumi szakemberekből, tanárokból és főiskolás, egyetemista diákokból állt. Szakcsoportokban dolgoznak (szellemi néprajz, restaurátor, természeti környezet), s a munka egy állandó vázra épül. Esténként táncházat tartanak. Sokat kirándulnak, főként vonattal, mert az olcsó. Mindenütt valami tevékenységgel tették maradandóvá az élményt, jegyzeteltek is a gyerekek, amit használhattak a tábort záró vetélkedőkön. Sokat segített nekik a Tiszai Vízügyi Igazgatóság: elvitték a gyerekeket vízminőség-mérésekre, halászati telepre, olajfúró toronyhoz, gyalogtúrára, ahol növényhatározást végezhettek. Ma már piaci áron kell fizetni a szálláshelyeket, amit a családok nagy része nem bír el, pedig ezeket az ismereteket másként nem kapja meg a fiatal. Sokan közülük még a megyeszékhelyre sem jutnak el, s ha mégis, nem tudják, mit keressenek.

Táborszervezőként az nehezíti meg leginkább a munkáját, hogy nehéz összeszedni a szükséges pénzt, és amit elnyernek, azt is későn, olykor jóval a program lezajlása után kapják meg. Ezért saját zsebből kellett megelőlegeznie, ami nem várható el egy muzeológustól – sem anyagilag, sem erkölcsileg. Kár lenne ezzel a lelkes szakemberek munkakedvét felőrölni!

Titkos Sándorné középiskolai igazgatóhelyettes Miskolcról a helytörténeti kutató-feltáró munkáról beszélt, egy sajátos honismereti tábor bemutatásával. Középiskolás fiatalokkal temetőfeltárást végeztek. Ez nemcsak levéltári kutatómunkából, hanem bokrok irtásából, lomok eltakarításából, kiásásból is állt. A mai szint alatt, 50-60 cm mélyen meg is találták a keresett sírokat. A fiatalok érezték, hogy a szakembereknek szükségük van a munkájukra, cserébe szakmai segítséget kaptak tőlük. A diákok az anyag rendszerezésénél remekül alkalmazták a számukra már teljesen természetes számítógépes módszereket. Mintegy 14 ezer adatot dolgoztak fel, ehhez 400 digitális fényképet mellékeltek. A siker záloga a közintézmények (iskola, múzeum, levéltár, könyvtár) közötti jó személyes kapcsolat, a jó előkészítő munka, ami már előző év szeptemberében elkezdődik. Jó tapasztalatokról számolt be, a város, a szülők, a helyi sajtó támogatta a munkájukat, amelyről aztán a tábort követő októberben kiállítással számoltak be.

Józsa Tamás építőmérnök egy győri építőipari szakközépiskola tanára. Elmondta, hogy általános iskola 5. osztályában tanító tanárának köszönheti a honismerethez, az értékmentéshez való kötődését. Diákkorában maga is részese lehetett ilyen táboroknak. Ma tanítványaival szakkörökben és táborokban is dolgoznak. Tanulmányaiknak megfelelően az építészeti emlékek megismerésével, felmérésével, mentésével foglalkoznak. Különös volt számukra például a szőlőhegyek, présházak világa, ahol sokféle munkaformát kipróbálhattak a fiatalok egy-egy régi prés felmérése, az épültek fotózása, építési módjuk vizsgálata során. Izgalmas volt például megismerni egy pince rejtélyes zárszerkezetét, amit még „1945-ben az oroszok sem tudtak kinyitni"! Szakmai sikerüket jelzi például, hogy Csikvándon, az általuk felmért pincéket kutatási eredményeik alapján műemléki védelem alá helyezték. Jó érzés számára, hogy tanítványai később sem szakadnak el a honismereti mozgalomtól.

A harmadik nap programjában tanulmányi séta szerepelt a közelben lévő, szántódpusztai szabadtéri néprajzi bemutatóhelyre.

A konferencia résztvevői az előadások közötti bemutatkozó beszélgetéseken megismerkedtek egymással, megosztották élményeiket, gondjaikat, terveiket. Hasznos információkhoz, új címekhez jutottak, ötleteket kaptak saját további munkájukhoz. A konferencia résztvevői között volt, akit szinte mindenki ismert, s volt olyan, aki kezdeményezéseivel most lépett át először településének határain. S arra is volt példa, hogy valaki már az utódját mutatta be a szakmai közösségnek. Szükség is van a megújulásra, hiszen változik a társadalmi közeg, változik az emberek értékrendje, s végérvényesen elveszhet mindaz, amit nem sikerül megmentenünk.

De látnunk kell az új feladatokat is, hiszen lassan az 1950-es évek adatai, tárgyi, építészeti emlékei is olyan távoliak lesznek, hogy időben kell őket feltérképeznünk. Meg kell teremteni a lehetőségét annak, hogy minden arra érdemes fiatal eljuthasson a mozgalom közelébe, megtapasztalhassa azt, amit *dr. Tungli Gyula* így fogalmazott meg: „ A honismeret cselekvő hazafiság." A résztvevők számára, bármelyik országrészből, bármilyen szakterületről is érkeztek, remek segítséget, nagyszerű élményt nyújtotta konferencia. Köszönet érte a szervezőknek!

Badicsné Matting Mária

Kiskunfélegyháza

Bánkiné Molnár Erzsébet múzeumigazgatóval beszélget

Béla Pál

A város nevének előtagját egykori lakóiról, a török elől elmenekült kunokról kapta. Az elnéptelenedett Félegyházára Podhradszky György jászkun kapitány 1743-ban jászfényszarui családokat telepített, ők fejlesztették virágzó mezővárossá a települést. Olyan jeles személyiségek születtek itt, mint az író Móra Ferenc, a festő Holló László, a régész és nyelvtudós Szabó Kálmán, és – legalábbis a félegyháziak szerint – Petőfi Sándor. A XVIII. század derekán ide helyezték a Kiskun Kapitányságot, ennek épületében található ma a Kiskun Múzeum. Vezetője ***Bánkiné Molnár Erzsébet,*** *a város, és általában az egész Jászkun Kerület múltjának tudós kutatója.* (Szerk.)

Béla Pál: Nagyon jól esik elidőzni itt a múzeumban, ebben a hatalmas szobában. De nézzük meg először kívülről az épületet.

Bánkiné Molnár Erzsébet: Ez a műemlék Félegyháza egyik nevezetes épülete. Történelmi szempontból is jelentős, mert a hajdani Kiskun Kapitányság székháza volt. A Kiskun Kapitányságról tudni kell, hogy a nyolc kiskun település közigazgatási- és jogszolgáltatási központja volt, a Duna–Tisza közi kun települések tartoztak ide. Ezt az épületegyüttest ők építtették, igazgatási és jogszolgáltatási székhelynek. 1753-ban először azt a részt, amit most úgy emlegetünk, hogy börtön – mert börtönnek épült –, majd a főépületet, ahol most beszélgetünk. Mindkettő 1794-ben nyerte el a mai formáját.

Maga a Kiskun Múzeum száz éves, de nem mindig ebben az épületben volt, hiszen gyűjteményünk száz évnél is régebbi. Ahogyan sok magyarországi múzeum, a miénk is gimnáziumi gyűjteményből fejlődött ki. Ebbe az épületbe 1939–1940-ben költözött, majd 1942. május 14-én, áldozócsütörtökön ünnepélyesen megnyitották a nagyközönség számára a múzeumot. De az alapítás hivatalosan 1902-ben történt.

Béla Pál: Jól tették, hogy ide költöztették a múzeumot, hiszen az épület megadja a hangulatát.

Bánkiné Molnár Erzsébet: Azzal szoktam büszkélkedni – lehet ebben egy kis túlzás –, hogy az Alföld egyik legszebb építészeti adottságokkal rendelkező múzeuma. Kiállításaink is gazdagok, és így együtt az egész, szép élményt nyújt minden látogatónak. A félegyháziak olykor csak azért jönnek be nyáron, mert gyönyörű az udvarunk. Akár egy park. Itt elüldögélnek, pihennek, nézelődnek, annyira barátságos és szép a környezet, hogy aki már ötvenszer látta a kiállítást, az is szívesen bejön.

Béla Pál: Ami rögtön a szemünkbe ötlik, ha már bejutottunk, az a malom.

Bánkiné Molnár Erzsébet: Igen, a szélmalom népi műemlék. Eredeti helye Félegyháza határában, a Kismindszenti úton volt, és már 1940-ben védetté nyilvánították. De csak 1961-ben, Lükő Gábor irányításával telepítették ide a múzeum udvarába. Gyönyörű faragott kőpadelője van, belső berendezése is gyönyörű. Azóta önálló kiállítási objektum itt a múzeum udvarán, nagyon szeretik a látogatók, különösen a gyerekek. Mindenkinek eszébe juttatja Petőfit, aki először a város szélmalmait látta meg. Nem véletlenül, hiszen volt olyan időszak, amikor tudomásom szerint százon felül volt a malmok száma. Hitelesíteni hatvankettőt tudok, ez is elég szép szám.

Béla Pál: Nem régiben jártunk a Jászságban, és ott nemcsak a jászokról, hanem a kunokról is beszéltünk. Most itt vagyunk az Alföld közepén, és a kunokról esik szó.

Bánkiné Molnár Erzsébet: A legújabb régészeti kutatások szerint a középkorban a jászok és a kunok azonos időszakban költöztek Magyarországra. Történelmük során vizek mellé igyekeztek települni. A jászok a Zagyva mellékére, a kunok pedig a Körös, a Tisza mentére, a Duna–Tisza közi síkságra. Valószínű, hogy ugyanúgy hét törzsük, vagy hét nemzetségük volt, mint a magyaroknak: hat kun és egy a jászoké. A török idők alatt a nagyobb pusztítás, a Duna–Tisza közi kunok lakta területeket érintette. Ezért 1554-től úgy kezdték emlegetni a Duna–Tisza közit, mint a Kiskunságot, az itt élő embereket, mint kiskunokat, mert ők voltak a kevesebben. A tiszántúliakat pedig mint nagykunokat és Nagykunságot, mert akkor még viszonylag többen voltak. Később őket is elérte a pusztítás.

Béla Pál: Petőfi nevét említettük, de meg kell emlékeznünk egy másik íróról is.

Bánkiné Molnár Erzsébet: Móra Ferencről, aki egészen biztos, hogy Kiskunfélegyházán született. Azon kevés írók közé tartozik, akiknek a születési helyét nem vitatják. Móra mindig félegyházinak vallotta magát. Az írásai ide kötődnek, olyan gyönyörűen írta: „az én írásaimban félegyházi nap süt, félegyházi sárgarigó fütyül". Azt hiszem ennél szebben a kötődést nem lehetett volna kifejezni.

Béla Pál: Az ön szíve közepe is Kiskunfélegyháza, bár nem itt született.

Bánkiné Molnár Erzsébet: Igen, igen. Én afféle „együtt-ment" vagyok, ahogy a félegyháziak is mondják. Sőt még az én gyermekem is „együtt-ment" lesz, majd az unokámról mondják, hogy tősgyökeres félegyházi. Tiszavárkonyban, egy Szolnok megyei kis faluban születtem; és Tószegen nevelkedtem, onnan költöztem ide 1967-ben. Azóta folyamatosan itt élek Kiskunfélegyházán, és a közművelődés különböző posztjain dolgoztam. Hét évig voltam a művelődési központban, huszonkét évig a levéltárat vezettem, hatodik éve igazgatom a Kiskun Múzeumot.

Béla Pál: Az a gyanúm, hogy már nem tudná elképzelni az életét a város nélkül?

Bánkiné Molnár Erzsébet: Igen, én is azt hiszem, hogy nem tudnám. Nagyon szeretem ezt a várost. Talán a munkaköreimből eredően is, mert nincs olyan félegyházi történelmi esemény, sőt talán még család sem, amihez, akikhez kapcsolódóan valamilyen történelmi dokumentum ne került volna a kezembe. Történész vagyok, számos olyan írásom és könyvem van, ami a város történetével foglalkozik, és ha az ember valamit alaposan megismer, azt általában megszereti.

Béla Pál: Gazdag, szép gyűjtemény van itt, érdemes eljönni. Nekem mégis egy fénykép tetszett a legjobban, amely kapcsolódik egyik gyermekkori olvasmányélményemhez.

Bánkiné Molnár Erzsébet: Gondolom, hogy Móra Ferenc kedves tanáráról, Eyszrich Györgyről lehet szó, aki a latint tanította Móra Ferencnek, és a nevezetes Móra novella a *Szeptemberi emlék* fűződik a nevéhez. A kiállításban láthattuk azt az iskolapadot is, amelyben a kis Móra tanult. Szülei nem tudták a tandíjat megfizetni, s a kis Móra a folyosón hallgatózott, a tanár úr pedig mondta a latin példabeszédeit, amit a bentiek nem tudtak magyarra fordítani, csak Móra Fercsike kiáltotta be a megfelelő megfejtést – „Te vagy egyedül az Isten – és ezen Eyszrich tanár úr annyira meghatódott, hogy kiment és a karjaiban vitte be Móra Ferencet az osztályba. Mint ahogy megtörtént az a szomorú eset is egy karácsonykor, amikor a kis Móra verset mondott az Ótemplomban, ami a Pető-ház előtt áll. Mivel Móra Ferenc picike volt, fölemelték és felállították a vaskorlátra, közben vékonytalpú cipőjében a kis lába a korláthoz fagyott.

Béla Pál: Olyan gazdag és tartalmas ennek a múzeumnak az anyaga, hogy a pedagógusok ide jönnek történelemórát tartani.

Bánkiné Molnár Erzsébet: Rendszeresen tartunk és szervezünk „múzeumi órákat". A múzeum nem holt intézmény, az a célunk, hogy az összegyűjtött szellemi értéket eljuttassuk az emberekhez. A múzeumi tárgyak segítségével megismertessük az itt élő emberek életét, múltját. Ezért készítettük el még 1998-ban a Helyismereti Könyvet, és ezért szervezzük a „múzeumi órákat" is a helyismereti oktatáshoz, a hon- és népismerethez a kiállításainkhoz kapcsolódva. Mert amit megtanulnak az országos történelemből, azt tudják közvetlenül a szülőhelyükhöz, városukhoz kapcsolni.

Béla Pál: Láthatjuk itt a régi korok mesterségeinek, műhelyeinek egy-egy szeletét.

Bánkiné Molnár Erzsébet: Nem tudtunk természetesen minden mesterséget bemutatni, csak azokat a nevezetességeket, amelyek Félegyházához kötődnek. Bemutatjuk a kiállításon a szűcsmesterséget, a kovácsokat, akik a leghíresebbek voltak Félegyházán, a szíjgyártókat, és nem utolsó sorban a mézeskalácsos és gyertyaöntő mesterséget, hiszen ez a kettő valamikor egybekapcsolódott. Ha megfigyelte, a háttérben egy nagy képen, fiatal hölgyet látott, aki éppen mézeskalácsot készít. Nagyon örülünk, hogy Félegyházán még él ez a mesterség. Ezért egy ma élő mézeskalács készítő, Pogonyi Judit, fényképe látható a kiállításon. Ő az, aki tevékenyen gyakorolja ezt a mesterséget. Édesapja volt az utolsó olyan mézeskalácsos mester, aki mint ipari tanuló mézeskalácsosként szabadult fel. Később ez a képzés megszűnt.

*

Béla Pál: Lehet-e szebb mesterség, mint olyan dolgokat gyártani, amivel szerelmet is tud vallani az ember?

Pogonyi Judit: Valószínűleg nem lehet szebb mesterség, de inkább azt mondanám, hogy a mézeskalács általános ajándékot, figyelmességet jelent, és a vásárokban, búcsúkban ez volt a jelentősége.

Béla Pál: Már maga a név, hogy mézeskalács! Összefut az ember szájában a nyál.

Pogonyi Judit: A méz használata valamikor a gazdagság kifejezése volt, ha egy süteményt méz alapanyagból készítettek, annak volt jelentősége. A szakma eredete nagyon-nagyon régre nyúlik vissza, egészen az ókorba. Eleinte pusztán méz és rizsliszt alapanyagból, a kiállításon látható verőfákkal, tehát negatív formában kimondottan ünnepi alkalmakra készítették ezeket a kalácsokat. Később egy olcsóbb változata került színes díszítésre, amit már városokban, kereskedők adtak tovább. Ma már inkább jelképes ez a szakma, egy kirakodóvásár, vagy egy „cukros sátor" mézeskalács nélkül elsikkad. Hagyományőrző szakma, mert ebben is vannak különböző irányzatok, most divatba jött az úgynevezett „mézes tészta" – barna, fehér díszítéssel – ami az erdélyi ágazata a mézeskalácsosságnak. Városunkban még mindig szerepel a színes mézeskalács a vásárokban, piros alapon, különféle díszítéssel. Színes virágjaival hasonlít egy kicsit a kalocsai motívumokhoz, Mohácson pedig az úgynevezett „sallangos mézeskalács" ismert, ami színes papírokkal van díszítve. Debrecen felé maradt meg a régi „verőfás", tehát a barna, domború mézeskalács.

Béla Pál: Minden szavából érződik, hogy mennyire szereti ezt a szakmát!

Pogonyi Judit: Beleszülettem! Apám abban az évben váltotta ki az ipart, amikor én születtem, 1953-ban. Ebben nőttem föl, ott játszottam a műhely alatt vagy mellett. Megpróbáltam másfelé elmenni, de valahogy visszakanyarodtam mégis.

Béla Pál: Meglehetősen érdekes anatómiai fogalom a tükrös szív. Hogy kerül a szív közepébe a tükör?

Pogonyi Judit: Talán úgy, hogy aki mézeskalács szívet ad valakinek az kell, hogy önmagát lássa benne, mert azt olyan szeretettel adta oda. Itt élelmiszer alapanyagú ajándéktárgyról beszélünk, aminek minden morzsája ehető, kivéve a tükör. A méznek, főleg amikor melegítjük, olyan illata van, mint a fűszereknek, nem lehet elfelejteni. Ha megyek haza, én nem érzem az utcán, de idegenek mondják, hogy nálunk megint „mézes" sül, mert érzik az illatot.

Béla Pál: Remélem, hogy a vásároknak mindig része lesz a mézeskalács.

*

Bánkiné Molnár Erzsébet: A Petőfi-emlékszobában vagyunk, azt is mondhatnám, hogy egy kulturális vállalkozás helyszínén, hiszen a város tulajdonában lévő emlékszobát a megyei fenntartású Kiskun Múzeum üzemelteti. A Petőfi-emlékszoba Kiskunfélegyházán, az Ótemplom – ahogy itt a helyiek mondják az „egycsövű" templom – háta mögött található. Ebben az épületben lakott hajdan Petrovics István, Petőfi Sándor édesapja. Az épületről többet tudna nekünk mondani Fekete János helytörténész.

Béla Pál: Ha nem lenne itt tábla ezen a házon, az ember akkor is felfigyelne rá.

Fekete János: Igen. A stílusa ugyan kevert, de homlokzatával mégis uralja ezt az utcarészt. Tulajdonosa 1845 és 1850 között újjáépítette.

Béla Pál: „A legnagyobb is itt dalolt e tájon…" – így kezdte Petőfi szókincsét idézve, tisztelgő, alkalmi versét a „Félegyházi dalos jelige" szerzője, Juhász Gyula.

Fekete János: Érdekes, hogy pontosan Juhász Gyulát, az Alföld szerelmesét és másik lírikusát sikerült erre a nemes feladatra megnyerni. A daloskör nagyon jól működő, nem egyszerű dalnok társaság volt, hanem közművelődési feladatokat sokoldalúan ellátó egyesület.

*

Bánkiné Molnár Erzsébet: Kiskunfélegyháza központjába értünk, a gyönyörű szecessziós Városháza elé. Az épület Lechner Ödön tervbírálata alapján készült el, mutatják az eredeti szecessziós díszítések is. Itt Kiskunfélegyháza immár negyedik ciklusát töltő polgármesterét hívtam beszélgetésre, aki többek között arról nevezetes, hogy a város kultúrájának támogatója, mecénása.

Ficsór József: Nagy öröm ezen a Városházán dolgozni, mert ez nemcsak a város, de a környék egyik legszebb középülete. Egyébként itt állt azelőtt a régi Városháza is, amit 1823-ban építettek, majd a századfordulón, amikor az adminisztráció kinőtte, akkor döntötték el, hogy újat építenek. A lényeg az első Városháza kijelölésekor is az volt, hogy a Pest–Budai főútvonal és a város főutcájának kereszteződésében kell lennie.

Béla Pál: A polgármester szobájának berendezési tárgyi arról is árulkodnak, hogy Kiskunfélegyházának melyek a testvérvárosai?

Ficsór József: Kiskunfélegyházának több testvérvárosa, partnervárosa van Európa szerte. Említhetem rögtön az erdélyi Korondot, aztán egy segesvári vázát is tartok itt, de itt van a falon egy német város, Braunfels régi városképét ábrázoló olajfestmény is.

Béla Pál: És itt fekszik az asztalon egy könyv, ami az Európai Unióval foglalkozik.

Ficsór József: Az elmúlt héten kaptuk ezt az Európai Emlékkönyvet. Szeretnénk majd megnyitni és olyan központi helyre tesszük a Városházán, hogy a város polgárai aláírhassák. Mert nagyon fontos, hogy milyen értékeket tud a város bevinni az Európai Unióba. Úgy gondolom, hogy ezek közül kiemelkedik a kiskun történelem, amely a város történelmében meghatározó. De említhetem Petőfit és Mórát is, és vannak itt olyan tárgyak is, amelyek a városból elszármazott, vagy itt élő művészek alkotásai. Itt található például Szent Istvánt és Deák Ferencet ábrázoló két kis plasztika, amit Pálffy Gusztáv szobrászművész készített. Vannak elképzeléseink a jövő évi Móra Ferenc-évforduló megünneplésére. Éppen Mórát ábrázoló, kisplasztikai tervezeteket láthatunk itt, szeretnénk felállítani egy teljes alakos Móra Ferenc-szobrot.

Béla Pál: Az Ön érdeklődési körébe tartozik a mezőgazdaság is.

Ficsór József: Nagyon fontosnak tartom azt, hogy térségünkben két, úgynevezett Termelői Értékesítő Szövetkezet alakult az elmúlt években. Egyik egy tejtermelő, a másik pedig egy zöldségtermesztő szövetkezet. Azért is fontos az ilyen társulás, mert a csatlakozás után, ezek a szövetkezetek kaphatnak majd Európai Uniós támogatást. Amíg a tej kvótás termék, addig például a zöldségre nincs kvóta az Európai Unióban, ha megfelelnek a növény-egészségügyi és egyéb minőségi előírásoknak, a zöldség korlátlan mennyiségben kivihető. A másik téma is ehhez kapcsolódik. Itt a város nyugat, észak-nyugati részén, Fülöpjakab térségében, nagyon jelentős a Biokultúra Egyesület által szervezett biotermesztés. Az így előállított termék szintén korlátlan mennyiségben eladható az Európai Unióban. Az elkövetkező években szeretnénk lépni a termálvíz-hasznosítás tekintetében is. Van egy gyógyvizes kutunk, és egy régi, szép eklektikus stílusban épült fürdő-szálló épület a városi strandon. Szomszédos ezzel a Városi Kórház, ahol gyógy-turisztikai központot kívánunk létrehozni, és szeretnénk erősíteni a szív- és érrendszeri, valamint a mozgásszervi rehabilitációt.

Béla Pál: Úgy látom, Önök nem futnak az események után, hanem igyekeznek azokat megelőzni. Ezt bizonyítja az Európa Diploma is!

Ficsór József: Nagy öröm számunkra, hogy az elmúlt években, egyrészt az Európai Bizottságtól, másrészt az Európa Tanácstól is kapott a város európai kitüntetést. Kiskunfélegyháza egy kicsit már „európai" várossá is vált ezzel. 1996-ban Olaszországban kapta meg Kiskunfélegyháza az Európai Bizottságtól a „Partnerkapcsolatok Aranycsillaga" kitüntetést; 1999-ben az Európa Tanácstól az „Európa Diplomát; 2001-ben az Európa Tanácstól a partnerkapcsolati munkánk eredményének elismeréseként a „Megbecsülés Európa Zászlót".

Mosonmagyaróvár

Tuba László könyvtárigazgatóval beszélget *Juhász Zsolt*[1]

A három településből – Moson, Magyaróvár és Lucsony – keletkezett város története a Kr. u. első századig nyúlik vissza. Moson, az egykori megyeszékhely a középkori Magyarország nyugati határainak fontos védőbástyája, a IV. Béla idejében épült Óvár később a királynék birtoka volt. A XIX. században komoly rangot adott a városnak az 1818-ban alapított Gazdasági Tanintézet, valamint a XIX. század elején idetelepedett Czéh Sándor által újjáélesztett nyomdaipar, könyvkereskedés és nyilvános kölcsönkönyvtár. Talán az sem véletlen, hogy a város egyik legjobb ismerője is ennek a hagyománynak az örököse. ***Dr. Tuba László****, műsorunk szellemi kalauza a Győr-Moson-Sopron Megyei Könyvtár igazgatója, de Mosonmagyaróváron él, s számtalan szállal kötődik a bájos kisváros a múltjához és jelenéhez.* (Szerk.)

Juhász Zsolt: Ha visszatekintünk a történelemben, akkor a régi Moson vármegye leggazdagabb településén állunk.

Tuba László: A mai Mosonmagyaróvár, a régi Moson és Magyaróvár a történeti, még István király által szervezett vármegye központja volt, egészen a trianoni békéig, amikor is az elcsatolások következtében kimondták a vármegye megszűnését, 1924-től tehát nem megyeszékhely. Mosonmagyaróvár Magyarország észak-nyugati szegletében, a Kis-alföld észak-nyugati részén van, a Fertő-Hanság mocsárvilága valamint a Nagy-Duna és mellékágai között.

A város azért volt mindig jelentős, mert nagy utak találkozásánál feküdt, a dél-német területekről kiinduló nyugat-kelet irányú kereskedő út és az észak-déli, a Baltikumból, a Mediterráneumba tartó útnak, az úgynevezett borostyán útnak a találkozásánál. A rómaiak ide építették a hadi utat, és lényegében a mai országutak, meg az autópálya is azon a nyomvonalon haladnak, mert két hatalmas vizes, mocsaras terület között, itt volt egy olyan néhány kilométeres, kiemelkedő földnyelv, amelyik az év nagy részében szárazulat volt, közlekedésre alkalmas.

Juhász Zsolt: Tehát a víz közelsége, és az előnyös helyzet, hogy jó közlekedési viszonyok jellemzik a települést, ez adja igazán kiemelt rangját?

Tuba László: Azóta is itt van a Bécs–Budapest és a Prága–Pozsony– Budapest út találkozása. A sok víz átok is volt, meg áldás is, mindenesetre a környékbeli emberek életét erősen meghatározta.

Juhász Zsolt: És ahol most beszélgetünk, ez a városnak melyik része? Ez a lakótelep, volt korábban a választóvonal Moson és Óvár között?

Tuba László: Az itteniek úgy hívják, hogy városközpont, a két történelmi település, Magyaróvár és Moson között terül el. Gyermekkoromban itt kukoricaföld, agyagbánya volt, most pedig egy viszonylag szellős és emberi léptékű lakótelep. Azzal a haszonnal járt, hogy a két település között viszonylag nagy tér volt, hogy nem kellett a belvárosokban rombolni azért, hogy építhessenek. Az új lakótelepet, a rendőrség, a posta, a művelődési ház új épületét, áruházakat és a lakóépületeket itt építettek az 1970-es évektől két évtizeden keresztül. Ma a város lakosságának a nagyobbik része él itt.

Juhász Zsolt: Ez a kulturális központ is, hiszen itt van a könyvtár és a művelődési otthon is.

Tuba László: A Flesch Károly Kulturális Központ épülete előtt állunk, ennek egyik szárnyában a Mosonyi Mihály Zeneiskola működik, a másik szárnyában a Huszár Gál Városi Könyvtár, mindegyik önálló intézményként. Tulajdonképpen, Ez egy kulturális nagyüzem, ami azonban nem jelenti azt, hogy a mosoni és az óvári városrészen ne lennének fiókjai.

Juhász Zsolt: Megvan még a gondolkodásban, hogy én az óvári részen lakom, én a mosoni részen lakom?

---

[1] Elhangzott a Kossuth Rádióban 2002. december 20-án. *(Szerk.)*

Tuba László: Sőt, még azon belül is megkülönböztetik: én *ipartelepi* vagyok, én *majoroki*, *lucsonyi*, és így tovább. De az itteniek inkább Óvárt és Mosont emlegetnek. Mosonmagyaróvárt szinte hivatalosan használjuk csak.

Juhász Zsolt: Tuba László a Megyei Könyvtár igazgatója. Ez az intézmény helyileg hol van?

Tuba László: A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár Győr Belvárosában működik, és mivel Győr-Moson-Sopron megye legnagyobb könyvtári közgyűjteménye, helyismereti gyűjteményének fontos része a Moson megyére, valamint a Mosonmagyaróvárra és környékére vonatkozó helytörténeti irodalom. Azonban itt a Huszár Gál Városi Könyvtárban, meg a Hansági Múzeumban is jelentős a helyismereti gyűjtemény.

Juhász Zsolt: Melyek az Ön számára kedves helyek, ahová el fogunk látogatni?

Tuba László: A múzeum mindenképpen kedvencem, továbbá elmennék a Kühne-gyárba is, amely Magyarország egyik legrégibb mezőgazdasági gép- gyára, 1856-óta működik, és ha sikerül, akkor a történelmi belvárosban állunk majd meg.

*

Tuba László: Böröndi Lajos a Flesch Károly Kulturális Központ igazgatója, aki elég hosszú ideje kiveszi részét a város kulturális életéből, hiszen itt mindig pezsgő az élet.

Böröndi Lajos: Már 1989 előtt elindult a változás: megalakult néhány egyesület, ami a mai napig működik. A Városvédő Egyesületet említeném elsősorban, de azért 1989 után nagyobb lett a pezsgés, ami természetes is. Megnyíltak azok a korlátok, amelyek 70-80 évig elzártak bennünket természetes közegünktől. Mi itt egy történelmi régió kellős közepén vagyunk, ez a régió ma már háromnyelvű. Pozsony 38 km, Bécs 67 km távolságra van, s ha visszalapozunk a történelemkönyvekben, nagyon jól tudjuk, hogy a lucsonyi tormát a bécsi piacokon értékesítették. Így természetesen a kulturális élet központjává is vált Magyaróvár. Aki ide jön komolyzenei hangversenyre, az láthatja, hogy a parkolóban osztrák és szlovák rendszámú autók is állnak.

Ez a ház 1984-ben épült, az utolsó, amely még eredetileg is kulturális célokra létesült. Mintegy 70 egyesület működik már a városban, a magunkéhoz közelállóknak helyet is adunk, értve ez alatt egy fotó- vagy egy néptánc egyesületet, akik irodával is rendelkeznek. Szinte háromévenként meg kellett újulnunk, programokban, tevékenységben, szerencsére a város is nagyon fontos tevékenységnek tartja.

Juhász Zsolt: Hasonló nagyságú városokban halódnak a művelődési otthonok.

Böröndi Lajos: Itt valószínűleg gazdagabbak az emberek, mint másutt. Ugyanis nehezen tudom elhinni, hogy Egerből, Miskolcról netán Békéscsabáról kelljen színházat vennünk. Nyereséges a színházunk! A munkanélküliség a városban 4%-os, de ez is bújtatott, mert hisz dolgoznak –sokan hivatalosan – a határon túl is, és itt vásárolnak. Nagyon sok külföldi él a városban, ők ugyancsak itt költik a pénzüket, és azért eljönnek egy-egy hangversenyre, kiállításra. De nem az a jellemző, hogy ők töltik meg kulturális termeinket, inkább a helyiek. Ez az egyik pillér. Másik pillér az, hogy a város valóban jól gazdálkodik. A kultúrára jelentős összeget, 100-130 millió forintot költ. Ez a városban lévő két közművelődési épület költségvetése, és nemcsak a bért fedezi, ebben már egyéb dolgok is vannak, olyan rendezvényeket támogat, amiknek idegenforgalmi vonzerejük van.

Juhász Zsolt: A színházterem hány személyt tud befogadni?

Böröndi Lajos: Ez nagy gond! A színházterem nagyon szép, elég nagy is, de csak 355 főt fogad be. Elsősorban a révkomáromi, a veszprémi és a zalaegerszegi színházzal dolgozunk együtt. 1995-ben kétszáz ember jött el a bérleteinkre, most pedig ott tartunk, hogy a 355 jegyen kívül „lépcsőjegyeket" adunk ki. És ha megveszünk még egy darabot, bátran le merem kötni – éppen ma van előttem egy 200 ezer forintos darab –, bátran alá merem írni, mert el fogjuk adni.

*

Juhász Zsolt: Műsorunk rendszeres szakértője Halász Péter, a Honismereti Szövetség elnöke, aki ide Mosonmagyaróvárra is eljött velünk. Miért esett a választásod erre a településre?

Halász Péter: Kapcsolatom Mosonmagyaróvárral a Gödöllői Agráregyetemen kezdődött, mert tanáraim, később kollégáim között sokan voltak, akik itt végezték az Akadémiát, ahogy

akkor nevezték. Minden főiskolának megvan a varázsa: ennek volt egy vidám, kicsit tivornyás, sok viccel, mókával fűszerezett, mert olyan közösség alakult itt ki, amit onnan Gödöllőről, a hagyománytalan Egyetemről, bizony sokan irigyeltünk. Most pedig, mikor ide indultunk, megnéztem Fényes Elek XIX. század közepén kiadott Magyarország geographiai szótárát, azt láttam benne, hogy ez volt a megye leggazdagabb városa, mert egy esztendőben 300 hajó kötött ki és 3-400 ezer mázsa árut hozott, amiből a kereskedelem sokat profitált. Ezért a helyedben megkérdezném Tuba Lászlótól, vajon van-e ami pótolja a kieső hajóforgalommal elvesző kereskedelmet Mosonmagyaróváron. Miből él ma elsősorban a város?

Tuba László: A híres mosoni gabonakereskedelmet a vasút tette tönkre. A város gazdasága azonban szerencsére több lábon áll. Ma a városban jelentős a mezőgazdaság, ugyanakkor fejlett és sokoldalú ipara is van, a rendszerváltás után is sok minden lábon tudott maradni. A harmadik jelentős dolog az, hogy a város logisztikai központ. Két határ is közel van, Európa több ütőere is itt megy keresztül. Sajnos a Duna már nem hajózható, de a korszerű közlekedési útvonalak azt jelentik, hogy a beruházók hamar találnak itt alkalmas területet. A városban egyetem van, fejlett az iskolarendszere, ez sem elhanyagolható. Nagy kincs a termálvíz, amire jelentős idegenforgalom épült.

Juhász Zsolt: Nagyon régre tekint vissza az agrárszakember-képzés.

Tuba László: Mosonmagyaróvár múltjában meghatározó volt, hogy II. Lajos idejétől egy nagy Habsburg birtok működött itt, s annak a központja volt. A XVIII. század végére korszerű nagyüzem jött létre, ami fennállt egészen a II. világháború végéig. Ennek a birtoknak és a Habsburgok más országokban lévő birtokai gazdatisztjeinek a képzésére, alapították itt 1818-ban a Gazdasági Akadémiát, amely Magyarországon sokáig az egyetlen felsőfokú mezőgazdasági szakembereket képző intézmény volt. A Monarchiából, Törökországból, de Közép-Európa sok más országából voltak diákjai, s néhány év kihagyással 1818-óta folyamatosan működik. Ma a Nyugat-Magyarországi Egyetem Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kara.

*

Juhász Zsolt: Vendéglátónkkal, Tuba Lászlóval megérkeztünk Németh Alajos tanár úrhoz. Miért esett rá a választása?

Tuba László: A tanár úr szenvedélyes amatőr gyűjtő, abból a fajtából, aki a múzeumokat, a közgyűjteményeket is segíti.

Németh Alajos: Nagyon régóta, tizenhárom éves korom óta gyűjtök, tehát már negyven éve. Abban az időben azért, mert senki sem foglalkozott vele. Furán néztek az emberre, ha a történelemmel, a múlttal akart foglalkozni. 1970-ben a mosonmagyaróvári Kühne-gyárban kezdtem dolgozni, és olyan főnököm volt, aki a műszaki pálya mellett helytörténettel is foglalkozott. Ahogy egyre jobban megismertük egymást, kapcsolatunk néhány év alatt barátsággá alakult.

Két területtel foglalkozom. A városnak és Moson megyének *római kori történetével*, amihez Pusztai Rezső, nyugdíjas múzeumigazgatótól kapok szakmai irányítást: amit én kutatásaim eredményeképp fel tudok mutatni, azt ő szakmailag értékeli. A másik pedig az 1848-as szabadságharc emlékei Moson megyében és városunk történetében. Ezek a tárgyi emlékek a múzeumot illetik meg, a Hansági Múzeumban kerülnek leltározásra, amit Rezső bácsi végez.

Pusztai Rezső: Amióta 1950-ben a magyaróvári múzeumhoz kerültem. Általában a különböző földmunkák leletmentésein dolgoztam. Előzőleg Kaposváron keleti-gót temetőt ástam ki, ami még most is egyedüli az országban. Itt pedig a pusztuló római telepeket, és bronzkori temetőket sikerült a múzeumba begyűjteni és megmenteni a pusztulástól.

Juhász Zsolt: Vannak még olyan helyek, amiket föl lehetne tárni?

Pusztai Rezső: Rengeteg van! Főleg római kori lelőhelyek, abban igen gazdag ez a terület. Itt a Limes mellett erődítmény volt Óváron is, aztán Quadrátán – ma Barátföldpuszta –, valamikor ide tartozott Geruláta is – ma Oroszvár. Ezekről a helyekről vannak a múzeumnak nagyon szép, értékes leletei vannak. A leleteket először tisztítani kell, majd restaurálni, konzerválni. Nagyon sok érme került felszínre, ezeket is meg kell határozni, be kell leltározni, mint nyugdíjas, ezeket dolgozom fel.

Németh Alajos: A Mosonmagyaróvári Múzeumbarátok Egylete négy év óta szervez egy előadássorozatot, amelyben Pusztai Rezső bácsi bemutatja azokat a területeket, amelyek anyagát sikerült nagyjából begyűjteni. Őszre kerültek a mosonszolnoki római leletek, előtte az Albertkázmér környéki római lelőhelyek, és pillanatnyilag – éppen az említett Barátföldön – egy római tábor feldolgozása folyik. Rezső bácsi itt igen érdekes területre „ásta be" magát, mégpedig a római ólomleletek témájába, ami rendkívül érdekes anyag lesz.

Régészeti topográfiát készítünk Moson megyéről. Tizenöt év alatt 450 település nyomait találtunk meg, döntő részük – ahogy Rezső bácsi mondta – római kori. Ezek mind szántóföldek, illetve másként veszélyeztetett területek. Ezeket azonban, az új törvény értelmében, csak a műemlékvédelmi hatóság engedélyével lehet beépíteni, tehát az anyagot meg kell menteni.

*

Tuba László: A Hansági Múzeumhoz tartozó Cselley-házban vagyunk, és bemutatom Thullner István tanár urat, a múzeum helytörténészét. Most azonban nem a múzeumról lesz szó, hanem Mosonról.

Thullner István: Mosoni születésű vagyok, és elsősorban a régi Moson vármegye területének kutatásával foglalkozom. Mindig mondtam, hogy a történelemtanárokat a kényszer viszi rá, hogy helytörténettel foglalkozzanak, mert a helyi tanterv szükségessé teszi. Engem is ez késztetett először, hogy az iskolákban nem volt összefoglaló mű. Gyermekkoromban a Dunán még 8-10, részben vízi-, részben kivehető malom működött, ezek közül néhánynak az épülete ma is megvan. Ez tehát a gabonakereskedelemhez kapcsolódik. Mosonnak van egy hatalmas, az 1700-as évek végén épült magtára, ami részben a gabonakereskedelemhez, részben pedig a magyaróvári Habsburg főhercegi nagybirtok gabonaellátásához kapcsolódott; de adófizető hely is volt, mert volt olyan időszak még ebben a gazdag Mosonban is, hogy az emberek nem tudták fizetni az adót és gabonával róhatták le. Nagyon sok iskolában adnak olyan feladatokat a diákoknak, hogy településük múltjából egy-egy részt mutassanak be, és ennek bizony ez is szerves része.

Juhász Zsolt: És akkor ide jönnek érdeklődni?

Thullner István: Jönnek, bizony jönnek. Ma már szerencsére kezükbe tudtuk adni fontos helytörténeti kiadványokat. Éppen Tuba Lászlóval közösen adtuk ki Haller János eddig csak kéziratban létező, Moson vármegye történeti földrajza című munkáját.

Tuba László: Tanár úr legújabb kutatási területe és kedves témája. hogy itt épült a Monarchia egyik legnagyobb fegyver- és lőporgyára. Ennek történetét kutatta, sőt meg is jelentette.

Thullner István: Egy „ősi" ipari parkról van itt tulajdonképpen szó. A Monarchia hadügyminisztériuma az I. világháborúra készülődve, minden országban egymástól független hadianyag telepeket, gyárakat kívánt létrehozni. Ausztriában, Csehországban már fölépültek a háború kezdetére ezek az üzemek, 1911–1912-re megérett a helyzet arra, hogy Magyarországon is legyen egy ilyen nagy hadianyag gyár. Magyaróvárra esett a választás, mert a város ingyen tudott hatalmas nagy területet adni. Ez ma az „Ipartelep" elnevezésű városrész. Annyira pontos terv volt, hogy templomot terveztek bele, közműveket, a lakóterületeket védő beton erődítményeket, és mire a háború elkezdődött, a munka is folyt már. Csakhogy a háború elvitte az embereket, hadifoglyokkal építették a gyárat itt Magyaróvárott. Mivel ez szakipari munka volt, hadifogságba esett olaszokat hoztak ide tömegével, nem kellett rájuk vigyázni, ezek nem akartak megszökni, nem is volt őrség, öreg népfölkelők botverőkkel kísérgették őket.

A háború végén a hadifoglyokat hazaküldték, a város díszsírhelyet adományozott az itt meghalt hadifoglyoknak. A háború végére már javában működött a hadianyaggyártás, de Trianon után le kellett szerelni a gyárat, elszállították a gépeket, a megmaradt épületekbe műtrágyagyár települt, az Első Magyar Vegyiművek Rt. Szerencsére ma már külföldi cégek is eredeti állapotukba felújítva, gyárnak használják. Nem lehet, nem szabad hozzányúlni, mert olyan technológiával és olyan minőségben épültek, hogy a várost veszélyeztette volna felrobbantásuk. Mindenképpen megnyugtató, hogy most jellegzetes városrész lett belőle. Magyaróvár egyik patinás, európai hírű üzeme, a tejüzem, a sajtgyár, az „óvári sajt" készítője, oda települt egy ilyen régi gyáregységbe.

*

Juhász Zsolt: Vendéglátónkkal, Tuba Lászlóval megérkeztünk műsorunk utolsó helyszínére, egy fazekas műhelybe. Nem is akármilyen fazekas műhelybe, hiszen ez hagyományos műhely, ahol régóta foglalkoznak ezzel a mesterséggel.

Tuba László: Én úgy tudtam, hogy már a nagypapa is ezzel a mesterséggel foglalkozott, de a háziasszonyunk most igazított ki, hogy már az 1830-as években műhely működött itt. Az óvárialnak bizonyára ismerősen cseng, ha azt mondom, hogy Zemplenszkyéknél vagyunk.

Zemplenszkyné Rujder Éva: Ott hűl a kemence, éjszaka égett benne a tűz, most olyan 700-800 fok között van, tehát folyamatosan működik. Karácsony előtt vagyunk, sok a rendelés.

Juhász Zsolt: Milyen termékeket rendelnek? Körül lehet nézni, hogy mi az, ami most tetszik az embereknek? Úgy látom, hogy a kályhától kezdve itt minden készül.

Zemplenszkyné Rujder Éva: Pontosan cserépkályha csempe készül, most az van a kemencében, mert karácsonyra ott akarnak ünnepelni a háziak, ahova a kályha épül. Mi az agyaggyúrástól a begyújtásig a cserép készítésének minden folyamatát elvégezzük. Ha odanéz a kemence tetejére, ez egy helyi boltnak a cégére, amit a dolgozók rendeltek a főnök karácsonyi ajándékként. Ez a lányom munkája, ez este kerül majd a kemencébe és éjszaka ég. Mi négyen ebből élünk, tehát dolgozni kell reggeltől-estig, hétfőtől-szombatig folyamatosan.

Juhász Zsolt: Hogyhogy ön is, a lánya is ezt a mesterséget, vagy művészi tevékenységet választotta szakmájának?

Zemplenszkyné Rujder Éva: Meg a fiam is, aki most az apjával dolgozik, kályhát építenek éppen. Ha az ember ilyen közegben él, akkor nem maradhat ki belőle. Ez nem olyan, hogy letelik a nyolc óra és kiesik a kezemből az eszköz.

Juhász Zsolt: Van-e valami jellegzetesem hagyományos mosonmagyaróvári fazekasság, kerámia? A maguk ősei, elődei mit készítettek elsősorban és mi változott időközben?

Zemplenszkyné Rujder Éva: Amikor pontosan száz esztendővel ezelőtt idetelepült a férjem nagyapja, akkor főleg használati edényekre volt szükség. Abban főztek, abban sütöttek, abban tárolták az élelmiszer nagy részét, így elsősorban azok készültek, meg kályhacsempék. És ez annyiban változott, hogy talán díszesebbek lettek ezek a tárgyak. Ma már nem mindennap használják őket, de az emberek szívesen látnak a környezetükben olyan szebb, mutatósabb tárgyakat, amit, korábban megszoktak. Egyébként nálunk a Balaton-felvidék, a Dunántúl északi része, a Kisalföld, a Rábaköz mintái a jellemzők. A Szigetköznek igazából nem volt hagyományos mintázata, formakincse. Persze néha beállítanak olyan Istentől elrugaszkodott tervekkel, hogy az ember úgy érezi, ha hűek akarunk maradni ahhoz az esztétikai világhoz, amit szeretünk és tisztelünk a magyar népművészetben, akkor muszáj őket a helyes irányba terelni. Van, akinek nem tetszik, de így jön az ember lelkéből.

A Hansági Múzeum

Kőkút a múzeum előtt

A hősi halottak kegyeleti kápolnája

Tevel

Móser Zoltán tanárral, fotóművésszel beszélget

Zala Simon Tibor[1]

A Tolna megyei Völgység eldugott, s mára már jócskán elöregedett falucskája, Árpád vezér egyik unokájának nevét viseli. A török időkben, majd a Rákóczi szabadságharc után elnéptelenedett faluban a XVIII. században német telepesek találtak otthonra, majd a XX. század derekán a történelem hullámai Bukovinából menekült székelyeket és Csallóközből kitelepített magyarokat vetettek ide. Az elmúlt évtizedek falvakat és falusiakat pusztító erőinek hatására váltak közösséggé a Tevelen élő emberek. Ez az együttesen megélt sors jelenti ***Móser Zoltán*** *fotóművésznek a régen elhagyott, de máig el nem felejtett szülőföldet.* (Szerk.)

Móser Zoltán: Én nem Tevelen születtem, de az első tizenöt évemből minden Tevelhez köt. Itt nőttem föl, itt voltam először szerelmes, minden házhoz, sarokhoz valami kötődésem-közöm volt, bár ezt csak most tudom.

Zala Simon Tibor: Miután már a sokadik fotóalbuma jelenik meg, és egyre több teveli kép bukkan föl bennük.

Móser Zoltán: Terveim szerint a frankfurti nagy könyvvásárra készítettem egy nagy albumot, melynek az volt a címe, hogy *Amor Patriae*, és abban össze akartam foglalni a történelmi Magyarországról mindazt, amit láttam és a kép nyelvén el tudok beszélni. De már munka közben éreztem, hogy valami különös kötődésen és közöm van Tevelhez, Tolnához és erről külön is szeretnék beszélni. Egy év múlva megjelent az *Amor Patriae II.*, s ebben mindezt el akartam mondani sok képpel és kevés szöveggel. De azzal sem voltam megelégedve. Úgy éreztem, hogy még mindig van adósságom. A 2002. évi könyvhétre megjelent *Ágak és gyökerek* címmel egy olyan albumom, amely tervem és szándékom szerint a végső összegzés arról, hogy mi közöm nekem Tevelhez.

Biztosan másképp gondolkodnék, másképp fényképeznék, egészen más ember lennék, ha nem itt, Tevelen nőttem volna föl. Egyik első könyvemnek az volt a címe, hogy a *Földnek arca*. Csupa parasztportré. Sokáig csak fákat fényképeztem, de egyszer véletlenül – erről az óta több könyvet írtam – népdalokat mentem gyűjteni a Jászságba. Ott fényképeztem az első parasztportrét, és attól kezdve rengeteg képem készült. A földközel nagyon sokat segített. Nem véletlen, hogy nem Pesten lakom, bár Pesten dolgoztam huszonöt évig. Rájöttem, hogy Tevelből én az arányt, a mértéket szívtam magamba, de ezt nem tudtam, véletlenül vettem észre. Amikor nagyon sok év után hazatértem – eltelt húsz vagy harminc év –, és elmentem a régi házunkhoz, aminek a végében két óriás jegenye volt, megdöbbentem: nem volt ott az a két jegenye. Ez szíven bökött. Akkor tudtam meg, hogy ez a két óriás jegenye volt az én pisai ferdetornyom, az én a katedrálisom, amihez hasonlítani tudtam mindent, amit láttam és magamat is. Meghatározta a fölfelé nézés „szögét" is.

Zala Simon Tibor: Móser Zoltánnal most Bicskéről indultunk és hazalátogatunk Tevelre. Különös formája lesz ennek a riport-utazásnak, hiszen nagyon sok emberrel újra találkozik az idők távlatából. Egyszerre beszélgetünk most a múltról és jelenről és talán egy lehetséges jövőről. Arról, amiről ebben a könyvében is ír, megemlítve az ablakokat, ahol az első leckéit írta és mindig azt a falat és azokat az ablakokat látta. Tehát minden változik és mégis valami most már állandó.

Móser Zoltán: Hoztam magammal egy Petőfi verset, arról szól, hogy majdnem ugyanaz vagyok, aki ötven évvel ezelőtt. Petőfi azt mondja, hogy nem az vagyok, de nekem rá kellett jönnöm, hogy én az maradtam, aki tízéves koromban voltam. Mindent oda próbáltam visszahelyezni, és elég furcsa volt, mert akkor kisgyerekként minden olyan zavarosnak tűnt. Nem értettem, hogy mi történik körülöttem. Most visszanézve, nagyon örülök, hogy odaszülettem, azt is merem mondani, hogy a történelembe születtem. Itt minden szomszédom más volt,

[1] Elhangzott a Kossuth Rádióban 2002. július 5-én. *(Szerk.)*

mindenki máshonnan származott, és közben a másság és az egység egyszerre volt jelen. Ami, azt hiszem, mindennek a jó érzésnek a lényege. De én ezt akkor nem így éreztem.

Zala Simon Tibor: Egyfajta álmodás ez a visszanézés a múltba – írja itt az előszóban. De hát végül is ilyen az életünk.

Móser Zoltán: Az említett könyv előszavában az ablakok is előjönnek, amiről azt is írom, hogy gondolkodtam a jelentésükön. Oda lyukadtam ki, hogy nekem, mint fotósnak az ablak a fotózás allegóriát jelenti, bele foglalva azt is, hogy milyen az ablaküveg: homályos, párás, vagy átlátszóan tiszta. Odaképzeltem magamat ahhoz az ablakhoz, ahol tizenöt éven keresztül mindig a leckét írtam és a szembülső falat láttam. A szembülső ablakon is mindig délután van, vagy alkony. Ott ülök most is, és onnan cikáznak a gondolataim, azokat az embereket próbálom felidézni, akik akkor felnőttek voltak. Az osztálytársakkal a viszony természetesen egészen más. Ezért is gondoltam, hogy keressünk meg a Mátyusföldről, Bukovinából ide került családokat.

*

Móser Zoltán: Alsószeliben mikor voltál utoljára?

Mészáros Árpád: Tavaly. Most is mentem volna, mert az unokahúgomék, akikkel a nagynéném házát közösen örököltük, Pozsonyban laknak.

Zala Simon Tibor: Hol is vagyunk tulajdonképpen?

Mészáros Árpád: Dunaújvárosban, dr. Mészáros Árpádnál, aki teveli, illetve mátyusföldi. Pontosabban Alsószeliből való, ahol Kodály elkezdte a magyar népdalgyűjtését.

Móser Zoltán: Mikor kerültetek Tevelre?

Mészáros Árpád: 1947 május 23-án indultunk, 27-én értünk a szekszárdi vasútállomásra és onnan szállítottak minket Tevelre. Jött velünk a sógorom, aki időközben, 1946-ban elvette a nővéremet, de nem volt rajta a kitelepítési listán, úgy csempésztük át, hogy velünk jöhessen. És aztán amikor beérkeztünk Tevelre, sógorom összeveszett a telepítés felügyelőjével, mert hát nagyon vacak volt az a Schilli ház, ahová minket betettek.

Zala Simon Tibor: Amit kaptak, és amit el kellett fogadni.

Mészáros Árpád: Igen

Móser Zoltán: Mikor jönnötök kellett, mennyi időt kaptatok az összecsomagolásra?

Mészáros Árpád: Talán egy hetet. Az egészre zűrösen emlékszem.

Móser Zoltán: Amikor megérkeztetek, a bukovinaiak már Tevelen voltak?

Mészáros Árpád: Ott. Eleinte furcsa is volt. Az őslakos svábokkal valahogy hamarabb összebarátkoztunk, fejlettségi szintben a teveli svábok meg a felvidéki magyarok egyformák voltak, mindkettő nagyon szorgalmas embercsoport. Mátyusföld után borzalmas valami volt, hogy jövünk Szekszárdról, a kétyi nagylejtőn, aztán le Tevelre. Amikor beérünk, mindenki el volt keseredve, hogyan lehet itt megélni?

Zala Simon Tibor: Laposabb területről jöttek?

Mészáros Árpád: A Mátyusföld annyira sík, mint az Alföld. Apám, iparos létére kertészkedett is, mert Szentbereknél volt egy tisztességes kis gyümölcsösünk. Hozott is facsemetéket, szőlőt is művelt. Aztán megalakult a tsz, apám belépett, arra gondolva, hogy kell ott ács is.

Móser Zoltán: Hol jártál iskolába?

Mészáros Árpád: Tevelen a székely tanintézetbe íratott be apám, Földi Pista bácsi vizsgáztatott.

Móser Zoltán: Sok volt-e a feszültség? Hogy hívtak benneteket, hogy neveztek? Mert úgy emlékszem, hogy szlovákoknak.

Mészáros Árpád: Hát sokszor tótnak mondtak. Első időszakban voltak konfliktusok, de amire én gimnazista lettem, addigra nagyjából összerázódott ez a társaság. Osztálytársam volt a Schmidt Feri, meg a Hammer Bözsi. Ebben a székely intézetben voltak svábok is, volt felvidéki is egy-kettő. Nekem ott volt sváb haverom is, aztán székely is.

Zala Simon Tibor: Móser Zoltán életéből ezek az élmények kimaradtak, mert akkor olyan egyéves lehetett. Tehát később tudatosan kereste meg az idősebbeket, hogy a ki- és betelepítésekről, összecsiszolódásokról legyen valamiféle emléke.

Móser Zoltán: Egyetemista koromban jöttem rá, hogy nem tudok semmit Erdélyről, a székelyekről, nem tudok semmit Mátyusföldről, miközben az osztálytársaim innen és amonnan is származtak és erről nekünk senki nem mesélt soha. Akkor én elmentem – és előbb mentem, mint az osztálytársaim – Bukovinába, Mátyusföldre.

El kell mondanom, hogy a nevemmel sokáig nem tudtam mit kezdeni, hiszen ez osztrák név. Sokáig csúfoltak otthon a nevem, meg a nagy fülem miatt, nem is sejtettem, hogy miért. De visszatérve az itteni emlékekhez, én úgy emlékszem Tevelre, mint egy darázsfészekre. Érettségi után és az egyetem előtt egy évig képesítés nélkül tanítottam a falumban. Tanítottam azt a gyereket is, aki az első vegyes házasságból született. Tehát legalább tizenöt évnek el kellett telnie, amikor az első sváb és bukovinai székely házasságkötése megtörtént. Amikor aztán befejeztem az egyetemet szüleim is elköltöztek, így végleg eljöttem otthonról.

Mészáros Árpád: A mátyusföldiek később majdnem mind elkerültek Tevelről.

Móser Zoltán: Szüleid hol vannak eltemetve?

Mészáros Árpád: Tevelen. Ezért minden évben legalább kétszer elmegyek haza...

Móser Zoltán: S ha végigmész a temetőn?

Mészáros Árpád: Borzasztó, hogy mennyien meghaltak azok közül is, akiket ismertem, meg akikkel iskolába jártam.

Móser Zoltán: Az már egy különlegesség, hogy akik elköltöztek, nagyon sokan együtt telepedtek le. Például a székelyek Érden.

Zala Simon Tibor: Halász Péter, a Honismereti Szövetség elnöke, műsorunk állandó szakértője, a bukovinai székelyek jó ismerője, mit tud erről mondani?

Halász Péter: A bukovinai székelyekre jellemző volt, hogy – miként Tamási Áron megírta a *Szirom és boly* című könyvében – bolyban igyekeztek maradni. Amikor a madéfalvi veszedelem után, moldvai bujdosásukból az 1780-as években felköltöztek Bukovinába, amikor 1941-ben Bácskába települtek akkor is együtt maradtak. S amikor 1944/45-ben a Dunántúlra kerültek, Bodor György kormánybiztos révén akkor is módjuk volt arra, hogy ne szóródjanak szét. Amikor pedig a tsz-szervezéskor elkezdődött a földtől és a faluból való menekülés, akkor Budapest agglomerációjában, Érden jött létre egy olyan kristályosodási pont, amely szinte oda vonzotta a többieket is. Így jöhetett létre Érden a bukovinai székely népdalkör, így jöhetett létre egy székely helytörténeti gyűjtemény, mert tudtak egymásról, számon tartották egymást, egy közösséghez tartozónak érezték magukat.

Ezek a székelyek a madéfalvi veszedelemkor földrajzilag elszakadtak, közjogilag pedig kiszakadtak a székelységből. Ezért a Székelyföldön maradt székelyek elcsángáltnak, csángóknak tekintették és nevezték őket. Ám a Moldvából Bukovinába kerültek voltaképpen az Osztrák-Magyar Birodalmon belül maradtak, szemben a román fennhatóság alatt élő moldvai csángókkal. Voltak anyanyelvű iskoláik, volt magyar vallásgyakorlatuk. Emiatt bizonyos mértékben lenézték a szerencsétlenebb sorsú moldvai csángókat, s mikor csaknem 180 esztendei számkivetettség után Tolna megyébe érkezve, a svábok és a felvidéki menekültek – merő tájékozatlanságból – „lecsángózták" őket, az bizony rosszul esett nekik. Féltve őrzött székely öntudatuk berzenkedett is miatta.

Zala Simon Tibor: Beérkezve Tevelre, Móser Zoltánnak mindjárt az jutott az eszébe, hogy hányszor végigjárta ezt az utcát! Mert ugye vagy négy kilométeres Tevel fő utcája.

Móser Zoltán: Mi a közepén laktunk, és amikor nem volt kézbesítő, engem kértek meg, hogy menjek el ide vagy oda. Nagyon, nagyon hosszú ez a főutca, Tevel talán a környék leghosszabb faluja.

Zala Simon Tibor: Ahogy jöttünk ezen a Főutcán, végig mutogatta a házakról, hogy melyik mi volt korábban, melyik az, amelyiket nem újították fel, vagy éppen átépítették. Most éppen egy kis utcában, az Erzsébet közben vagyunk.

Móser Zoltán: Amúgy nem tudom mi volt a neve, csak azt tudom, hogy az én tanítónőm és igazgatóm: Derzsi Jánosné Olga néni, itt lakott. Itt tanítottak szépírásra – néha körmöst is kaptam –, Derzsi János bácsi pedig festő is volt. Háromszékről származott, Árkoson volt valamikor igazgató-tanító.

Zala Simon Tibor: Akárcsak Földi Iván igazgató úr.

Földi Anikó: Édesapám Kézdivásárhelyről származott.

Móser Zoltán: Beszéljünk akkor Földi Pista bácsiról, aki nem is egy, hanem két iskolát, sőt egy nagyon híres iskolát hozott létre itt Tevelen.

Földi Anikó: A teveli iskolát ő szervezte meg, mert azelőtt Tevelen csak egy katolikus felekezeti iskola volt. Amikor a háború után a székelyeket letelepítették ide a környékre, akkor ezt a falut tartották a legalkalmasabbnak arra, hogy összegyűjtsék a székely gyerekeket, és iskolát hozzanak létre számukra. Ezt vállalta édesapám, aki ezelőtt a minisztériumban dolgozott. Székely tanártársával, Dancs Pállal lejöttek ide, és – szörnyű körülmények között – megpróbálták az iskolát megteremteni. A későbbi iskola épülete korábban vendéglő volt, ahol az oroszok ökröket tartottak. Szóval nagyon nehéz feltételek között, de megszervezték a bennlakásos iskolát a környékbeli székely gyermekek számára. Háromszáz tanulóval kezdték, először a hatodik osztályig vették fel a gyermekeket, a következő évben lett hetedik, utána nyolcadik osztály és ki akarták a gimnáziumot is alakítani. Ez volt a *Körösi Csoma Sándor Székely Tanintézet*. Az iskolának gazdasága volt, melynek munkájába a gyermekeket is bevonták. Tanulták a mezőgazdaságot, tanulták az állatok ápolását, és asztalos műhely is volt, ahol asztalosmunkákat végeztek. Amit most politechnikának mondanak, azt ott mind tanulták, talán többet is. Csakhogy jöttek az 1948-49-es évek, amikor az egyházi iskolákat államosították, és sehogy sem tetszett a hatalomnak, hogy ez olyan iskola, amit úgy hívnak, hogy székely tanintézet. És amikor már egyenesben voltak, és minden készen volt, akkor aztán jött a rendelet, hogy tessék befejezni.

Móser Zoltán: Édesapád innen Dombóvárra került, úgy emlékszem a gimnázium igazgatója, vagy helyettese lett. Mit jelentett ez az ő életében, mert a teveliek hihetetlen nagy becsben tartották.

Földi Anikó: Fantasztikus ember volt, rendkívül jól tudott szervezni, és nagy volt benne az akarat, hogy valamit tegyen a népéért. De azért a sok kudarc, ami érte: az iskola megszüntetése, meg fölülről is nagy nyomás nehezedett rá, az bizony megviselte. Az internátust és a felsőbb osztályokat elvették, s már csak az általános iskola maradt, akkor hívták Dombóvárra a gimnáziumba. Igent mondott, mert itt nem látta a jövőjét. Ott, úgy vélte, talán még tud valamit tenni a népéért.

*

Zala Simon Tibor: Tevel valamikor sváb községnek számított, ma körülbelül a lakosság 20%-át teszik ki a svábok, 75%-uk bukovinai székely és kb. 5 % a Felvidékről kitelepített magyar. Egykori lakói közül sokan elmentek, máshol alapítottak családot, mégis vannak, akik azért őrzik a falut.

Móser Zoltán: A történelmi Magyarországot keresztbe hosszába bejártam, de ehhez hasonló falut nem tudnék fölmutatni. Nincs benne semmi különös, nem festői, ám semmihez nem hasonlítható. De ehhez az érzéshez el kellett olvasnom Illyést, el kellett olvasnom Vörösmartyt, el kellett mennem Észtországba, hogy messziről lássam és elhiggyem, milyen szép helyen is nőttem föl. Nagyon sokat számított, hogy Lázár Ervin, Illyés Gyula, Tamás Menyhért is itt járt iskolába. Mert ahogy a jegenye mérték volt, ugyanúgy ők is mértéket jelentettek.

Zala Simon Tibor: Ajándékként hozta most Móser Zoltán ezt a könyvet.

Móser Zoltán: Amikor egyszer hazalátogattam, akkor kaptam azt a képet, mely a szomszéd esküvőjéről szól. Ez is benne van a könyvben.

Zala Simon Tibor: Bejöttünk Schweitzerékhez, Teréz néni meglepetéssel látta a képen régi ismerőseit.

Schweitzerné Denkinger Teréz: A képen mindenkit fölismerek, hiszen ez a mi esküvőnk volt 1953. január 24-én. Amikor ki voltunk telepítve 1946-ban, egészen az osztrák határig vittek minket. Németországban akartak letelepíteni de az amerikai zónában már nem fogadtak be, azt mondták, hogy vissza kell menni. Hárman voltunk testvérek: ketten nagyobbak, a kis Évát még a fürdőteknőben ringattuk, kilenc hónapos volt. Elvittek Bácskába, és azt mondták, hogy legyünk nyugodtak, ha lesz hely az amerikai zónában, megint visszavisznek Németországba. Persze édesapám nem nyugodott. Azt mondta nem maradunk Bácskában, mert úgy járunk, mint akiket 1944-ben kivittek Oroszországba robotra. Hazaszöktünk s Barabás Péter bácsi meg Mári néni székelyek, de jó szomszédok voltak. Mári néni aláírta a tanácsnál, hogy a hattagú Denkinger családot magához veszi a házába, és ellátja őket étellel, amíg saját maguktól

nem tudnak tovább élni. Időseket nem tudták a szüleim meghívni az esküvőre, mert akkor szegény világ volt, de itt van az Erzsi és a Jancsi.

Móser Zoltán: Van itt egy érdekes kép: amikor kijöttek télen a szomszédok – itt előttünk nagyon sáros volt az út –, akkor klumpába bújtak.

Schweitzerné Denkinger Teréz: Még a nyolcvanas években is felhúztuk a klumpákat. Édesapám cipészmester volt, parasztruhában jártak. Voltak szép lakkcipőim, de azért az iskolába klumpában mentünk. Rajtunk volt a gyapjúból kötött harisnya – a tutyi – és a klumpa. Így aztán mehettünk nagy hóban és a nagy sárban.

Az én szüleim nem beszéltek svábul, csak irodalmi németül. Mikor menyasszony lettem, azt mondták, hogy meg kell tanulnod svábul. Meg is tanultam, mert anyósom nem beszélt se irodalmian, se másképpen, csak igazi svábosan.

Zala Simon Tibor: Nagyon érdekesen alakulnak itt a nyelvi viszonyok, hiszen Rézi néni németül kiabál be a lányának a konyhába, ugyanakkor székely a veje. Vajon a gyerekek, az unokák tudnak-e németül?

Schweitzerné Denkinger Teréz: Mind a két unokám tud németül, úgyhogy eladni nem lehet őket. Az iskolában is tanultak németül, mi pedig itthon nem nagyon beszélünk magyarul, csak németül.

*

Zala Simon Tibor: Néhány régi baráttal sikerült ma találkoznunk itt Tevelen. Vajon mennyire elégedett a sorsukkal? A beszélgetések miről győzték meg?

Móser Zoltán: Elhoztam magammal azt az 1953-ból való fényképet, ami az egyik hittanóra után készült, de nem vettem elő, mert nem szabad az embereket megszégyeníteni. Azon a képen ugyanis van egy „úri gyerek" – ez én vagyok, az öltözetből látszik –, és ott vannak mezítláb, meg rongyos ruhában a többiek. Ami örömöt jelent, hogy akikkel találkoztam, úgy tűnik, ugyanolyan boldogok és megelégedettek, mint én; és talán már csak én emlékszem, hogy milyen szegények voltak. Ezt látni azért jó érzés.

Tevel látképe az 1950-es évek közepén (Hopp Ferenc plébános felvétele)

HAGYOMÁNY

A turulmadár, mint jelkép[1]

A turulmadár legendája visszavisz minket népünk múltjába, az Árpád-nemzetség eredetéhez. Az „eredetmonda" több krónikásunk feljegyzései között szerepel. Anonymus, Béla király jegyzője a Gesta Hungarorum 3. fejezetében írja: „Emesének fia született, aki az Álmos nevet kapta. Isteni, csodás eset következtében nevezték el Álmosnak, mert a teherben lévő anyjának álmában isteni látomás jelent meg turulmadár képében, és mintegy reá szállva teherbe ejtette őt. Egyszersmind úgy tetszett neki, hogy méhéből forrás fakadt, és ágyékából dicső királyok származnak, ámde nem a saját földjükön sokasodnak el." Kézai Simon, IV. László udvari jegyzője, 1283 körül A magyarok viselt dolgai című művében az Árpád-házat Attila hun király leszármazottjának tekinti. A 10. fejezetben írja: „Etele király címere, amelyet pajzsán viselt, egy madárhoz hasonlított – magyarul turul a neve – fején koronával. Ezt a címert a hunok egészen Géza fejedelem idejéig, amíg közösen kormányozták magukat, mindig hordták a hadban." Tovább így ír: „Mármost ezen kapitányok közül a Turul nemzetbeli Árpád, Álmos fia, Előd unokája, Ügek dédunokája a többieknél gazdagabb volt és hada is erősebb. Így hát hadával együtt ez az Árpád hatolt át először a rutén havasokon, és elsőként vert tábort az Ung folyó mellett."

Egy, a XVI. századból származó szövegben, amely összegzi az ősi krónikák szövegét és a szájhagyományt, ez olvasható:[2] „...Attila, magyar király halála után (...) a magyarok másodízben jöttek ki Szkítiából, ilyenképpen Ügek fia Előd, Szkítiában Eumed-beli lánytól fiat nemzett, kinek neve Álmos, azért, mivel anyjának álmában egy héja-forma madár jelent meg, rászállott és ettől teherbe esett, méhéből sebes patak fakadt, mely nem a saját földjén növekedett meg. Ezért történt, hogy ágyékából dicső királyok származtak. Miután a somnumot, a mi nyelvünkön álomnak mondják és a születést álom jövendölte meg, ezért nevezték őt Álmosnak, ki Előd, ez Ügek, ez Ed, ez Csaba, ez Attila (...) fia volt (...), vagy azért hívták Álmosnak – ami latinul annyit, mint szent –, mivel az ő ivadékából szent királyok és vezérek voltak születendők." Így született „Álmos vezér (...) akinek segítője a Szentlélek volt..."

Krónikásaink ezt a történetet kisebb változásokkal írják le, s mivel Anonymus Álmos anyját meg is nevezi – Emesu – ezért nevezzük ezt a történetet Emese Álmának.

Dúcz László: A közöttünk élő turulmadár című könyvében[3] ezt írja: „Álmos és Árpád származása fontos számunkra, akikről krónikásaink úgy nyilatkoznak, hogy Attilától származnak. Viszont a Turul-legenda is teljesen egyértelműen a szkítákhoz, a hunokhoz és azokhoz az iráni pártusokhoz köti őket, akik eredetileg szkíták-hunok, csak a Káspi-tengert délről kerülték meg, bő ötszáz év alatt."

Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy Belső-Ázsia legtöbb népe ragadozó madárőstől származtatja magát, így a régi népek gondolatvilágából származó, a magasból lecsapó isteni eredetű, életet hozó madarat nyugodtan összehasonlíthatjuk a Szentlélekkel. A Turul-család nem a turulmadártól származik, nem is isteni eredetre vall, hanem a fogantatás szentesítését jelöli. A megtermékenyítés mindenképpen isteni szándékból ered. Népművészetünk jelrendszerében számos helyen feltűnik, ugyanígy az iparművészetben, a középkori fegyvereken, zászlókon, edényeken, serlegeken. A turulmadár szinte mindenhonnan felbukkan, ahol ezek a jelek alkotnak képet, hiszen Isten küldötte, aki az Úr akaratát továbbítja. De találkozhatunk vele egy-

[1] Elhangzott 2003. július 25-én Csornán, az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők XVIII. találkozóján *(Szerk.)*

[2] *Dümmert Dezső:* Az Árpádok nyomában. Bp., 1977. 82. old.

[3] *Dúcz László:* A közöttünk élő turulmadár. Lakitelek, 1993.

magában is, korábban (pl. honfoglalás kora) női ruhák díszítéseként, mert viselője az „áldott állapotot" várta. Vagyis a turulmadár ebben a formájában nálunk magyaroknál élt és él még ma is, mint ahogy egyedül a mi nyelvünkben találjuk az áldott állapot kifejezésmódot a gyermekvárásra. A turulmadár eljött és elvezetett bennünket ide, a Kárpát-medencébe, Attila földjére. „E felfogás, ami szülte e madarat, benne maradt az emberekben, velünk együtt élt még akkor is, amikor már csaknem elfeledtük nevét. Ez a „pogányból" katolikusba átültetett gondolkodásmód adhat magyarázatot arra is, hogy Szent István miért Szűz Mária oldalmában ajánlotta az országot."[4]

Árpád és honfoglaló magyarjaink a Kárpát-medencébe érve a saját nyelvükön beszélő népeket találtak. Ezek szkíta–szarmata–jazig–alán „szittyák voltak. Máskülönben ilyen kis létszámú, körülbelül 300 ezer „Árpádi" népesség elveszítette volna a saját nyelvét. Árpád, az ittlévő maradék avarokat is újjászervezve, a 890-es évektől megalapítja azt a dinasztiát, amelyet Emese megálmodott, és amit a Turul madár előre jelzett. Ezekhez a szkíta–hun–pártus–avar–kusán népekhez köti nemzetünket a Turul-legenda és a szkíta ősanya története. A magyarok csak onnan jöhettek, ahonnan a Turulmadár mítosza.

Az, hogy a „Turul-származás" milyen tekintélyt jelentett az Árpád-ház tagjai számára, bizonyítja a történelem. A trón utódlásánál láthatjuk, hogy nem mindig az egyenes leszármazott került a trónra, hanem azok, akik Álmostól és Árpádtól származtak, a Turul nemzetség apai ágán. Dúcz László szépen megfogalmazta: „Ezt szolgálta a Turul-legenda, mert egy olyan hitet adott, amely az egész népre kihatott, hogy ugyanis a Turullal jelzett család tagjai alkalmasak a vezetésre és csak a Turul-család tagjai lehetnek vezetők. Mert ők azok, akiknek isteni küldetésük van, őket álmodta meg Emese, ők az Atya küldöttei."[5] Az Árpád-ház kihalása után a legenda eszméje kezdett feledésbe kerülni. „Az új főurakra már nem hatott a varázslatos erő, a legenda által elmondott születés és hatalom, amit a származás biztosított."[6] Ámde még ma oly sok feledés után is tart-e családba vetett hit. „Igaz, minden bizonnyal már nem az ősi formájában tündöklő mítoszban rejlő bizalom ez, hanem egy ízig-vérig keresztény hittel átitatott tisztelet a királyi család iránt. Gyökere azonban e tiszteletnek a „pogány" Turul-legenda – Emese álma –, amely századokon át összefogta, eggyé kovácsolta és így fenntartotta a magyarságot. Ezért olyan fontos, hogy ma is tudjuk, mi az a Turulmadár, ne hagyjuk emlékét elveszni vagy bemocskolni, netán együgyű mesévé süllyeszteni."[7]

Nem véletlen, hogy a millennium évében felépített úgynevezett „ezredéves" emlékművekre felkerült az újra megtalált turulmadár. De az sem véletlen, hogy az 1940 és 1944 között épült első világháborús emlékműveken szintén turulmadarat helyeztek el. S ma szintén a turulmadaras emlékművek reneszánszát éljük, ami bizonyítja, hogy megértettük a legenda lényegét, összetartó erejét.

A Partiumban 2002 októberében felavattuk Székelyhídon az eredeti állapotába visszaállított, 1896-os turulmadaras millenniumi emlékművet. Ekkor határoztuk el, hogy egész Erdélyben felmérjük a még meglévő emlékműveket. Sikerült negyvenet megtalálni és feldolgozni. Voltak, akik komoly tanulmányt küldtek, de számos emlékműről nem maradt fenn semmi dokumentum, így leírása csak megmaradt a műemlék, vagy a róla készült fénykép alapján történt. A nagyváradi zászlótartóról, a marosvásárhelyi, élesdi emlékműről csak fényképet kaptunk, minden leírás nélkül. A szaniszlói, a kászoni emlékművekről még fényképünk sincs. És vajon hol volt és van még ezeken kívül turulmadaras emlékmű, sajnos nem tudjuk.

Turulmadaras emlékműveinket több csoportba oszthatjuk. A monumentális emlékműveink az 1896-os honfoglalási millenniumi év tiszteletére épültek. Ezek közé tartozik a bihari, a dési, a zilahi, a székelyhídi emlékmű, melyek közül csak a székelyhídi áll felújítva, a többi megsemmisült. Szintén régi és még ma is áll a fehéregyházi Petőfi-emlékmű, és a madéfalvi Siculicidium-emlékmű.

A turulmadaras emlékművek nagy része 1941 és 1944 között épült, mint első világháborús emlékmű, ritkábban mint országzászló-tartó. Legtöbbször a honfoglalásra is gondoltak, mert

[4] *Dúcz László:* i. m. 72. old.

[5] *Dúcz László:* i. m. 73. old.

[6] Ugyanott

[7] Ugyanott

legtöbbjén rajta volt a Szent István-i országtérkép, beleírva, hogy *így volt, így lesz*. Főleg ez lett a vesztük, mert erősen revizionista ízt véltek felfedezni bennük. A negyvenes évek végén legtöbbjükről leverték a turulmadarat. Néhányuk teljesen megsemmisült, mint a bihari, a bihardiószegi, a nagyváradi, a nagykárolyi, a sárközújlaki, a málnásfürdői, valamint a Rákóczi-emlékmű Nagykárolyban. Az 1940-es években ezek mellett tartották a nemzeti ünnepeket, sőt a vallási ünnepeket is. Ilyenkor magyar nemzeti viseletbe öltöztek. A turulmadarak Partiumban Albison, Irinyben, Berzován, a Székelyföldön szinte mindenütt átvészelték e nehéz időszakot. Az 1989-es fordulat után sok helyen visszahelyezték a hiányzó turulokat, sok emlékművet felújítottak és kiegészítettek a második világháború hőseit tartalmazó táblákkal. A turulmadaras emlékművek kisebb része 1989 után épült, mint világháborús vagy millenniumi emlékmű. A 2000-ben épült millenniumi emlékművek közül megemlíthetjük a biharit, a szentjánosit, a málnásfürdőit, a nagybaconit.

Összesítve Bihar megyében 6, Arad megyében 1, Szilágy megyében 3, Szatmár megyében 8, Temes megyében 3, Kolozs megyében 1, Maros megyében 2, Hargita megyében 13, Kovászna megyében 3 emlékmű található. Manapság szokássá vált, hogy újra itt ünneplik meg március 15-ét, a falu, vagy a város napját, a hősök vagy a halottak napját, mindig koszorúzással és iskolások előadásával egybekötve, így vezetve rá az ifjúságot a turulmadár jelentőségére. De más, az illető település számára jelentős napon is mindig megkoszorúzzák a turulmadaras emlékműveket. Az ünnepség szinte mindig a himnusz eléneklésével végződik. Ma már csak a Székelyföldön öltöznek fel ilyenkor nemzeti ruhába, viseletbe.

Ismertetőmet a honfoglalás legendájával zárnám, amely írásos formában nem nagyon található meg, de megmaradt mint szájhagyomány a nép emlékezetében. „A magyarok fejedelme álmodta egyszer, még amikor a meotiszi mocsaraknál éltek. Hatalmas sasok támadták meg az állataikat és kezdték széttépni azokat. Az emberek megkísérelték elzavarni őket, de nem sikerült, mert mindig máshol támadtak. Ekkor megjelent egy gyors, bátor turul és a magasból támadva megölte az egyiket. Ezt látva a többi sas, elmenekült mind. Ezért elhatározták a magyarok, hogy elmennek máshová lakni. Elindultak Attila földjére, amit örökül hagytak rájuk, de az utat nem ismerték. Ekkor ismét megjelent Turulmadár, s a fejedelem fölé szállva lekiáltott neki, hogy kövessék őt, míg el nem tűnik a szemük elől. Az álom után nem sokkal dögvész ütött ki az állatok között, s a mindenfelé fekvő tetemeken lakmározó keselyűk közül egy arra repülő turul a magasból lerúgta az egyiket. Ezek után, felismerve az álmot e jelenetben, az összes magyarok felkerekedtek és követték a turult. Ahol a madár eltűnt a szemük elől, ott tábort ütöttek, majd amikor ismét előtűnt, újra követték minden népükkel együtt. Így jutottak el századok alatt Pannóniába, Attila egykori földjére. Itt azután a madár végleg eltűnt szemük elől, ezért itt maradtak."

Dukrét Géza

Rákóczi emléke a néphagyományban[1]

Az egész nemzetre kiható nagy történelmi események kísérő jelenségeként Magyarországon, és mindenütt Európában, különböző folklór alkotások születését figyelhetjük meg. Némely esemény erőteljesebb visszhangra talál és kihat a nemzet egészére, de vannak olyan történések, amelyek hatósugara szűkebb területre korlátozódik. És természetesen, amint haladunk visszafelé a történelem országútján, egyre gyérebb a vonatkozó anyag az írásos forrásokban, különösképpen pedig a szájhagyomány, a folklór műfajaiban.

Három nagy történelmi korszakot emelhetünk ki a magyar múltból, amelyhez jelentős folklorisztikai hagyomány kapcsolódik. Az első a török hódoltság, a második a Rákóczi-szabadságharc és a harmadik az 1848/49-es szabadságharc. Mindhárom mély nyomot hagyott a magyar népköltészetben. Az első kettő főleg a mondahagyományban, a Kossuth-szabadságharc pedig a népdalrepertoárban hozott jelentős gazdagodást. A magyar történeti mondák ki-

[1] Elhangzott 2003. július 3-án Nyíregyházán, a XXXI. Honismereti Akadémián. *(Szerk.)*

alakulását köszönhetjük az egész országra ható nagy eseményeknek, amelyek korszakról korszakra a néphagyomány meg-megújuló forrásai és táplálói voltak.

A Rákóczi-szabadságharc népköltészeti hagyományaiban a monda műfaja a leggazdagabb.

A magyar népmondakutatás kiemelkedő eredménye *Ferenczi Imre* és *Molnár Mátyás* munkája, amely *Fordulj kedves lovam* címmel jelent meg 1972-ben. A gyűjtemény rendkívül gazdag anyagot közöl II. Rákóczi Ferencről. Ilyen bőséges hagyomány egyetlen történeti személyről és hozzá kapcsolódó eseményekről sem maradt fenn a magyar mondakörben. A kötet a mondakutatáshoz számos új szempontot hozott, felkeltette az érdeklődést mind a gyűjtést, mind az elméleti kérdéseket illetően.[2]

Az újabb eredmények közül a *Bihari népmondák* című gyűjteményt emeljük ki. Ez a kötet amelyet *Faragó József* és *Fábián Imre* tett közzé, a bihari és egyben a magyar mondavilág gazdag kincsestára. A történeti mondák, a kincsmondák, betyármondák, hiedelemmondák és a földrajzi névmondák bőséges változatával találkozunk a kiadványban.

Mindkettő kapcsán felvetődik a kérdés, hogy vajon az eseményekkel egyidőben, vagy csak később, másodlagosan, a történésekre való visszaemlékezés nyomán alakultak ki a mondák az orális hagyományban. E tekintetben a monda fogalmának az értelmezésében is pontosítás szükséges.

A monda fogalmának elhatárolása a rokon műfajoktól, elsősorban a mesétől és a legendától, valamint a mondán belüli kategóriák megállapítása mindmáig a kutatás előterében áll. A monda minden valószínűsége szerint azok közé a műfajok közé tartozik, amely a közösségek, társadalmak kialakulásától kezdve kíséri az embert és feltehetően sohasem tűnik el.

A profán és a numenális (valódi és felfoghatatlan) valóság megkülönböztetése minden népnél évezredeken keresztül központi szerepet játszott – és nem szűnt meg a modern ún. deszakralizált világban sem teljesen – a numenális dolgok titokzatos, egyidejűleg elkülönülő és riasztó ereje iránti érzék. Még a művelt ember is az archaikus érzésvilág és felfogás jelentős maradványait hordozza magában.

A mondának a mesével és a legendával való párhuzamba állítása különösen indokolt és a műfaji kategóriák meghatározásánál lényegében elkerülhetetlen. Jakob Grimm mondta: „A mese poetikusabb, a monda történelmibb".

Amíg a mesében hiányzik a numenális iránti törekvés, a monda a két világot, a profánt és a numenálist úgy ábrázolja, mint két egymástól élesen leválasztott dimenziót. A népmonda alaptípusa egyszerűbb a mesénél, azonban a monda, elsősorban a történeti monda emocionális, etikus, objektív, időhöz és helyhez kötött, és ami a leglényegesebb, a mondát őrző közösség hiszi a mondai cselekményt. Tulajdonképpen ez adja a kérdés lényegét a történeti mondák vizsgálatában. Valójában arról van szó, hogy a nép sajátos történetszemlélete vetítődik ki ezekben a mondákban.

Különösen jól megfigyelhető ez a kuruc hagyománykör mondáival kapcsolatban, amelyeknél az emocionális tényezőknek rendkívül fontos szerepük van.

A Rákóczi-szabadságharc folklorisztikai emlékei leggazdagabban a Zempléni-hegység és a szatmári falvak népének hagyományában őrződött meg. S ez egyáltalában nem véletlen. A két területnek jelentős szerepe volt a szabadságharc éveiben.

Az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején helyszíni kutató utaim során mindkét vidéken a recens (jelenkori) hagyományból mondákat, elbeszéléseket jegyeztem le Rákócziról és a kuruc korról. A Rákóczi-kultusz tárgyi jeleivel is találkoztam a Zempléni-hegység falvaiban. Így pl. Mogyoróska nevű faluban ajtóra festett Rákóczi-képet láttam. Középhuta határában megmutatták azt a földből kiemelkedő sziklatömböt, amit Rákóczi-kőnek neveztek. Annál a kőnél találkozott és tanácskozott Rákóczi a vezéreivel. Alakját megjelenítették pásztorbotokon, fejszén, fakupán és szőtteseken. Feltételezhető, hogy olyan közegben, ahol egy eseménynek rendkívül nagy az egész közösségre kiható jelentősége, annak az emléke az egymást követő nemzedékek hagyományában fennmarad.

---

[2] Teljesebb változata Rákóczi-néphagyományok nyomában címmel 2003-ban jelent meg a Vay Ádám Múzeum kiadásában, *Molnár Sándor* szerkesztésében. *(Szerk.)*

A szájhagyomány azonban nem hiteles, a mondának alig van igazságalapja. Ez gyakran nem több mint egy személynév vagy helynév. Az idők múlásával az alaptörténet nagyfokú változáson megy át. A variálás tetszés szerinti a helynek, az alkalomnak és a hallgatóságnak a függvényében. Voltaképpen tehát azt mondhatjuk, hogy az emlékezés maradt fenn folyamatosan, de a történeti eseményhez, helyhez és személyhez kapcsolódó hagyomány valójában csak folklór, amit nem tekinthetünk hitelesnek.

Mivel azonban kétségtelen, hogy a Rákóczi-szabadságharccal összefüggésben jelentős mondahagyomány alakult, felvetődik a *hogyan* és a *mikor* kérdése, az arche-típusok időbeni megjelenése és terjedése, valamint a történeti tudat problémája. A vizsgálat során felvetődik az is, hogy beszélhetünk-e egyáltalában népi történeti tudásról? Elfogadhatjuk-e azt, hogy a történeti mondák arche-formái valóságélményen alapszanak?

Ez utóbbival kapcsolatban nem kétséges, hogy a történeti tudat a legteljesebb mértékben keveredik a néphittel, a különböző, Európa-szerte ismert vándormonda motívumokkal. Úgy gondolom, hogy a mondakutatás egyik legnehezebb pontja, amikor a különböző európai népek folklórjában egyaránt ismeretes, elterjedt mondai, illetőleg mesei motívumok különválasztására, elemzésére kerül sor.

A kutatónak igen gyakran azt kell megállapítania, hogy ilyen vagy olyan történeti mondát csak az teszi kuruc-mondává, Rákóczi-mondává, hogy a cselekményt a kurucokhoz vagy Rákóczihoz kapcsolják. Maga a cselekmény, az új, a mondai motívum közismert, Európában általánosan elterjedt a legkülönbözőbb népi hősökkel összefüggésben. Sőt, amint azt tudjuk, mondai motívumok, amelyek még ma is élnek a néphagyományban, már az ókori mitológiában is előfordulnak és párhuzamaikat Európa legészakibb népeinek hagyományában is megtaláljuk.

Mint például: a hőst nem fogja a kard, a golyó; az alagúton való menekülés; a fordított patkó a lovon az ellenség megtévesztésére; a csodás jelek; jósálmok; álruhában való igazságtevés stb.

Ezek közül a motívumok közül emeljünk ki egyet. Nagyszámú monda szól arról, hogy Rákóczi lovára fordítva verték a patkót, amikor a fejedelem az ellenség elől menekülni kényszerült.

A zempléni Mogyoróskán jegyeztem le a következő mondát: „Rákóczi sokszor megfordult a regéci várban, hogy a vezéreivel találkozzon, meg hogy lelkesítse a katonáit. Vót ennek a várnak egy titkos alagútja. Azon jött-ment Rákóczi. A labancok megtudták. Valaki elárulta nekik. Egyszer jön az ellenség. Rákóczi elmenekült az alagúton. A lovára a kovács fordítva verte fel a patkót. Úgyhogy, amikor a labancok benyomultak az alagútba, látták, hogy a nyomok a várba vezetnek, pedig Rákóczi kifele ment. De mire rájöttek, Rákóczi már messze járt. Hiába üldözték."

Ez a motívum nemcsak a Rákóczi hagyományban ismeretes, hanem előfordul minden olyan prózai történetben, amelyben a hőst üldözik. Az esemény fordulataként irodalmi művekben is szerepet kap a cselekmény bonyolítása során.

Mikszáth Kálmán egyik regényében „Mailáth István visszájára verte fel a patkót lovára, hogy az ellenség azt higgye, hogy menni készül, pedig jött". A Plutó című elbeszélésben olvassuk: „A molnár csizmáin a patkó visszájára volt verve, úgyhogy a vásártéri homokban akképp látszottak a lábnyomai, mintha elmenő emberé lennének".

Ezt „a motívumot már a haggáda is értékesíti. A római zsidóüldözések idején sokan barlangban rejtőztek. Határozatba ment, hogy be mehet akárki, de ki nem, mert félő, hogy kifelé jövet – nem lehet senki sem eléggé óvatos a körülnézésben – meglátja az ellenség. Egyikük bemenet tévedésből fordítva vette fel saruját s az nyomot hagyott, amiből joggal következtethette az ellenség, hogy valaki távozott. Az ellenség támadásától való félelemben olyan pánik tört ki a barlangban, hogy egymást öldösték." Egy másik párhuzam szerint „a római császár felszólította Józsua b. Chánánját, hogy hozza el a római Athenaeum tudósait, ha valóban igaz, hogy okosabbak náluk. Amint eljutott hozzájuk, megtudta, hogy belülről őrködnek, nehogy kijöhessenek, kintről őrködnek, nehogy bejuthassanak. Ha befelé vezető lábnyomokat találnak, a kinti őröket ölik meg, ha távozó nyomokat lelnek, a bentieket végzik ki. Józsua b. Chánánja egyik saruját haladó, másikat távozó irányba fordította, mire az őröket mind felkoncolták." (Folklór és tárgytörténet, II. Bp., 1974. 232. old)

Arra kell itt a kutatásnak rámutatnia, és ezt különösen fontos hangsúlyoznunk, hogy a nemzetközileg ismert mondai motívumok fennmaradásában, életben tartásában a népet emocionálisan is jelentősen érintő történeti eseményeknek, hősöknek, vezéregyéniségeknek volt döntő szerepük. Azokon a területeken, ahol ezek a tényezők elmaradtak, a történeti mondai motívumok szórványos előfordulásáról, illetve teljes hiányáról beszélhetünk.

A zempléni és a szatmári történeti mondahagyomány azt mutatja, hogy ezeken a területeken a nép történetében különösen jelentős, a folklórban mély nyomot hagyó idő volt a kuruc kor, a Rákóczi-szabadságharc, maga Rákóczi, akinek az alakja köré lényegében mítosz teremtődött és személye történelemfelettivé vált.

Hangsúlyoznunk kell az irodalmi források fontosságát a történeti mondahagyomány kialakulásában. Minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy a mondák jelentékeny hányada „felülről", „magasabb" kultúrkörből, különböző irodalmi termékek, ponyvai nyomtatványok, kalendáriumok útján került a néphagyományba, vagyis valójában „gesunkenes Kulturgut". E tekintetben a kutatás elsőrendű feladata, hogy megvizsgálja a folklorizáció folyamatait.

Az idetartozó hagyománykör alapos elemzését különösen indokolttá teszi a kuruc kori mondák kialakulásának kérdése, valamint annak a problémának a felvetése, hogy megállapítható-e kontinuitás a XVIII. és XX. századi, azaz a még ma is élő kuruc-mondák, történeti mondák között? Vajon a mondák egy csoportjánál nem csupán újabb, XIX. századi kialakulásáról, elterjedéséről van-e szó? A különböző ponyvanyomtatványok, kalendáriumok széles körű elterjedése, terjesztése, az iskolai hatás ezt a kérdést jogosan veti fel és úgy vélem, hogy egy igen alapos vizsgálat a kuruc és általában a történeti mondák XIX. századi felvirágzását, folklorizálódását, széles körű elterjedését igazolja.

Különös nyomatékkal kell hangsúlyoznunk még az individuumok szerepét a történeti mondák hagyományozódásában és terjedésében. És ezt elsősorban a nép történeti tudásával összefüggésben kell felvetnünk. A monografikus feldolgozásban feltétlenül fontos annak a kérdésnek az előtérbe helyezése, hogy a kuruc kor mondái egy bizonyos területen az egész közösség ún. történeti tudására vetnek-e fényt, vagy csupán az előadó individuumok kulturális, történeti műveltségéről adnak képet.

Meggyőződésem, hogy a mondakincs zömét individuumoknak köszönhetjük és a mondahagyomány is, akárcsak a mese, kiváló egyének hagyományában őrződött meg, amelyből a népi közösségek, mint forrásból merítették lényegében romantikus, a valósághoz kevés szállal kötődő történeti ismereteiket.

Minél távolabbi kor eseményeit idézi fel a népi emlékezet, annál inkább veszíti el a valósággal való kapcsolatát. A régmúltról szóló mondák igen gyakran másodlagosan alakultak ki a történést követően évtizedekkel, olykor évszázadokkal később. Pl. a honfoglalás mondáiról egyértelműen bizonyítható, hogy a néphagyományba másodlagosan kerültek. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy mintegy ezer évvel ezelőtt nem voltak hasonló elbeszélések a szájhagyományban.

Az orális hagyományban évszázados kontinuitás nehezen képzelhető el. Az emlékezet felfrissítésére időről időre szükség van. Ezt segítették elő kezdetben az egyház által életben tartott legendák, később az iskolai oktatás, még később, különösen egy évszázada a tankönyvek, ponyvanyomtatványok és a századfordulótól egy-egy helységgel, tájjal kapcsolatos kiadványok. Ezek nyomán mindig megújult a helyi hagyomány, jó elbeszélők révén gyakran tovább variálódtak és olykor a népi próza nagyon szép alkotásai alakultak ki.

Valójában ezt mondhatjuk el a Rákóczi-mondákról, a kuruc kor népi és félnépi alkotásairól. Azt azonban hangsúlyoznunk kell, hogy a Rákóczi-szabadságharc folklór emlékei – függetlenül attól, hogy közvetlen élmények hatására jöttek létre, vagy későbbi termékek – a néphagyományban egy példaképnek tekinthető hősi korszakot idéztek fel, amelynek kiemelkedő szerepe volt a hazaszeretet ápolásában és a nemzeti identitás megtartásában.

Azt a hátteret mutatja meg, amelyet ilyen közelről semmilyen írásos dokumentum nem tud érzékeltetni. A folklór emlékekben nem a nép történeti tudását és ismeretét kell vizsgálni, hanem azokat az emocionális tényezőket, amelyek elindítói voltak a hagyománynak. A néphagyományban a legnagyobb erő rejlik, különösképpen akkor, ha azzal egy ország lakosságának többsége azonosul és ha az egyéni és közösségi igényt elégítik ki.

Rákóczi és később Kossuth Lajos alakja több volt, mint mondahős, népdalaink, népművészetünk ihletője. Személyük mind a magyarság, mind a közös hazában élő más népek többsége számára jelképpé vált a szabadság jelképévé. Történelemkönyvek, szónoklatok nélkül is azon tudatformáló erőket képviselik, amelyek a társadalom széles rétegeinek nemzeti identitását meghatározták nem csak határainkon belül, hanem mindenütt, ahol magyarok élnek.

A nép emlékezetében Rákóczi maradt az a nagyságos fejedelem, aki jobbágyai sorsát vállalta. Fájdalmasan szépen emlékezik rá Móra Ferenc:

„Ha volt valaha szabadsághős világon, aki semmit se nyerhetett, de mindent elveszíthetett, az ő volt.

El is veszített mindent. El a vagyonát, amely akkoriban nagyobb volt, mint a magyar királyé. Az ország egytized része volt az övé kétszázezernél több jobbággyal. Az ebek harmincadjára került birtokmorzsáiból is egész sereg mágnásfamília hízott nagyra. Elveszítette a rangját. Hercege volt a szent birodalomnak, fogadott fia a császárnak, akinek neve után Leopoldnak kereszteltette az elsőszülöttjét. Több nem akart lenni, pedig lehetett volna magyar király is, lengyel király is. Lett belőle földönfutó, kegyelemkenyéren élő bujdosó, törvényben megbélyegzett hazaáruló. Osztályérdekeket se szolgált, rutén parasztok voltak az első katonái, főurak verték szét őket. Odáig jutott már a magyar jobbágy, hogy a lelke sem az övé – ezt írja ő maga a vallomásaiban. Az Esze Tamásokért fogott ő fegyvert, nem a Károlyi Sándorokért. S azokért adta oda azt is, aminél kincseire, földjeire, váraira, minden életörömére: feleségét, gyerekeit is. A gondolat, mikor idáig ér, megdermed a lemondás ilyen emberfölötti nagysága előtt. Holott csak egy fejmozdulatába kerül, és visszakap mindent és ülhet a császár jobbja felől aranyban és hermelinben. És ő élete delén elment deszkát gyalulni és padot esztergálni a Marmora-tenger sivatagpartjára, ahol – ahogy Kelemen diák írja – az Úristen az ő számukra a számkivetés könnyével sózott keserű kenyeret letette."

Ez a szomorú életsors a forrása, éltetője a Rákóczi kultusznak immáron 300 éven át napjainkig.

Ujváry Zoltán

Rákóczi-hagyomány a kárpátaljai népek karácsonyesti vacsoráján[1]

Általánosan ismert tény, hogy a mindennapi táplálkozás, az étkezés rendje és szokásai az utolsó évtizedek során óriási változáson mentek át. E nagy változások ellenére mégis vannak olyan étkezési alkalmak, amikor a családokban újra előveszik az egyik vagy másik régi ételt s magában az étrendben is megtartanak egy-egy régi szokást. Ilyen különleges étkezési alkalom Európa-szerte a karácsonyesti vacsora. Ez magyarázza meg azt, hogy a népi táplálkozás kutatói miért kérdezősködnek oly nagy buzgalommal informátoraiknál a karácsonyesti vacsora szokásai és ételei iránt.

A karácsonyesti vacsoráról Európa-szerte tudjuk, hogy a család egyik legmeghittebb, kizárólag magánjellegű, s hagyományos étkezési alkalma. A régebbi szlovák családok szokása szerint, – különösen, amikor még a szlovák házaló kereskedés és vándorlás teljes virágjában volt, minden idegenben tartózkodó (házaló) szlovák vándorárus (pl. olaj-, lenvászonárus, sáfrányos, csipkés, fazekas stb.) vagy más vándoriparos (pl. ablakos, drótos, kőműves, tutajos) – úgy intézte dolgát, hogy karácsony estére hazaérjen, s a karácsonyeste vacsoráját családja körében töltse el.[2] Ezt az íratlan törvényt igyekeztek betartani a Kárpátalján élő házaló ruszinok is. Ha ebben a szándékban az illetőt mégis valami elháríthatatlan ok (pl. betegség, fogság, katonai szolgálat stb.) akadályozta meg –, akkor helyét a karácsonyi asztalnál mindig üresen hagyták. Az asztalt rendesen megterítették, az illető evőeszközeit is helyére tették (mintha az

[1] Első megjelenése: a Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 1972. 121–124. old.

[2] *Márkus Mihály:* Tradičná ludová etiketa vianočného stola. (A karácsonyi asztal hagyományos népi illeme) Výž a zdravie. 1969. 268. old.; *Pócs Éva:* A karácsonyi asztal és vacsora hiedelemköre. Néprajzi Közlemények. Bp., 1965.

asztalnál ülne), de a helyét szabadon hagyták: *fenntartották*. A karácsonyi asztalnak ez az elmaradhatatlan szokása (a nagy társadalmi, kulturális és gazdasági változások ellenére is) Kelet-Szlovákiában igen sok helyen (mind szlovák, mind ukrán–rusznák vagy magyar etnikum körében) a közelmúltig fennmaradt.

A karácsonyesti asztal hagyományos étrendjének, hiedelmeinek és szokásainak gyűjtése során az elmúlt években Kelet-Szlovákia területén több ruszin származású családdal léptem érintkezésbe, akik a századforduló és a két világháború közti években (1900–1945) Kárpátalján laktak (nagyobb részük ott is született). Ezek az adatközlők elmondták, hogy a volt Bereg megyei *Svaljavá*-tól (magyarul: Szolyva) keletre nyíló folyóvölgyben fekvő *Dusina* (magyar nevén: Zajgó) és *Rosos* (Kopár) községekben az ottani ruszin lakosság a karácsonyi asztalt ősi szokás szerint díszesen (fehér abrosszal) terítette meg. Amikor A családtagok az asztalhoz ültek, az asztal főhelyét következetesen mindig üresen hagyták. Az adatközlők szerint ezt a helyet az itteni gazdacsaládok az egykori kibujdosott fejedelmük és földesuruk: *II. Rákóczi Ferenc* számára tartották fenn.

A ruszin lakosságnak ebben a gesztusában egy sokkal régibb, még a szláv népek együttélésének korszakában élő és gyakorolt alapmotívumát kell látni: ez az ősök, halottak és a természetfölötti lények táplálását célzó mágikus és áldozati cselekmény. Ez a hiedelemmotívum különben elég ismert jelenség mind az ukránoknál, mind a nagyorosz etnikumnál is. Feltevésüket alátámasztja még az a körülmény is, hogy a fenti kárpátaljai falvak karácsonyesti vacsorájának ételei, szokásai és hiedelmei nagyjában azonosak a kelet-európai szláv népek hasonló rendtartásával.[3]

A Duszinai-völgy ruszin lakosságának a karácsonyesti vacsorája különben a következő rend szerint ment végbe. A vacsora előtt a család feje – rendszerint a gazda – egy köteg szalmát és egy kévét hozott be a házba. A szalma egy részét a ház padlózatán szórta el. Egy maroknyi szalmát az asztalra is tett, – arra a helyre, ahová a karácsonyi kenyér került. Majd az egész asztalt tiszta, kivarrott abrosszal terítették le. A kévét a gazda az asztal mögé állította. Lehoczky szerint a Bereg megyei ukránok a kévébe kötött szalmát termékenység biztosítása céljából pálinkával is megöntözték.[4] A házba behozott szalma és a kéve az ünnep három napján át a házban maradt.

A megterített asztalon egyszerű fakereszt és két gyertya volt elhelyezve. Utána a karácsonyi kenyér került az asztalra. Ez a rituális kenyér alig különbözött a közönséges mindennapi kenyértől. A különbség csak abban nyilvánult meg, hogy a kenyértészta tetejére a sütés előtt mindenféle magvakból (pl. búzából, rozsból, árpából, babból, kendermagból, kukoricából, tökmagból, napraforgóból stb.) pár szemet szórtak. A kenyérhéjra hintett magvaknak biztosítaniok kellett a jövő évi termést a család számára. Amikor bevetették a kemencébe, az egész kenyeret ezekkel a *magvakkal* „szentelték" meg – s ezzel Isten áldását kérték rája.

A kenyér asztalra helyezése után egy kis edénybe szeszt (pálinkát) öntöttek, hozzáöntöttek egy kevés mézet, forrásvizet és fahéjat, majd meggyújtották az egészet. Amikor már az egész jól felmelegedett, egy fedővel letakarták az edényt, ettől a láng kialudt. A megmaradt mézes pálinkát a családtagok egymás egészségére kiitták. A maradék pálinkával a gazdasszony még megkente a férjhezmenendő lányainak a homlokát, hogy így hamarabb mehessenek férjhez.

Utána megrakták az asztalt mindenféle étellel. A család feje imával megáldotta az asztalra tett ételeket és hozzáfogtak a vacsora elfogyasztásához. Legelőször a gazda megszegte a karácsonyi kenyeret (*Kračunt*) s minden családtagjának nyújtott egy falatot belőle.[5] A maradék kenyeret visszatette az asztalra. Egyes családokban szokás volt, hogy a család egyik tagja a háziállatok legkedvesebbjét (pl. egy báránykát) szerencsebiztosítás céljából a házba hozta. A behozott állatot minden asztalra tett étellel megkínálták. Ezt az aktust *polaznikolás*-nak nevezték.[6] A karácsonyi vacsora ételeiből különben a többi háziállat is részesült, de ezt csak a vacsora elfogyasztása után vitték ki az istállóba. A gazda ezzel tudatta a háziállatokkal, hogy most van a szenteste.

---

[3] *Cs. Pócs Éva:* i. m.

[4] *Lehoczky Tivadar:* Bereg vármegye monográfiája. Ungvár, 1889. II. 241–243. old.

[5] Lásd erről részletesebben a szerző *Obradný chlieb na východnom Slovensku* (Rituális kenyér kelet-Szlovákiában) című tanulmányát. Slovenský národopis 1972. 1. sz.

[6] *Bogatyrev, P.:* Polaznik u južniych Slowaian, Madjar, Slowiakow, Polaków i Ukrajincow, Lid. Slowian 1937. 21. old.

Az ételek sorrendje általában a következő volt: gombaleves, káposzta, bab, borsó, krumpli, mákos „bobályka", friss vagy aszalt gyümölcs (szilva, dió, mogyoró).[7]

A karácsonyesti vacsora alatt mindenkinek meg volt a maga helye. Egyedül a főhely maradt üresen ezt – mint mondottuk – Rákóczi fejedelem számára tartották fenn. E szokás eredetét informátoraim azzal magyarázták, hogy a fent említett falvak gazdái Rákóczi Ferenc korában katonai szolgálatot teljesítettek a munkácsi várban. Szolgálatuk során a fejedelem igen hűségesnek találta őket és ezért a szálasabb legényeket testőrként is alkalmazta. Az egyes családokban apáról fiúra szállt a hagyomány, hogy Rákóczi korában valamelyik dédapjuk, vagy szépapjuk *palotásként* szolgált a fejedelem udvarában. Ha Rákóczinak valamelyik hűséges testőre kiöregedett, helyét fia foglalta el. Ez a poszt tehát apáról fiúra szálló örökség volt. Az említett falvakban csak néhány olyan családnév volt ismeretes, akiknek a nemzetségéből kerültek ki Rákóczi testőrei. Ilyenek voltak pl. a *Popovicsok, Mihovicsok, Petranicsok, Sipovicsok, Mellesek, Hrobárok* stb. Ezeknek a családoknak az utódai a század elején még éltek az említett falvakban.

Amikor Rákóczi csatát vesztett, hűséges katonái szétszéledtek; eleinte nem is mertek a falujukba visszatérni. Sokáig a közeli erdőkben bujdostak, s várták a békésebb napokat. Voltak, akik egy ideig még elkísérték a fejedelmet a Kárpátokon túlra, de aztán hazatértek. Úgy búcsúztak el a fejedelemtől, hogy az rövidesen úgyis visszatér. Ebben a hitben várták is Rákóczit és erősen hitték azt, hogy újra helyreállítja a rendet és szabadságot ad az elnyomottaknak. Ez a hagyomány apáról fiúra szállva egészen a világháború végéig tartott. Legkonkrétabb bizonyítékát a karácsonyi asztalnál fönnmaradt cselekményben látjuk megnyilvánulni.

A századforduló éveiben Zajgó és Kopár községekben a következő szavakkal magyarázták meg a falu idősebb gazdái Rákóczi kultuszát: *„Ahogy apáink mindig várták Rákóczit, – mi is ugyanúgy várjuk és asztalunknál szívesen látjuk!"* Ezekben az években Rákóczi képe csaknem minden „katona-családban" ott függött a falon. A képen Rákóczi hosszú hajjal, nagy bajusszal, daliás termettel volt ábrázolva. Ezeket a népszerű képeket a vásárokon vagy búcsúkon vásárolta a nép.

Rákóczi népszerűségét az is fokozta, hogy birtokait, erdőit szívesen látogatta, ilyenkor gyakran szóbaállt és elbeszélgetett jobbágyaival, meghallgatta panaszaikat. Ha nélkülöztek, kisegítette őket. A munkaképes lakosság nyári időben lejárt Rákóczinak délebben fekvő birtokaira (Munkácsra, a Tiszahátra, Bodrogközbe, Sárospatak környékére) aratni és szőlőt kapálni. A néphagyomány szerint az itteni ukrán falvak szegény lakossága Rákóczi kora óta szokta meg az alföldi tájakra való idénymunkára járást. A XIX. században sokan mentek át a Tiszán is, eljártak Nyírbe, Szatmárba – egészen Hevesig. A világháború előtti években sokan ellátogattak a Jászságba is. Jó munkájukért szívesen alkalmazták őket a nagybirtokokon, de legszívesebben a jászsági kisgazdákhoz jártak.

A fenti adatok közlésével elsősorban egy régi interetnikus jellegű karácsonyesti (alkalmi) szokás emlékét kívántuk a néprajzi irodalomban rögzíteni. Ezenkívül fel akartuk hívni a figyelmet arra is, hogy ebben a hagyományban a beregi ruszin lakosságnak csaknem 300 éves „emlékezését" is nyomon követhetjük. Itt tehát nemcsak két-három, de nyolc-kilenc egymást követő nemzedék által közvetített hagyománnyal van dolgunk.[8] A karácsonyesti asztalnál a Rákóczi számára fenntartott „főhely" biztosításában az évszázadokon át elnyomott, társadalmilag és gazdaságilag jelentősen lemaradt ruszin nép szabadságvágyát kell látni. A karácsonyi vacsora e szokásában nem is annyira a táplálkozásnak valamilyen rituális vonása, hanem egy rendezettebb társadalomban való törhetetlen hite, s reménye nyilatkozott meg.

Márkus Mihály

---

[7] A szlovák és ruszin etnikum táplálkozásának interetnikus jelenségeiről ld. a szerző *„Interetnikus prvky v ludovej strave na okoli Bardejova" Nové obzory* (Kelet-szlovákiai társadalomtudományi évkönyv), Prešov, 1972.

[8] A mi adatközlésünk jelentékenyen kitolja a népi emlékezőtehetség határát, amit a magyar és nemzetközi szakirodalom csak 2-3 nemzedékben állapít meg. *Ferenczi Imre:* Rákóczi alakja az abaújzempléni néphagyományban. Ethnographia 1960. 415. old. – *Katona I.:* Útmutató a magyar népköltészet gyűjtéséhez. Bp., 1954. 7. – *Ranke, Fr.:* A népi elbeszélés határszituációi, MTA Nyelv- és Irodalomtudomány Közl. XXI. 107. oldal. A nép *történettudatáról* részletesen ír még *Dobos Ilona* is: Tarcal története a szóhagyományban. Néprajzi Tanulmányok, Bp., 1971.

Napoli draga moj' ga konjica – Napojze mi milá, mojho konicka

(Itasd meg kedvesem a lovacskámat)

Felvidéki (szepsi) barátom, Szilágyi László, nemrégiben egy cikkem hatására örömmel fedezte fel harminc évvel korábbi gyűjtésének átvizsgálása során egy ottani cigány karácsonyi kántáló szövegében a *világ közepén álló paradicsomi almafát*.[1] Legutóbbi levelét meg kénytelen vagyok (majdnem) teljes egészében közölni, hisz belőle nemcsak a *Honismeret* határon túli fontossága és szerepe tűnik ki, hanem egy rendkívül izgalmas, továbbgondolásra inspiráló interetnikus probléma is. Megértéséhez tudni kell, hogy a *Honismeret* 2001/3. számában jelent meg a *Pentatónia a Kalocsa környéki rácok népzenéjében* című írásom,[2] amelynek ötödik dallampéldája keltette fel barátom figyelmét. Íme a levél:

Talán igaz a mondás: Minden könyv egyszer a megfelelő kezekbe kerül. Talán (nem biztos), hogy a Honismeret 2001/3. száma is így került hozzám, sok-sok kéz után, mert egymásnak adjuk elolvasni. Hozzám például több mint két év elteltével került. Az 52. oldalon felfigyeltem egy lekottázott dalocskára, ami „majdnem megegyezik" a nálunk is sokat dalolt „szlovák–morva" változatával. Több helyen az ottani tájszólásban éneklik (még a TV-ben is). Legtöbbet fúvószenekar kíséretében két-három profi énekesnő a helyi népviseletbe öltözve, attól függően, az ország melyik táján lépnek fel.

Mivel kinyomtatva sehol sem találtuk (több barátomat is megkértem erre), rajtuk keresztül valaki mégis volt szíves számodra lekottázni. (...)

Ami a szöveg nyersfordítását illeti, majdnem megegyezik a „Visoka bresce" szövegével. Ez a dal a legény és lány közötti párbeszéd. (...) Tehát: a legény kéri kedvesét, hogy az ablakuk alatt folyó patakocskából itassa meg lovacskáját. Mire a lány azt a kifogást énekli vissza, hogy nem itatja meg a lovat, mert fél tőle, újból ismétli, hogy fél tőle, mert még kicsi (itt: fiatal). (...)

Az általam közölt dusnoki rác (Bács-Kiskun megye), meg a Szilágyi László küldte tót (szlovák–morva) dallamnak zeneileg egymáshoz alig van köze. A dusnoki dal kottája jegyzetével együtt hibásan jelent meg annak idején, ezért mos újból közlöm szövegét meg jegyzeteit. A dal három és fél soros. Sorzárlatai: *1 1 4*. Bipódikus motívumrendje: *ab/ ab/ cc/*. (Nagyjából ez egy AABA sorszerkezetnek felelne meg. Az újstílusú magyar népdaloknak ez a formája idegen eredetű.) Dallama dunántúli pentaton (felemelt harmadik fok, magyar sajátosság), de a harmadik sorban átmenő hangként kétszer is megjelenik a pien hang, s ugyanitt visszaáll a kisterc is. Egyébként ez a dal úgy kezdődik, mint a szomszédos Tolna megyében gyűjtött *Kis kece lányom*, ami viszont a magyar népzenében az ukrán kölcsönhatás nyoma. Egyetlen dalban jelen van a közép-európai etnikai kevertség.

A szlovák–morva dallam viszont szabályos négysoros *AavBA* szerkezetű. Sorzárlatai: *1 1 4*. Zeneileg csak ennyiben hasonló a két dallam. Ez utóbbi hangneme eol, bár a második sor zárlata *ddrd l*, akár pentaton zárlatnak is fölfogható.

A dusnoki dallam szövegének szótagszáma: *10, 10, 12, 5*, a szlovák népdalé: *11, 11, 12, 11*.

A rác népdal-szöveg

Visoka bresce bistra vodica	*(Magas a part, gyors a patak*
Napoji draga moj ga konjica	*Itasd meg, kedvesem lovacskámat!*
Ja ga ne napojim, ha se vrlo bojim	*Én nem itatom, én nagyon félek,*
Ja sem malacka	*Én kicsike vagyok.)*

[1] *Móser Zoltán:* Az ősök udvarában. Bp., 2001. Ismertette: *Fehér Zoltán* Honismeret 2002/1. 111. old.

[2] *Fehér Zoltán:* Pentatónia a Kalocsa környéki rácok népzenéjében. Honismeret 2001/3. 46–53. old. Itt jegyzem meg, hogy Bátya, Dusnok, Érd, Ercsi, Tököl katolikus délszláv lakosait az újabb néprajzi terminológia rác–horvátoknak nevezi. Dusnok népzenéjének keresztmetszete megjelent: *Fehér Zoltán:* Sumo, sumo, visoka si – Erdő, erdő de magos vagy. Kalocsa, 2000. Ez a dal kéziratos gyűjtésemből való.

A szlovák népdal-szöveg:

Pod nasima okny, tece vodicka	*(Ablakunk alatt patakocska folyik,*
Napojze mi mila', mojko konicka	*Itasd meg kedvesen a lovacskámat!*
Ja ho nenapojim, ja sa kona bojim	*Én azt nem itatom meg, én a lótól félek*
Ja sa kona bojim, ze som malacka	*Én a lótól félek, mert kicsike vagyok.)*

Frankovics György pécsi folklorista (egyetemi tanár) érdeklődésemre egyebek mellett a következőket írta: *A zágrábi rádió „Hrvati u susjednim zemljama" műsorában csendül fel hasonló ének, mégpedig nyugat-magyarországi (gradistyei) horvát dallam, melynek szövegét nem tudom, ám emlékszem, hogy a legény arra kéri a lányt, hogy itassa meg lovát, az meg azt feleli: „Ja ga ne napojim / Ja se konja bojim / Ja sam ...malena." Jó lenne megtudni, hogy más horvát területen egyáltalán előfordul-e az ének variánsa. Ha nem, akkor minden kétséget kizáróan szlovák hatásról van szó.*

Az első kérdés a két dalszöveg azonosságával kapcsolatban a következő: Hol kerülhetett kulturális cserét is lehetővé tevő kapcsolatba egymással a két szláv etnikum? A történelmi Magyarországon bizonyára sok helyen megtörténhetett ez, hiszen a török hódoltság után a felvidéki szlovákság déli, a balkáni délszlávság meg észak irányú expanzióba kezdett. Szabó István könyvéből tudjuk, hogy a szlovákság a XVIII. században nemcsak a Felvidéken erősítette meg pozícióit, hanem a Dunántúlon, a Duna–Tisza közén le egészen a Bácskáig és a Tiszántúlon is.3 A különféle délszláv etnikumok térhódítása még nagyobb jelentőségű. Benda Kálmán azt írja, hogy a kuruc kor történetében nagyon fontos a *rác kérdés.*[4] *A probléma ott kezdődik, hogy nem tudjuk mennyi rác élt ebben az időben Magyarországon. A kor irataiból úgy tűnik, mintha szerb telepek ebben az időben mélyen benyomultak volna a korábban és ma is magyarlakta területekre. A Dél-Dunántúlon, Duna mentén, a Duna–Tisza közének déli részén mindenütt rácokkal találkozunk... Mi lett velük?*[5] – kérdi gondolatsora végén a nagynevű történész. Szabó István szerint a rácok Budáig, Szentendréig, sőt Győrig felvándoroltak, a horvátok meg ebben az időben csak Győr megyében 180-200 községet létesítettek. *Földesúri telepítés révén Sárospatakra s a felső országrész némely más pontjára is jutottak.*[6] A két szláv nép elsősorban a történelmi Magyarország északi és déli részén kerülhetett kapcsolatban egymással. Gondoljunk csak a Délvidék máig tapasztalható etnikai tarkaságára, de – ami a dusnoki dal miatt fontosabb – ilyen területnek tekinthető a Kalocsai Sárköz is.[7] Ez a kistáj földrajzilag egységes, de etnikailag tarka. Kontinuus és újonnan települt magyar helységek mellett találhatók itt XVIII. századi telepítésű német (Hajós, Császártöltés), szlovák (Miske), vagy spontán benépesítéssel létrejött rác, rác–horvát (Bátya és Dusnok) falvak. Néhány református magyar települést kivéve (Foktő, Ordas) valamennyi katolikus. Bárth János bebizonyította, hogy a török utáni zűrzavaros idők egyéni, családi és csoportos vándorlásai révén a lakosság táji kontinuitásáról lehet beszélni.[8] Például a XVIII. század bátyai családnevek (ilyen a Szegedi, Hodován) ma Dusnokon találhatók fel. Ez a tény bátorít fel arra, hogy bár a kérdéses dal dusnoki eredetű, de a lehetséges átvétel-átadáshoz szükséges népiségtörténeti adatok csak a szomszédos hasonló etnikumú és kultúrájú Bátyáról állnak rendelkezésemre, ezért csak ezeket idézhetem. Az apró, jelentéktelennek látszó, egymástól elszigetelt adatok egymás mellé állítva mégis valószínűvé tesznek errefelé egy északi és déli szláv kapcsolatot.

Említettem, hogy a XVIII. században Győr környékén igen sok horvát település keletkezett. Nos, a győri rác–horvátokból – s nyilván a velük keveredett magyarokból – később még Bátyára is jutott, mert a XVIII. századi anyakönyvekben rengeteg *Giiri, Gurii, Gyory, Győri, Gyűri, Győry* nevű családot találunk, akik később eltűntek, ám az egyik Hegedűs család ragadványneve – *Gyérin, Gyérina* – őrzi ezt a családnevet.[9] Csókás Ferenc egy előadásában meg-

---

[3] *Szabó István:* A magyarság életrajza. Bp., 1991. (1941.) 82–163. old.

[4] *Benda Kálmán:* A Rákóczi-szabadságharc és a helytörténeti kutatások. Honismeret 1975/1–2.

[5] Uő., ua. Honismeret 2003/3.

[6] *Szabó István:* i. m. 102–103. old.

[7] A Kalocsai Sárköz nagyjából a Dunapataj–Kecel–Baja háromszögön belül terül el.

[8] *Bárth János:* Migráció és kontinuitás egy Duna melléki táj népességtörténetében. Cumania II. Szerk.: *Horváth Attila.* Kecskemét, 1974.

[9] *Fehér Zoltán:* Bátya ragadványnevei. Tükörképek a Sugovicán – Népismereti előadások. Szerk.: *Bárth János.* 83–88. Kecskemét, 1997.

említette, hogy falujában a Garam menti Bényben számon tartanak egy *Rakiás* helynevet, amelyet ő nyelvromlásnak tartott, s a *rakás* szóból származtatta.[10] Valószínűnek vélem, hogy ez a földrajzi név az egykor ide is eljutó rácoknak az emlékét őrzi, a Rákóczi-szabadságharc idején fontos szerepet betöltő Bényben. A *Rakiás* családnév ugyanis Bátyán a XVIII. század óta mind a mai napig él, s valószínűleg nem a török–rác *rakija* (jelentése: pálinka) magyar *-ás* képzős alakja, hanem benne a *racki-rackiás* rácot jelentő népnév rejlik, hiszen eredetileg így is írták be a matrikulába.[11] (Az *-ás* képző a horvát nyelvben is megvan!)

Érdekes, hogy Ivan Brabec zágrábi nyelvész azt állapította meg a bátyaiak és a dusnokiak délszláv nyelvéről, hogy abban a rengeteg magyar szóátvétel mellett jelentős a török és a szlovák hatás.[12] A falu lakosságának eredetéről írásos adataink nincsenek ugyan, de a XVIII. századi sommás *illir, dalmát (Talmatin családnév), szláv* elnevezések, valamint a családnevek egy része árulkodik a balkáni eredetről.[13] A Bárth János által zavarosnak nevezett időkben azonban érkezhettek a Kalocsai Sárközbe Észak-Magyarországbók szlovákok is, vagy szlovákul beszélő magyarok, mint azt bizonyossá teszi két conversió. 1723-ban egy Csizmagia, 1725-ben pedig egy Corponai nevű ember tért át a lutheránus hitről a katolikusra. Valószínűleg mindketten a Zólyom megyei Korponáról érkeztek Bátyára földesúrnőjük, a Korponán is birtokkal rendelkező Beniczky Terézia kíséretében. Egyként pedig a korponai végvári vitézek már a török időben is gyakran portyáztak erre.[14] Korpona mellett található Palást. A XVIII. századi bátyai matrikulákban egyre-másra tűnnek fel ilyen nevek, mint *Palásti, Liptay, Ghymes, Nyitray, Perjesi, Fileki (Füleki), Lévay, Aszódi, Versegi, Árvai.* A nevek az őket viselő családokkal együtt, amilyen váratlanul tűntek fel, olyan gyorsan nyomuk is vész, ám az utolsó hármat Bátyán ma is törzsökös lakosok viselik. Az egyik Szabó nevű család őséről ma is tudják, hogy tótosan beszélt. Ragadványnevük *Pockora*, s ez ősük szlovák *poskoro (?) (gyorsan)* szavajárásából eredt. Valószínűnek tartom, hogy az említett családok nevükben korábbi lakhelyük nevét hordozták, s a bátyai (és dusnoki) szlovák nyelvi hatás nekik tulajdonítható. Ekkor és ezen a tájon is átkerülhetett egyik szláv nyelvből a másikba a fentebb idézett szerelmes dal.

Az északi és a déli szlávság magyarországi találkozásai következtében gyakran előfordulhatott egyedei között házasság, ami a kulturális csere legbiztosabb alapja lehetett. Hogy leszármazottaik milyen nemzetiségűnek vallották később magukat, jórészt rajtuk múlott. Mint Illyés írja: *Akkoriban, igen helyesen, nemzetet oly szabadon lehetett választani, mint szerelmet.*[15] Erre a legismertebb példa vidékünkről Petrovics István és Hrúz Mária gyermekének, Petőfi Sándornak a sorsa. A reformkor neves bátyai plébánosa, a nagyműveltségű és lelkes, magyarérzelmű Koross Mihály például rác–tót házasságból született. (Családneve ősei származáshelyére utal.) A szülők összekelését nyilván azonos katolikus vallásuk is lehetővé tette. A kalocsai érsekhez 1847-ben írott levelében így beszélt erről a jeles plébános: *magam nem lévén megtestesült magyar, nem hogy igazán vallják, csak annyiból mondhatom magyarnak (magam), hogy magyar honban jötten a világra, de apám szláv ajkú volt (tót, F. Z.), nagyanyja pedig Korosi, nyitra megyei Koros szláv ajkú faluból származott. Anyám pedig Kanizsán született ugyan, de felvidékről szakadt szláv ajkú (tót, F. Z.) apától és rác ajkú anyától.*[16]

De térjünk vissza népiségtörténeti kalandozásunkból a tót–rác dalszövegre. A két dalszöveg szinte szóról szóra megegyezik. A benne elmondott párbeszéd magyar népdalokban – ismereteim szerint – nem fordul elő. Magyar népdalokban is felszólíthatja a legény a leányt lovának itatására, de nálunk ismeretlen az elutasítás a leány fiatal korára való hivatkozással. Ismerős viszont a szituáció, amikor a legény szerelmét kéri meg egy olyan munkára, amelyet egyébként ő szokott végezni. A lóitatás a férfi dolga volt ugyanis. Ha a lány ezt megteszi a legény helyett, odaadó szerelmét bizonyítja. Az egyik hódmezővásárhelyi népdalunkban például készségesen megteszi ezt a lány:

---

[10] *Csókás Ferenc* talán az 1980-as évek egyik Néprajzi Gyűjtőtalálkozóján ismertette Bény földrajzi neveit.

[11] *Fehér Zoltán:* Bátya életrajza. Bátya, 1996. 45.

[12] *Brabec, Ivan:* Kolocki govor. Zagreb, 1971.

[13] *Fehér Zoltán:* 1996. 38–52. old.

[14] Uő.: 48–49. old.

[15] *Illyés Gyula:* Petőfi Sándor. 20. Bp., 1971.

[16] *Fehér Zoltán:* 1996. 94. old.

Hideg sincsen, mégis befagyott a tó
Ihatnék a babám lova, fakó,
Viszek baltát, vágok, léket kereket,
Hogy igyon a babám lova eleget.[17]

A Bátyán is ismert pásztordal szerint a beteg csongrádi gulyás legénynek

Szomjan legel a gulyája,
Itassa meg a babája.

Itt természetesen szarvasmarhát kellene megitatnia a lánynak, de ezt ő megtagadja, ám nem fiatal korára hivatkozva, mint a szláv dalok leánykája a lóitatást.

Megitatnám, de nem merem,
Nagy a vályú, nem emelem,
Mert ha én azt megemelem,
Megöl engem a szerelem.[18]

Ha másból nem, ebből az utolsó sorból már sejthetjük, hogy a dalbeli itatásoknak jelképes szerepük van. Valóban a Hoppál Mihály és munkatársai által szerkesztett Jelképtárban ezt olvashatjuk a *ló* címszó alatt: *A nemzetközi – elsősorban népi használatban – a lóval kapcsolatos tevékenységek a nemi aktust jelenthetik. A magyarban ilyen kifejezések pl. a „meglovagol", „megnyergel", „megpatkol" (...) a „legeltet", „itat", „abrakoltat". Szerelmi jelkép lehet „a ló fához kötése", „megbéklyózása", „felszerszámozása"*[19]

Az idézett rác és tót szerelmes dalok tehát nem idegenek a magyar népköltészet jelképeitől. További kutatások bizonyára sok hasonlóságot, párhuzamot találnának még az ezer éve egymás mellett élő közép-európai népek folklórjában.

Fehér Zoltán

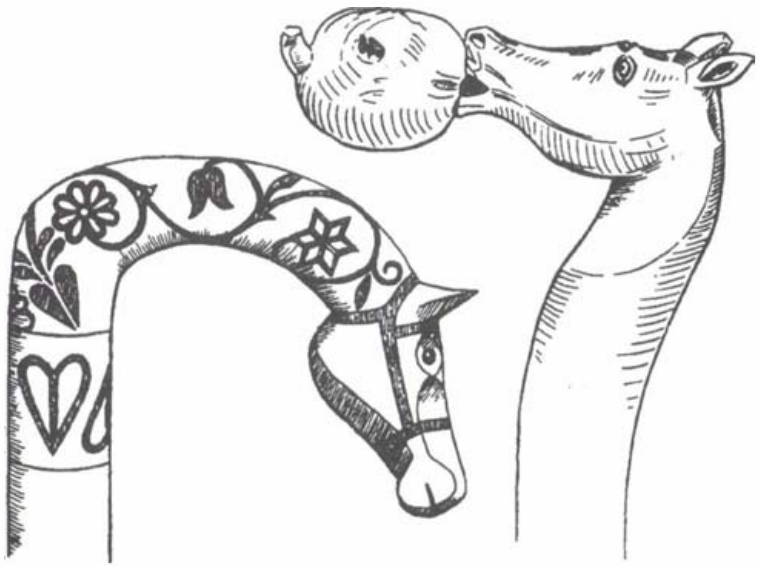

Somogyi és székely lófejes bot
Lükő Gábor: A magyar lélek formái című könyvének (Bp. 2001.) 111. oldaláról

[17] Magyar népzene Tára VI. Népdaltípusok. Bp., 1973. 629. old.

[18] *Fehér Zoltán–Fehér Anikó:* Bátya népzenéje. Kecskemét, 1993. 68. old.

[19] *Hoppál Mihály és mások:* et. A1.: Jelképtár. Bp. é. n. [1990.]

EMLÉKEZZÜNK

Belső emigrációban

„Könnyezők, süketek, bénák, vakok,
elesettek és félig-halottak,
néma társaim, kínzott magyarok,
a győzteseknek sokan daloltak,
én nektek írok, szavatok vagyok."
(Várkonyi: Én nektek írok)

A második világháború előtti és utáni történelemre a kommunista diktatúra hosszú évtizedekre rányomta a hallgatás, torzítás, és elhallgatás vastag, sötét leplét. Hiába érkezett – kissé váratlanul – a rendszerváltozás, vagy ahogy sokan mondják, csak némi változás, a világháború előtti történelmet – sok tekintetben – továbbra is homály fedi. A személyes családi emlékekről: felfelé ívelő, majd a magasban kettétört emberi sorsokról, tragédiákról ma is alig hallunk. Szüleink, nagyszüleink szívében, lelkében él – ha még élnek –, az egykori „Illyés"-i zsarnokság bénító félelme. A régi emlékek titkainak, mozzanatainak többségét továbbra is az albumok mélye őrzi. Egy-két fotó azonban még „mesél" a múltról...

Két fénykép él emlékezetemben: az egyik nagyapám fiatalkori képe. Fotelben ül, megfoghatatlan elegancia lengi körül, tervek, megvalósítandó álmok és a jövőbe vetett optimista bizalom árad a tekintetéből. Akkor még nem tudhatta, milyen sors vár rá. A másik felvételen – anyai nagyszüleim – mint ifjú pár látható, amint 1939. március 14-én bevonul a kecskeméti Nagytemplomba. Nagyapám zöld színű attilában, nagyanyám karcsú, sudár alakjával karol törvényszéki bíró apjába. Díszmagyar: földig érő ruhája selyemből, brokátból, és halasi csipkéből készült, a köténykét arany sújtással díszítették. Az ifjú pár és a vendégek 14 hintón érkeztek a hírős város főterére, az esküvőn részt vettek az akkori közélet kiválóságai. Mint például gróf Stomm Marcell, nagyapám násznagya, akinek később a fronton lefagyott mindkét lába. Nagyanyám rendkívüli szépségét ma is emlegetik kortársai. Az ifjú pár ragyogó életút előtt állt. Kassára mentek nászútra, hat gyermekről álmodoztak, ám a történelem közbeszólt...

Hogy megértsük nagyapám, Várkonyi László későbbi sorsát, ugorjunk életének indulásához. Temesváron született 1907. augusztus 23-án. Családi gyökereit Mátyás királyig vezette vissza. Egy Sánta nevű lovas közkatona elődje mentette meg Mátyás király életét a felé vágtató tatárok elől 1467-ben. A Vásonkeöi nemesi előnév és a Várkony községről elnevezett Várkonyi név innen származtatható.

„Költő vagyok, csak költő semmi más. Minden más csak muszáj, megalkuvás" – írta egyik versében 1935-ben. Költői ambíciói már ifjú korában feltűntek, s ha 1924-ben nem éri őt súlyos atrocitás Temesvár egyik elhagyott parkjában, talán sosem lesz katona. „Emlékeztető"-jében így írt erről: „Mint VII. gimnazista tanuló, egy elhagyott parkban négy regátbeli (Ó-Románia) főiskolás körülvett. Piarista sapkámat fejemről letépve, gumibotokkal összevertek, több bordám megrepedt. Ekkor elhatároztam, nem maradok tovább Temesváron, hanem kiszököm Szentesre, ahol anyám és nővérem már több éve repatriáltakként éltek, mert a megszálló (román) hatóságok nyolc napon belül elhagyni kényszerítették őket otthonukból."

Az igazságtalan trianoni határmódosítás tehát beleszólt a Várkonyi–Párvány család életébe. A parkban másodszor találkozott a trianoni tragédia következményeivel: most a román sovinizmussal. Nagyapám 17 évesen ekkor apja sírjához ment, nagybátyjával együtt, s ott megfogadta Magyarországon katonai pályára lép, hogy a valamikor visszakerülő megszállt területekre magyar katonaként vonuljon be. Tiszta, nemes hitét – emlékszem – fiatal lányként is csodáltam.

Az ifjú pár – Várkonyi László és Orbán Erzsébet – a ragyogó életút előtt, 1939. március 14.

Nagyapám és nagymamám. Nagyapám őrnagy korában 1943-ban. a képet édesanyjának dedikálta: „Édes Őszömnek"

Így került 1926-ban a Werbőczy gimnáziumba, ahol leérettségizett, majd felvételizett a Ludovika Akadémiára. 1930-ban avatták hadnaggyá. Noha sok verse elveszett vagy elkobozták a későbbiekben, mivel több példányban írta műveit, majd minden korszakból maradt írása. A Ludovikás társairól így írt 1944-ben: „Fiatal fiúk még, de mind talpig férfi, / ha vállalni kellett a veszélyt és a bajt! / Arcukon még anyjuk puha csókja égett, / de nem ismerték ők a panaszt vagy a jajt!"

Később jelentkezett a vezérkari Akadémiára, ahová negyven jelentkező közül őt is felvették. 1937-ben került Kecskemétre, mint vezérkari próbaszolgálatos főhadnagy. Itt ismerkedett meg nagymamámmal, Orbán Erzsébettel, s esküdtek örök hűséget egymásnak 1939 március idusán.

1940–1944 között nagyapám a Honvédelmi Minisztérium Légügyi főcsoport főnökség Elvi- és Szervezési Osztályának beosztottja, majd osztályvezetője lett. Ebben az időben megmentette két zsidó származású barátját a gettóba zárás és a munkaszolgálat teljesítése alól. Idézzük megint őt: „Steiner József rep. ezredest, mint zsidó származású nyug. állományú tisztet úgy mentettem meg a zsidótörvények zaklatása alól, hogy behívattam osztályomhoz, tényleges szolgálatra. Kértem, mindig egyenruhában járjon, s tartsa magánál állandóan azt a katonai igazolványt, amivel elláttam, s ami igazolta tényleges katonai szolgálatát. 1944. március 14-én engem a frontra vezényeltek, de Steiner József ezredes ezideig semmilyen bántódást nem szenvedett származása miatt. 1946-ban Steiner ezredes levelet írt nekem, melyben közölte, ő lett a MASZOVLET (Magyar–Szovjet Légitársaság) vezérigazgatója, s a múltban neki tett szolgálataimért hálás köszönetet mondva, felajánlotta, ha szükségessé válnak, mindenkor rendelkezésemre áll és felajánlja segítségét."

Steiner levelét később a nagyapám ellen indított első koncepciós per kapcsán az egyik házkutatásnál elvitték. Nagyapám ellen indult második koncepciós pernél Steiner ismét felajánlotta segítségét, mint tanú, ám a Népbíróság – dacára a védőügyvéd kérésének – nem idézte be őt.

Nagyapám felfelé ívelő katonai pályája végetért a II. világháború befejeztével. A frontról hazatérő vezérkari főnököt a nyilas vezetőség leváltotta. 1945 májusában Németországba, Mettenbe került, majd amerikai–francia hadifogoly táborba hurcolták Mailly-le Camp-ba. 1946-os hadifogságából hazatérve érte – véleményem szerint – a harmadik trauma. Trianon, Temesvár után Kecskeméti utcai, három szoba hallos otthonát, mint „elhagyott javat" kiutalták másnak. Ottmaradt a lakás bútorzata, teljes katonai, polgári ruhatára, és a számára oly fontos íróasztala, irodalmi munkásságával együtt. Mivel a későbbi, „belső száműzetésben" töltött évtizedek ideje alatt sokat mesélt gyermekeinek és unokáinak, s jegyzeteket is készített, feljegyzéséből tudjuk, hogy akit beutaltak Budapesten a Kecskeméti utcai lakásba, nem volt más, mint a később világhírűvé vált Szent-Györgyi Albert professzor. „Tudás és jellem ütközése" címmel írt nagyapám az eseményről: „Mikor a szovjet csapatok Budapestet elfoglalták és túlhaladtak rajta, a család az élelmezési nehézségek miatt apósához Kecskemétre költözött. A budapesti lakás kulcsait a család egy Neumann nevű szomszédnak adta át megőrzésre. Édesanyám néhány hónap múlva Kecskemétről felutazott Budapestre, hogy lakásom állapotát megtekintse. Nagy meglepetésére az ajtón névtáblám mellett Szent-Györgyi Albert nevű cédulácskát is talált. Becsöngetve a lakásba, amely nagyméretű három szoba hallos lakás volt, ott két hölgy fogadta. Édesanyám bemutatkozott és közölte, szeretné fia lakását megtekinteni. A két hölgy teljesen ellenségesen csak a hallban fogadta, és közölte, itt semmi idegen bútor nincs. Anyám ekkor a hallban egy kis asztalkán álló szép nagy rádióra mutatva közölte a két hölggyel, ezt a rádiót, melynek tetején beépített lemezjátszó van, ő vette volt a fiának, a rádió alatt lévő matyóhímzéses fekete posztót ő saját kezűleg hímezte. Ez a darab (a rádió és a posztóalátét) tehát feltétlenül a fiáé, ezért meg szeretné nézni a többi szobát s, hogy a többi bútorral, valamint dísztárggyal (ezüst tálcák stb.), valamint fia könyvtárával, íróasztalával és a benne lévő fontos iratokkal mi van. A két hölgy egyike kikiáltott a konyhába a cselédnek, hogy jöjjön be, és azt kérdezte tőle: – Mondja Julis, amikor a professzor urat beutalták ebbe a lakásba, itt voltak-a bútorok? A cseléd válasza: igen. A nagyságos úr az úriszobát átvitette a Nemzeti Múzeumba. A hálószobát és az ebédlőt valamelyik barátjához vitték el a rakodók."

Hogy tudjuk, milyen íróasztal került a Nemzeti Múzeumba, Szent-Györgyi professzor úr akkori dolgozószobájába, megint idézzük nagyapámat: „Az úriszoba nagyon híres műbútor-

asztalos kiállításra készült mintabútora volt, a hatalmas könyvszekrényen, az íróasztalon, a rekamién és a négy fa fotelon összesen tízezer finom csipkézett intarzia berakás volt...A két hölgy az édesanyát nem engedte be a többi szobába, hanem a cseléd válaszára azt mondták: – Nézzen utána a Nemzeti Múzeumban, ha a fia bútorait keresi!..."Nem tudom, dédanyám bemerészkedett-e abban az időben a Nemzeti Múzeumba, nagyapám pedig – biztosan tudom – nem nézhetett utána bútorainak, hisz két koncepciós per vádlottjaként börtönök és kitelepítés várt rá.

Miután nagyapám budapesti lakásába nem mehetett be, hátizsákkal hazatért Kecskemétre. Ott szőlőmunkásként, trágyahordással kereste kenyerét. 1946 őszén a nyomozó hatóság váratlanul elfogta, és Budapestre szállította. Az első, Mindszenty pert, megelőző, a Független Kisgazdapárt szétverését célzó ún. Magyar Testvéri Közösség elleni koncepciós perben nagyapámat elítélték.

Még börtönben ült, amikor a Magyar Köztársaság Nevében(!!!) a Budapesti Népbíróság körözést adott ki ellene, s 1949. február 21. napján a vádlott távollétében (a vádlott a Markó utcai börtönben ült!!!) megtartott nyilvános főtárgyaláson a következő ítéletet hozta: „háborús bűntett miatt" Várkonyi Lászlót „öt évben megállapított kényszermunkára, mint főbüntetésre, vagyonelkobzásra, állás és nyugdíjvesztésre, valamint politikai jogai gyakorlatának tíz évi felfüggesztésére, mint mellékbüntetésre ítélte."

De idézzük tovább nagyapám levelét: „1950. IV. 13-án »találnak« meg, s veszik be géppisztolyos rohammal az ismert Kecskemét, Trombita u. 8. sz. alatti lakásnak azt a szobáját, ahol feleségemmel és gyermekeimmel éltem. Meggyőződésem, hogy az »ütemezés« nem volt véletlen, az is a koncepció részét képezte..."

Nagyapám jelenlétében megtartott második tárgyaláson az első ítélet megállapításait hatályon kívül helyezték és az öt év börtönt másfél évre csökkentették, majd nagyapám fellebbezésére – a Legfelsőbb Bíróság 1950. október 25-én megtartott tárgyaláson a legelső tárgyalás vádjait megerősítette és a főbüntetést három évre emelte.

A márianosztrai börtönévek után az ikladi kitelepítés következett. A kényszerlakhelyen – ahová családja természetesen nem követhette őt –, kőművesként dolgoztatták. Az egy évig tartó kitelepítés feloldása után hazakerült Kecskemétre, és vasbetonszerelőként kereshette kenyerét nyugdíjba meneteléig. Itt jegyzem meg: választhatta volna a könnyebb sorsot is, ha beáll a Néphadseregbe, vagy adandó alkalommal Nyugatra távozik. Ő azonban soha nem akarta elhagyni hazáját, mert mind mondta: *Ha minden magyar elmegy, ki marad itthon?*

Nagyapám a rendszerváltozáskor – törvényességi óvással – levélben fordult dr. Solt Pálhoz, a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága elnökéhez és kérte a „törvénysértő" és „megalapozatlan" ítéletek megsemmisítését. mint írja, a „háborús bűntettet 1942-ben követtem el, egy öt oldalas politikai helyzetértékelés megírásával." A helyzetértékelés, mely okot adott nagyapám tönkretételére, a rendszerváltozásra természetesen eltűnt az iratanyagok közül!

A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bíróságának Elnökségi Tanácsa Budapesten, 1992. év november hó 16. napján megtartott nyilvános ülésén a nagyapám ellen hozott ítéletet „törvénysértőnek" mondta ki, az ítéleteket hatályon kívül helyezte, a „háborús bűntett miatt emelt vád alól" felmentette.

A rendszerváltozás első honvédelmi minisztere, Für Lajos Várkonyi László tartalékos őrnagyot 1991. március 15-én tartalékos alezredessé léptette elő.

Vagyis elmondhatjuk: még életében rehabilitálták. A belső száműzetés évtizedeit, az elrabolt hazáját, otthonát és vagyonát, valamint derékba tört pályáját azonban soha nem adhatták vissza neki. Belső emigrációs éveiről „Így ülök ma" című versében írt: „Így ülök ma, parancsolt csendben, / elsorvasztó, nagy némaságban, / de tépett hazámért, / szenvedő népemért, / soha nem múló égő aggódásban, / én Várkonyi László, a rab!"

Frigyesy Ágnes

EMLÉKHELYEK

Magyar emlékek nyomában Dalmáciában

Dalmácia a magyar történelemben

Az európai történelemben szinte példa nélküli a horvátok és a magyarok több mint nyolcszáz éves együttélése. A dalmáciai városok és a magyar korona kapcsolata mintegy két-három évszázadon keresztül tartott, s a török hódoltság idejéig nyomon követhető. A magyar-horvát államközösségen belül az Adria vidéke kötötte össze hazánkat Itáliával és a Mediterráneum antik hagyományokat őrző tájaival.

A vidék első ismert lakói a bronzkorban az illírek voltak. Az illírek egyik törzse, a dalmát volt Dalmácia névadója. A horvátok a VII. században jelentek meg e vidéken. Horvátország a IX. század végén Bizánc hűbéres állama lett. IV. Krešimir, horvát uralkodó (1058-1074) terjesztette ki hatalmát Dalmáciára, és vette fel a Horvátország és Dalmácia királya címet. Utóda, Zvonimir király 1076-ban szakított Konstantinápollyal, és a pápai állam alattvalója lett. E lépésével a velencei dózséval is szembekerült. Velence ugyanis egyik legfontosabb feladatának tekintette a kelet-adriai tengeri hajózás biztosítását, és a dalmáciai terjeszkedést. A horvátok fokozatosan betelepedtek a dalmáciai városokba, és a romanizált őslakosság lassan átvette a betelepülők nyelvét.

Amikor 1091-ben a horvát királyi család kihalt, Szent László magyar királynak ajánlották fel a horvát koronát, bár ez még nem jelentette Dalmácia birtoklását is. László Horvátország birtokba vétele után rövid időre eljutott a tengerpartra is, de a kun támadás hírére hazatért Magyarországra. Dalmácia ekkor ismét bizánci fennhatóság alá került.

1096-97-ben Könyves Kálmán indított hadjáratot a Tengermellék megszerzésére, Bizánc és Velence azonban összefogott, a bizánci császár a dalmát területek igazgatását és védelmét a dózséra bízta. A velencei gályák ekkor verhetetlenek voltak az Adrián, ezért Kálmán békekötésre kényszerült. 1102-ben Kálmán ismét a tengerparton járt, és Tengerfehérvárott (Biograd) horvát királlyá koronáztatta magát, Dalmácia elfoglalására azonban csak 1105-ben került sor.

Kálmán felismerte a tengeri kereskedelem, a tengeri kijárat fontosságát. A dalmát városok rövid harc után önként hódoltak be a magyar királynak. A magyar fennhatóságot jó szívvel fogadták a gazdag tengerparti kereskedővárosok, mert belátták, egymagukban nem képesek Velence vagy Bizánc ellen megóvni függetlenségüket. A magyarok – eltérően Velencétől – nem voltak gazdasági versenytársaik a dalmát kereskedőknek. A magyar királyság nem avatkozott belső ügyeikbe, de megvédte őket ellenségeiktől. A dalmáciai városok egymás után kapták városi kiváltság-leveleiket, illetve kiváltságaik megerősítését. A polgárok adómentességet élveztek, szabadon kereskedhettek, költözhettek, szabadon választották meg vezetőiket, csupán a kikötői vámjövedelem kétharmadára tartott igényt az uralkodó.

Velence nem nyugodott bele Dalmácia elvesztésébe és többször próbálkozott visszaszerzésével. Ezek a háborúk váltakozó sikerekkel zajlottak. 1116-ban Dalmácia velencei kézre került, egy évvel később ismét magyar uralom alá vonták. 1118–1119-ben heves csaták folytak Dalmácia birtoklásáért, ami velencei sikereket hozott.

II. Béla király 1136-ban sikeresen visszaszerezte Dalmácia középső részét, Spalato (Split) központtal, Zára (Zadar) velencei, Raguza (Dubrovnik) bizánci fennhatóság alatt maradt. III. István király 1164-től három éven keresztül háborúzott Bizánccal és Velencével. Bár rövid időre Zára is behódolt a magyar királynak, a békekötés értelmében Dalmácia bizánci kézre került. Tizenöt évi bizánci uralom után III. Béla 1180-ban hetek alatt visszafoglalta Dalmáciát. Zára is fellázadt Velence ellen, és a város a magyar király fennhatósága alá helyezte magát.

Velence ezután is többször próbálkozott Zára visszafoglalásával, de az 1187-es, 1192–1193-as ostromok sikertelenek maradtak.

II. András keresztes hadjárata elindításához Velencétől bérelt hajókat, s a bérleti díj fejében lemondott a legfontosabb dalmáciai kikötővárosról, Záráról. A tatárjárás idején IV. Béla király az Adriai-tenger mellékére menekült, először Klissza, majd Trau várában talált menedéket. Noha Zára 1242-ben kiszakadt a velencei uralom alól, 1243-ban visszafoglalta a dózse, s egy évvel később IV. Bélának ismét le kellett mondania róla.

Egy évszázaddal később Nagy Lajos indított támadást Dalmácia visszahódítására. Az 1345-ben elért behódolás nem tartott sokáig, Velence ostrom alá vette a Zárát, amely hosszú ideig ellenállt, de végül kapitulálásra kényszerült. A várost elfoglaló velenceiek a magyar királyhoz húzó vezetőket kivégeztették vagy bebörtönöztették. 1356–1357-ben ismét Dalmáciáért harcolt Nagy Lajos. Előbb Spalato és Trau, majd Zára és Sebenico (Šibenik) is hatalmába került. 1358 elején Nóna (Nin) városát, Brazza (Brač), Lesina (Hvar) és Curzola (Korčula) szigeteket foglalták el a magyarok. Velence minden eddiginél súlyosabb feltételekkel békekötésre kényszerült Zárában: Dalmácia valamennyi városa a magyar király birtokába került. Raguza is elismerte a magyar király uralmát, így ekkor a magyar király hatalma dél felé még tovább terjeszkedett az Adriai-tenger partvidékén. Lehetővé vált a magyar hajóhad megszervezése.

A magyar uralom azonban nem volt hosszú életű. A Nagy Lajos halála utáni trónutódlási harcokban Nápolyi László 1409-ben százezer dukátért eladta Velencének Zárát, több dalmáciai várost, szigetet és a magyar királyok Dalmáciára vonatkozó jogát is. Magyarország ezzel hosszú évszázadokra Velencének engedte át Dalmáciát. A raguzai városállam azonban még 1526-ig a magyar királyok uralma alatt maradt, Velence sohasem tudta irányítása alá vonni. Raguza ügyes politikájával megteremtette viszonylagos önállóságát, s kereskedelme révén nagy gazdagságra tett szert.

1797-ben Napóleon megdöntötte a Velencei Köztársaságot, s Dalmáciát Illír tartományok néven Franciaországhoz csatolta. Bukása után, 1815-től Ausztria része lett. A magyar és horvát rendek együttesen követelték I. Ferenctől, hogy a dalmát városokat csatolja vissza a magyar koronához. A Habsburgok azonban erre nem voltak hajlandók, és 1918-ig közvetlenül Bécsből irányították Dalmáciát.

Dalmácia városai és magyar emlékei

Zadar (Zára)

Az óváros főutcáján jobbra található a ***Szent Simon templom***, a város második legnagyobb temploma. Szentélyében Szent Simon maradványait őrző szarkofág található, melyet Nagy Lajos király felesége, Erzsébet készíttetett a milánói Francesco da Sesto ötvös mesterrel. Két méter hosszú, 250 kg súlyú, fáját ezüstből készült, helyenként aranyozott lemezek borítják. Két kő- és két bronz angyal tartja. A ládikát 13 különböző dombormű díszíti, melyek a szent életét mesélik el, illetve Nagy Lajos családját és zárai bevonulását mutatják be. Szemben három kép található, a jobb oldali képen az a jelenet látható, amikor a várost 1357-ben meghódító Nagy Lajost fogadják a város előkelőségei. A király mögött kísérete áll, fölötte Szent Simon fekszik koporsójában. Láthatók az erődített városfalak és a tengeren lévő gályák. A szarkofág jobb oldalán lévő jeleneten Erzsébetet férje és a horvát nemesek körében láthatjuk. A hátoldal két jelenete közül a bal oldalin Erzsébet és három lánya a szentnek adja a koporsót, a jobb oldalin a királyné apjának halála látható a szent jelenlétében. A koporsó 1380-ban készült, míg az oltár előtti XIII. századi kőszarkofág volt Szent Simon első koporsója. A sekrestyében több szép gyertyatartót, kelyhet őriznek. Legértékesebb egy Anjou címeres XIV. századi aranyozott és zománcozott kehely, amit szintén Erzsébet ajándékozott a templomnak.

A ***Szent Kreševan templom*** Dalmácia egyik legszebb román kori temploma. Nagy Lajos király szerencsétlen sorsú, Novigradban 1387-ben meggyilkolt özvegyét, Erzsébetet itt temették el. Itt koronázták magyar királlyá 1403-ban egy alkalmi koronával II. Károly fiát, Nápolyi Lászlót, Zsigmond ellenfelét. A magyar koronázási jog szerint ez a koronázás érvénytelen volt.

Kincstárában három magyar vonatkozású tárgyat is őriznek: egy ezüst kelyhet és kehelyalátétet Nagy Lajostól, valamint Erzsébet ékkövekkel díszített koronáját, melyet férjétől kapott. E gyönyörű ajándék az Anjou-kori ötvösművészet remeke.

A Fórum délkeleti sarkán áll a ***Szűz Mária templom***, melyet a XI. században a Benedek-rendi kolostor mellé építettek. A román stílusú harangtornyot – mely a legrégebbi Dalmáciában – Könyves Kálmán király emeltette 1105-ben, Zára elfoglalásának évében. A harangtorony első szintjén, mind a négy sarokban, egy-egy oszlop áll, ezeken összeolvasható egy felirat, mely a király latin nevét örökíti meg: R. CO-LLO-MAN-NUS. A torony külső részén, az első emelet magasságában is latin nyelvű felirat közli, hogy építését Kálmán, Magyarország, Dalmácia és Horvátország királya támogatta. A XIII–XIV. században számos magyar nemes hölgy apácaként élt a kolostor falai között, királyaink pedig valahányszor Zárában tartózkodtak, itt szálltak meg. A kolostor levéltárában őrzik Kálmán Dalmáciába vonulásának és horvát királlyá koronázásának írásos emlékeit. A románkori templomot a XVI. században reneszánsz stílusban átépítették, belseje barokk.

A ***Szent Ferenc templom és kolostor*** 1280-ban épült, Dalmácia legrégibb gótikus épülete. Többször is átépítették, belseje barokk. A sekrestyében a híres arany színben pompázó, XV. századi „Ugljani táblakép" mellett egy számunkra érdekes, szép domborművet is láthatunk. A kép az 1358. február 18-án kötött békeszerződés aláírását mutatja be. Nagy Lajos király maga diktálta a kemény, megalázó békefeltételeket. Ebben a békében a dózse örökre lemondott a „Horvátország és Dalmácia hercege" címről.

Novigrad (Újvár)

Zárától keletre, a szárazföldbe beékelődő ún. Novigradi-tenger (öböl) partján található. Vára a XIII. században épült. A Velencei Köztársaság tulajdona volt, s 1358-ban, a zárai békével szerezte meg Nagy Lajos király.

A fellázadt főurak itt tartották fogva Nagy Lajos özvegyét Erzsébetet, valamint lányát, Mária királynőt, aki az első női uralkodónk volt. Mivel megkoronázásakor csak 11 éves volt, anyja uralkodott helyette. 1386 őszén délvidéki körútjukon elfogták és Novigradba hurcolták őket. Az özvegy anyakirálynét, Erzsébetet 1387 januárjában lánya szeme láttára kegyetlenül megfojtották. Zsigmond megbízásából Frangepán János csapatai már késve érkeztek a vár alá, s hiába foglalták el a várat, a gyilkosság már megtörtént. Az erősség 1409-ben került velencei kézbe.

Az asszonyok fogságuk idején egy díszes miseruhát hímeztek, mely mindmáig a novigradi ***Szent Márton plébániatemplom*** tulajdonában van. Csak egy apró darab maradt meg az eredetiből, azt belevarrták egy újabb miseruhába.

Biograd na Moru (Tengerfehérvár)

Több fontos történelmi esemény színhelye volt. 1019-től a horvát királyok koronázó- és székhelye, 40 évvel később egyházmegyei székhely lett. 1102 tavaszán itt koronázták horvát királlyá Könyves Kálmánt. IV. Béla is járt itt, mielőtt Trauba menekült volna. A múltnak kevés nyoma maradt. A várost 1125-ben a velenceiek, 1202-ben a keresztesek dúlták fel, rabolták ki. Sokan Zárából is ide menekültek, ezért lett régi olasz neve: Zara Vecchia (Régi Zára)

Vrana (Vrána - latinul Aurania)

A Szent János lovagvár romjai eredetileg bencés kolostornak épültek a XI. század elején. A XII. században a templomos lovagok szerezték meg, és alakították át erőddé. A rend feloszlatása után az erőd Károly Róbert király birtokába került, aki 1328-ban a Szent János (johannita) lovagrendnek adományozta. A lovagrend kezdetben betegápoló, majd katonai tevékenységet végzett. 1336-tól a magyarországi johannita rendtartomány vezetője a vránai perjel volt. Ettől kezdve a vránai perjel volt Horvátország egyik leghatalmasabb ura. Katonai hatalma meghaladta a hasonló nagyságrendű földterülettel rendelkező bárók katonai erejét. Állandó, jól felszerelt lovaghadsereggel rendelkezett.

1409-ben a Serenissima megszállja a Tengermelléket, Vránát is beleértve. Ezzel Vrána végképp elvész a johanniták számára, csak igénycímében él tovább. A rend székhelyét a Pozsega megyei Pekrec várába teszik át, a vránai perjel címének meghagyásával.

Az egykori lovagvár négyszögletű falai mintegy 10 m-es magasságig állnak.

Šibenik (Sebenico)

A várost a horvátok alapították a X. században. 1066-ban említik először oklevelek. 1105-ben Kálmán kezére került, majd többször is gazdát cserélt. III. Béla 1180-ban visszaszerezte és a XIV. század elejéig a magyar királyok birtokolták. Az Árpád-házi királyok alatt szabad királyi városként kiterjedt jogkört kapott. 1299-től saját püspökséget alapíthatott. A velenceiek többször is elfoglalták, majd Nagy Lajos szerezte vissza 1358-ban. 1412-ben Zsigmond király vereségei nyomán végképp Velencéhez került. A törökök többször is elpusztították.

A város szülötte a humanista *Verancsics Antal*, aki előbb Szapolyai János titkára, majd Habsburg szolgálatba áll, pécsi, aztán egri püspök, végül esztergomi érsek, Magyarország prímása lesz. Sokat áldozott az egri vár és más várak felszerelésére. Levelezésben állt kora számos szereplőjével.

Ugyancsak itt született unokaöccse, *Verancsics Faustus* veszprémi várkapitány, királyi titkár, címzetes csanádi püspök. A *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum* (Európa öt legnemesebb nyelvének szótára) 1595-ben megjelent munkája, amely egy úttörő jellegű latin, olasz, német, dalmát, magyar szótár. Igazi polihisztor volt. Számtalan gépet, szerkezetet készített, melyet *Machinae novae* (Új gépek) című könyvében mutatott be. Őt tekinthetjük az ejtőernyő egyik feltalálójának. Állítólag veszprémi várkapitány korában a vár egyik tornyából kiugorva próbálta ki ejtőernyőjét.

A környék hatalmas főurai a Šubićok, a Zrínyi család ősei, fontos szerepet játszottak a város történetében. A város kiemelkedő műemléke a *Szent Jakab székesegyház*, Giorgio Dalmata (horvátul Juraj Dalmatinac) gótikus-reneszánsz stílusú remekműve. Magyar szempontból fontos irodalomtörténeti kincset rejt a ***Ferences kolostor*** könyvtára. A gazdag kézirat- és ősnyomtatvány gyűjteményben, az egyik kódexben 1982-ben fedeztek fel egy öt soros magyar költeményt. A „Laskai sorok" néven ismert nyelvemlékünk Krisztus szentséges testéhez intézett fohász, az Ómagyar Mária-siralom utáni legrégibb verses nyelvemlékünk. A XIV. századi verses imát a kódex egyik összeállítója Laskói Demeter bencés szerzetes fordította latinból, 1433-ban.

„ Óh, Istennek teste, üdvösség, ez világnak oltalma,
ó, tisztességes test, most tégedet méltatlan imádlak,
hogy engemet méltass halálomnak idején éltetni.
Óh, életnek kenyere, adj énnekem örök örömet!
Téged kérlek és unszollak, lelkemet testemmel tisztítsad."

Trogir (Trau)

A várost a görögök alapították, majd a rómaiak kezére került. Később bizánci, majd velencei fennhatóság alá vonták. A két hatalom küzdelmébe Árpád-házi királyaink is bekapcsolódtak, és több-kevesebb sikerrel uralmuk alatt tartották a várost. Kálmán 1107-ben békés úton szerezte meg, sőt a város püspöke közvetítésével vérontás nélkül vonulhatott be Spalatoba is. Kálmán király oklevélben erősíti meg a város kiváltságait. A traui diplomában ilyen pontok szerepelnek: „Nekem és fiamnak vagy utódaimnak adófizetőim ne legyetek. Püspöknek és bírónak azt rendelem, akit a papság és a nép megválaszt. Megengedem, hogy ősi törvényeitek szerint éljetek. Nem engedem, hogy városotokban más magyar vagy idegen lakjék, mint akit saját szántótokból fogadtatok be." Rövid velencei, majd bizánci uralom után 1180-tól 1322-ig Trau a magyar királyok fennhatósága alatt állt. Ez a korszak a város fénykora. A román és kora gótikus stílus páratlan szépségű alkotása, a Szent Lőrinc katedrális keletkezett ebben a korban.

Trau akkor kapott nagy szerepet a magyar történelemben, amikor a tatárjárás idején, 1242-ben a menekülő IV. Béla király itt kapott menedéket. A király és családja először Klisszában, majd a szigeten épült Trauban húzódott meg. A tatárok a közeli Klissza várát kezdték el ostromolni, mert azt hitték, ott van a király. Amikor megtudták, hogy már nincs ott, felhagytak az ostrommal, és a traui partokra mentek. A király nem érezte elég biztonságosnak a szigeten való tartózkodást sem, ezért a királynét, alig 3 éves fiát és az ország kincseit, köztük Szent István földi maradványait hajókon a közeli szigetre költöztette át, ő maga pedig csónakban ide-oda evezve nézett farkasszemet a parton álló ellenséggel. A tatárok horvát

nyelven követelték a polgároktól, hogy adják ki a királyt, de azok nem voltak erre hajlandók. A tatár hadnak nem sikerült Traut elfoglalni, és hamarosan dél felé elhagyták az országot. A szigetet, ahová a királyi család menekült, a mai napig is Kraljevac (Király)-szigetnek nevezik.

A ***Szent Lőrinc katedrális*** román, gótikus és reneszánsz stílusjegyeket is hordoz magán. A főkapu faragása, a középkori dalmát szobrászat egyik legjelesebb alkotása, éppen a tatár támadás előtt készült el, 1240-ben. Alkotója a helyi Radovan mester. A katedrálishoz csatlakozik az Orsini János kápolna, a dalmáciai reneszánsz remeke, Niccolo Fiorentino alkotása.

A székesegyház kincstárában több más egyházi emlék között őrzik IV. Béla király koronázó palástjának kámzsáját. Az igazgyöngyökkel díszített, hímzéses pajzs alakú csuklyán Pannónia védőszentje, Szent Márton látható, amint köpenyét kettévágja, és egy koldusnak adja. A kincsek közt található egy ezüst kézmosó kancsó és a hozzátartozó tál is, melyet Nagy Lajos király felesége, a tragikus sorsú Erzsébet ajándékozott a templomnak.

1322 és 1358 között velencei uralom alá került, majd Nagy Lajos szabadította fel. 1420-ban véres ostrommal hódította meg ismét Velence. Számos traui polgár és nemes, köztük a város püspöke a magyar királyságba menekült.

A traui kőfaragók messze földön híresek voltak. Mátyás király budai és visegrádi palotájának díszítésében számos itteni dalmát kőfaragó vett részt. A király legkedveltebb szobrásza a traui születésű *Giovanni Dalmata* volt, aki korábban Rómában is dolgozott. Mátyás nemességet és birtokot adományozott Dalmatának, akinek legismertebb fennmaradt műve a „diósgyőri Madonna". A reneszánsz márványoltár sajnos csak töredékesen maradt meg, az ülő Madonnát ábrázolja, Szent Katalinnal és Luciával. Visegrádon két gyönyörű vörösmárvány reneszánsz díszkút, a Múzsák kútja és a Herkules-kút őrzi Dalmata emlékét.

A város szülötte a XVI. század eleji török elleni háborúk kiemelkedő alakja, *Beliszló Péter*, aki II. Ulászló király uralkodása idején veszprémi püspök volt. Horvátországban, egy török ellen vívott ütközetben esett el, 1520-ban. A veszprémi székesegyházban temették el. Szülőháza falán a XX. század híres horvát szobrásza, Meštrović domborműben állított neki emléket.

A mohácsi vész után a magyar királyság traui kapcsolatai megszakadtak.

Split (Spalato)

Dalmácia középső részén található Horvátország második legnagyobb városa, Split, amely Diocletianus császár palotájából fejlődött várossá. A középkorban három évszázadon keresztül magyar királyok uralták. Kálmán, II. Géza, III. Béla, II. András, IV. Béla, Károly Róbert, Nagy Lajos is vendége volt a palotának.

A spalatoi püspök 925-től egész Dalmácia és Horvátország érseke volt. Spalatoi Tamás krónikája szerint a városlakók eleinte ellenálltak Könyves Kálmán seregeinek, de amikor látták, hogy a király engedékenyen bánik velük, meghódoltak előtte. 1108-ban Könyves Kálmán a traui diplomával azonos tartalmú privilégiumokat adott a városnak. II. András innen indult tízezer lovag élén a Szentföldre az 5. keresztes hadjáratba. A király csapatait alig tudták elszállásolni a városban. A mai napig fennmaradt a híre annak a Makó nevű vitéznek, aki a dalmát bortól megrészegedett, és már azt hitte, Jeruzsálemben van. Azóta mondják: messze van, mint Makó Jeruzsálemtől.

A tatárjárás idején IV. Béla ide küldte családját, de a királyné a spalatoiak kapzsiságától tartva inkább Klissza várában húzódott meg.

A ***dóm*** portálja feletti timpanonban helyezték örök nyugalomra IV. Béla király (Klisszában) betegségben meghalt két leányát. A koporsó 113 cm hosszú és 51 cm széles. A szarkofág homlokzati oldala előtt egykor egy márványtábla volt, a következő latin nyelvű felirattal: „Ebben a sírban fekszenek élettelenül a nevezetes Katalin és ragyogó Margit, IV. Béla király és Mária Lascaris görög királynő leányai. Az istentelen tatárok elől menekültek, meghaltak Klisszában, és ide hozták őket Spalatumba, az Úr 1200. évében, és adj hozzá még 42-t, amikor ezt olvasod." A dóm harangtornyát román stílusban V. István király lánya, Magyarországi Mária kezdte el építeni. Károly Róbert hitvese, Erzsébet gótikus stílusban folytatta, aki antik, római köveket hozatott az építkezéshez.

A székesegyház faragott főkapuja 1214-ben készült, belsejében Giorgio Dalmata domborműveit lehet megcsodálni. A bejáratot két kő oroszlán őrzi, hátukon emberi alakokkal. A megszálló velenceiek a magyar uralkodókat, családtagjaikat ábrázoló domborműveket, szobrokat

és feliratok egy részét leverték, eltávolították. Így akarták az emlékezetből is eltüntetni a magyar fennhatóság bizonyosságait.

A velencei hódítóktól Nagy Lajos király szerezte vissza a várost. 1357 tavaszán a horvát-dalmát bán vezette magyar sereg sorra hódítja meg a dalmát városokat. A katonai sikerek hírére Spalatoban felkelés tört ki. A velencei podestát és a helyőrséget elfogták, börtönbe zárták, a bástyákra pedig kitűzték a magyar király lobogóját. A nyáron a király is a városba érkezett, ünnepélyesen megerősítette a város privilégiumait, az év végére már a környező szigetek is a magyar király fennhatósága alá kerültek. 1358-ban Nagy Lajos megköti a zárai békét, mely rögzíti egész Dalmácia magyar királysághoz való tartozását. Spalato életében nyugodt évtizedek következnek, a békés építés, fejlődés ideje. 1420-tól Spalato közel 400 évig a velencei köztársaság uralma alá kerül.

Klis (Klissza)

Dalmácia legfontosabb vára Splittől északkeletre, magas sziklaormon áll. Dalmácia magyar kézre kerülése után királyi vár lett. A Muhi csata után 1242-ben IV. Béla király először ide menekítette családját, a szent koronát és más kincseket. Velük jött sok nemesasszony, kik a tatárok miatt özvegységre jutottak. Két lánya, Katalin és Margit hercegnő 1242 márciusában itt hunyták le örökre szemüket. Valószínűleg itt született később szentté avatott leánya, aki szintén a Margit nevet kapta. A királyi család innen ment tovább Trauba. A mongol sereg azt hitte, hogy a király itt tartózkodik, és ostromolni kezdte a várat, de bevenni nem tudta. A királyné a tatár had végleges elvonulása után is itt tartózkodott a királyi gyermekkel 1242 szeptemberéig.

Spalato többször is összetűzött a klisszai várőrséggel. A vár 1294-ben a Šubićoké, 1356-tól Nelipcic Iváné, 1390-ben a bosnyák király foglalta el. 1394-ben került újra magyar kézre. 1406-tól 1436-ig ismét a Nelipciceké, majd újra királyi vár. A XV–XVI. században a török elleni harcokban kapott újra fontos szerepet. Krussich Péter várkapitány hősi halála után, 1537-ben került a törökök kezére. Klissza volt az utolsó erődítmény Dalmáciában, melyen még a magyar királyok zászlaja lobogott. 1596-ban néhány elszánt horvát vitéz még visszafoglalta a várat, de nem tudták megtartani, ismét a velenceiek léptek közbe, s megakadályozták, hogy a tengeren utánpótlást kapjanak a védők. Végül 1648-ban Velence hódította el a töröktől és 1797-ig birtokolta.

Dalmát szigetek

Brač (Brazza) sziget első lakói az illírek, őket követték a rómaiak, bizánciak. 1102-ben Könyves Kálmán uralmát ismerte el, majd felváltva a XV. századig a velenceiek és a magyar-horvát királyok váltogatták egymást. Nagy Lajos visszafoglalja, de 1420-tól ismét velenceiek uralják majd négy évszázadon keresztül. A sziget sokáig kőbányáiról volt híres, az Adria part palotái, templomai az itteni kőből épültek.

Hvar (Lesina) szigetét is Könyves Kálmán veszi a korona birtokába, majd a velencei-bizánci fennhatóság alól III. Béla király foglalja vissza. 1278 és 1357 között ismét Szent Márk köztársasága váltja fel, majd Nagy Lajos szerzi vissza a többi dalmáciai várossal. Később Raguza illetve Velence fennhatósága alatt állt. A velenceiek kihasználták kedvező fekvését, szélvédett kikötőjében telelt hadiflottájuk.

Korčula (Curzola) sziget története is hasonló. A birtoklásáért vívott harcokban a Magyar Királyság, a Velencei és a Raguzai Köztársaság játszott szerepet. 1417-ben Zsigmond király Gara Miklós nádornak adományozta. Tőle Raguzához került, amely 1808-ig birtokolta.

A **Mindszentek templomában** érdemes megtekinteni *Trogiri Balázs* 1420-ban készült 12 részből álló Jézus táblaképét, aki Zsigmond királytól kapott megbízást az oltárkép elkészítésére.

Korčulai eredetű a Tallóci (Thallóczi) család, amely kiemelkedő szerepet vállalt a török ellenes honvédő harcokban. Zsigmond király *Tallóci Matkó*ra és testvérére *Frankó*ra bízta Szörénytől a horvát tengerpartig terjedő határszakasz őrzését. Frankó Hunyadi Jánossal együtt harcolt a várnai csatában. *Tallóci János* pedig Nándorfehérvárt védte az 1440-es ostrom idején. Maroknyi hadával a török sereget hét havi erőfeszítés után elvonulásra kényszeríttette. Vránai perjel volt, perjelsége védelmében esett el 1445-ben.

Orebić

Korčulával átellenben, a Pelješac-félszigeten fekszik. Nevét egy ősi tengerész famíliáról kapta. A település a dalmáciai hajózás bölcsője, a hajóskapitányok városának is nevezik. A XVII–XIX. században 33 vitorlás hajóból állt az orebići flotta, kapitányai bejárták az egész világot.

A hegyoldalban álló *Ferences kolostorban* lévő egyik nagyméretű festmény Kapisztrán Szent Jánost ábrázolja, a háttérben a magyar és török sereg harca látható.

Dubrovnik (Raguza)

Dalmácia legszebb városa, az Adria gyöngyszeme Raguzai Köztársaság néven századokon át önálló városállam volt. A VII. század derekán az avarok elől menekülő görögök alapították. Az óváros területe ekkor még csak egy kis sziget volt. 1204-ig Bizánchoz tartozott, 1358-ig Velence uralmát ismerte el. Ez alatt az idő alatt alakult ki velencei mintára a köztársaság politikai rendszere. Fokozatosan fejlődtek ki a városi autonómia intézményei. 1235-ben már működött a nemesekből álló nagytanács, 1252-ben a szenátus intézménye. 1272-ben született meg a város életét szabályozó állami rendelet. Ez a rendelet – lényegét tekintve – a köztársaság bukásáig változatlan maradt.

Nagy Lajos Velence elleni sikereit látva Raguza 1358-ban küldöttséget menesztett Visegrádra. A zárai békeszerződés értelmében a magyar-horvát királyok védelme alá kerül, s 1526-ig, a mohácsi vészig ott is marad. Az 1358 júniusában Visegrádon kelt oklevél megerősíti Raguza kiváltságait és kötelezettségeit. Elvben a horvát bán igazgatta a király nevében. A valóságban azonban a városállam teljes függetlenséget élvezett, jelképes összeget, évi 500 aranyat fizetett Nagy Lajosnak és utódainak. Évente háromszor dicsőítő éneket zengtek a templomokban a király tiszteletére, akinek, ha a városba jött, uralkodónak kijáró kíséretet adtak. Felvonták a magyar lobogót, kitűzték a magyar király címerét. Raguza Nagy Lajostól kapta címerét, mely voltaképpen az Árpádok címere. Igaz, az idők során megváltoztatták színeit: kékre cserélték a vörös mező ezüst sávjait.

Az 1396-os nikápolyi csatavesztés után Zsigmond király kalandos úton jutott el Raguzába, és a közeli Lokrum szigetén szállt meg. A raguzaiak privilégiumait sorra megerősítették a későbbi uralkodók. Fennmaradt I. Ulászló ilyen jellegű oklevele 1444-ből. Mátyás király is jó kapcsolatokat ápolt a Raguzai Köztársasággal. 1459-ben megerősíti a korábban adott kiváltságokat.

A város lakossága ebben az időben nagyon vegyes volt, laktak itt szlávok, görögök, zsidók, németek, és egy sajátos helyi nyelvet beszéltek. Bár a lakosság többsége horvát volt, nem akart Horvátországhoz tartozni. Megpróbált a lehető legnagyobb önállóságra szert tenni, gazdaságát pedig kereskedelmével fellendíteni. Kereskedett Velencével, Szerbiával, a Török Birodalommal. Hamarosan Velence tengeri vetélytársává nőtte ki magát.

A XV. századtól 12 500 aranyat fizet a törököknek, majd a mohácsi vész után formálisan is a szultán hűbérese lesz, de továbbra is megőrzi önállóságát, vigyáz függetlenségére. A XV–XVI. század volt Raguza virágkora. Kétszáz gályából álló flottája, mely a világon a harmadik volt, nemcsak a Földközi-tenger térségét járta. A helyi arisztokrácia fényűző palotákat építtetett, a városban rengeteg művész dolgozott.

Bár a török megszállást elkerülte, 1667-ben súlyos földrengés döntötte romba, és nyomában tűzvész pusztította el a várost, a katasztrófának a lakosság fele, mintegy 4000 ember esett áldozatul. A földrengés mérföldkő volt a város életében, ezután sok minden megváltozott, még az időszámítás is. A hivatalos okmányok keltezésében is a nagy földrengéstől számították az éveket. Ekkor indult meg a városállam hanyatlása. 1808-tól a francia megszállás vetett véget az önálló városállamnak. Napóleon bukása után a Habsburg Birodalomhoz csatolták, s 1918-ig annak fennhatósága alatt maradt.

Raguza, a mai Dubrovnik templomaiban számos magyar ereklyét, műkincset őriznek. Valószínűleg a török által kirabolt magyarországi kolostorokból kerülhettek raguzai kereskedők közvetítésével Raguza templomainak és kolostorainak kincstárába a magyar szent királyok, Szent István és Szent László ereklyéi. Itt őrizték meg a legfontosabb magyar ereklyét, a Szent Jobbot is. Szent István jobb kezét Mária Terézia kérésére adták vissza.

A ***Ferences templom és kolostor*** XIV. századi gótikus emlék. A kolostor kerengőjét késő román stílusban építették 1317-ben. Itt van a kontinens legrégebbi gyógyszertára, ugyanebből az évből. Az egyik ereklyetartóban a város védőszentjének, Szent Balázsnak csontjai találhatók. Ugyanitt őrzik Szent László király alkarját tartalmazó aranyozott ereklyetartót. Rajta latin nyelvű felirat hirdeti: MANUS SANCTI VLADISLAVIS MARTIRIS REGIS UNGARORUM, azaz Szent László, a magyarok mártír királyának keze.

Ugyancsak magyar ereklyét őriz a középkori, XIII. századi ***Domonkos templom***. Kolostorában gyönyörű XV. századi késő gótikus-reneszánsz kerengő található. Kincstárában Szent István királyunk koponyadarabja egy ezüst ereklyetartóban látható. Az ereklyét IV. Béla menekítette ide a tatárjárás idején.

Itt őrizték egyik legbecsesebb ereklyénket, a Szent Jobbot is. Talány, mikor került Raguzába. Az egyik elképzelés szerint még a tatárjárás idején, IV. Béla vitte magával, és a raguzai domonkosok őrizetére bízta. Györffy István szerint 1541-ben Fehérvárról a törökök rabolták el a Szent Jobbot, és a Balkánon eladták, így tűnt fel 1590-ben Raguzában, ahol a domonkos szerzetesek ezüst ereklyetartót készíttettek számára, 1618-ban pedig leltárba is vették. Mária Terézia 1771-ben szerezte vissza, majd ünnepélyesen Budára hozták. A Szent Jobb visszaszerzésében kiemelkedő szerepet játszott egy magyar jezsuita, Pray György.

A ***székesegyház*** eredeti épülete elpusztult a nagy földrengés idején, és helyére barokk katedrálist emeltek. Kincstárában több értékes műkincs található. A kincstárat három különböző zár, három különböző kulccsal nyitotta, melyeket a város egy-egy méltósága őrzött. A gyűjtemény legértékesebb darabja Szent Balázs XII. századi koponya ereklyetartója, a császári korona stílusában készült. A szent kar- és lábcsontjának darabjait egy jobb kezet formázó aranyból készült ereklyetartó tartalmazza. Egy kereszt alakú ereklyetartóban őrzik a Szent Kereszt egy nagyobb darabját. Értékes kincse a Kisjézus pólyája, amelyből Zsigmond király és a pápa kapott egy-egy darabkát. Zsigmond 1396-ban a városban tartózkodott, erről tanúskodik a város három tanácsának együttes jegyzőkönyve, amely feljegyzi az ajándékozás tárgyát is.

Számunkra a gyűjtemény legfontosabb darabja Szent István király álkapcsát és fogait tartalmazó, valamint a vele egy tartóra függesztett Szent László király karcsont ereklyéje. Érdekes látnivaló egy állatfigurákkal díszített tál és egy kancsó, mely helyi ötvösök munkája, és Raguza érseke készíttetett Mátyás királynak. Az ajándékokat már nem tudták átadni, a király váratlan halála miatt. Talán ezért menekültek meg a kiváló ötvösmunkák az utókor számára.

A horvát tengerpart dalmáciai szakaszán Zárától Raguzáig mutattuk be a magyar történelem és a magyar-horvát közös múlt emlékeit. Számtalan értékes emlék kerülte el a pusztulást Dalmáciában, s őrződött meg, mint a magyar múlt egy darabja. A nyolc évszázados együttlét alatt a két kultúra számos ponton érintkezett, fonódott össze és hatott egymásra. Ezek az emlékek segítenek a két nép művészetének, történelmének, kultúrájának jobb megismerésében.

Udvarhelyi Nándor

Irodalom: *Annabel Barber:* Vendégváró Dubrovnik Miskolc. 2002.; *Bertényi Iván:* Magyarország az Anjouk korában Bp. 1987. ; *Budai Zoltán:* Horvátország. Isztria, Dalmácia és az Adriai-part szigetei Bp. 1999.; *Csorba Csaba:* Legendás váraink Bp. 1999.; *Csorba Csaba:* Rejtélyes váraink Bp. 2001.; *Dr. Fehér György:* Varázslatos tájak. Kvarner-öböl és Észak-Dalmácia Bp. 2002.; *Kristó Gyula:* Az Aranybullák évszázada Bp. 1976.; Magyar kódex 2. Magyarország művelődéstörténete 1301-1526 Lovagkor és reneszánsz Bp. 1999.; *Makk Ferenc:* Magyarország a 12. században Bp. 1986.; *Töttösy Ernő: Dalmácia* (Történelem, diplomáciai történet, magyar vonatkozások) Bp. 1992.

TERMÉS

Dubraviczky Simon reformkori politikus (1791–1849)

A reformkor az 1825 és 1848 között Pozsonyban tartott hat rendi országgyűlés vitáinak vezéreszméjéről, a hagyományos alkotmányosságot helyreállító és a jogrendszert békés, parlamentáris úton a nemzet érdekében gyökeresen átalakító törvényalkotó és intézményalapító tevékenységről kapta elnevezését a történettudománytól.

Kivételes korszaka volt ez a magyar államiság évezredes históriájának, mivel ekkor alakult ki a rendi nemzetből az egyenlő jogokat élvező polgárok nemzeti közössége, amit majd 1848 tavaszán, az európai bécsi és pesti forradalmak hatására az áprilisi törvények szentesítenek. Kivételes politikus nemzedék élt működött e korban, olyan alapos jogi képzettségű, de a nyugati, nemzeti szabadelvű eszméket is jól ismerő államférfiak, akik példát mutattak közösségi felelősségből, erkölcsiségből és bátorságból is.

A társadalom viszonyaira, a politikai életre a Magyar Királyságban, a horvát–szlavón tartományokban s Erdély Nagyfejedelemségében is a nyolc évszázadon át szembenálló ősi ellenfelek, az Európában kivételesen nagyszámú (650 ezer főnyi) kiváltságos nemesség, a kivételesen gazdag, ezer családra tehető főnemesség, illetve a 13 milliónyi adózó nép ellentétei voltak jellemzőek. A jobbágyviszonyok reformja, majd megszüntetése, a polgári jogegyenlőség megteremtése, a közteherviselés bevezetése s az állami egység és függetlenség biztosítása egyetlen módon volt elérhető – az érdekegyesítés útján. Ezt a politikai vezéreszmét, a „Haza és haladás", a „Szabadság és tulajdon" jelszavait elsősorban Kölcsey Ferenc, báró Wesselényi Miklós, gróf Széchenyi István és Kossuth Lajos munkálták ki, de nem jelenthettek volna erős ellenpólust a bécsi birodalmi konzervatív abszolutizmus és hazai bürokrata, katonai és egyházi támogatói erejével szemben, ha nem áll mögöttük egy mind szélesebb, a vármegyei köröket és az ifjú értelmiségi nemzedéket tömörítő szabadelvű ellenzéki mozgalom, amely magáénak vallotta eszméiket.

A politika fő színterét a pozsonyi országgyűlések jelentették, ahol két kamarában üléseztek és döntöttek az „egy és ugyanazon szabadságot" élvező rendek. A felsőtáblán két rend, a katolikus főpapság (érsekek, püspökök), valamint a született, honosított vagy főispáni hivatalt viselő főnemesség minden egyes nagykorú férfija a királytól kapott személyre szóló meghívóval vehetett részt. Az alsótáblán a magyar és horvát–szlavón vármegyék és a szabad kerületek mintegy ötvennégy törvényhatóság, köznemessége, mint „harmadik rend" két-két választott követtel képviseltette magát, továbbá „negyedik rendként" a negyvennyolc szabad királyi város polgársága kapott széket és szót. E táblán foglalt helyet – afféle jegyzői testületként – a legfőbb bíróság. A Királyi Tábla teljes testülete és a két „kar", a mintegy huszonöt káptalan és apátság „egyházi rendje", valamint a felsőtáblán személyesen jelen nem lévő főrendek meghatalmazott jogi képviselői, 250-300 fő „absentium ablegatus". A „Karok és Rendek Tábláján" a vármegyék mindegyike egy szavazatot kapott, a káptalanok és a városok – nagy sérelmükre – összesen egy voksnak számítottak. A távollevők képviselői nem szavazhattak, és nagy felzúdulást keltett, amikor egyikük, a fiatal Kossuth Lajos 1832-ben felszólalt. Az alsótábla előkészítő vitáit és előzetes döntéseit a kerületi üléseken hozta, míg az országos ülések a szavazás jellegű felszólalások fórumai voltak. A két rendi kamara egymással „izenetek" és válaszok útján levelezett, majd ha kialakult a közös álláspont, alázatos felterjesztést intéztek a királyhoz, aki álláspontját – természetesen birodalmi tanácsosai és miniszterei véleményét kikérve – kegyes leiratban közölte. Ha megszületett az egyetértés az uralkodó és a diéta között, a király szentesítette a törvényeket és az országgyűlés három évre feloszlott.

Dubraviczky Simonról a korszakkal foglalkozó forrásművek – ha egyáltalán említik –, alig tudnak valamit mondani. Egy 90 éve írt, eldugott szakfolyóirati cikkben Benkó Imre mintaszerű alapossággal gombolyította fel élete fő fonalát, de ezt ma már a feledés homálya borítja. Az újabb alapművek, így Kossuth Lajos életmű kiadása vagy Széchenyi István Naplójának sorai között felbukkanó közéleti tevékenységét sem tárták még fel. Anyaggyűjtésünk és e dolgozat megfogalmazása után jutott tudomásunkra a tápiószelei múzeumvezető, Gócsáné Móró Csilla hiánypótló, igen alapos és stílusos tanulmánya a Dubraviczky család közéleti szerepéről és Simon pályájáról. Minthogy a feltárt források azonosak, bizonyos átfedések fellelhetők e dolgozattal, de Simon politikusi pályafutását és hitvallását, 1848-as szerepvállalását az alábbiakban részletesebben be tudjuk mutatni.

A horvát eredetű, Zólyom megyében megtelepedett és ágostai evangélikus hitet valló köznemes Dubraviczky család egyes tagjai a XIX. századra házassági kapcsolatok révén Pest–Pilis–Solt és Nógrád megyékben is birtokosok lesznek. György (1759–1801) és Schindler Amália (1772–1853) 1788-ban kötöttek házasságot. Az apa korán elhunyt és az öt serdületlen gyermek nevelése a sorscsapást erős lélekkel viselő édesanyára maradt, aki gondoskodott az árvák taníttatásáról. A legidősebb fiú, Dénes (1789–1819) a jómódú nemesifjak számára szinte kötelező katonai pályára lépett és a napóleoni háborúk során vitézségével huszárkapitányi rangot szerzett, s a francia becsületrend lovagi szalagjával tüntették ki. Dénes ikertestvére, Miklós és öccsük Imre (1793–1826) a másik hagyományos nemesi pályát választotta: birtokain gazdálkodott és vármegyei tisztségeket töltött be. Imre Zólyom vármegye főügyésze lett. A három fivér egyike sem nősült meg, így a família Györgytől eredő ágának teljes vagyona húgukra, Otíliára (1800–1873) és annak második férjére, Benedicty Györgyre szállt.

Simon 1791-ben született. Világra jövetele helyére vonatkozó adat nem került elő. Sajnos festmény, metszet sem örökíti meg vonásait. Iskolai pályájáról is csak annyit tudunk, hogy bátyjával, Dénessel együtt 1806. október 13-án beiratkozott a debreceni református kollégiumba. Előtte valószínűleg ő is a besztercebányai és/vagy selmecbányai evangélikus gimnáziumban végzett, mint Imre öccse, aki 1810-ben szintén debreceni diák lett. Jogi tanulmányai befejeztével, 1809-ben Bereg vármegye alispánja, 1811-ben pedig nagybátyja, Géczy Péter mellett végezte a kötelező joggyakorlat patvarista részét. 1812-ben, mint vármegyei kancellista – ún. kiskövet – Zólyom vármegye követe, Radvánszky mellett írnokoskodva jelen volt a pozsonyi országgyűlésen. Ilyen módon eleget téve a tanulmányi követelményeknek Pesten, a Királyi Ítélőtáblán tett kitűnő eredményű szigorló vizsgák után 1812. szeptember 26-án letette az ügyvédi esküt.

Bár ügyvédi oklevelét Zólyom vármegye nemesi közgyűlése előtt is kihirdették, hamarosan Pestre költözött, ahol a joggyakorlaton lévő Imre öccsével együtt lakott és az ország legnagyobb és legfontosabb törvényhatósága, Pest–Pilis–Solt vármegye szolgálatába állott. (Itt a főispáni méltóságot hagyományosan és örökösen a király helytartója, a nádorispán viselte. E tisztet 1795-től haláláig, 1846-ig – tehát fél évszázadon át – Habsburg József főherceg töltötte be, igen sokat téve Pest és Buda fejlődéséért is.)

Simon felnőtté válván önálló háztartást teremtett magának, ugyanakkor élete végéig segítette matróna kort megért édesanyját, a birtokkal járó peres és pénzügyek rendezésében. Kiváltotta nagybátyjától a még édesatyja által elzálogosított tápiószelei birtokot és oda költözve maga kezdett gazdálkodni. Szelén máig – bár igen elhanyagoltan – áll az a vályogfalú, de tágas nemesi lakóház, amelyet a Pest megyei nemesi építészet történetét kutató *Badál Ede* Dubraviczky-kúriának, a helybeliek „Benedicki" háznak neveznek. Ezt a lakóhelyet Simon építtette magának az 1810-es években, nyilván anyagi helyzete miatt takarékosan. Pest vármegyénél 1813. május 5-én, mint tiszteletbeli ügyész kezdte pályáját – ekkor még fizetés nélkül dolgozott. 1816. augusztus 14-én rendes – azaz honoráriumot élvező – alügyész lett, 1818. március 31-én pedig megválasztották a kecskeméti járási alszolgabírójának. Az 1820. május 20-i tisztújításon már első aljegyzőségre és a kecskeméti járás főszolgabírói tisztére is jelölte a közgyűlés elnöke, de a szavazáson kisebbségben maradt Sárközy Imrével, illetve Zlinszky Antallal szemben – alszolgabírói hivatalában azonban megerősítették. Zlinszky azonban hamarosan lemondott, ekkor József nádor mint főispán ideiglenes helyettessé tette, mivel – indoklása szerint – már 12 éve „kiváló buzgósággal szolgálta a vármegyét". A következő tisztújításon, 1825. június 30-án elnyerte a kecskeméti járás főszolgabírói tisztét.

1829. szeptember 30-án a budavári országházban tartott vármegyei tisztújító gyűlésen a személyesen, családja kíséretében megjelent nádor által javasolt négy jelölt közül a többség őt választotta másodalispánnak. Dubraviczky ekkor Pestre tette át lakását. Hivatali ügyekben rendszeresen érintkezett József nádorral, aki nagyon megkedvelte személyét. A vármegye rendjei is nagyon kedvelték, így 1830. augusztus 3-án őt választották követnek a Pozsonyban, szeptember 3-ára összehívott rendi országgyűlésre. Itt a tekintélyes Szentkirályi László (Kecskemét, 1764–Pest, 1833) hétszemélynök mellett második követként volt szava, de az első követ helyetteseként. Ez a „fényes esztehetségű" Pest megyei alispán és 1825–1827. évi diétai követ volt az édesatyja a nem kevésbé kiváló Szentkirályi Móricnak (Pest, 1809–Budapest, 1882), aki négy ízben – az 1839–1840. évi, 1843–1844-es, az 1847–1848. évi utolsó rendi diétán és az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlésre – nyerte el választói bizalmát. Különösen a sorsfordító polgári törvényeket alkotó utolsó rendi diétán játszott fontos szerepet, a szabadelvű ellenzék mérsékelt szárnyának egyik vezetője volt. Ma egy ismert józsefvárosi utca őrzi a nevét.

Dubraviczky a rövid, koronázó országgyűlésen is jól szerepelt, de különösen az 1831. évi kolerajárvány alatt kifejtett erélyes tevékenysége növelte népszerűségét. A vármegye 1832. október 23-án tartott restaurációs gyűlésén a nádor öt személyt jelölt az első alispánságra: Dubraviczkyt, Sárközi Imrét, Mérey Lászlót, Madarassy Istvánt és Beniczky Ádámot. A magas tisztségre közfelkiáltással Dubraviczkyt választották meg.

Néhány hét múlva, november 10-én követválasztásra hívták össze a vezérmegye rendjeit. Ekkor is kitűnt az iránta érzett általános bizalom és szeretet. József nádor mint főispán – demokratikus módon – nem élt jelölési jogával, csak javasolt személyeket, akik közül Dubraviczky „kétségtelen, egyesült akarattal" lett megválasztva a vezérmegye országgyűlési képviseletére. Követtársa a konzervatív Péchy Ferenc († Bp., 1873) lett.

Szabadelvű követutasítása szellemében az alispán az alsótáblai ellenzékhez csatlakozott. Élénken részt vett a kerületi és országos üléseken, felszólalt minden fontosabb tárgy vitájában. Kossuth Lajos kéziratos *Országgyűlési Tudósításaiban* a diéta negyedfél esztendeje alatt háromszáz alkalommal említette a nevét. Így mindjárt 1832. december 19-én az 1. kerületi ülésen az alsótábla naplójának hitelességét felülbíráló követek választása előtt a Pest megyei követ arra hívta fel a figyelmet, hogy előbb tudni kellene, az elnöklő személynök kiket jelöl ki a „Diárium" (napló) vitelére. (A 32 tagú bírálóbizottságba december 23-án őt is beválasztották.) Emellett küldői nevében kifejezte kívánságát, hogy a felsőtáblának megküldendő „izenetet" ne latinul, hanem magyarul írják. A személynök, a konzervatív, udvarhű Mérey Sándor (Dunapentele, 1779 – Pozsony, 1848) a köszöntő beszéd kisebb jelentőségét bizonygatva érvelt ez ellen, ám a felsőtábla szónoka, Szepessy Ignác (Eger, 1780 – Pécs, 1838) pécsi püspök, a magyar nyelvet ápoló akadémia egyik alapítója, gesztusból magyarul köszöntötte a rendeket, az elnöklő személynök tehát presztízsvereséget szenvedett.

1832. december 28-án, a diétán terítékre kerülő ügyek tárgyalási sorrendjének megvitatása során Dubraviczky a kötelező követi instrukciója értelmében az úrbéri ügyeket volt kénytelen első helyre tenni, ám szóban kifejezte, hogy az alapvető alkotmányos sérelmeket szíve szerint fontosabbnak tartaná és ebben a vasi, a nógrádi és bihari követekkel ért egyet. Az 1833. január 5-én tartott kerületi ülésen egy régi rendi sérelem tárgyalása során ő is támogatta, hogy az országgyűléseket a törvény szerint Pesten tartsák. Megjegyezve, hogy ebben az ügyben nem megyéje, hanem a város illetékes. Pest város követe, nemes Korher János ügyvéd (1782. – Pest, 1854) a meghívást szívvel-lélekkel szorgalmazta. Érdekesség, hogy Kossuth Lajos, mint a távol levő főrendek képviselője ebben az ügyben tartotta első diétai beszédét, ami egy régi hagyomány megtörése volt. (Ehelyütt nincs mód a pestvármegyei első követ felszólalásai mindegyikének ismertetésére.)

Legtöbbször kisebb jelentőségű kérdésekben azért kért egy-két mondat erejéig szót, hogy küldői álláspontját szavazásszerűen leszögezze. Így az 1833. január 10-i országos ülésen, midőn Nógrád vármegye követe, Prónay János († 1844) kifejezte „küldői teljes elégedetlenségét" a korábbi ülésjegyzőkönyvek vitelével kapcsolatban, azt kívánta, hogy a követek felszólalásait „sebes írók által", szóról-szóra feljegyezzék, majd az országgyűlési újságban minden megszorítás és előzetes engedély nélkül kiadják. Indítványához csatlakozott Dubraviczky is. Azzal egészítette ki a javaslatot, hogy a főrendeket is szólítsák fel, szüntessék meg azt a visszás-

ságot, hogy nem vezetnek naplót. (Ezt a felszólalást Kölcsey Ferenc is kiemelte naplójában.) Nagy vita során a legtöbb vármegyei követ támogatta a szószerinti napló bevezetését, továbbá a közvélemény gyors tájékoztatását biztosító országgyűlési újság létesítését és a főrendek naplóvezetésre való felhívását is.

1833. február 20-án a vallási sérelmek, 21-én az áttérések szabályozása tárgyában szólalt fel. Április 11-én beszédet tartott a vallásszabadság tárgyában. Június 11-én újból felszólalt a főrendek erre vonatkozó „izenete" tárgyalása során, július 4-én pedig ő válaszolt a fehérvári káptalan követe Marich János (Buda, 1764 – Pest, 1837) szkutari választott püspök beszédére. Tekintélyét bizonyítja, hogy az alsótábla 1833. április 13-án a „sérelmek összeszedésére" létrehozott bizottságba is tagul választotta.

Jelentős szerepe volt a Lánchíd törvényhozási előkészítésében is. Kölcsey az országgyűlés egyik fénypontjaként emelte ki, amikor az 1833. június 26-i kerületi ülésen Dubraviczky felállt és megyéje nevében javaslatot tett a Budát és Pestet összekötő állandó híd ügyében, kérve a karokat, nevezzenek ki a főrendekkel közös országos bizottságot a Hídjelentés vizsgálatára. A költő örömmel konstatálta, hogy „az indítvány elfogadtaték".

Ezután egy hónapra eltávozott az országgyűlésről, de augusztus végén már újra Pozsonyban volt. Népszerű volt az ifjúság előtt, Kossuth is örömmel fogadta a „szép munkásságának körébe visszatért köztiszteletű Dubraviczkynk" megérkezését.

A kerületi ülések ezután hónapokon át az úrbéri ügyeket tárgyalták. A vitákban élénken részt vett Dubraviczky is, majd minden ülésen felszólalt. Nagy tudásra és alapos jogi felkészültségre valló fejtegetéseket adott elő s a legtöbbször elfogadták a véleményét. 1833. október 31-én felszólalt az országgyűlés „rendbe szedése" – vagyis a szervezeti és működési problémák – vitájában, sürgetve, hogy kötelezzék a főrendeket a személyes megjelenésre. 1834. március 4-én is e tárgyban szólalt fel, indítványozta, hogy mindenekelőtt az országgyűlés „rendeztessék". Később is szorgalmazta e javaslatát: 1835. január 26-án is sürgette, hogy „a regalista mágnások a diaetára parancsoltassanak". 1834. április 28. és május 22. között a kerületi ülések a törvénykezés kérdéseivel foglalkoztak, e vitákban is majdnem minden gyűlésen felszólalt, szabadelvű szellemben foglalva állást, téve javaslatokat. Bár buzgó evangélikus volt, május 15-én a protestáns konzisztóriumok bíráskodása tárgyában indítványozta, hogy a válóperek tárgyalását bízzák világi törvényszékekre.

1834. július 28-án a fiskus (államkincstár) örökösödése ellen szólalt fel. Kiváló jogászként előadta, hogy a nemesek vagyona tekintetében három minőségben jelenik meg a fiskus mint örökös. A királyi adományként nyert birtokok a nemzetség magva szakadása (fiúági kihalása) esetén szerinte az 1351. évi ősiségi törvény értelmében vitán felül vissza kell, hogy kerüljenek a kincstárhoz, de azzal a feltétellel, hogy nem maradhatnak végleg az állam tulajdonában, hanem az alkotmány szerint ezeket arra érdemes honfiaknak tovább kell adományozni. (Ebben nem teljesen értett egyet Kölcsey Ferenc szatmári követtel és ellentétes véleményen volt a zalai Deák Ferenccel is.) A hűtlenség és felségsértés büntetéseként évszázadok óta kiszabott jószágelkobzást Dubraviczky is a „büntetés barbarus nemének" tartotta, míg a harmadik formát, az atyafiak közötti birtokosztály után szerzett javakban fennálló kincstári örökösödést is eltörölni tartotta. E példából is látszik, hogy a pesti alispán nem tartozott a radikális reformemberek közé, az ősi alkotmány alapelveit nem kívánta megváltoztatni, de a korszerűsítés híve volt.

1834 októberétől 1835 januárjának végéig a főrendi „izenetek" kapcsán újra az úrbéri ügyeket tárgyalta az alsótábla. Itt ismét a pesti első követ volt a leggyakoribb szónok.

Amikor követtársai Kisfaludy Károly emlékére gyűjtést tartottak, felkarolta az ügyet és segítőivel 1562 Ft 50 krajcárt gyűjtött az általa javasolt emlékoszlopra.

Kisebb fontosságú ügyek tárgyalásában is részt vett, majd augusztus 5-én és 7-én nagyszabású beszédet mondott a vallásügyi sérelmekről, augusztus 18-án és szeptember 3-án pedig a szólásszabadságról. 1835. november 17-én indítványt tett a testi büntetések szabályozása tárgyában. December 10-én javasolta, hogy a törvényeket kizárólag magyar nyelven szerkesszék.

Amikor a kormányzat önkényes intézkedéseket tett, Dubraviczky a leghatározottabban kiállt a jogsértettek mellett. 1836. január 2-án tiltakozott az ellen, hogy Bod János ügyvédet a felségsértés puszta gyanújával idézés, kihallgatás és védelem nélkül tömlöcbe vetették. Március

9-én kijelentette, hogy amíg a szólásszabadságon gróf Wesselényi Miklós személyében esett sérelem orvosolva nincsen, addig megyéje nevében egyáltalán nem ajánl meg adót.

Közben 1836. január 11-én sürgette a Partium törvényhatóságainak (Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd megyék és a Kővár vidék kerület) visszacsatolását Magyarországhoz.

A hosszúra nyúlt országgyűlést az új király, V. Ferdinánd 1836. május 2-án rekesztette be. Dubraviczky ekkor visszatért megyéjébe. A diéta folyamán alig volt olyan fontosabb ügy, amelynek vitatásában kiváló részt ne vett volna. Benkó Imre szerint erős szabadelvű meggyőződés, tiszta, világos gondolkodás, alapos tudás és mélyreható jogi képzettség, önfegyelmezés és a túlzásoktól való tájékozódás jellemezték minden felszólalását. Szoros barátságban volt a szabadelvű ellenzék vezető férfiaival, különösen Beöthy Ödönnel (Nagyvárad, 1796–Hamburg, 1854), Bezerédj Istvánnal (Szerdahely, 1795–Hídja, 1856), Deák Ferenccel és követtársával, a jeles író és közéleti férfiúval, Fáy Andrással (Kohány, 1786–Pest, 1864). Kölcsey Ferenc – ennek a diétának a legnagyobb alakja – így írt róla: „A pesti Dubraviczky: értelmes, jó kedvű és ritka egyenességű férfiú, ki a maga nehéz állásában, mint a nádor megyéjének alispánya, s mint az oppositio egyik nevezetes tagja már két országgyűlésen közbizalomra érdemesült." Azt is lejegyezte, hogy több tucatnyi ellenzéki háttér tanácskozáson vettek közösen részt.

A bécsi belügyminisztérium azóta elégett titkosrendőri jelentéseit feldolgozó levéltáros, Takáts Sándor is megírta, hogy rendszeresen részt vett az ellenzéki követek pozsonyi és pesti bizalmas tanácskozásain – így a báró Wesselényi Miklós szállásán, a Nádor vendégfogadóban és Széchenyivel is többször volt egy társaságban.

Mindazonáltal nem volt minden áron ellenzékieskedő politikus, bár a legkisebb ügyekben sem habozott kifejteni szabadelvű meggyőződését. Ezt azonban mindig annyi tapintattal tette, hogy szilárd ellenzéki magatartásával soha sem vonta magára a nádor haragját. Sőt, József főherceg kitüntetően kedvelte és bizalmába fogadta. A legfontosabb vármegyei kérdések megbeszélése végett gyakran hivatta magához a budavári palotába vagy Alcsútra.

Amikor Bécs sürgetése miatt a nádor megtiltotta Kossuth Lajosnak a *Törvényhatósági Tudósítások* kiadását és levélalakban való szétküldését, e nádori rendeletét nem Pest vármegyéhez, hanem Dubraviczky alispánhoz címezte, aki a rendeletet Kossuthtal közölte, a végrehajtással pedig Zlinszky János főbírót bízta meg. Kossuth a vármegyéhez fordult panaszával, mire a rendek a nádor parancsát törvénytelennek minősítették, Dubraviczky s Zlinszky eljárását is rosszallták, és a tett intézkedéseket megsemmisítették. Ez a nagy port felvert ügy sem rontott azonban az alispán személyes népszerűségén.

A következő tisztújításon, 1836. november 3-án „egy akarattal és felkiáltással" újraválasztották, s méltatói kiemelték, hogy hivatalát dicséretesen látta el.

Bár korán elhunyt fivéréhez hasonlóan nem nősült meg, sokat foglalkozott családja – özvegy édesanyja birtokainak gyarapításával, jogi ügyeivel. Gondos gazda volt, keresztül vitte, hogy Tápiószele 21 000 holdas határát korszerűen tagosították.

Az 1838. márciusi pesti nagy árvíz idején ő is sokat tett a károsultakért. A megfeszített munka aláásta egészségét. 1839 nyarán hosszabb időre Karlsbadban (Karlovy Vary) kúráltatta magát, majd nagyobb körútra indult, többek között Drezdába, onnan vonaton Lipcsébe és a közeli Weimarba látogatott. Utazásai további állomásai: Frankfurt, Mainz, Stuttgart, München és Linz, ahonnan gőzhajóval érkezett haza.

Pesten súlyos gondok fogadták. Kossuth Lajost, a vármegyei ellenzék új vezetőinek egyikét a *Törvényhatósági Tudósítások* terjesztése miatt 1837 májusában letartóztatták és felségsértési vád alá helyezték. A vezérmegye tiltakozását országos méretű botrány követte. A Pest megyei ellenzék vezéralakjává gróf Ráday Gedeon emelkedett. Amikor Bécsben a kancellár nem volt hajlandó fogadni a megye panaszos küldöttségét, a következő országgyűlésen kívántak erélyesen fellépni a szabadságjogok megsértése ellen. A vármegye Rádayt és Szentkirályi Móricot választotta követnek, mivel azonban a gróf a megyegyűlésen támadta a kormányzatot s ezért ellene is pert indítottak, a kormány 1839. május 8-án rendeletileg semmisítette meg a követválasztás eredményét. A vármegye a döntés elleni panaszát az országgyűlés elé vitte. Mivel a rendelet törvénytelenségét a felsőtábla sem vitatta, csak úgy lehetett megóvni a kormányzat presztízsvereségét, hogy a nádor és főispáni helytartója, báró Prónay Albert ígérgetésekkel és fenyegetésekkel rávették Rádayt az önkéntes lemondásra. Miután ez megtörtént, a népszerű gróf helyett csak az ugyancsak kedvelt Dubraviczky jöhetett szóba, mint utód. Az

alispán 1839. november 12-én jelent meg a diétán és mindjárt felszólalt a katonai kihágások tárgyában. E diétán is élénken részt vett a tárgyalásokban. 1840 februárjában alig volt olyan ülés, amelyen nem szólalt fel. Február 25-én a királyhoz felterjesztendő sérelmek tárgyalásakor panaszt tett amiatt, hogy a királyi cenzor, Resetta János elkoboztatta vármegyéje egyik nyomtatványát, amelyet a *Jelenkor* melléklete gyanánt akartak szétküldeni az országban. Ebben Pest vármegye rendjei tiltakoztak az ellen, hogy a pozsonyi német lap azt adta hírül: „a szerencsétlen országos ifjak a felségsértés első fokozatú vétségében marasztaltattak" – mondván „a felségsértésben nem ismernek fokozatokat".

Dubraviczky – a korábban elnöklete alatt kidolgozott követutasítása értelmében – vármegyéje nevében április 1-jén ünnepélyes óvást tett az újoncok felajánlása ellen, április 30-án pedig a közadók megajánlása során megismételte óvását, kijelentve, hogy mindaddig, amíg a szólás- és személyes szabadságot ért jogtipró intézkedéseket nem orvosolják, nem ajánlanak állami adókat és akkor is csak az addigi összegeknél jóval kevesebbet. Közben 1840. április 21. és 24. között Dubraviczky mint elnök vezette a kerületi üléseket.

A Pest megyei követ kétségtelenül ismét vezető szerepet játszott a viharos országgyűlésen, amely a sérelmek tekintetében az ellenzék sikerét hozta: a jogtalanul elítélt Kossuthot és az ellenzéket tiszta szívvel – és hangos szóval – támogató országgyűlési ifjúsági vezetőket Lovassyt és a két Tormássy unokafivért a hatalomnak szabadon kellett bocsátania.

Visszatérve Pestre a két vármegyei követ – a veterán alispán és ifjú, tehetséges Szentkirályi Móric – terjedelmes nyomtatott jelentésben számolt be az országgyűlés lefolyásáról és kifejtett működésükről. Érdemes néhány gondolatot kiragadni e füzetből, mert tükrözi a két kiváló képviselő emelkedett erkölcsiségét és szellemiségét.

„Tekintetes Karok és rendek! Egy nemzetnek, amely a nagyság és erő csíráit magában hordozza, jövendő kifejlődése feletti intézkedéseiben részt venni, még akkor is, midőn ezen rész a' polgári alkotmány hatalmi lépcsőzetének nem oly fokán áll, mellyen állani kellene…részt venni mint képviselő, …éppen akkor, midőn a nemzet az ősi szokások és törvények nagy részét a jelen és jövőkor kívánataihoz képest…a fennálló formában elégtelennek ismeri, és a jobb jövő felé a törvény ösvényén új utat keres – a polgári pályák között mindeniknél bár ha nem könnyebb, bizonnyal a legdicsőbb."

Meggyőződésük, hogy egyedül a biztos, lépcsőnkénti előre haladás vezet a célhoz. Minthogy küldőik, a vármegye rendjei is a kor jelszavát, a haladást képviselni kívánták, meggyőződésük szerint, lelkesen tettek eleget a megbízásnak.

„Egyesíteni a közérdeket az által, hogy jogot, hazát adunk azoknak, kiktől azt a múlt kor megtagadta és ekképp egy családba egyesíteni a polgári társaságot (értsd: társadalmat), *módot és alkalmat szolgáltatni, hogy minden egyes tagja e nagy családnak erejét … boldogságának és jólétének előmozdítására akadály nélkül használhassa. Ezen eszmék mozgatják Európa minden nemzetét. Mi magyarok is, kik ezer év óta az európai nemzetek családjaihoz tartozunk, nem maradhatunk elszigetelve az európai fejlődés mozgalmaitól."*

Visszatekintettek az 1825 óta tartott diétákra és sajnálattal állapították meg, hogy 1839–1840-ben újra az alkotmányt ért súlyos sérelmekkel kellett foglalkozni, mivel a kormányzat 1836 után három éven át törvénytelenségek sorát követte el. A kormány első kötelessége a közbizalom helyreállítása, mert csak így szüntethető meg az ingerült közhangulat és lehet a sérelmek helyett a haladás ügyével foglalkozni.

Ezt követően kimerítő részletességgel számoltak be az alkotmányvédő rendek és a kormányzat nagy csatáját hozó másfél éves diéta eseményeiről, a király, illetve a két tábla egymás között folytatott párharcáról. Végül megállapították, hogy a sérelmek egy részének orvoslásán túl több tárgyban *„az előrehaladás szellemében üdvösséges törvények is alkottattak, de minden előrehaladásnak alapja, … a nyilvánosság hatalmas eszköze a szabad sajtó"* – és bár akartak, de nem tudtak sajtótörvényt elfogadni. Hiszik azonban, hogy a nemzetnek ezen óhaja teljesülését sem lehet sokáig meggátolni.

Dubraviczky, mint Pest vármegye alispánja 1833-tól másfél évtizeden át gyakran volt a munkatársa gróf Széchenyi Istvánnak is a Híd és a Nemzeti Színház ügyében. A „Nemes Gróf" sokszor tárgyalt vele és – ami nála ritka dolog – fenntartás nélkül kedvelte. 1841. február 23-án például ezt jegyezte naplójára: „Ürményi lett alnádor Dubraviczky helyett etc. roppantul mérgelődöm ezen." Pest vármegye következő tisztújítását 1841. május 5-én újra Budán tartották. Minthogy a rendek szerint Dubraviczky közmegelégedésre, „minden dicsérettel és fáradhatatlan szorgalommal" látta el hivatalát, a négy jelölt (Simontsits János, Beniczky

Ádám és Fáy Mózes) közül általános többséggel nyert. Széchenyi is örömmel konstatálta, hogy vármegyei emberei közül Dubraviczky megmaradt a tisztségében, 1841. november 29-én már arról írt, hogy tárgyalt József nádorral: tegyék meg Dubraviczkyt személynökké. 1842. február 2-án pedig azt mondta egy, a megyei szabályzatról folytatott beszélgetésük során az alispánnak: „Önnek vicenádorrá kell (lennie), de tennie is érte valamit."

Kora előrehaladtával azonban belefáradt a sok felelősséggel és izgalommal járó első alispáni hivatalba. Benkó Imre által feltárt leveleiben egyre többször kifejezte szándékát, hogy vagy nyugalmasabb állást kíván elnyerni, vagy végképpen visszavonul birtokára és csak gondosan gyarapított gazdaságának, hozzátartozóinak él.

1845-ben a kormányzat általánossá igyekezett tenni a befolyását a vármegyék felett növelő „adminisztrátori rendszert". József nádor – Dubraviczky ellenzékisége dacára – megtartotta alispánja iránti jóindulatát, bízott higgadt, megfontolt, önálló jellemében, ezért őt szemelte ki Zólyom vármegye főispáni helyettesének. A bécsi kormányzat azonban nem akarta az ellenzéki politikust ilyen fontos és bizalmi állásba helyezni, ezért helytartótanácsi tanácsosnak nevezte ki az uralkodó. Dubraviczky megvált tehát 13 éven át viselt díszes, felelős és tekintélyes hivatalától. Búcsúként vármegyéje rendjei 1845. május 6-án táblabíróvá nevezték ki. 1845 és 1848 között a budavári dikasztérium tanácsosaként dolgozott. Immár a fontolva haladó konzervatívok táborába tartozott, 1845-ben tagja lett egyesületüknek, a pesti Közhasznú Gyűldének. Széchenyi is megtartotta barátságban, Naplója szerint ekkoriban többször vele ment sétakocsikázásra a városban.

Az 1848-as forradalom után megalakult az első független felelős magyar minisztérium. Az Igazságügyi Minisztérium felállításával megbízott Deák Ferenc még a pozsonyi diétákon megismerte és megkedvelte Dubraviczkyt. Különösen méltányolta az igazságszolgáltatási törvények megalkotásánál kifejtett működését. Osztályigazgatónak hívta meg a minisztériumába. A nagy tapasztalatú jogtudor elfogadta az állást, de csak addig dolgozott, amíg Deák állott a tárca élén. Amikor minisztere 1848 szilvesztere után egy utolsó, sikertelen béketárgyalás napjaiban visszavonult, ő sem követte a kormányt Debrecenbe, hanem betegségére hivatkozva lemondott.

Utolsó hónapjait Budán, betegeskedve töltötte. Amikor a császári katonaság által megszállt fővárosban a honvédseregek ostromára lehetett számítani, kocsijával a biztonságos tápiószelei birtokára akart menekülni. 1849. április 24-én, alighogy kiért a városból, szélütés érte. Hűséges inasa haldokolva vitte budai házába, ahol még aznap elhunyt. A zavaros időkben még idős édesanyját és egyetlen élő nővérét sem tudták értesíteni. Temetéséről inasa gondoskodott. Sírját hiába keressük, az epreskerti budai temetőt régen felszámolták. Szelére sem kerültek át hamvai.

Dubraviczky Simon, egy kivételes történelmi korszakban életét a személyes boldogsága előtt is a közügyeknek, vármegyéje, országa haladásának szentelte. Bizalmas politikai partnere volt József nádornak. Gróf Széchenyi István a szívügyének tartott Híd dolgában is egyik támaszának tekintette és magas tisztségekre szánta. Deák Ferenc, Kossuth Lajos személyes és elvbarátságát haláláig élvezte. 1848-ban az első felelős, független magyar kormányban is a nélkülözhetetlen főhivatalnok szerepét töltötte be az igazságügyi tárcánál. Az utókor feladata, hogy legalább kedves lakóhelyén, Tápiószelén, melynek paraszt népéért sokat tett, emléktáblával vagy utcanévvel őrizzék emlékét.

Pálmány Béla

Források: Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja. (Szerk.: *Pálmány Béla*) Magyar Országgyűlés. Bp., 2002. – *Benkó Imre:* A dubraviczai Dubraviczky család története. Bp., 1914. Klny. Turul 1914/1–4. – *Borovszky Samu:* Pest–Pilis–Solt vármegye. Magyarország vármegyéi és városai I–II. Bp., 1910. (Reprint: Dovin Művészti Kft. 1990.) – *Dubraviczky Simon–Szentkirályi Móric:* Jelentése Pest–Pilis és Solt t. e. megyék 1839/40. évi országgyűlési követeinek Pesten, 1840. – *Gócsáné Móró Csilla:* Adatok egy Pest megyei reformkori köznemes életútjához és pályaképéhez. – *Dubraviczky Simon:* In: Studia Comitatensia 25. Gazdaság és Társadalomtörténeti tanulmányok. (Főszerk.: *Soós Sándor*). Szentendre, 1995. 106–123. old. – *Kölcsey Ferenc* Országgyűlési napló (s. a. r. Völgyesi Orsolya). Bp., 2000. – *Nagy Iván:* Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal III. Pest, 1858. – *Széchenyi István:* Napló. (Vál., szerk.: *Oltványi Ambrus)* Bp., 1982. (2. kiadás) – *Takáts Sándor:* Politikai konventikulumok és titkos konferenciák az országgyűlésen. In: Kémvilág Magyarországon. Bp., 1980. – Országos Levéltár Személynöki Levéltár – Ügyvédi vizsgajegyzőkönyvek 1812. (O78) – Pest megyei Levéltár IV. 93. Közgyűlési ir. Series magistratualium.

Vörösmarty Mihály emléke Tolna megyében[1]

Bonyhád a XVIII. századi telepesek szorgalma nyomán 1782–1872 között mezővárosi (oppidum) rangot élvezett. Ennek megszűnése ellenére a kiegyezés utáni évtizedekben felgyorsult a község fejlődése a sváb szorgalom, a zsidó kereskedői leleményesség, a magyar szellemiség irányító szerepe, a Völgységi járás hivatali intézményrendszerének kiépítése, a – megyeszékhelyet is megelőző – vasút (1873) és elektromosság (1902) megjelenése, a gyáralapítás kezdete következtében. A művelődést felgyorsította a sárszentlőrinci algimnázium Bonyhádra helyezése (1870), majd főgimnáziummá fejlesztése, továbbá ipariskola és polgári leányiskola nyitása. A szellemi életet fellendítették az itt letelepedő tanárok, papok, jogászok, orvosok. Ők Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Gaál Mózes monográfiáiból megismerték Vörösmarty Mihály bonyhád–börzsönyi kötődését, majd lelkesen vállalták a költő emlékének ápolását, és ezt örökül hagyták az egymást követő nemzedékeknek.

A Vörösmarty-kultusz első hulláma a millennium évtizedében tetőzött. 1892-ben rendelet írta elő a nagyobb településeken az utcák és terek elnevezését. Ekkor Bonyhád képviselőtestülete a régi *„Fapiacz"*-ot *„Vörösmarty tér"*-re keresztelte, s ezt a nevet – nyolc politikai rendszerváltozás ellenére – száztíz év óta töretlenül őrzi. 1900 decemberében, a költő születésének századik évfordulóján rendezett megemlékezésekről a *Tolnavármegye* című hetilap két száma közölt beszámolókat. Bonyhádon a gimnázium új – a megye első – tornacsarnokában tartott nyilvános ünnepélyén Faik Henrik tanár méltató szavait jelentős társadalmi érdeklődés kísérte. A helyi Polgári Casinó díszgyűlésén elhangzott előadás nyomtatásban is megjelent: *„Ünnepi beszéd, melyet Vörösmarty Mihály születésének 100 éves jubileuma alkalmával szerzett és elmondott Dr. Jozgits János, bonyhádi róm. kath. plébános. Nyomatott és kiadatott: a bonyhádi Vörösmarty-ösztöndíj javára. Ára 50 fill. Nyomatott Raubitschek Izórnál Bonyhádon 1900."* Idézem Jozgits plébános záró mondatait: *„Amíg csak honfi szív dobog, s hazát szeretni tud: te örökké élni fogsz közöttünk. Amíg a négy folyam határin Árpádnak nyelve zeng: téged, nemzetünk nagy fiát dicsér rajongva minden hű kebel Bonyhád-Börzsöny-Széplak tájain."*

Szekszárdon az új főgimnáziumban, a fiú és a leány polgári iskolában, Pakson a katolikus körben, Kölesden a helyi kaszinó olvasótermében emlékeztek meg a költő születésnapjáról. A korabeli megyei újságban két alkalmi költemény is olvasható. Koritsánszky Ottó diákpoéta *Vörösmarty emlékezete* című verséből idézünk:

Itt csüngött a leánykán ifjonti szíved,
Tolnában zengéd Árpád hős népe hatalmát,
Zászlós Bulcsu vezért itt látta szemed,
Itt nyílt ki szívednek lelki rózsakertje:
Szegény özvegyasszony imádságos könyve.

Míg csak magyar él a négy folyó partján, addig
Zengeni hallod Szózatodat.

A székesfehérvári országos ünnepséget *„nemzeti ünneppé avatta a nemzeti kegyelet"*. Ott a magyar országgyűlés küldöttségét a bonyhádi Perczel Dezső házelnök vezette.

A kultusz ápolásának második hulláma az 1930-as években keletkezett. A többségében németek lakta Völgységben ekkor jelentek meg a hitleri *Übermensch*-elmélet agitátorai, a *volksdeutsch Wandervogel*ek, a népinémet vándormadarak. A germanizáló törekvésekkel szemben a magyar hazához hű állampolgárok szellemi értékeink tudatosításával vették fel a harcot.

A gimnázium nyilvános önképzőköri rendezvényeinek kisugárzó hatása tettekre ösztönözte Bonyhád társadalmát. 1931-ben Hajas Bélának, a helyi gimnázium tanárának a *Vörösmarty Mihány és Perczel Etelka* című tanulmánya megjelent a Császár Elemér szerkesztette Iro-

[1] Az irodalmi muzeológusok országos konferenciáján, Szekszárdon, 2003. szeptember 3-án elhangzott előadás szerkesztett változata. *(Szerk.)*

dalmi Füzetekben. 1932-ben a bonyhádi plébánia falán emléktáblát helyeztek el Egyed Antal, Teslér László és Vörösmarty Mihály találkozásainak színhelyén, ahol *„beszédük a haza és a literatúra volt"*; az emlékbeszédet Brisits Frigyes professzor tartotta. 1933-ban a házitanító Vörösmarty kiemelkedő tanítványának, Perczel Mór honvédtábornoknak állítottak emlékművet a Fő-téren (a HAZÁÉRT feliratú szobrot három évtized múlva eltávolították a Sztálin-térről). 1936-ban a *Szótat* megírásának centenáriumáról a Vas Gereben Irodalmi és Művészeti Társaság bonyhádi rendezvényén (Kunszt) Kerényi Henrik tanár tolmácsolta a költő üzenetét: *„Áldjon vagy verjen sors keze: Itt élned, halnod kell."*

1948–1956 között, a bolsevik eszmék ellenhatásaként újra felerősödött a Vörösmarty kultusz. 1948-ban a bonyhádi *Országos Perczel Napok* programjában kiemelt helyet kapott a Perczel fiúkat hazaszeretetre nevelő Vörösmarty méltatása. 1950-ben *„Délnek völgye, szívem titkának régi hazája"* idézettel emléktáblát helyeztünk el az alsóbörzsönyi ősi Perczel-kúria falánál. Az 1950-es években a proletárdiktatúra az intézményeknek a munkásmozgalom bolsevik vezetőiről való elnevezését szorgalmazta. Bonyhád szófogadatlan volt: a gimnázium Petőfi Sándor, a közgazdasági technikum Perczel Mór, az Általános Iskola, a Járási Művelődési Központ és a Középiskolai Diákotthon Vörösmarty Mihály nevét vette fel, sőt 1956 őszén a börzsönyi tsz-csoport is a költőt választotta névadónak. 1955-ben a költő halálának századik évfordulóján a bajai, a szekszárdi és a bonyhádi középiskolák diákküldöttsége ünnepi irodalomórát tartott a börzsönyi Perczel-kúriánál. A Járási Művelődési Központ rendezvényének Kerényi Henrik tanár emlékbeszéde és Bánffy György színművész versmondása adott rangot. A gimnázium diákotthonának névadó ünnepségén felavattuk Vörösmarty mellszobrát (Horváth Olivér alkotását). Itt a székesfehérvári Vörösmarty Társaságot Könczöl Imre képviselte.

„Irodalmunk csillaga egy évig Görbő felett ragyogott" – írja Csányi László szekszárdi író, aki két kötettel gazdagította a szakirodalmat (Az ifjú Vörösmarty, 1955; Vörösmarty szerelmei, 1975). Görbő-pusztának közigazgatásilag Pincehelyhez csatolása óta a község példamutatóan ápolja a költő emlékét. 1950-ben a Csehfalvay-kúria falán emléktáblát helyeztek el. 1955-ben a pincehelyi Vörösmarty Mihály Általános Iskolánál emlékfalat avattak. 1975-ben a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Irodalmi Társaság pincehelyi emlékülésén leleplezték Vörösmarty Mihály szobrát (Szabó György alkotását). 2000-ben a község önkormányzata, a Pincehelyért Egyesület – a lelkes Horváth Anna tanár közreműködésével – egész napos ünnepségen idézte fel a *Zalán futása* szerzőjének emlékét. A szónok Dávid Ibolya miniszter asszony, a körzet országgyűlési képviselője volt.

Térjünk vissza Bonyhádra! 1977-ben a várossá nyilvánított település új Perczel Mór szobrot állított fel a közgazdasági szakközépiskola előtt. 1987-ben megnyílt a Völgységi Múzeum, ahol a legnagyobb és a legszebb teremben a Perczelek és Vörösmarty relikviái láthatók. 1990-ben a Városi Művelődési Központ előkertjében felállították Szabó György alkotását, a Vörösmarty szoborkompozíciót. Az avatóbeszédben Ancsel Éva egyetemi tanár a költő filozófiai gondolatait méltatta. 2000-ben, a költő születésének kettőszázadik évfordulóján huszonegy fényképpel illusztrált kiadvány jelent meg a Völgységi Füzetek sorozatban *Vörösmarty Mihály emléke Tolna megyében* címmel.

Befejezésül Vörösmarty szellemének hatását még két, Bonyhádhoz kapcsolódó irodalmi vonatkozással érzékeltetem.

Illyés Gyula több alkotásában hivatkozott a bonyhádi diákéveire (1914–1916). Egyik felnőttkori látgatása az *Egy régi városban – Búcsú* című költeményének megírására ihlette. Vörösmarty kedvelt hexameteres versformájában idézi személyes emlékeit és a költőt:

Mint tengerre vetett rózsák, karikába-kerengve
szállt magasan négy-öt pihenő kis felleg, - utolszor
visszatekintvén még a kanyargó gépkocsiból, így
láttalak, oh Völgység ragyogó koszorúval, akár ő,
akinek elsüllyedt tündérországa te lettél,
zúgva örök dalt s bút neki, hogy míg él, panaszolva
„hordja szelíd kötelét az elomló szőke hajaknak..."
Szépülj meg nekem is! Vaskos fájdalmaim ércét
váltasd tündéri kohódban aranyra! Ha messze leszek majd
s vigaszt, fényt keresek, – a sötétben az égre világlón

zúgja felém is szép üzemed: nagy munka megy itten!
Itt kap az árva palástot, a kiskondás koronát és
kardot a nyurga diák, aki álmaiban hadak élén
küzd, míg népe szabad nem lesz, hős, mint a mesékben.

Illyés diákévei után húsz évvel ismét költőpalánta nevelődött a bonyhádi gimnáziumban. Iskolatársam volt a péceli Fáy Ferenc. Feri barátom 1948-ban emigrációba kényszerült; Torontóban segédmunkásként tengődött haláláig. Ott vált hatkötetes magyar költővé, noha idehaza még nem ismerik eléggé életművét. Fáy Ferenc Kanadában *Iskoláim* című költeményében Vörösmarty szellemét idézi. Egyszerre vall a bonyhádi indításról és a hazaszeretetről:

Azután... Bonyhád jött. Álltam sváb, magyar
gyűlölködés közt, mint e harc kudarca;
mert bennem egyre Vörösmarty arca
vetődött fel, s a Perczel kert felé
figyeltem, bízva, hogy tán visszahozza
szavát a szél.

A mai tanácskozáson is reménykedjünk abban, *„hogy tán visszahozza szavát a szél".*

Kolta László

A háromszéki zaláni Vass István életútja

Ezt a tanulmányt a szerző
Sepsizalán népének ajánlja!

A 74 éves Vass István (1870)

Ha Tusnádfürdő felől közeledünk Sepsiszentgyörgy felé, ott, ahol az Olt már kilép a háromszéki medencébe és a hegyekkel való küzdelem után már nyugodtabban folydogál, két község található: a folyó bal partján Bodok, jobb kézre pedig a festői fekvésű Zalán, az Olttól mintegy két kilométerre, a dombok ölelő karjában. A községet így mutatja be Orbán Balázs:[1] „...odébb sietünk Zalányba, mely a magas Zalányhegy alján lévő magaslaton a Zalány ága nevű kis csermely mellett igen regényesen fekszik. Zalány ős hangzatú szép nevét ily nevű székely őstől származtatja a hagyomány, azonban ha nincsenek is okmányok, melyekből Zalány régiségét adatoltan be tudnók bizonyítani, de ott van egy kőokmánya, mely még nagyobb biztossággal bizonyítja régi keletkezését, s ez a dombtetőn fekvő temploma." Ennek a templomnak ősibb része, nevezetesen északi fele a szószékig és a nyugati fal egy része egy – ma is látható felirat tanúsága szerint – már 1319-re elkészült. Ez a tény és szép román stílusú bejárati kapuja valóban olyan „kőokmány", amely a község Árpád-kori alapítására utal. 1869-ben 974-ben jelöli meg Orbán Balázs a község lakosságának számát, ennek döntő többsége (856) református vallású volt. Nem sokkal kevesebb lehetett a lakosok

[1] *Orbán Balázs:* A Székelyföld leírása III. Pest, 1869. 51. old.

száma az 1848–1849-es szabadságharc idején sem. Ma mintegy 720-an lakják Zalánt, s közigazgatásilag Bodok községhez tartozó falu.

Vass István Zalánban született 1816. március 29-én, egy ottani tősgyökeres család sarjaként. (Nevét a különböző dokumentumok olykor Vas, de Wass írásmódban is írják – bár az általános a Vass írásmód használata.) Reformátusnak keresztelték, hiszen mind apja, Vass Ádám, mind anyja, Montza Mária református voltak.[2] Anyjáról többet nem sikerült megtudnom. Mivel azonban Vass István több utódjában örményes vonások fedezhetők fel, megkockáztatom azt a feltevést, hogy ezek anyjától származnak.

Köztudomású, hogy a szabad székelyek, tehát azok, akik nem voltak jobbágyok, előjogaik ellenében – szükség esetén – katonai szolgálatot teljesítettek, határőri minőségben. Ezért a székely községekben a civil szerveződés mellett egy katonai szerveződés is létezett. Ez utóbbi 1764-ig elég bonyolult volt. A „mádéfalvi veszedelem" után egyszerűbbé vált: a szabad székelyek vagy lovasok, ún. lovas katonák, vagy gyalogosok, ún. gyalog katonák voltak. Az előbbieket egy lovasezredbe, az utóbbiakat két gyalogezredbe tömörítették. A korábbi szerveződés bizonyos fokig társadalmi rétegződést is tükrözött, az utóbbi inkább csak fegyvernemeket jelentett. A község vezetőségét a civil és a katonai szerveződés együttesen adta. Az előbbi élén a bíró állt, aki különben a község első embere volt, a másodikat a község katonai vezetője képviselte.

Biztosan tudjuk,[3] hogy a Vass férfiak gyalog katonák voltak, s hogy a falu bírója 1777-ben Vas András volt, aki valószínűleg nagyapja volt Vass Istvánnak, és hogy maga Vass István 1840-ben Zalán katonai vezetője volt a 15. határőrezred[4] káplárjaként.[5] Nem sikerült kideríteném, hogy mettől meddig tevékenykedett e minőségben, de valószínűsíthető, hogy a szabadságharcig. Az is valószínű, hogy a szabadságharc már hadnagyi rangban találta, ugyanis a hivatalos Közlönyben, a szabadságharc ideje alatt, reá vonatkozólag csupán két előléptetési rendelkezés jelent meg, s ezek főhadnagyi, majd századosi előléptetésről szóltak.[6] Megjegyzem, hogy a lovas és gyalog katonák és hozzátartozóik magyarországi viszonylatban nemesek voltak, s ennek megfelelően a Vass család tagjai is használták a „zaláni" előnevet. Emellett nincs kizárva, de nem is bizonyítható, hogy az a történetesen István keresztnevű Vass, aki 1610. május 1-jén Báthory Gábor erdélyi fejedelemtől is nemesi rangot kapott[7] Vass István felmenője volna.

Közben, természetesen gazdálkodott birtokán. 1838. március 6-án vette feleségül az 1819. július 9-én Lisznyóban született Szabó Juliannát.[8] Felesége is zaláni származású volt, apja Szabó Péter Lisznyó református lelkészeként tevékenykedett.[9] A szabadságharcig két gyermekük született: Mária, a későbbi Málnás Lajosné 1842. december 8-án, és Róza, a későbbi Nagy Jánosné.[10]

Vass István élete mindeddig legfeljebb annyiban tért el az átlaggazdálkodó életétől, hogy ő közéleti szerepet is magára vállalt. Ebbe a viszonylag nyugodt életvitelbe robbant bele az 1848-as forradalom és szabadságharc. A honvéd hadseregnek azokat a harci cselekményeit, amelyeknek Vass István is részese volt, elsősorban Bona Gábor hadtörténész szóbeli tájékoztatása alapján írom le, háttéranyagként felhasználva Gracza György[11] művét is (Gracza ugyanis nem ismerte annak a két székely zászlóaljnak szerepét, amely egyikében szolgált

---

[2] *Családi iratok:* születési és házassági anyakönyvi kivonatok, gyászjelentések, adás-vételi szerződés – (a továbbiakban *Csi*).; valamint *Családkönyv* (zaláni református eklézsia) – (a továbbiakban *Csk.*)

[3] *Csi.* és *Falukönyv* (Zalán).

[4] *Dr. Bona Gábor* budapesti hadtörténész szóbeli tájékoztatásai, a továbbiakban: *B. G.*

[5] *Falukönyv.*

[6] *Közlöny* (hivatalos lap), Bp.

[7] *Dr. Illésházy János* és *Pettkó Béla:* A Királyi Könyvek jegyzéke a bennük foglalt nemességi czím, czímer, előnév és honosság adományozásoknak 1527–1868. Bp., 1895.

[8] *Csk.*

[9] Ugyanott

[10] *Csk.* 232. old.

[11] *Gracza György:* Az 1848-49-iki Magyar Szabadságharc története I–IV. Bp.

Vass István.) Brassó várának védelméről már részletesen tudósít Orbán Balázs[12] és Nagy Sándor[13] is, akik Vass Istvánról személy szerint is többször megemlékeznek.

A harcok először a Délvidéken lángoltak fel, ahol a szerbek lázadtak fel a törvényes magyar kormány ellen. Mivel az ottani katonai erő kevésnek bizonyult a lázadás megfékezésére, Batthyány Lajos miniszterelnök júliusban odavezényelte a 15. (háromszéki) határőrezred 3. és 4. zászlóalját.[14] Ez utóbbiban szolgált Vass István.[15] A székely zászlóaljak az Újvidéktől északra fekvő verbászi táborból kiindulva részt vettek, Balázs Konrád őrnagy vezetésével, a szerbek elleni harcokban. A helyzet szeptember 11-től kezdve vált súlyossá, amikor Jellasich horvát bán nagyobb erőkkel átlépve a Drávát és Pest felé tartva, szeptember 26-án már Székesfehérvárt is megszállta. A Móga altábornagy vezetése alatti magyar haderő, melyhez az említett székely zászlóaljak is tartoztak, a Velencei-tó melletti Pákozdig hátrált, ahol szeptember 29-én csatát nyert és az osztrák határ felé üldözte Jellasich seregét. A magyar kormány alkotmányossági aggályok miatt heteken keresztül habozott: teheti-e, hogy hadseregével átlépje az osztrák határt és a bécsi forradalom segítségére siessen. Végül ilyen irányú cselekvésre szánta el magát és a magyar haderő Bécs irányába Schwechatig nyomult előre. Ezalatt viszont az osztrák főparancsnok, Windischgrätz herceg nagy erőket tudott Bécs alá gyűjteni, amelyek alkalmasnak bizonyultak mind a bécsi forradalom leverésére, mind a magyar támadás visszaverésére. Október 30-án Schwechatnál ütközött meg a két haderő. A székely zászlóaljak a jobb szárnyon, Bárczy Miklós ezredes parancsnoksága alatt, kezdeti sikereket értek el, ez a szárny Manswörth községet is elfoglalta.[16] De estére győzött a császári fölény, s a honvéd hadsereg kénytelen volt a magyar határra visszavonulni.

Közben Puchner altábornagy, az Erdélyben állomásozó császári csapatok főparancsnoka, november közepére kiszorította a honvéd sereget Erdélyből és arra törekedett, hogy Kolozsvár irányából Nagyvárad felé törve, kelet felől veszélyeztesse Magyarországot. Ezért Kossuth a két harcedzett székely zászlóaljat az erdélyi hadsereghez vezényelte,[17] e haderő fővezérének pedig Bem József tábornokot nevezte ki, december 1-jei hatállyal. Ettől kezdve Vass István szabadságharcos tevékenysége Bem hadjárataihoz kapcsolódott. Ez azzal a kétnapos győzelmes csatával kezdődött, amit a Nagyvárad és Kolozsvár között félúton fekvő Csucsa körzetében vívtak. Ez nyitotta meg az utat Kolozsvár felé, ahova december 24-én vonultak be. Ezután a besztercenaszódi Tihuca melletti győztes csata következett a császárhű Urbán ezredes vezette román határőr (granicsár) ezredek felett, aminek következtében e csapatok az akkor osztrák kézben lévő Bukovinába menekültek. 1849. január 14-én bevonultak Marosvásárhelyre, s innen Puchner főhadiszállására, Nagyszeben irányába haladtak. A feltartóztatásukra küldött császári erőket január 17-én a Kisküküllő menti Gálfalvánál megverték. Négy nappal később viszont Szeben falai alatt csatát vesztettek, így a császáriak keresztülhúzták Bem azon tervét, hogy a várost meglepetésszerűen elfoglalja. Kénytelen volt csapataival Szelindekre visszavonulni. Itt határozta el egy székely haderő felállítását, melynek szervezését Gál Sándor ezredesre bízta.[18] Január végén hazaküldte Háromszékre a székely zászlóaljakat,[19] hogy azok – harci tapasztalataik alapján – magját képezzék Gál Sándor csapatainak. Így aztán Vass István már nem vett részt Bem hadseregének Piskinél vívott győzelmes csatájában és Nagyszeben elfoglalásában.

A hazatért zászlóaljak Gál Sándor haderőszervezésében új besorolást kaptak, mint a 2. ezred 85. és 86. zászlóaljai.[20] Ez utóbbiban szolgált Vass István,[21] februártól már főhadnagyi beosztásban.[22] A két zászlóaljból álló dandár, Szabó Ferdinánd parancsnoksága alatt csatlakozott a Brassó felé közeledő Bem-hadsereghez.[23] A Feketehalomnál vívott győztes csata meg-

[12] *Orbán Balázs* i. m. VI. k.
[13] *Nagy Sándor:* Háromszék önvédelmi harca. Kolozsvár, 1896.
[14] *B. G.*
[15] *Orbán Balázs:* i m. VI. k. 192. old.
[16] *B. G.*
[17] *B. G.*
[18] *B. G.*
[19] *B. G.*
[20] *B. G.*
[21] *Orbán Balázs:* i. m. VI. k. 192. old.
[22] *B. G.*
[23] *B. G.*

nyitotta az utat Brassó felé, ahova március 19-én vonultak be. Puchner altábornagy még itt állomásozó csapatai a tömösi szoroson keresztül elhagyták Erdélyt. Vass Istvánt március 21-i hatállyal századossá léptették elő.[24] Ugyanakkor kapta századosi rangját az ugyancsak a 86. zászlóaljban szolgáló László Károly, s az a két század, melynek parancsnokai Vass István és László Károly voltak, Brassó védelmét kapta feladatul, Kiss Sándor ezredes hadosztályának kötelékében.[25]

Nyugodtabb hónapok következtek a már eddig tíz ütközetben megedzett honvédtisztre, mintegy 45 km-re szülőföldjétől, családjától. De június második felében, déli irányból újabb veszély közeledett: az osztrák császár segítségére siető pihent és jól felszerelt cári csapatok törtek be Erdélybe, Lüders tábornok vezetésével. A Brassóban állomásozó székely haderő nagyobbik része, Kiss Sándor ezredes parancsnoksága alatt, megpróbálta Lüders útját állni a Tömösi szorosban, a már említett két század Brassóban maradt.

A később székely Leonidászként emlegetett Kiss Sándor csapatai június 19-én elvéreztek az egyenlőtlen küzdelemben és Lüders serege már június 20-án megjelent Brassó alatt. Kiss Sándor még a tömösi csata előtt visszaküldte Brassóba a kézdivásárhelyi Tóth Samut, térszázadosi minőségben, az ottmaradt két század hadmozdulatainak összehangolására. A csekély, két századnyi erő nem tehetett mást, mint azt, hogy a várost feladták és a várba visszavonulva, megpróbálták azt megvédelmezni. Mintegy 200 főnyi védőőrséggel, melynek része volt a szintén a 86. századból való Vratil Domokos által vezényelt négy (orosz forrás szerint hat[26]) ágyúból álló tüzérüteg. A védelmet a szó szoros értelmében az utolsó töltényig folytatták, sikerrel. De 21-én estére minden töltényük elfogyott, ezért tárgyalásokba bocsátkoztak az ostromlókkal, s miután az őrség életének megkímélésére ígéretet kaptak, június 22-e reggelén feladták a várat.

A vár védelmét részletesen leírja mind Orbán Balázs[27], mind pedig Nagy Sándor[28] – lényegében egybehangzóan. Megjegyzem, hogy mindketten megemlékeznek Molnár József századosról is. Ő nem tartozott az említett két székely század kötelékébe, hanem betegállományban tartózkodva Brassóban, önként csatlakozott a védőkhöz. Említésre méltó még, hogy Orbán Balázs a várvédők tisztjeinek felsorolásánál Vass Istvánnál – és csak nála - egy lábjegyzet elhelyezését is méltányosnak találta.[29] „Ezen igen jeles, magát már a korábbi csatákban kitüntetett százados, most Bodokon gr. Mikó Imre gazdatisztje", ahol „most" a kötet megjelentetésének időpontjára vonatkozik: 1869. Végül megemlítem Lüders tábornok vezérkari főnöke A. A. Nyepokojzickij cári ezred beszámolóját,[30] melynek adatai Orbán Balázsét és Nagy Sándorét a „másik oldalról" alátámasztják. Jellemző a védők kis létszámára és gyenge felszereltségére, hogy ő a 10. táblázatában 10 tisztről, 185 alacsonyabb rangú fogolyról, 6 zsákmányolt lövegről és mindössze 146 kézifegyverről számol be.

Brassó vár védelme jelentette Vass István számára a 11. ütközetet,[31] s ezzel részéről a szabadságharc befejeződött: hadifogságba került. A foglyok alábbi, furcsának tűnő útját, menetelését a fogvatartók attól való félelme magyarázza, hogy az akkor még talpon álló Bem-sereg kiszabadíthatja őket: Brassó–Nagyszeben–Brassó–Ploieşti (14 nap) – Brassó.[32] Itt átadták őket az osztrák katonai hatóságoknak, azok a legénységet helyben besorozták, a tiszteket pedig Nagyszebenbe kísérték. Orbán Balázs minden bizonnyal téved, amikor azt állítja, hogy a tiszteket elítélték. Hiszen a határőrezredhez tartozó tisztek nem esküdtek fel a császárra, következésképpen nem elítélés, hanem a császári haderőbe való besorozás veszélyével kellett szembenézni és természetesen lefokozással.[33] Ez különben Orbán Balázs soraiból is követke-

[24] *Közlöny* (hivatalos lap). Bp. 1849. április 4.

[25] *B. G.*

[26] *Nyepokojzickij, A. A.:* Az erdélyi hadjárat orosz szemmel (fordítás az 1858-ban megjelent orosz kiadásból). Bp., 1999.

[27] *Orbán Balázs:* i. m. VI. k. 192., 233–234. old.

[28] *Nagy Sándor:* i. m. 78. old.

[29] *Orbán Balázs:* VI. k. 234. old.

[30] *Nyepokojzickij, A. A.:* i. m.

[31] *Révay Pál:* Az ember értéke – Emlékbeszéd sepsi-zaláni Vass István 1848–49-iki honvédszázados felett. Székely Nemzet. 1900. 33. és 34. szám.

[32] *Orbán Balázs:* i. m. VI. k. 238. old.

[33] *B. G.*

zik, aki – önmagának ellentmondva – Tóth Samu századossal kapcsolatban, lábjegyzetben az alábbi észrevételt írja: „1851-ig volt bezárva, s akkor mint katonai szolgálatra alkalmatlant, hazaengedték."[34] Minden bizonnyal ez történhetett Vass Istvánnal is: hosszabb ideig hadifogságban tarthatták, eközben erőnléte meggyengülhetett, s így – mint katonai szolgálatra alkalmatlant – hazaengedték. Ennek 1850 júniusáig be kellett következnie, hiszen 1851. február 28-án megszületett harmadik gyermekük: Póli (Polixénia), a későbbi Sigmond Mártonné.[35] Tehát Vass István 10–11 hónapot tölthetett hadifogságban.[36]

Visszatért Zalánba családjához, birtokára. De még hátra volt életének egy súlyos megpróbáltatása, nevezetesen a családi emlékezet és a sírjánál mondott emlékbeszéd[37] szerint is, egybehangzóan: 3 évi börtönbüntetés letöltése. Ennek körülményeiről részben Endes Miklósnak a Makk-féle mozgalomról szóló tudósítása,[38] részben az a foglyokról szóló jegyzék ad hiteles adatokat, amely Bécs egy kerületének, Terézvárosnak börtönében készült 1855-ben és a Bécsi Levéltárban őriztek meg.[39] Az első szerint Vass István a szabadságharc lángjának újjáélesztését célzó, Makk József tüzérezredes által Bukarestből szervezett mozgalomban vállalt fontos szerepet. Miután Váradi Józsefet és Bartalis Ferencet 1854 áprilisában halálra és több társukat súlyos börtönbüntetésre ítélték,[40] augusztus közepén Vass Istvánt is letartóztatták, Gyulafehérvárra szállították és ott október 2-án a hadbíróság lázadásban való részvétel vádjával kötél általi halálra ítélte, majd ezt az ítéletet kegyelem útján 18 évi vasban töltendő börtönbüntetésre változtatta. Ezzel egybehangzó az említett jegyzékben 75-ös sorszámmal feltüntetett fogoly, Vass István neve melletti néhány lakonikus bejegyzés: földbirtokos, 39 éves, felségárulás, Háromszék titkos főnöke, 18 évre ítélve, 12 évre megkegyelmezve. Általános gyakorlat volt, hogy a súlyos börtönbüntetéseket viszonylagosan rövid idő elteltével lényegesen mérsékelték. Ez történt Vass István esetében is, s végül is három éves ténylegesen letöltött börtönbüntetés után szabadlábra helyezték 1857. június 9-én.[41] Ez azzal a családi vonatkozású ténnyel is összhangban van, hogy 1858. március 3-án megszületett negyedik gyermekük, első fiúgyermekük: ifj. Vass István.[42]

Most már kilenc évnyi zaklatott időszakasz után valóban hazatérhetett családjához. Elegendő egy pillantást vetni az 1890-ben készült fényképére ahhoz, hogy belássuk: a súlyos megpróbáltatások nem törték meg. Még négy gyermekük született: a már említett ifj. Vass István, Juliánna (a későbbi Péter Edéné) 1859. augusztus 30-án és az ikertestvérpár Zsuzsánna (a későbbi Demeter Lajosné) és Péter 1861. február 11-én.[43]

Jó gazda lehetett, amire az is utal, hogy Mikó Imre gróf bodoki birtokára gazdatisztnek hívta meg. A családi emlékezet szerint a hatvanas évek közepétől tevékenykedett ebben a minőségben, Orbán Balázs is e tisztéről emlékezik meg 1869-ben megjelent művében.[44] Hitelt kell adnunk Révay Pál azon állításának,[45] hogy gazdatisztként működött késő öregkoráig, tehát Mikó gróf 1876-ban bekövetkezett halála után is, hiszen egy 1890-es összeírás még bodoki lakosként említi.[46] Révay Pál ugyanott azt is állítja, hogy falubírói és jegyzői tisztet is betöltött. Ennek az állításnak valóságtartalmát nem sikerült megállapítanom.

---

[34] *Orbán Balázs:* i. m. VI. k. 238. old.

[35] *Csk.* 232. old.

[36] Érdekességként említem meg, hogy egyik fiukról, Sigmond Ernőről, aki az I. világháborúban tartalékos hadapródként a szibériai Krasznojárszk fogolytáborba került, elég részletesen ír Markovits Rodion „Szibériai garnizon" című regényében. Ez a regény a két világháború között nagy sikert aratott, több nyelvre lefordították, a kolozsvári Dacia könyvkiadó 1981-ben újra kiadta. A szóban forgó részek e kiadás II. kötetének 17., 217. és 218. oldalain találhatók.

[37] *Révay Pál:* i.m. 34. szám

[38] *Dr. Endes Miklós:* Csík-, Gyergyó-, Kászonszékek földjének és népének története 1918-ig. Bp., 1938. 317–323. old.

[39] Várbörtön fogolyjegyzéke (Bécs-Terézváros, 1855.) Bécsi Levéltár

[40] *Árvay József:* Váradi József és Bartalis Ferenc. Aluta I. Sepsiszentgyörgy, 1969. 169–192. old.

[41] *Dr. Endes Miklós:* 323. old.

[42] *Csk.* 232. old.

[43] Ugyanott

[44] *Orbán Balázs:* i. m. VI. 234. old.

[45] *Révay Pál:* i. m. 34. sz.

[46] *Mikár Zsigmond:* Honvéd Schematizmus, vagyis az 1848/49-iki honvédseregről 1868-ban még életben volt főtisztek névkönyve. Pest, 1869. 251. old.

A szabadságharc eszméihez való ragaszkodását az 1867-ben megalakult „Rikán belüli honvédegylet" tagjaként is – haláláig – kifejezte.[47] A nemzeti eszméhez való hűsége abból a hagyatékában megőrzött, csodálatos (nem sajátkezű) kalligráfiával írt költeménygyűjteményből is kitűnik, amely elsősorban hazafias verseket tartalmaz. De erre utal az az 1875-ben gyöngyházba vésett, stilizált magyar és székely címer is, amellyel festékes dobozát díszítette. Az 1874-ben készült akvarelljének tematikája is magyar történelmi ihletségű: Nagymarosból ábrázolja Visegrádot és a Dunakanyart. Ez az egyetlen ismert, jó minőségű amatőrképe nemcsak intellektuális szintjére utal, hanem arra is, hogy a „társadalomban élt", nem provinciális magányban.[48]

A már idős Vass-házaspárt súlyos csapás érte: elhunyt nagyobbik fiuk, István. A 26 éves királyi hadnaggyal 1884. március 23-án végzett[49] egy, a családi emlékezet szerint, heveny tüdőgyulladás. Ugyancsak a családi emlékezet szerint Vass Istvánné ellenezte a fiú katonai pályáját, s halála miatt a házaspár között jelentős elhidegülés következett be.

A bodoki szolgálat után Vass István és felesége visszatértek Zalánban. Először Vass Istvánné hunyt el 1899. május 28-án.[50] Egy Vass István és Péter fia közötti fennmaradt adásvételi szerződés arra enged következtetni, hogy Vass István, felesége halála után, még életében gondoskodott örököseiről. Elhunyt 1900. február 11-én, 84. életévében. A zaláni cinteremtől, az úgynevezett várkerttől mintegy félszáz méterre volt egy mai napi kóter néven ismert telke, melyet családi sírhelyként használtak.[51] Oda temették február 13-án felesége, István fia és Péter fiától származó unokája mellé. Révay Pál sepsiszentgyörgyi református lelkész búcsúztatta, a gyászbeszéd szövegét a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzet című napilap is közölte,[52] haláláról az országos Vasárnapi Újság is megemlékezett.[53] Sírfelirata: *Itt nyugszik / Vass István / 1848-49-iki honvéd / százados / sz. 1816 † 1900 / áldás emlékére.* Néhány hónappal később unokája sírjába temették dr. Vass Péter ügyvédfiát is, aki 1900. június 19-én hunyt el.[54]

A zaláni Vass-porta, egy kisebb méretű jellegzetes udvarház, a kommunista hatalom végére erősen megviselt, mondhatni romos állapotba jutott. Megmentéséhez nem sok reményt lehet fűzni. A Vass-sírokat „osztályharcos" felelőtlenek ledöntötték. Rendbetételüket a leszármazottak és a falu a Millennium évére, 2000-re időzítették. Ennek keretében Vass István síremléke, a sírhely megjelölésével a várkertbe került át, egy községi 1848-as emlékhely kialakítása céljából. Erre kétségtelenül alkalmas, hiszen a levélári adatokból kitűnik, hogy Zalánnak a szabadságharchoz való amúgy is gazdag hozzájárulásában ő szerezte a legtöbb érdemet. Méltó arra, hogy a község népe büszke legyen rá és elfogadja tőle a nemzettudat fenntartásához és a szabadságeszméhez való ragaszkodáshoz felajánlott, síron túli szolgálatát.[55]

Maurer I. Gyula

---

[47] *Mikár Zsigmond:* i. m. 77. old.; *Mikár Zsigmond:* Honvéd-Névkönyv az 1848/49-iki honvédseregnek még életben volt tagjairól. Bp., 1891. 32. old.

[48] Azzal kapcsolatban, hogy Vass István festegetett is, örökléstani érdekességként jegyzem meg, hogy Péter fiától származó legkisebb unokája, Vass Erzsébet sokrétű intellektuális tevékenysége mellett jó amatőr festő és szobrász volt. Különben ő volt Vass István utolsó olyan leszármazottja, aki a Vass nevet viselte. 1983-ban hunyt el Bánffyhunyadon, róla a Kalotaszeg című folyóiratban emlékeztem meg (új sorozat, IX. évf. 3. és 4. szám).

[49] *Csk.* 232. old.

[50] Ugyanott

[51] A kóter szó fogdát jelent, ami azt sejteti, hogy e telken a községnek valamikor fogdaként használt épülete volt. Jó lenne ezt egy helytörténeti tanulmány keretében tisztázni.

[52] *Révay Pál:* i. m. 33. és 34. szám

[53] Vasárnapi Újság, 1900. 7. és 8. szám

[54] *Csk.* 232. old.

[55] E tanulmány megírásában, általános és könyvészeti eligazítások terén, sok segítséget kaptam a Sepsiszentgyörgyi Múzeum munkatársaitól, *Kónya Ádám*tól és *Tiboldi Zoltán*tól. A Múzeum külső munkatársa, *Demeter Lajos* készséggel rendelkezésemre bocsátotta a zaláni falukönyvből kiírt adatait. *Gocsmán Sándor* zaláni református lelkész lehetővé tette az eklézsia irattárába való betekintést. A Zalánban élő két ükunoka, *Málnási Pál* és *István* Vass Istvántól maradt néhány tárgyi emléket mutattak meg. Mindezekért mindnyájuknak hálás köszönetet mondok. Különös hangsúllyal köszönöm *dr. Bona Gábor* budapesti hadtörténész áldozatos támogatását. Ő a szabadságharccal kapcsolatos három évtizednyi kutatómunkájának vonatkozó részeivel segített, továbbá olyan hadtörténeti felvilágosításokkal, amelyek lehetővé tették, hogy bizonyos – olykor ellentmondónak tűnő – adatokat szerves egésszé tudjam összeolvasztani.

II. Rákóczi Ferenc hamvainak útja a Bánságban 1906-ban

II. Rákóczi Ferenc Rodostóban halt meg 1735. április 8-án, nagypéntek napján.

Thaly Kálmán (1839–1909) történész kezdte el Rákóczi hamvainak felkutatását a XIX. század második felében, szinte egész életét a kuruc korszak és annak irodalmi emlékei kutatásának szentelte. Oroszlánrészt vállalt Rákóczi és bujdosó társai hamvainak felkutatásában és hazahozatalában.

1873-ban Zemplén megye közgyűlése határozatban fogadta el, hogy a megye nagy szülöttjének, II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatalával kapcsolatban az országgyűléshez forduljanak egy felirattal. Ugyanakkor felhívást intéztek a többi törvényhatósághoz, hogy azok is csatlakozzanak felhívásukhoz és támogassák azt. Egy év leforgása alatt ötvenkét megye és szabad királyi város törvényhatósága csatlakozott Zemplén megye felhívásához.

A képviselőházhoz intézett feliratot az a miniszterelnökséghez utasította. Szlávy József miniszterelnök megkereste a konstantinápolyi nagykövetséget, ahonnan azt a választ kapta, hogy Rákóczi hamvai nincsenek Törökországban, mert a sírt már az 1849-es Törökországba letelepedett emigránsok is üresen találták.

Öt évvel később, 1878-ban, maga Thaly Kálmán interpellált Tisza Kálmán miniszterelnöknél ebben az ügyben, aki válaszában szinte ugyanazt felelte: „az ügy nincsen abban a stádiumban, hogy a hamvaknak hazaszállítása iránt intézkedni lehetne, mivel még az is kérdéses egyáltalán megvannak-e azok?" Thaly Kálmán nem nyugodott bele a válaszba. További kutatásai során arra a következtetésre jutott, hogy az a sír, amelyet az 1849-es emigránsok felbontottak a Campo Grande-i keresztény ó-temetőben és üresen találtak, nem is lehetett Rákóczi sírja. Mikes Kelemen törökországi leveleit tanulmányozva megállapítja, hogy Rákóczi hamvait Rodostóból Konstantinápolyba szállították s ott a galatai negyed St. Benoit kápolnájában helyezték el, édesanyja, Zrínyi Ilona fejedelemasszony földi maradványai mellé.

„Rodostó, 18 Jul ii, 1735.

A porta megengedvén, hogy titkon a szegény urunk testét Constancinápolyban vihessük, egy nagy ládát csináltatván, a koporsót belézárattam, hajóra tétettem, és egynéhány magammal 4-ik(én) megindultam, 6-dik(án) Constancinápolyban érkezvén, a ládát, akiben a koporsó volt, a jezsuitákhoz küldöttem. A koporsót kivévén belőle, felnyitották, hogy a testet meglássák. Sírt pedig azon a helyen ástak, ahová temették volt az urunk anyját. Akinek is csak a koponyáját találták meg, és aztot a fia koporsójában bézárták és együtt eltemették."

Thaly Kálmán Rodostóban, Izmidben, 1889-ben pedig Konstantinápolyban folytatott kutatásokat s ennek eredményeiről *Rákóczi-emlékek Törökországban* címmel könyvet is írt. Ebből megtudhatjuk: Thaly Kálmán 1889 szeptemberében indult Fraknói Vilmos (1843–1924) püspök társaságában Konstantinápolyba a Galatabeli lazarista atyákhoz, akik a St. Benoit templom birtokosai voltak. E templomot 1682-ben XIV. Lajos restaurálttatta, s azóta francia védnökség alatt állt. A templom jobboldali kápolnájának Boldogságos Szűz oltára előtti sírbolt fülkéjében volt eltemetve Zrínyi Ilona és fia, II. Rákóczi Ferenc.

Thaly Kálmán és Fraknói Vilmos a török hatóságoknál, nevezetesen Lobry akkori rendőrfőnöknél és Bonetti pápai internunciusnál végzett hosszas, fáradtságos közbenjárására végül megkapta az engedélyt a sír felbontására. Feltételként szabták ki, hogy a sírfelbontás a legnagyobb titokban történjék és arról két évig semmit nyilvánosságra ne hozzanak.

A sírfelbontás 1889. október 7-én a reggeli mise után, zárt ajtók mögött, csupán a lazarista rend néhány tagja jelenlétében ment végbe. A fejedelem sírtáblája alatt nem találták meg II. Rákóczi Ferenc koporsóját, sem a mellette lévőben. Egyikben Rákóczi József, a fejedelem fia, a másikban pedig Bercsényiné tetemei voltak elhelyezve.

Thaly Kálmán nem adta fel. Mikes Kelemen a temetésre vonatkozó levele alapján Zrínyi Ilona sírtáblája alatt is ásatott. Itt két koporsót talált, s a további vizsgálatai kétséget kizáróan bebizonyították, hogy a nagyobbik II. Rákóczi Ferenc tetemét rejti magában.

Thaly Kálmán Mikes Kelemen 1735. április 16-i leveléből kiindulva, amely megemlíti, hogy amikor II. Rákóczi Ferenc holttestét bebalzsamozták, akkor a koponyából az agyvelőt eltávolították, tehát léket kellett ütni rajta. Ezt a léket találta meg Thaly Kálmán a koporsóban lévő koponyán, sőt a léket becsukó csontdarab selyemkendővel oda is volt erősítve a koponyához.

„Rodostó, 16 április, 1735.

A testet másnap felbontottuk, és az aprólékját egy ládában tévén a görög templomban eltemették. A testet pedig a borbélyok füvekkel bécsinálták, mert még nem tudhatjuk, mikor vihetjük Constancinápolyban...Az agya veleje egészséges volt, de annyi volt, mint két embernek szokott lenni – esze is volt annyi mint tizenkettőnek... A szívét Franciaországba hagyta, hogy elküldjük. A testét húsvét után egy nap palotán kinyújtóztattuk, ahol isteni szolgálat volt harmadnapig. ... Tegnap az Isten szolgálat után a testet koporsóba zárták és egy kis házban tettük, ahol leszen mindaddig, még szabadság lesz hogy Constancinápolyban vihessük."

A ruha és ékszermaradványokból megállapította, hogy a tetemet XV. Lajos korabeli fényes francia öltözetben temették el: piros bársony, gazdag arany paszomántos díszkabátban és alul arany csatos piros selyem nadrágban, selyem harisnyában.

Ekkor Rákóczi Ferenc maradványait a korhadt koporsóból egy cédrusládába helyezték, a sírfelbontásról jegyzőkönyvet állítottak össze, amelyet egy üveghengerbe téve elhelyezte a ládába, a ládát a régi koporsóba helyezve azt újra elföldelték.

Thaly Kálmán kutatásainak eredményét az előzőleg megkötött szerződés értelmében csak 1892-ben, a Magyar Történelmi Társaság negyedszázados emlékünnepe alkalmával hozhatta nyilvánosságra.

Ezek után sok év telt el, míg Rákóczi hamvainak hazahozatala újra terítékre került s ténylegesen megvalósult. Miután Budapesten hosszú huzavona után elhatároztatott a hamvak hazahozatala, Wekerle Sándor miniszterelnök 1906. október 16-án Bécsben járt Ferenc Józsefnél kihallgatáson, ahol jelentette a nemzet elhatározását a hamvak hazaszállítását illetően, s kérte a király beleegyezését a Rákóczit megbélyegző törvény módosításáról, hatályon kívül helyezéséről.

1906. október 19-én a képviselőházban Wekerle Sándor benyújtja a Rákóczi törvényről szóló javaslatát. Wekerle Sándor miniszterelnök beszéde:

„II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak hazaszállításáról törvényjavaslatot vagyok bátor a Ház elé terjeszteni. A nemzet többszörösen megnyilvánult közóhajának tett eleget Felséges Urunk, mikor a király és a nemzet közötti bizalom újabb zálogául Rákóczi és bujdosó társai hamvainak hazaszállítását elrendelni méltóztatott. Ezen nemeslelkű fejedelmi elhatározásnak folyománya, hogy akkor, mikor a nemzet hőseinek ünnepét üli, azok a megbélyegző intézkedések is eltöröltessenek, melyek törvényeinkben (...) foglaltatnak. Ezt kívánja elérni a kormány előterjesztéseivel, mely a nemzet közóhajának felelvén meg, nézetünk szerint indoklást nem kíván. Igen kívánatos volna, hogy akkor, amikor a hamvak az ország határát átlépik, a törvényjavaslat már törvényerőre emelkedjék és kihirdettessék. Kérem tehát, hogy a sürgős tárgyalás végett az igazságügyi bizottsághoz utasíttassék."

Az említett bizottság elfogadta, s az országgyűlés mindkét háza megszavazta a Rákóczi-törvényt, mely így szól:

„Ő felsége attól az érzéstől áthatva, hogy az elődeire hosszú századokon át súlyosan nehezedett ellentétek és félreértések ma már egy régi letűnt korszak történelmi emlékeit képezik, a nemzetnek ismételten kifejezett közóhajára a király és nemzet kölcsönös bizalmának újabb zálogául II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak hazaszállítását legkegyelmesebben elrendelvén, az országgyűlés mindkét háza e fölött érzett hálás örömét nyilvánítván, elhatároztatik, hogy:

1. II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társainak tetemei hazaszállíttatván országos küldöttségek által ünnepélyesen a kassai székesegyházban, Thököly Imre tetemei a késmárki evangélikus egyházban tétessenek örök nyugalomra.

2. Az 1715-ik évi 1749-ik törvénycikknek második és harmadik paragrafusai eltöröltetnek. II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai emlékének megörökítésére felállítandó emlékmű és a hazaszállítás költségeire 55 000 korona ajánltatik meg, amely az állami költségvetésben a miniszterelnökség átmeneti kiadásai között számolandó el és a pénztári részletekből fedezendő.

3. Jelen törvény rendelkezései semminemű magánjogi következményekkel nem birnak.

4. Ezen törvény végrehajtásával a miniszterelnök, a pénzügyminiszter és a vallás- és közoktatásügyi miniszter bizatik meg.

Budapest, 1906 évi október 19-én

Wekerle Sándor
m. kir. miniszterelnök

A hazaszállítás a következőképpen történt:

Förster Gyula báró és Manojlovits követségi attasé végezték Törökországban a hamvak elszállításának előmunkálatait, többek között emléktáblák elkészítését Izmidben (Thököly Imre tartózkodási helyén), valamint Rodostóban (Rákóczi Ferenc tartózkodási helyén).

A hamvakat a magyar Levante Hajótársaság 1904-ben épített 1200 tonna tartalmú Kelet nevű hajóján szállították Konstancáig.

Thaly Kálmán országgyűlési képviselő a küldöttség vezetője és társai: *báró Förster Gyula* főrendiházi tag, a műemlékek országos bizottsága elnöke, *Fraknói Vilmos* címzetes püspök, *dr. Thallóczy Lajos* osztályfőnök, *dr. Török Aurél* budapesti tudományegyetemi rendes tanár, október 21-én érkeztek a Keleten Izmidbe, majd onnan Rodostóba, ahol megkoszorúzták az emléktáblákat.

Október 23-án Konstantinápolyba érkeztek a koporsókkal, a Kelet október 24-én indult Konstancába. A tengeri út kb. 10 órát vett igénybe.

A Kelet hajó viharos átkelés után október 25-én délelőtt 9 órakor érkezett meg Konstancába. Innen a Magyar Királyi Államvasutak 26. számú különvonata vitte tovább a koporsókat Bukarest, Pitest, Krajova érintésével Verciorova határállomásig.

Ferdinánd bolgár fejedelem Winogradból a következő táviratot küldte Konstancába a Kelet hajóra, Fraknói püspöknek:

„Ma éjjel tengerpartom mentén az önök nevezetes halottainak tiszteletreméltó hamvai elhajóztak, a sötét éj és a háborgó tenger nem engedték meg, hogy azokhoz közeledhessem, ahogy én azt már elrendeltem, hogy a koporsókat saját szemeimmel láthassam. Gondolatban azonban elkísérem azokat egészen a kassai egyházba és a késmárki templomba."

Fraknói Vilmos válasza:

A nagy nemzeti hőseink hamvait kísérő országos bizottság mélyen meghatva fogadta fenséged nemes kegyeletének megnyilatkozását, mely hálás visszhangot fog kelteni ünneplő nemzetünk körében.

II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak a Bánságban való méltó fogadtatására 1906. október elején kezdték meg az előkészületeket.

1906. október 5-én Temesvár szabad királyi város és Temes megye közönségéhez a miniszterelnökségtől a következő leirat érkezett:

„II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társainak tetemeit országos küldöttség f. é. október 28-án (vasárnap) reggel fogja Budapestre hozni s azok a nyugati pályaudvartól kiindulólag fejedelmi hamvakhoz méltó díszmenettel fognak a budavári koronázó (Mátyás) templomba illetőleg Thököly Imre tetemei a Deák-téri evangélikus templomba kísértetni s ezen a helyeken hálaadó isteni tiszteletek fognak tartatni az ország azon nagy öröme alkalmából, hogy Ő császári és Apostoli királyi Felsége legmagasabb elhatározása folytán történelmünk ezen dicső alakjainak földi maradványai immár hazai földben fognak pihenni.

Ezen ünnepélyes isteni tiszteletek után a hamvak ugyanaz nap este Kassára szállíttatnak, ahol 28-án leend az ünnepélyes gyászszertartás, illetve végleges eltemetés – míg Thököly hamvai még aznap Késmárkra szállíttatnak, hol f. hó 30-én lesz az ünnepélyes eltemetés.

Amennyiben tehát a törvényhatóság t. közönsége, a budapesti ünnepélyen képviseltetni kívánja magát: felkérem a t. címet, hogy a budapesti ünnepen résztvevő küldöttségi tagok számát »Rákóczi-Bizottság – Képviselőház« cím alatt sürgönyileg azonnal, küldötteinek nevét pedig legkésőbb f. hó 14-éig velem tudatni szíveskedjék.

Feltétlenül kívánatosnak tartanám, ha a törvényhatóság címeres zászlóját és amennyiben ilyennel rendelkeznék, a régi Rákóczi-zászlót is a küldöttség egy, illetve két tagja lóháton vinné, az esetben is, ha egyébként bármely oknál fogva a törvényhatóság területén lovas bandériumot szervezni nem sikerülne.

Tekintve a budapesti országos ünnepség nagy jelentőségét, tekintve azt, hogy ez a drága hamvak hazahozatali ünnepségének természetes központja leend, méltán reménylem, a törvényhatóság közönsége hazafias érzésétől, hogy a maga részéről is teljes odaadással fogja támogatni a kormányt azon törekvésé-

ben, hogy ez országos ünnepély már külső díszénél fogva méltó kifejezése legyen azon mély kegyeletnek, mely II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társainak ragyogó emléke iránt kiolthatatlanul él az ország lakosainak szívében.

Az ünnepély emelésének érdekében kívánatos, hogy a törvényhatóság küldöttjei nem gyászruhában, hanem díszagyarban jelenjenek meg.

Megjegyzem végül, hogy az ünnepély részletes programját legközelebb közölni fogom.

Budapesten, 1906 október 2-án

A miniszterelnök meghagyásából
Dr. Romy Béla s. k. miniszteri tanácsos"

A Temes megyei ünnepségek megrendezése érdekében október 6-án délelőtt 10 órára Temesvár polgármestere összehívta a városháza nagytermébe a város és a megye vezetőit. Határozatot fogadtak el, amely szerint: a város és a megye közönsége, a tanuló ifjúsággal, egyletekkel, testületekkel, társulatokkal együtt ünnepélyes díszmenetben vonuljanak a Temesvár-józsefvárosi indóházhoz. Gyülekezés a Losonczy-téren; a vonat érkezésekor megkondulnak a város összes harangjai; a tárogatók egy Rákóczi-korabeli zenedarabot adnak elő; az egyesített temesvári dalegyletek előadják a Himnuszt; a hamvakat az egyházmegye részéről beszentelik; ünnepi beszédet tart a polgármester, majd a hamvakat megkoszorúzza; ezután koszorúznak az egyletek, társulatok, testületek; újabb énekszám; a gyülekezet elvonul a hamvak előtt, majd a vonat indulásakor elhangzik a Szózat; a város Orsovára, a hamvak fogadására, kiküldi Geml József főjegyzőt és Nemes József kir. főmérnököt; a budapesti ünnepségen a várost öttagú küldöttség képviseli, a város címeres zászlaját lóháton dr. Várnay Dezső ügyvéd, mint a város bandérialistája viszi; az ünnepély végleges programjának összeállítására s lebonyolítására egy bizottságot hoznak létre s a programot egy rendkívüli városi közgyűlés vitatja meg s hagyja jóvá; Szabolcska Mihály a pályaudvaron elszavalja egy versét.

Ezután megindult az ünnepély megszervezése mind Temesváron mind pedig a megyében. A hivatalos szervek, egyházi hatóságok, egyletek, társulatok, szervezetek egymás után adták ki közleményeiket az általuk szervezendő akciókról.

A csanádi egyházmegye felszentelt püspöke, Németh József, a következő, hazafiságtól fűtött, pásztorlevelet adta ki:

„Ezer éves hazánk története a nemzet szabadsága és nagyságáért küzdő, életüket s vérüket áldozni kész honfiak fényes sorozatát tünteti fel. De a dicsőséggel övezett és a magyar nemzet hálájára méltó honfiak között is fényesen tündököl Rákóczi Ferenc fejedelem neve és kegyelettel őrzött emléke.

Amily fájdalmas volt minden igaz magyarra az a tudat, hogy hazánk történetének e nagy alakjai a számkivetés keserves napjai után idegen földön alusszák a hontalanság örök álmát, oly benső öröm árasztja el szíveinket most, hogy Felséges apostoli királyunk megértve a magyar nemzet szíve óhaját, lehetővé tette a nagy fejedelem és bujdosó társai hamvainak visszahozatalát és hazai földben való elhelyezését. Közel kétszáz esztendei távollét után tehát visszatér a nemzeti szabadság önzetlen nagy bajnoka és magyar föld fogja befogadni drága hamvait.

Az általános, országos örömből részt kér a csanádi egyházmegye is, amelynek területén a nagy fejedelem hamvai először érintik a magyar haza megszentelt földjét és egy teljes napon át a nemzet hálás kegyelete által rendezett ünnepélyesség mellett átvonulnak. Ezen körülmény hazafias kötelességünkké teszi, hogy a magyar alkotmány és szabadság e dicső bajnoka és társai hamvainak méltó fogadtatásáról és kíséretéről gondoskodjunk.

A hamvak folyó október hó 27-én reggel érkeznek Orsovára, egyházmegyénk területére, amelynek területét aznap a késő éjjeli órákban hagyják el. Orsován a reggeli órákban egyházi szertartás lesz, amelyen az egyházmegye papsága bizonyára nagy számban fog részt venni. Aki csak teheti, engedjen a hazafiúi szív felbuzdulásának és emelje ottani megjelenésével az egyházi szertartás fényét. Külön rendeletet arra nézve kiadni szükségtelennek tartom, az egyházmegye hazafias papsága enélkül is tudni fogja kötelességét.

Rendelkezni csak arra nézve óhajtok, hogy folyó hó 27-én a székesegyházban és minden plébánia templomában a hatóságok és testületek meghívásával ünnepélyes gyászmise tartassék, amely után minden harang félórán át szóljon.

Azokon a helyeken, hol a hamvakat vivő vonat áthalad, a harangok az átvonulás ideje alatt is egy negyed órán át meghúzassanak és ahol hosszabban időzik, ott a harangok hangjai mellett a rendezőség in-

tézkedéséhez képest a hamvak beszenteltessenek, hogy a tanuló ifjúság e szertartásokon részt vegyen, hogy az ünnepély emléke késő nemzedékekig megőriztessék.

Temesvárt, 1906 október hó 9-én

Németh József s.k. felszentelt püspök, püspökhelyettes."

Szebesztha Károly kir. tanácsos, tanfelügyelő körlevele az állami iskolai gondnokságokhoz:

„A mi vegyes ajkú iskoláinknak nincs fontosabb és szebb feladata, mint hazaszeretetet ébreszteni és ápolni. E feladat teljesítésére minden alkalmat meg kell ragadni.

Történelmünk legnemesebb alakjának, hazánk, szabadságunk és alkotmányunk magasztos vértanújának, II. Rákóczi Ferencnek, hamvait f. hó 27-én vármegyénk területén át fogja hazaszállítani a nemzeti kegyelet. E kedvező alkalmat nem hagyhatják iskoláink felhasználatlanul s bárha fel kell tételeznem, hogy minden hazafias érzelmű tanító figyelmeztetés nélkül is ünnepnek fogja tekinteni e napot, mindazonáltal felkérném az összes állami iskolák tisztelt gondnokságait és községi iskolaszékeket, hogy a vezetésük alatt álló iskolák tanítóival, illetve tantestületével egyetértőleg f. hó 27-ét nagy szabadsághősünk emlékének megünneplésére fordítsák.

Ez ünnepélyen a Szózat és Himnusz eléneklése mellett a tanítók közül valaki tartson emlékbeszédet, melyben Rákóczi életét, a haza szolgálatában szerzett érdemeit, nemes önfeláldozását, hontalansága szenvedéseit ecsetelje s a gyermekekben és hallgatókban a hazaszeretet szent érzetét felkelteni, s őket Rákóczi nemes példájának követésére buzdítani igyekezzék. Néhány hazafias költeménynek a felnőttebb tanulók által való elszavalása csak emelné az ünnepély méltóságát. Hol a helybeli lelkész urak megnyerhetők lesznek, ott az ünnepély az isten tiszteleten való részvétellel kötendő össze.

Az ünnepély lefolyásáról jelentést kérek."

A felhívások értelmében október 27-én a vármegye egész területén ünnepélyeket tartottak. Ezeken szavalatok, ünnepi beszédek, zeneművek, kuruc nóták, a Rákóczi-induló, Rákóczi-tanulmányok, színművek s természetesen a Himnusz és a Szózat hangzottak el. A nagyszabású temesvári ünnepélyek mellett azonban olyan helységekben is megrendezték a Rákóczi ünnepélyt, ahol nem haladt át a hamvakat szállító vonat. Így például Csákován, Gyülvészen, Vojteken (Vejte), Temes-Kubinban, Buziásfürdőn, Módoson stb., s a megye minden katolikus, református, evangélikus, izraelita, de több ortodox templomában is megemlékező szentmiséket, istentiszteleteket tartottak.

Egyetlen példát említek csak, a dettai ünnepélyek programját:

– délelőtt 10 óra istentisztelet;

– délután 4 óra a Kaszinó helyiségében a következő program zajlott:

– Himnusz – előadta a dettai zenekar;

– megnyitó beszéd – elmondta Szandház Ferenc;

– Mikes költemény – írta Lévay József, szavalta Scheirich Emilné;

– ünnepi beszéd – tartotta Büchl Róbert;

– Hozsanna! – óda – írta és szavalta dr. Sziklay György;

– kuruc dalok – hegedűn előadta Uhrmann Alfréd, zongorán kísérte dr. Ferch József;

– kuruc nóták – írta Endrődi Sándor: Kárpát fölött csillagos mán…., Rákóczi a határon, szavalta Büchl Hedvig, Stella Maris…, Édes szülő anyám… szavalta Klebovich Juliska;

– Rákóczi Ferenc Rodostón, – melodráma – szövegét írta Váradi Antal, zenéjét szerezte Ábrányi Kornél, előadta Barta Ilona, zongorán kísérte Jäger Melanie;

– Szózat – előadta a dettai zenekar;

– Rákóczi-induló – előadta a dettai zenekar;

Ehhez hasonló előadások, ünnepségek zajlottak Temesvár, s Temes megye szinte összes helyiégeiben, iskoláiban. Így például a Délmagyarországi Tanítóegyesületben, a Temesvárgyárvárosi római katolikus polgári leányiskolában, a Temesvár-józsefvárosi zárdában, a gyárvárosi munkások számára a gyárvárosi népkönyvtárban, a temesvári állami főgimnáziumban, a kegyesrendi főgimnáziumban, a temesvári felsőbb leányiskolában, az állami főreáliskolában, a felső kereskedelmi leányiskolában, a polgári fiúiskolában, a temesvári római katolikus leányiskolában, a temesvári tanítóképzőben, a temesvári Szabad Líceumban stb.

A temesvári Ferenc József városi színház október 27-én este bemutatta Szigligeti Ede öt felvonásos történelmi drámáját: II. Rákóczi Ferenc fogsága címen.

A kormány képviselői és a hatóságok, testületek, előkelőségek négy különvonaton utaztak *Orsovára* a hamvakat szállító vonat fogadására. A kormány tagjainak különvonata (Wekerle miniszterelnökkel s kormánytagokkal) október 27-én reggel 8 óra előtt érkezett Orsovára. A hamvakat szállító vonat 8 óra 10 perckor indult a román határállomásról, Verciorováról. A vonatot a határnál elsőként Thaly Kálmán üdvözölte. Innen a vonat elölről kivilágított fényözönben lassan tette meg a mintegy 6,5 km távot Orsováig. A vonat szakadó esőben érkezett meg Orsovára. Érkezésekor felcsendült a Himnusz.

Az első beszédet Thaly Kálmán tartotta, amelynek befejező szavai a következők voltak: „Boruljunk térdre a szent hamvak előtt és adjunk hálát az Istennek, hogy köszönthetjük drága hazánk földjén!"

A hamvakat a kormány nevében Wekerle Sándor miniszterelnök vette át. A jegyzőkönyvet Wekerle Sándor miniszterelnök, valamint Polonyi Géza igazságügy miniszter írták alá. Ezután Fraknói Vilmos címzetes püspök beszentelte a hamvakat. Scholtz Gusztáv evangélikus lelkész Thököly Imre porait áldotta meg.

Ezt követően elsőnek Wekerle Sándor miniszterelnök a kormány koszorúját, majd Justh Gyula elnök a képviselőház koszorúját helyezte Rákóczi koporsójára, míg Rakovszky István alelnök Thököly Imre koporsóját koszorúzta meg. Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter az Országos Függetlenségi és 48-as Párt nevében koszorúzott, Apponyi Albert gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter Thököly Imre koporsóját koszorúzta. Nákó Sándor gróf fiumei kormányfő a főrendiház képviseletében koszorúzott. Ezután még 250 koszorút helyeztek el a hamvaknál.

11 óra körül megérkezett a szerbek 220 tagú küldöttsége, akik szintén megkoszorúzták a hamvakat. Fél óra múlva zuhogó esőben indult a vonat, most már magyar területen, tovább Kassa felé. A *topleci* állomáson a lassan áthaladó vonatot román iskolás gyerekek csoportja nemzeti zászlócskák lobogtatásával üdvözölték. *Herkulesfürdőn* dalárda énekelte a Himnuszt, s a tűzoltóság zászlómeghajtva tisztelgett. *Mehádia* állomáson harangozással és a Himnusz eléneklésével köszöntötték a vonatot. *Jablanicán* néhány percre megállt a vonat. Itt Martinovics román lelkész és a tanító vezetésével iskolások Rákóczi dalokat énekeltek. Amikor kinyitották a hamvakat szállító vagont, megéljenezték a ravatalt.

A *Domasznia Kornyán* megálló vonatot harangzúgás és tarackdurrogás fogadta. A tömeg élén megjelentek Putics András és Rácz Aurél közjegyzők, a gyermekeket Grozucza Miklós, Aron Mihály és Vladucsan Mihály tanítók kísérték. A teregovai járást Bíró Béla, Darvas László, Győrffy Dezső főszolgabírák, valamint Oláh Valér járásorvos kísérték. A ravatal előtt meghajtották a lobogókat, a cigányzenekar a Rákóczi-indulót játszotta, mozsarak dörögtek, a gyermekek a Himnuszt énekelték.

Teregován, mint különben minden állomáson, ünnepi dísz és harangzúgás fogadta a vonatot. A tűzoltó zenekar Rákóczi dalokat játszott, a nagy tömeg piros-fehér-zöld zászlócskákat lobogtatott. A korabeli tudósítók megjegyezték: „Megható volt, hogy a román lakosság milyen szépen, milyen őszinte szívvel ünnepelt."

Következett *Temesszlatina*, amely állomáson lassítva haladt át a vonat. Itt nagy sokaság nemzeti színű lobogókkal tisztelgett, köztük baldachin alatt Ivanics György görög katolikus és Keresy György római katolikus lelkész teljes egyházi ornátusban. Kereszttel megáldották a hamvakat, a nép kalaplevéve éljenzett, a zenekar a Rákóczi-indulót játszotta.

Körpa (Timişul de Sus) állomáson néptömeg és tanítók által vezetett iskolás gyerekek nemzeti zászlókat lobogtattak.

*Karánsebes*en a város vezetőivel, élükön Bordan Oktáv polgármesterrel, nagy tömeg gyűlt össze a kidíszített pályaudvaron. Koszorúzott Bastius tanácsos, a polgármesteri hivatal, valamint Gál elemi iskolai igazgató a tantestület és a dalkör nevében. Zána törvényszéki bíró felesége rózsabokrétát helyezett Zrínyi Ilona koporsójára.

Zsupa, Kavaranszadul magyarosan kidíszített őrházaknál lelkes, éljenző parasztok s vasutasok köszöntötték a vonatot.

Gavosdia állomáson a zenekar a Rákóczi-indulót játszotta. Mozsárágyúk tiszteletlövései mellett több ezres tömeg zászlóerdő alatt várta a vonatot. Itt volt a nadrági vasgyár zenekara a csukási lövészegyesület díszruhájában. A község bírája, Flora Moise magyar beszéd kíséretében koszorúzta meg Rákóczi Ferenc koporsóját. Tisztelegtek Gartner főszolgabíró, Antalffy szolgabíró, Mureszku közjegyző, Bukovinszky nagybirtokos, Sváb Károly főrendiházi tag, Jahn Vilmos a gavosdiai vasútipartestület igazgatója, valamint Győrffy római katolikus plébános. Itt Zichy Aladár gróf kormánytag és Justh Gyula képviselőházi elnök kiszálltak s megdicsérték a szép hazafias ünneplést. A Himnusz hangjai alatt folytatta útját a vonat.

*Lugos*ra délután fél 5 órakor futott be a hamvakat szállító vonat. A feldíszített állomáson több ezren várták, a városi tanács tagjaival az élen, s az összes városi hivatalok, körök, egyesületek és iskolák képviseltették magukat. Érkezéskor a Himnusz szólalt meg. A hamvakat itt Wittenberger Antal apát kanonok szentelte be. Ott voltak Fialka főispán, Issekuts alispán és Hosszu Vazul püspök is. Beszentelés után Issekutz Aurél alispán mondott beszédet. Utána a Himnusz hangjai mellett koszorúzott a függetlenségi párt nevében Sternheim Béni, a lugosi nőegylet, Lugos városának képviselője és még tizennégy egyesület. Amikor a vonat délután : 5-kor elindult a lugosi állomásról, már sötétedett. A további állomásokon őrtüzek mellett tisztelegtek a helybéliek az állomásokon lassan áthaladó vonatban lévő hamvak előtt.

A korabeli tudósítások még kiemelik *Temesrékás* szépen feldíszített, s lampionokkal kivilágított állomását.

Szombaton, október 27-én, délután 4 órakor borús, esős időjárásban gyülekeztek a temesváriak a Losonczy téren.

Az összegyűlt tömeg délután 5 órakor indult a Losonczy térről a belvároson – Hunyadi utca, Jenő herceg tér, Rezső utcán keresztül, majd a józsefvárosi Hunyadi úton, Bonnáz és Úri utcán haladva, s délután 6 órakor érkezett a pályaudvar elé.

A menetet a tanuló ifjúság nyitotta meg élén négy magyar ruhába öltözött diák – Lein János (kegyesrendi főgimnázium), Okocsányi Károly (állami főgimnázium), Ottlik Lóránd (főreáliskola), Szörös Árpád (felsőkereskedelmi iskola) – vitte a temesvári középiskolások hatalmas ezüst koszorúját, amelyet Temesváron a vonatra tettek, majd azt később Kassán a Rákóczi Múzeumban helyezték el.

A menet további sorrendje a következő volt: – tanuló ifjúság, amelyben részt vettek a kegyesrendi főgimnázium, fehértemplomi állami főgimnázium, verseci főreáliskola, temesvári állami főgimnázium, temesvári polgári iskola, temesvári felső kereskedelmi iskola, aradi polgári iskola, aradi főgimnázium, resicabányai polgári iskola, temesvári tanítóképző, temesvári állami ipariskola, csákovai földműves iskola, temesvári Szabad Líceum stb. diákjai; – Temes megyei 1848-as honvédegylet; a temesvári összes nőegylet; Temesvár szab. kir. város tisztikara, élén dr. Telbisz Károly polgármesterrel; Temes vármegye tisztviselői kara, élén Kapdebo Gergely főispánnal; temesvári Kereskedelmi és Iparkamara; Lloyd Társaság; állami hivatalok és hatóságok tagjai, úgymint: kir. ítélőtábla, főügyészség, törvényszék, járásbíróság, pénzügyi igazgatóság, számvevőség, adóhivatal, posta, dohánygyár, gyermekmenhely, ügyvédi kamara, függetlenségi párt tagjai, társaskörök, magánhivatalnokok, Vadászerdő, temesvári daltársulatok.

A pályaudvar előcsarnokát a Szent Korona mása, díszítette és hatalmas, kék csillag övezte. Az V. vágány fölött – ahová a vonatot várták – kettős mennyezetű diadalkapu állt. Legfelül két kandeláber között Rákóczi címere díszelgett. A peron 100 méter hosszúságban sok ezer apró lánggal és hatalmas ívlámpákkal volt kivilágítva. A perontető két pontjáról a diadalkapu kettős csúcsáig ötszöget alkotva, piros és kék (Rákóczi színei) lámpácskák csillogtak. A pályaudvar összes épülete nemzeti és piros-kék dekorációban pompázott.

A pályaudvaron körülbelül 25 ezer személy várta a hamvakat. Az első különvonat, amely Zemplén, Abaúj-Torda, Borsod, Sáros, Temes, Brassó, Máramaros, Kolozs vármegye küldöttségét hozta 5 óra 34 perckor gördült be a temesvári állomásra és 6 óra 5 perckor indult tovább. Temes megye küldöttsége a következő volt: Laszy József ítélőtáblai elnök, báró Ambróczy Gyula, dr. Sztojánovics György, Joanovich Sándor alispán, dr. Szentkláray Jenő apátkanonok, Steiner Ferenc és Hajdu Frigyes országgyűlési képviselők, Nemes József főmérnök. A második különvonat hozta a hamvakat.

A pályaudvaron az ünnepségen a helybeli notabilitások mellett részt vettek: Létics György görög keleti szerb püspök, Putitiu Traian görög keleti román főesperes; a református egyházat Szabolcska Mihály lelkész, az ágostai evangélikus egyházat Zvarinyi Emil esperes képviselte; a római katolikus klérus teljes számban, Németh József püspökhelyettessel az élen; az izraelita hitközség képviseletében Sternthal Salamon kerületi elnök; a hatóságok: Temesvár szab. kir. város, Temes vármegye, Pénzügyigazgatóság, Kereskedelmi és Iparkamara, Állami Gyermekmenhely, Ügyvédi Kamara, Dohánygyár, Mehala község, Süketnéma Intézet, Vasúti Igazgatóság, Kir. Ítélőtábla, Államépítészeti Hivatal, Postaigazgatóság, Kir. Törvényszék, Tanfelügyelőség, Folyammérnökség, Kir. Járásbíróság, Állattenyésztési Főfelügyelőség, Erdőfelügyelőség képviseltette magát a legmagasabb fokon; az egyesületek és testületek: Temesmegyei 48-as Honvédegyesület, Temesvári Függetlenségi és 48-as Párt, Délmagyarországi Természettudományi Társulat, Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum Társulat, Temes megyei Gazdasági Egyesület, Délvidéki Kaszinó, Lloyd Társulat, Magántisztviselők Egyesülete, Józsefvárosi Polgári Olvasókör, Ipartestület, Fehér és Vörös Kereszt Egyletek, Vasmegyei Pincérek, Temeskubini Kaszinó, Millenniumi templom Énekkara, Gyárvárosi Társaskör, Állatvédő Egyesület, Osztrák–Magyar Bank temesvári fiókja, Segítő Boldogasszony Nőegylet, Evangélikus Református Nőegylet, Izraelita Nőegylet, Első Temesvári Takarékpénztár, Sasok asztaltársasága, Erzsébetvárosi Polgári Kör, Jogászifjúság, Vendéglősök Szövetkezete; az iskolák: Kegyesrendi Főgimnázium, Állami Főgimnázium, Állami Főreáliskola, Polgári és Felső Kereskedelmi Iskola, Tanítóképző, Állami Ipari Szakiskola, Lőwinger Magániskola, Fehértemplom Főgimnázium, verseci Főreáliskola, resicai Polgári Iskola, csákovai Földmíves Iskola, aradi Polgári Iskola, aradi Főgimnázium, valamint dalárdák.

A hamvakat szállító vonat pontosan 6 óra 25 perckor gördült be az V. vágányra.

Ekkor tárogatón felhangzott a „Hej Rákóczi, Bercsényi, Bezerédi…" kezdetű Rákóczi dal. Ezután következett a Himnusz.

A kápolnavagont kinyitották. Ennek belseje halványkék selyemmel volt bevonva. Belsejét négy csillár világította meg. Középen II. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona sárgaréz koporsói helyezkedtek el. Rákóczi koporsóját vörös bársony borította, amely körül volt hermelinnel szegélyezve. A ravatalán jogar, kard és korona volt párnán elhelyezve. Thököly Imre koporsóját is jogar, kard és korona díszítette. Gróf Bercsényi Miklós koporsóján forgós-csákó, kard és buzogány volt. Rákóczi koporsójának címerében ékkövekkel volt kirakva a fejedelem monogramja.

A körülöttük elhelyezett három koszorú a kormány koszorúi voltak a következő feliratokkal: „Rákóczi Ferenc örök emlékének, örök dicsőségének"; „Thököly Imrének a magyar szabadság halhatatlan hősének"; „A bujdosóknak, a hazafiság és hűség dicső példaképeinek".

A különvagonokban elhelyezett koporsók a következők hamvait szállították: II. Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona, középen Thököly Imre, tőlük jobbra: gróf Bercsényi Miklós, gróf Eszterházy Antal, Rákóczi tábornokai és bujdosó társai. Tőle balra: Sibrik Miklós – Rákóczi udvarmestere, Rákóczi József – Rákóczi Ferenc fia, Csáky Krisztina (Bercsényi felesége).

A kinyitott kápolnavagonnál Németh József püspökhelyettes tartott rövid beszédet, majd beszentelte a koporsókat a Libera me Domine egyházi ének hangjai mellett. Ezután dr. Telbisz Károly Temesvár polgármestere mondta el ünnepi beszédét, majd elhelyezte Temesvár szab. kir. város koszorúját, amelyen a következő felirat volt: *„Temesvár szab. kir. város közönsége – II. Rákóczi Ferenc halhatatlan emlékének".*

Ezt követően Ferenczy Sándor vármegyei főjegyző tartotta meg beszédét, s helyezte el Temes vármegye koszorúját. Szabolcska Mihály elszavalta az ez alkalomra általa írt: Rákóczi koporsójánál című versét. A következőkben az országos bizottság átvette a több mint negyven koszorút, közben a dalárdák Rákóczi korabeli dalokat adtak elő. A koszorúk elhelyezése után lehetővé vált, hogy az ünnepélyen résztvevők elvonuljanak a koporsókat tartalmazó vagon előtt s közelebbről megtekinthessék azokat. 7 óra 25 perckor becsukták a ravatalt tartalmazó vagont, s a vonat lassan elindult a Dalárdák által előadott Szózat hangjai mellett.

A közeli *Szakálháza* állomáson a gyermekek színes lámpákkal kezükben köszöntötték a hamvakat szállító vonatot. Itt Lovanek János koszorúzott, Müller Jakab fiúcska alkalmi verset szavalt, beszédet mondott Manoevre Péter segédlelkész. Végül egy kislány, Moliter Erzsébet, bokrétát helyezett a ravatalra. Induláskor a Rákóczi-induló hangzott fel.

Zsombolyán díszlövések dördültek a 8 óra 43 perckor odaérkező vonat fogadásakor. A koporsókat Csicsáky Imre pápai kamarás szentelte be, miután Theisz János billédi esperes tartott rövid beszédet. Koszorúztak Flóris József járási főszolgabíró a zsombolyai járás, valamint Hódy Gyula országgyűlési képviselő a 48-as párt nevében és Kis Orosz község képviselője. Bár itt csak 5 percig állt a vonat, a késői óra ellenére a járás összes községeinek a képviselői jelen voltak küldöttségek élén, a zsombolyai kaszinó, a helybeli kereskedők egylete, az összes uradalmi tisztviselők és valamennyi köz- és magánhatóság képviselői mellett.

Nagykikindán, immár Torontál megyében, este 7 órakor díszgyűlésen vettek részt Torontál vármegye törvényhatóságának és a város vezetőségének tagjai. Innen este 8 órakor indultak az állomásra. A pályaudvaron óriási transzparenseken Rákóczi, a város és a megye címerei voltak láthatók. Vonatérkezéskor – negyed tíz után három perccel – tárogatón kuruc dalokat adtak elő. Az itt töltött 15 perc alatt Torontál megye koszorúját Vinczehidy Ernő főjegyző, Nagykikinda városáét Bogdán Zsivko polgármester helyezte el a ravatalon. Beszédet Vinczehidy Ernő mondott, majd Káplár Mihály esperes beszentelte a koporsókat. Induláskor a zenekar Rákóczi indulóját játszotta.

*Szeged*re a vonat este 11 órakor érkezett, ahol érkezésekor 40 ezer ember oly lelkesedéssel fogadta, hogy a rendőrségnek kellett közbelépnie a vonat felé igyekvő hatalmas tömeg megfékezése érdekében. Így is huszonhatan sebesültek meg a tolongásban.

Szegedről *Dorozsma, Kistelek, Szatymaz, Kiskunfélegyháza, Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd, Monor, Pilis Kőbánya* érintésével érkezett *Budapest*re a hamvakat szállító vonat reggel 8 órakor. Itt százezer ember vett részt az ünneplésben. A vonat érkezésekor elhangzott a Szózat. Budapest polgármestere szónokolt, majd a koporsókat kocsikra helyezve, harangzúgás közepette, Hadik János gróf belügyminiszterrel az élen, elindult a menet. Az országzászlót Vay Ádám gróf vitte. Rákóczi bíborszínű, faragványokkal díszített, temetési kocsiját hat fehér ló vontatta. Ezen helyezték el Zrínyi Ilona és Rákóczi József koporsóit is. Terítője bíbor színű volt. A kocsit a Rákóczi vármegyékből származó tizenkét testőr kísérte.

Thököly Imre halottas kocsiját négy fekete ló vontatta. Terítője nemzeti színű volt. Testőrei Késmárk küldötteiből verbuválódtak. A Deák-téri evangélikus templomban ravatalozták fel. Az istentiszteletet Scholz evangélikus püspök tartotta.

A menet aztán a Bazilikához ment. Itt a felravatalozott koporsók mellett ünnepi nagymisét tartott Samassa érsek. A mise a Himnusszal végződött. Utána egésznapi zarándoklatra nyújtottak lehetőséget a közönség számára.

Délután 5 órakor kiszállították a hamvakat a Keleti Pályaudvarra, ahonnan 7 óra 50 perckor indult a vonat *Gödöllő, Aszód, Hatvan, Füzesabony, Miskolc, Sátoraljaújhely* érintésével *Kassá*ra.

Reggel 5 órakor harangzúgás és tarackdurrogás mellett futott be a vonat a kassai pályaudvarra. Itt Fischer-Colbrie püspök megáldotta a koporsókat, majd Thaly Kálmán mondott nagyszabású beszédet.

Fényes menetben vitték a koporsókat a kassai Szent Erzsébet székesegyházba, ahol még egyszer megáldották a hamvakat, majd délután 5 óráig járulhattak a felravatalozott koporsókhoz a tisztelők, amikor elhelyezték azokat a székesegyház kápolnájában.

Thököly Imre koporsóját éjfélkor szállították *Késmárk*ra, ahol szintén nagy ünnepség keretében helyezték el azt az evangélikus templomban.

Pálkovács István

Küküllőmenti népballadáink világa[1]

1. A népballada, mint epikus ének, egyike a legnépszerűbb népköltészeti alkotásoknak. Nem véletlen, hogy a népmese mellett épp ezt a műfajt kezdték gyűjteni és tanulmányozni a népi életet is búvárló első kutatónemzedékek. Az iránta való érdeklődés az elmúlt több mint másfélszáz esztendőben csöppet sem lanyhult, ellenkezőleg: a gyűjtött anyag gyarapodásával egyre fokozódott, egyre terebélyesedett. Nem is csoda: a népballada-költészet megismerése önmagunk teljesebbé tételének egyik forrásává vált, a költői szépség iránti érzékünk pedig valósággal „megnemesedett".

A felfedezés izgalmával hat ma is minden frissen megjelent balladagyűjtemény. Eljött már az újabb „összesítő válogatások" ideje is. Itt két címet feltétlenül említenünk kell: *Őszékely népballadák* (1998), *Csángómagyar népballadák* (2002). Mindkettő Faragó József gondozásában jelent meg, ő látta el értő bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel. A két cím önmagáért beszél: az első a Székelyföld, a másik a csángók balladaköltészetének teljességéről nyújt átfogó képet. A siker mindenek fölött áll. Jogos olvasói igényt elégítenek ki.

2. Ennek az élénk olvasói érdeklődésnek tettünk eleget, amikor magunk is új balladáskönyvet állítottunk össze. Kiadványunk szövegközpontú, akárcsak a már emlegetett két Faragó kiadvány. Célunk ezúttal nem a teljes balladakincs „válogatott" bemutatása, hanem egy kisebb földrajzi tájegységnek, a Kis-Küküllő felső folyása vidékének balladavilágáról szeretnénk hírt adni. Annál is inkább, mivel erről a területről mindössze néhány, a magunk gyűjtéséből pedig csak három szöveg „fért be" Faragó Őszékely népballadáiba.

Kibéd gazdag néphagyománya már rég felhívta magára a közfigyelmet. Itt született Kibédi Mátyus István (1725–1802), Marosszék első főorvosa, aki hat kötetes nagy munkájában, az *Ó, és új diaeteticá*ban (Pozsony, 1787–1793) átfogó képet adott a vidék népének életviteléről. Ma őt tekintjük a társadalomnéprajzi kutatások egyik jelentős előfutárának. A XIX. század végén itt tanított tizenhét éven át Ősz János (1863–1941), aki több kötetben is népszerűsítette Kibéd népmesekincsét. Fő műve 1941-ben jelent meg Kolozsváron (és Budapesten is) *A csudatáska* címmel. Az ő tanítványa volt Seprődi János (1874–1923), aki a szülőfalunak kijáró tisztelettel és megbecsüléssel térképezte fel a helység legfontosabb népdaltípusait. Hagyatéka születésének 100. évfordulóján látott napvilágot, *Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése* címmel (Bukarest, 1974). Bartók Béla (1881–1945) is felfigyelt Kibéd népköltészetére: életében a legelső népdal-lejegyzései a kibédi Dósa Liditől valók, ezeket 1904-ben rögzítette Gerlicepusztán, majd utóbb Dósa Annától (Lidi húga) is gyűjtött Budapesten. A két énekessel való találkozása „elhatározó jelentőségű" volt pályájának alakulásában. 1939-ben Barabási András (életrajzi adatai még felderítetlenek) tett közzé népszokásokat, ezek az *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez* című kötetben láttak napvilágot (Kolozsvár, 1939). Nos, ez a láncszerűen kapcsolódó kutatómunka segítette elő a falu néphagyományának jobb megmaradását.

3. Eme sorok írója is felzárkózott – később – a vidéken folyó kutatómunkához. Hogyan is kezdődött?

Határozottan tudom, hogy az irodalom, s ezen belül a néphagyomány iránti vonzalmam már kisiskolás koromban élénk volt. A népdalokat (persze, műdalok társaságában) édesanyám közvetítésével ismertem meg. Akkoriban Hármasfaluban (Csókfalván) laktunk, itt töltöttem gyermekkoromat (különben Korondon születtem).

1952-ben a marosvásárhelyi Bolyai Farkas Líceum tanulója lettem, s a magam, meg a bentlakó társaim daltudását kezdtem rögzíteni. Az első telt füzetem 1954-ből, a második 1955-ből való. Nos, ebben a másodikban látom két legelső népballada-lejegyzésemet, az egyik az *Esik eső szép csendesen, csepereg* kezdetű betyárballada, a másik a *Megszólaló halott* (klasszikus ballada). Tizennyolc éves voltam akkor.

A gyűjtőmunkát Erdőszentgyörgyön folytattam tovább, ahol 1955–1962 között nevelő (bentlakásos felügyelő) voltam a helyi líceumban. Az első szakmai „útbaigazításokat" három akkortájt megjelent népköltészeti gyűjtemény közvetítette felém: Faragó József–Jagamas Já-

[1] A *Siratóim lesznek az égi madarak* című megjelenőben lévő Kis-Küküllő menti balladagyűjtemény előszava.

nos: *Moldvai csángó népdalok és népballadák* (Bukarest, 1954); Faragó József: *Diófának három ága*. Székely népballadák (Bukarest, 1956); Konsza Samu: *Háromszéki magyar népköltészet* (Marosvásárhely, 1957). Aztán következett életem egyik döntő pillanata: 1962. szeptember 1-jétől Kibéden lettem magyartanár. Ma is itt élek. Megérkezésemkor rögtön felfigyeltem a „nagyközség" elevenen élő népköltészetére. Ezt az elevenséget Ősz János így érzékeltette – még 1897-ben – az egyik Seprődihez intézett levelében: „Van itt mese, kedves barátom-druszám, zsákszámra, garmadával, csak győzzem őket összefirkantani..."

Most, évtizedek múltán elmondhatom, a sors kegyes volt hozzám, amikor Kibédre vezényelt. Eddig megjelent huszonhat önálló kötetemből tizenhat kibédi népköltészeti anyagot tartalmaz. Itt csak két címet említek, amelyeknek anyaga „érdekszférámba" vág: *Kibédi népballadák* (Bukarest, 1975); *Elindultam hosszú útra*. A kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára népballadái (Bukarest, 1979).

4. Milyen balladákat tartalmaz most készülő kötetünk? Elsősorban a magyar balladakincs legrégebbi rétegének, az úgynevezett klasszikus balladáknak a népszerűsítésére vállalkoztunk. Vannak közöttük olyan változatok, amelyek az egész magyar nyelvterületen ismertek (Fehér László: A megesett leány; A halálra táncoltatott leány; A megszólaló halott; A rossz feleség stb.), és vannak olyanok, amelyeket Faragó József őszékely népballadáknak nevez, azaz „szülőhazájuk" a Székelyföld volt/van: Barcsai; Kőműves Kelemen; Kis Júlia; Az élve eltemetett leányanya; A gazdag asszony anyja. És van olyan szövegünk is, amely invariáns (egyetlen változatban ismert), ez pedig a Szegény kicsi Erzsi című epikus énekünk, amely valójában az ősi feleségrablás történetét énekli meg. Kibéden bukkantunk rá. Könyvünkbe „beemeltünk" három legendaballadát is (Felkeltem én; A szálláskereső Mária I–II.), annak érzékeltetésére, hogy lám, a székelyföldi protestáns közösségek még mindig emlékeznek az ugyancsak középkori eredetű vallásos „népénekekre". Összeállításunk végén rabénekeket közlünk, vannak közöttük ódon hangúak meg újabb keletűek is, de ezek is sok-sok szállal kapcsolódnak a régi stílusú hagyománykincshez. Hadd nevezzük el egyiket-másikat balladás keservesnek. Érdemes idéznünk Csanádi Imre–Vargyas Lajos: *Röpülj, pápa, röpülj* (Budapest, 1954) című balladagyűjteménynek idevonatkozó kitételét: „Rabénekek az Alföldön és a Dunántúl is akadnak, de szinte egytől-egyig betyárvonatkozásúak, a betyár rabságának kifejezői. Az erdélyiek mások..."

Hivatkoznunk kell még arra, hogy a könyvünkben közölt balladákat – kettő kivételével – mind eme sorok írója gyűjtötte. A két kivétel a Kis Júlia és a Szabó Orzsika című balladák, amelyek azért szerepelnek összeállításunkban, mivel főbb motívumaikat mesék, illetve mondák éltették tovább, mintegy igazolva, hogy a balladás „történetek" egykor a Kis-Küküllő felső folyása mentén is ismertek voltak.

Különben kötetbeli anyagunk legelső lejegyzése 1958-ból, az utolsó pedig 2002-ből való. S vannak szövegeink – nem is kevés –, amelyek kötetben először látnak napvilágot. Ez a tény már egymagában is forrásértékűvé avatja mostani balladás „jelentkezésünket". Minderről, s a balladák lelőhelyéről a *Forrásjegyzék* tájékoztat.

5. Az előbbi pontokban utaltunk arra, hogy gyűjteményünkbe mese- és mondavariánsok is bekerültek, mivel szoros szálakkal kötődnek balladaszövegeinkhez. Itt szólnunk kell az „énekelt" balladák prózai részeiről, azaz prózában elmondott epizódjairól. A jelenségre már régebben felfigyeltek a kutatók, s mindjárt a „romlás" jeleként könyvelték el. Magunk külön dolgozatban foglalkoztunk a jelenséggel (Prózává oldódó népballadák, Művelődés, 1973), s hangsúlyoztuk, hogy ezek a prózarészletek néha szerves kísérői a balladák verses változatainak. Sőt, azt is megkockáztattuk, hogy kijelentsük: más minőségű, de új szépség keletkezik. Kallós Zoltán magisztrális gyűjteménye a balladák meseváltozatait is közli (*Balladák könyve*. Bukarest, 1970).

Igaz, a prózává töredezést leggyakrabban a feledés váltja ki (a fő eligazítónak, a dallamnak az elfelejtése), s ilyenkor az adatközlő „más szavakkal", tehát kötetlen prózával egészíti ki a hiányzó részeket. Több nagyballadánk a szemünk láttára hullott ki a népi emlékezetből, visszavonhatatlanul. Faragó József például végleg elbúcsúzott egy rugonfalvi, magam pedig egy kibédi klasszikus balladától (Búcsú Görög Ilona rugonfalvi balladájától. In: *Balladák földjén*. Válogatott tanulmányok, cikkek. Bukarest, 1977.; Búcsú a kibédi Barcsai-balladától. In: *Vetettem gyöngyöt*. Népköltészeti tanulmányok. Székelyudvarhely, 1997). Modernizálódó ko-

runk ezt a jelenséget még jobban felgyorsította, s a szövegszéthullásnak – sajnos – egyre gyakrabban lehetünk szemtanúi.

6. Szólnunk kell – röviden – népballadáink dallamvilágáról is. Amikor az 1960-as években s az 1970-es évek elején a kibédi balladákat gyűjtöttük, felfigyeltünk arra, hogy egyes énekesek már egyáltalán nem tudták reprodukálni a dallamot, mások pedig romlott, használhatatlan dallamra dúdolták el szövegeiket. Jagamas János professzor, aki ellenőrizte Kusztosné Szabó Piroska dallamjegyző munkáját, végül is csak harmincnyolc dallamnak a közlését „engedélyezte" a *Kibédi népballadák* című gyűjteményünkben (a kötetben százötvenöt szövegünk jelent meg). Sokáig tanácstalanul álltam a jelenséggel szemben, de jöttek az újabb meg újabb „megerősítések", hogy igen, népballadáink legrégebbi rétegének dallamait „megemésztette" az idő. Sajátos meglátása van Katona Imrének, aki *A magyar folklór* (szerkesztette: Voigt Vilmos. Bp., 1998) című nagy kiadvány balladafejezetét írta. Így fogalmaz: „A ballada általában nem alakít ki saját dallamot, hanem kisebb részben a korábbi hősepikából, javarészt azonban a kortárs lírai dalból kölcsönzi, legfennebb annak archaikusabb rétegét, valamivel tovább őrzi..." Itt ugyan nem esik szó a műdal hatásáról, de tudjuk, hogy balladáink dallamvilága (is) szorosan kapcsolódott – például – egyes széphistóriák és történeti énekek dallamvilágához, nem beszélve arról a megfigyelésünkről, hogy némely énekeseink régi epikus szövegeinket egészen újkeletű műdalokra énekelték. Katona Imre meglátása tehát teljesen fedi a valóságot. Ezek a tények is hozzájárultak ahhoz, hogy jelen könyvünkben csak szövegeket közöljünk. A „jó" dallamok amúgy is megtalálhatók a korábban megjelent monográfiákban.

7. Szólnunk kell – néhány mondat erejéig – a balladaéneklési alkalmakról, illetve a balladatanulás egykori lehetőségeiről.

Elsőként a családi környezetben kibontakozó éneklésről szólunk. A kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára balladáinak egy részét a szüleitől sajátította el, még kiskorában. Leánnyá cseperedve, törzsvendége lett a női társadalom két legfontosabb népi összejövetelének, a fonóknak és a tollútépőnek (tollfosztónak), ahol balladatudását tovább gyarapította. Éneklési alkalmak voltak a mezőgazdasági élettel együtt járó munkák is, így az aratás, a kapálás, a kukoricatörés (és otthoni hántás), vagy történetesen a málnaszedés a havason. A népi szokásvilágból a lakodalom, a keresztelő, a névnapozás, az aratás befejezésekor tartott „végzés" is jó alkalmaknak bizonyultak a balladaéneklésre. Nyilván, itt a mulatónótáké volt a vezető szerep, de újabb keletű balladák is elhangzottak (néha ma is) ezeken az „összejöveteleken". Fontos éneklési alkalom volt a cigányvirrasztó (halottvirrasztó). A *Kibédi népballadák* (Bukarest, 1975. 22–23. old.) című könyvünk bevezetőjéből idézünk: „A cigányvirrasztó (sirató) rendszerint két éjszakán át tart: az elhunyt családtagot, rokont tisztelték meg vele. A halott melletti virrasztás dallal, énekléssel párosul. Hajnalig énekelnek különböző kesergőket, szomorú nótákat, miközben itallal kínálgatják egymást. Különleges megbecsülésnek örvend ilyenkor a jó énekes. Amolyan kántori szerepet játszik... A repertoár elsősorban a régi keservesekből állott, de a következő balladákat is énekelték: A zsivány felesége; A három árva; Látom az urakat írni; Voltál, anyám, voltál; Feleségsirató... A balladákat a leggyakrabban nem a saját dallamukkal éneklik: a szövegeket rendszerint beágyazzák több keserves nóta füzérébe, miáltal értelmileg sokszor össze nem függő dalciklus keletkezik... A balladákat a virrasztóban emberemlékezet óta éneklik."

Milyen korban sajátították el énekeseink balladakészletük kincseit? Majlát Józsefné Ötvös Sára 16 éves korára összes balladáinak 64,4%-át már megtanulta. A balladatanulás szempontjából tehát döntő jelentősége volt a gyermekkornak. Klasszikus balladái közül például a tizenkettőből kilencet már akkor elsajátított. Ötvös Sára tehát még beleszületett a balladás örökségbe. Mibe születnek bele a mi gyermekeink? Hát az ezutániak?

8. Beszélnünk kell még arról a tanulmányról, amelyet eme sorok írója írt Faragó Józseffel, s szakberkekben különleges feltűnést keltett. Több magyar kiadása mellett cseh és német nyelven is megjelent, kivonatosan pedig franciául is ismertté vált. A dolgozat címe: *A népballadák egy romániai magyar falu mai köztudatában*, s legelőször az Ethnographia 1969. évi 4. számában jelent meg. Hat kibédi népballada népszerűségéről próbáltunk tájékozódni, tehát ismertségi táblázatokat állítottunk össze arról, miként él a ballada a falu köztudatában. Itt csupán néhány fontos tanulságot emelünk ki.

Szegény kicsi Erzsi
(A rabolt feleség)

– Jó estét, jó estét, szegény kicsi Erzsi.
– Jó estét, jó estét, szép kapitány úrfi.

– Gyere el, gyere el, feleségem leszel,
Gyere el, gyere el, gazdag asszony leszel.

– Nem menyek, nem menyek, szegény leány vagyok,
Szegény leány vagyok, apámot se hagyom.

– Kísérj ki, kísérj ki, szegény kicsi Erzsi,
– Kísérlek, kísérlek, szép kapitány úrfi.

Szép kapitány úrfi felpattant a lóra,
Szegény kicsi Erzsit el is elrabolta.

– Hova mész, hova mész, szép kapitány úrfi?
– Csak ide, csak ide, a nagy erdő közi.

Kőszíklaházamban feleségem leszel,
Rablótársaimnak a pajtása leszel.

– Mér hoztad, mér hoztad, szép kapitány úrfi,
Esküvőre hoztad, vagy a fejét venni?

– Esküvőre hoztam, lesz a feleségem,
Esküvőre hoztam, lesz a feleségem.

Tizenkét az óra, menni kell az útra,
Menni kell útra, ember-gyilkolóra.

– Itt maradsz, itt maradsz, szegény kicsi Erzsi,
Holnap álló délig vissza fogunk jönni.

– Istenem, Istenem, hogy lehet megszokni,
Egész életemet búval eltölteni.

Búval eltölteni, bánattal ruházni,
Ha meghalok, ki fog jajszóval siratni.

Megsiratnak engem az égi madarak,
S el is eltemetnek az erdei vadak.

Mi lehet, mi lehet kincses kamarába?
Hét leány, hét leány vagyon bépockolva.

Istenem, Istenem, a nyócadik leszek,
Istenem, Istenem, a nyócadik leszek.

Másnap a nagy erdőt katonaság szállja,
Szegény kicsi Erzsit halva megtalálja.

(Elmondta Kibéden Madaras Györgyné Dósa Juliána 81 éves 1964. december 4-én)

Mikor mentem Szeredába

Mikor mentem Szeredába,
Törvénybíró udvarába,
Ott láttam sok urat ülni,
Azok fognak elítélni.

Elítélnek sok időre,
Három kerek esztendőre,
Írok haza jó anyámnak,
Küldjön ruhát rab fiának.

El is jött a civil ruha,
Sirathatsz már, édesanya,
Sirathatsz már jajszóval is,
Egy fiad volt, rab lett az is.

Erdő, erdő, kerek erdő,
Közepében rabtemető,
Közepében halálmadár,
Egyik sírról a másikra száll.

Erdő, erdő, de magos vagy,
Szülőföldem, de távol vagy,
(ha) Azt az erdőt levághatnám,
Szülőföldem megláthatnám.

Harangoznak kis falumba,
Elmenyek én a templomba,
Hálát adok az Istennek,
Hogy még egyszer szabad lettem.

(Énekelte Hármasfaluban Ráduly Rózsika 12 éves, 1959. augusztus 12-én)

a) Az idősek még többnyire a hagyományokból, a fiatalok többnyire könyvből sajátítják el a balladákat. Még más szóval: a hagyományos balladaköltészet őrzői és fenntartói az öregek.

b) A balladaismeret és a nemek viszonyát vizsgálva úgy látjuk, van tehát egy vonzalom, érvényesül egy szelekció, amelynek folytán a balladaköltészetből a nők elsősorban a női tragédiákra, a férfiak elsősorban a férfitragédiákra érzékenyek.

c) A falu lakosságának csak 4,5%-a ismer népballadákat a hagyományból. Eszerint a folkloristának 20–25 embert kell megkérdeznie, míg egy hagyományos balladára talál, feltéve, ha bármilyen darabbal megelégszik. Ha egy Molnár Anna-féle ritkaságot keres, 333 embert, ha pedig egy Barcsai-féle régiség után kutat, több mint 1000 embert kell végigkérdeznie, amíg eredményre jut. A ballada ritkaságától függően több a ráfordítás a keresésre, mint a tényleges gyűjtésre.

d) A hagyományos íratlan kultúra és a modern írásos kultúra nagy történelmi szerepcseréje során, a kimondott és a nyomtatott szó versenyében az utóbbi óriási fölénybe jutott.

e) A folkloristának azt is tudnia kell, hogy a faluban a hagyományos balladák és a könyvballadák nem élnek külön életet, hanem kölcsönösen hatnak egymásra, összekeveredtek.

f) Nincs egyetlen olyan ballada sem, amelyről a faluban mindenki tudna.

Megállapításaink az elmúlt több mint harminc esztendőben, sajnos, egyre igazabbaknak bizonyultak. A népballada, mint népköltészeti műfaj, egyre inkább háttérbe szorul.

9. Már utaltunk arra, hogy az ép, a strófikus szerkezetet jól megőrző balladaváltozatok mellett prózai részekkel bővített, vagy prózává töredezett variánsok is vannak. Sőt, mese- és mondaanyagot is közlünk, ha azok balladamotívumokat tartalmaznak. Ez az „együttlátás" nem csak a mi találmányunk, a folklórkutatók már felfigyeltek (igaz, nem régóta) erre a „műfaji átcsapásra" is, a különböző műfajok motívumainak „összejátszására", megismétlődésére. Hadd idézzünk itt két vélekedést:

Nagy Olga 1977. október 27-én eme sorok írójához intézett levelében – értékelve a *Vetettem gyöngyöt* (Székelyudvarhely, 1997) című könyvemet – a következőket írta: „Eddig az volt: valaki vagy mesekutató, vagy balladakutató. De íme mi derül ki: az, hogy ballada, mese, sőt mondák összefüggnek. Ezt persze csak olyan kutató »fedezheti fel«, aki nem »kirándulóként« jár terepre, de *ott él közöttük*; így figyelhet meg mindent. Így láthatja meg az összefüggéseket." A levél a Néprajzi Látóhatár ünnepi írásokat tartalmazó kötetében jelent meg, amelyben a 80 esztendős Nagy Olgát köszöntöttük (2001. 1–4. sz.). *A magyar folklór* (i. m. Bp., 1998) című könyvben Katona Imre félreérthetetlenül szól ugyanerről a folklórjelenségről: „A balladák viszonylag sokáig őrzik a mesés-mondai eredet és rokonság emlékét, sőt, még az újabb korokban is visszaváltozhatnak... Amikor pedig a balladák kezdenek feledésbe merülni, nemcsak a lírai dallá válás, a dalokba való beolvadás, hanem a prózai részletek betoldása és végső fokon mondaként való továbbélésük is megfigyelhető: ez utóbbiakra napjainkban is egyre több példát idézhetnénk."

Mostani népballadakötetünk tehát eme újabb felismerések „fényében" állt össze. A könyv ötvenöt szöveget tartalmaz. A benne közölt mese vagy mondaváltozatok is (alcímükben) a balladatípus címét kapták.

A típusok körülhatárolásában jó eligazítást ad a *Jegyzetek a balladákhoz* című fejezetünk, ahol balladatípusonként tárgyaljuk a kötet anyagát. Azért hangsúlyozzuk ezt, mert például a *Repülj, madár, repülj* és a *Fúj már az őszi szél* rabénekek egyetlen típust alkotnak, s ezt magukban a szövegekben (alcímként) nem jelöltük. Melyik sort emelhettük volna ki típusjelölőnek? Ezt figyelembe véve végül is az ötvenöt szöveg huszonhét típusba sorolódott. Eme „típusalkotási módszer" nagyban megkönnyítette a jegyzetek összeállítását.

10. Végezetül még annyit: bízunk abban, hogy mostani könyvünk hozzájárul a népballadák világának alaposabb megismeréséhez, a régi, patinás szövegek jobb megértéséhez, a rejtett szépségek felfedezéséhez.

Ráduly János

PÁLYÁZAT

A Magyar Nemzeti Múzeum és a Honismereti Szövetség
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának támogatásával

„ÉS LÉSZEN CSILLAGFORDULÁS"

CÍMMEL

AZ 1956-OS FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC 50. ÉVFORDULÓJÁNAK TISZTELETÉRE ÉS EMLÉKÉRE

HELYTÖRTÉNETI ÉS GYŰJTŐPÁLYÁZATOT HIRDET

IFJÚSÁGI ÉS FELNŐTT KATEGÓRIÁBAN AMATŐR KUTATÓK SZÁMÁRA

A pályázat beküldési határideje: 2006. február 28.

Pályázni lehet az 1956- os forradalommal és szabadságharccal kapcsolatos

– Magyarországon lezajlott helyi és országos eseménynek leírásával,

– sajtótörténetével és külföldi sajtóvisszhangjával;

– a forradalomban és szabadságharcban résztvevő szervek és szervezetek, pártok és egyesületek, személyek és családok (élet)történetével;

– a szemtanúk saját visszaemlékezésével;

– a szemtanúkkal készített interjúkkal;

– eredetei tárgyak, írott és nyomtatott dokumentumok, fényképek és filmek felkutatásával, összegyűjtésével, illetve ezek és az ezekhez fűződő történetek hiteles leírásával;

– levéltári és könyvtári kutatásokon alapuló tanulmányokkal;

– a forradalom és szabadságharc utóéletének leírásával (1957-től napjainkig): egyes személyek meghurcolásának és/vagy ellenük lefolytatott perek történetével, a börtönévek leírásával, a szabadulás utáni élet eseményeinek leírásával; csoportok, szervezetek működésének történetével; síremlékek, emlékművek állításával, gondozásának történetével, baráti társaságok, pártok történetével;

– a szomszédos és más országokban a forradalommal és szabadságharccal kapcsolatban lezajlott események történetével, ezek visszhangjával.

Pályázati feltételek:

– A pályázaton nem vehetnek részt, akik múzeumok, illetve történelemmel foglalkozó tudományos intézetek munkatársai és olyan kutatók, akik a történelem valamely korszakával, illetve ágazatával hivatásszerűen foglalkoznak.

– A pályázat minimális terjedelme 20 gépelt oldal, vagy ennek megfelelő oldalszámú kézirat, illetve számítógépes szedés. A pályázatot a felhasznált források jegyzékével és hivatkozási jegyzetekkel kell ellátni.

– A pályázatra olyan munkák küldhetők be, amelyek helyszíni gyűjtéseken, történeti, levéltári forrásokon és könyvtári kutatásokon alapuló eredeti ismeretanyagot tartalmaznak.

– A pályázatra nem adható be megjelent vagy kiadás alatt álló, más országos pályázaton szerepelt, illetve ott helyezést elért dolgozat.

– A pályázatra mindkét kategóriában beküldhetők egyéni és csoportos munkák. Egy pályázó több pályamunkát is beküldhet.

– A határidő után érkezett pályamunkákat csak a következő pályázatra tudjuk besorolni.

Pályadíjak

Felnőtt kategóriában

I. díj	II. díj	III. díj
100 000 Ft	75 000 Ft	50 000 Ft

Ifjúsági kategóriában

I díj	II. díj	III. díj
75 000 Ft	50 000 Ft	25 000 Ft

A díjazásban nem részesült, de színvonalas dolgozatokat a bírálóbizottság tárgyjutalomban, vagy dicséretben részesíti.

A bírálóbizottság a rendelkezésre álló anyagi eszközök keretei között a fentiektől eltérhet.

Nyilvános eredményhirdetés
2006 júliusában
a XXXIV. Országos Honismereti Akadémián, illetve a Honismeret 2006/4. számában
és a MNM honlapján

Egyéb tudnivalók

– Összefüggő munkát részenként nem lehet beadni. A hangszalagra és egyéb elektromos hang- és képhordozóra felvett anyagot írásban is be kell adni.

– A pályázat jeligés. A pályázó külön borítékban közölje nevét, pontos címét (telefonszámát), az életkorát és foglakozását. A borítékon és pályázat címoldalán is kérjük feltüntetni a JELIGÉT.

– A pályázat kiírásának nem megfelelő dolgozatokat nem őrizzük meg és nem küldjük vissza. A díjazott illetve a díjazásban nem részesült, de színvonalas pályázatokat a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Adattárában helyezzük el.

– Ha a díjazott pályamunka nyomtatásban megjelenik, a szerző köteles feltüntetni azt, hogy a dolgozat részt vett a MNM és a Honismereti Szövetség 2006. évi pályázatán.

– A díjak odaítéléséről szakmai zsűri dönt, a pályamunkákról készült szakmai bírálatok alapján.

– A pályázatot két példányban kérjük beküldeni és nem szükséges beköttetni.

– A pályázat eredményéről írásbeli értesítést csak a díjazottak kapnak.

– A dolgozatról készült bírálat nem publikus, lektori véleményként nem használható, azt csak külön kérésre, díjazás ellenében tudunk küldeni.

– A pályaművekben közölt eredeti tárgyakat, nyomtatványokat, dokumentumokat és fényképeket a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tára megvásárolja.

– A dolgozat beérkezéséről csak megcímzett és felbélyegzett válaszboríték esetén tudunk értesítést küldeni.

– A pályázattal kapcsolatban információt kérhetnek a 00-36-1-327-77-61 telefonszámon *Halminé dr. Bartó Annától.*

– A pályázatot az alábbi címre küldjék:

Magyar Nemzeti Múzeum
Történeti Adattár
1370 Budapest, Pf. 364.

Budapest, 2003. október

Magyar Nemzeti Múzeum *Honismereti Szövetség*

KRÓNIKA

Dr. Mándics Mihály hetvenöt éves

Az egykori tanítvány köszönti születése kerek évfordulóján, a tudományos múltra visszatekintő jó barát. Mándics Mihály ott volt a hazai honismereti mozgalom bölcsőjénél, ahol egy életre elkötelezte magát, falujában pedig megszervezte a helytörténeti szakkört. Így lettem én is tagja ennek a szakkörnek, ma pedig a felnőtt „Csávolyi Honismereti Baráti Körnek". Öröm számomra, hogy a közelmúltban részt vehettem a Kossuth Rádióban „Az én falum" címmel elhangzott honismereti sorozat műsorban, melynek ő volt nálunk a „szellemi házigazdája". Ugyancsak részt vehettem Bács-Kiskun megye államalapításunkról megemlékező ünnepi közgyűlésén, ahol dr. Mándics Mihály kiemelkedő munkája elismeréséül adományozott „Bács-Kiskun Megye Nemzeti Kisebbségeiért Díj"-at vette át.

Pedagógus? Az! Méghozzá „Apáczai Csere János-díjjal" kitüntetett, aranydiplomás, nagy értékű tudományos munkássággal. Érdekli őt régebbi és újkori irodalmunk, helytörténetünk, falujának, népének múltja. Ma is fiatalosan, küldetéstudattal dolgozik. A „Csávolyi Négy Évszak" periodika szerkesztője, a községi krónikaírás, a falumúzeum alapítója és ma is vezetője. Tizenkét könyvében monográfikus alapossággal állít méltó emléket a 800 éves szülőfaluja történetének. Két nyelven publikál rendszeresen, hisz elismert nemzetiségpolitikus is, a gyökerek nem szakadnak el soha! Felvidéki származású felesége az ő hagyományaikat is ápolja. Hitvallása: „őriznünk kell azok emlékét, akik e tájat alakították". Tagja a Magyar Néprajzi Társaságnak, a Megyei Honismereti Egyesületnek, örökös tiszteletbeli tagja az Országos Honismereti Szövetségnek. Számos megtisztelő kitüntetés és sok elismerés birtokosa.

Életpályája példa lehetne minden nemzetben és haladásban gondolkodó számára. Az a fajta tehetség, melyet joggal illetnek „polihisztor" jelzővel. Kollégái, a fiatal nemzedék egyaránt szereti megnyerő, szerény, rokonszenves egyéniségét. A szakdolgozatot készítők önzetlen segítője. Ő a község lelke, spiritusz rektora. Ennél nagyobb megbecsülésre számíthat-e élő ember? Bizony aligha.

Belőlem is – aki tanúja voltam, vagyok sikereinek – a szeretet beszél, amikor a magam és tisztelői nevében köszöntöm Őt. Életkora, intellektuális elevensége alapján, a kerek évforduló alkalmával reméljük, hogy e lélek hordozója még sok energiát fog meríteni szelleme töretlen erejéből.

További sikeres folytatást! Kedves Miska bácsi, Isten éltessen!

Dr. Fekete Imre

Deák emléknap Csepelen

„Morális erő a nemzetnek legnagyobb kincse." Ez a megszívlelendő Deák Ferenc-i mondat volt olvasható azon a meghívón, amely a haza bölcse születésének 200. évfordulójára rendezett egész napos megemlékezés sorozatra invitálta a csepelieket október 16-án. Az emléknap kezdeményezője és főszervezője a Csepeli Helytörténeti és Városszépítő Egyesület volt. A rendező szervek között találjuk a Honismereti Szövetséget, a Budapesti Honismereti Társaságot és a csepeli önkormányzatot. Ezen a napon háromszor hallgattuk meg az első magyar felelős kormány igazságügyi minisztere tiszteletére a Himnuszt és a Szózatot, s ezekben a napokban ki tudja hányszor hangoztak el országszerte a nemzet imái, a bölcs politikusra emlékezve. Deák végleg visszatért a nemzet emlékezetébe. Csepelen baloldaliak és jobboldaliak együtt hajtottak fejet a nagy politikus tiszteletére. A csepeliek a Deák Ferenc utca 29. számú házon lévő, a haza bölcsének emléktáblája előtt délelőtt 11 órakor kezdték a megemlékezés-sorozatot, délután a piacon felállított Deák-szobor avatásával folytatták, aztán háromtól a Királyerdei Művelődési Házban tartottak Deák emlékülést, végül a kulináris örömöket kedvelőknek a Pusoma vendéglőben Deák kedvenc ételeit szolgálták fel.

Az emléktábla előtt dr. Bolla Dezső a Csepeli Helytörténeti Egyesület elnöke elmondta a hallgatóságnak miért időszerű napjainkban Deák Ferenc életműve. Bolla Dezső nemcsak Csepelt, a Balaton-vidéket, hanem Deák szülőföldjét is ismeri. Ezt magam is tapasztaltam, amikor szeptember végén az általa vezetett, egy Deák Ferenc emléktúrán vehettem részt Zémann Istvánnal, a Csepeli Városszépítő Egyesület lelkes titkárával, e rendezvény egyik szervezőjével, Bollos József és Kiss Sándor fotóművészekkel, akiknek diaképein a Deák-nap délutánján gyönyörködhettünk, valamint a csepeli tévé, a Csepp TV stábjával, Sáfár Józseffel és feleségével, akik filmet készítettek az emlékútról. Most egy képzeletbeli utazás résztvevői lehettünk. Dr. Bolla Dezső szavai ezt az élményteli utat idézték fel, a haza bölcse életének stációit: söjtöri tragikus születését, amikor az édesanya belehal a szülésbe, láttatni tudta a kehidai kúriát, ahol Deák életének nagy részét töltötte és beszélt a halálbüntetést ellenző ifjú ügyvédről, a mindig megfontolt, ésszerű kompromisszumra kész, már fiatalon is bölcs politikusról, az osztrák–magyar kiegyezés megteremtőjéről. Aztán Debre Zsuzsanna egy ritkán hallott költő: *Szabados János* Deák Ferenchez című, 1866-ban írt költeményét mondta el, majd az utca lakói nevében Péter Héder Imréné avatta fel az emléktáblát, végül pedig a csepeli közintézmények és pártok helyezték el az emlékezés koszorúit.

A Deák téri csepeli piac belső udvarán, az úgynevezett „csepeli agórán" a szemerkélő esőben folytatódott az emléknap, ahol felavatták Bánhegyi László kezdeményezésének köszönhetően Deák mellszobrát.

Délután a Királyerdei Művelődési Házban Deák Ferenc emléküléssel folytatódott a nap. *Tóth Mihály* polgármester megnyitó beszédében Bajza Deákhoz címzett verséből idézett: *„Ki a hanyatlás gyáva korszakában, / Midőn erkölcs, erény és hazafiság / Csak ige volt a kérkedésnek ajkán, / Melyek levertek gyávák közt erőst is, / Erényiben törhetetlenül szilárd, / S magához mind végiglen hű marad."* Ezután dr. Bolla Dezső *„Deák Ferenc a hazafi és az ember"* címmel tartott vetített képes előadást. Majd Deák „arany mondásaiból" és adomáiból olvastak fel részleteket a Csepeli Vendéglátóipari Középiskola Diákjai. A szünetet követően a résztvevők megtekintették az eredeti dokumentumokból, korabeli könyvekből, iratokból, ikonográfiákból válogatott kiállítást. A nézők olvashatták Deák híres 1826-os halálbüntetés elleni védőbeszédét, Kossuth Kasszandra-levelét, valamint Deák 1873-as parlamenti felszólalását is. A kiállítás megnyitóján *Debre Zsuzsa* mély átéléssel szavalta *Vörösmarty Mihály*: Deák Ferencz című költeményét, majd *Orosz Ferenc* alpolgármester elmondta, hogy a kiegyezés, egyben megegyezést, megbékülést, kölcsönös megbocsátást is jelentett. Ezután *Gavlik István*, a Kossuth Szövetség örökös elnöke *Deák és Kossuth kapcsolatát* elemezte, kiemelve, hogy vitáik ellenére nagyra becsülték egymást. Végül *dr. Cserhalmi Zsuzsa*, az ELTE docense *Deák Ferenc irodalmi kapcsolatairól* tartott szellemes, gondolatébresztő előadást. Az estet a Pusoma Étteremben jó beszélgetésekkel és jó ízű Deák korabeli étkek elfogyasztásával fejeztük be. Közben egy szép verset is „felszolgáltak", *Hegedűs Péter Garai János Áldomás Deák Ferenczre* című költeményét adta elő. S mi is több áldomást ittunk a haza bölcsének tiszteletére, aki mint köztudott, igencsak becsülte az élet kis örömeit is.

Udvarhelyi András

A menekültek patrónusa

Szobrot avattak idős Antall Józsefnek

2003. augusztus 2-án szobrot avattak a Veszprém megyei Oroszi község falujában született Antall Józsefnek. Az emlékmű Dániel Ferenc szobrászművész alkotása, melyet Rafael Wisniewski Lengyelország magyarországi nagykövete avatott fel, aki ez alkalommal is hálás szívvel emlékezett meg Antall József menekültügyi kormánybiztosról, annak a második világháború alatti tevékenységéről.

Ki volt idős Antall József?

A ma élő nemzedékek tagjai közül kevesen tudják, hogy a második világháború alatt több nemzet polgárai, menekültként tartózkodtak hazánkban, sorsukat az akkori Belügyminisztérium államtitkára gondozta. Az államtitkár Antall József volt, aki a Somló-hegy melletti kis faluban született és később is sokat tartózkodott a községben. Ősei az Antallok, a török elleni harcok idején kerültek a Dunántúlra, s szereztek kisebb-nagyobb birtokot. Nevükkel már a XVI. században találkozhatunk, amikor Antall János dörgicsei alispán a törökök elleni harcokban szerzett érdemeiért a nemességet megújító armalist kapott. Ezt az oklevelet 1670-ben Sümegen hirdették ki. Antall József közvetlen ősei az akkori Zala megyei Dörgicséről kerültek a Somló vidékére, ahol már éltek a család tagjai közül többen. Antall József 1896. március 28-án született Orosziban. A felvidéki Csallóközből ide került ősök öröksége nyomán a fiatal Antall Lőcsére ment gimnáziumba, ahol az osztályában a német és szlovák gyermekek között egyedül volt magyar. Két évet járt itt, majd a pesti piarista gimnáziumban érettségizett. Ekkor már folyt az első világháború és a jogi tanulmányok helyett katonai szolgálatra jelentkezett. Kikerült a frontra, ahol már édesapja is ott volt. 1915-ben orosz fogságba esett, hazakerülése után befejezte egyetemi tanulmányait és köztisztviselői pályán helyezkedett el. Dolgozott több minisztériumban, majd 1932-től a Belügyminisztérium munkatársa lett, a szociális ügyek, később a menekültügy megszervezését és irányítását végezte. Ha időrendben követjük életútját, akkor először az erdélyi magyar menekültek ügyeinek intézését kell megemlíteni, kiknek számát a második világháborút követő években, mintegy 200 000 főre becsüljük. Az erdélyi menekültek után meg kell említeni a háború első éveiben a hazánkba érkezett osztrák és cseh menekülteket – elsősorban zsidókat –, akiknek a száma is tízezrekben mérhető. 1939-ben Lengyelország szovjet megszállása után tömegesen érkeztek lengyel menekültek hazánkba – becsült számuk 200 ezer –, akiknek a gondozása a Belügyminisztérium IX. osztályához, Antall Józsefhez tartozott. A menekültek között mintegy 3–4 ezer zsidó is volt, őket a felállított táborokba, illetve akik ragaszkodtak zsidóságukhoz budapesti, és vidéki zsidóközösségekben helyeztek el.

Az első lengyel menekültek 1939. szeptember 10-én érkeztek meg hozzánk, az utána következő napokban sok-sok tízezer emberről kellett gondoskodni. Ekkor a Belügyminisztériumban még nem volt végleges terv az elhelyezésükre. Antall Józsefre várt a feladat, hogy megkeresse azokat a helyeket, ahol a menekültek letelepedhetnek. Először a Magyar Vöröskereszt segített azzal, hogy létrehozta a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottságot, segített a Lengyel Vöröskereszt magyarországi Képviselete és a Lengyel Orvosok Csoportja is. A menekültekkel nagyon sok fiatalkorú tanuló is érkezett, akiknek a tanulását is meg kellett szervezni.

Még ebben az évben több általános iskola nyílt számukra, pl. Nagykanizsán, Egerben, és kis oktatási központ Kiskunlacházán, Keszthelyen, Zalabérmajorban stb. A középiskolások részére lengyel gimnázium és líceum létesült Zamárdiban és Balatonbogláron.

Antall József közreműködésének köszönhető, hogy a Veszprém megyei Somlószőlős községben lengyel cserkésztábor létesült, ahol több száz gyermeket helyeztek el.

A lengyeleknél kisebb számban voltak francia menekültek is a balatonboglári táborban, velük együtt szöktek át hozzánk holland, belga, sőt brit hadifoglyok is a németországi fogolytáborokból, akiknek a biztonságáról is Antall József gondoskodott. Szovjet hadifoglyok nem voltak Magyarországon, de a szomszéd országokban, az ipari üzemekben foglalkoztatott hadifoglyok közül sokan szöktek át hozzánk, számukra Antall hamis iratokat adott, és biztonságba helyezte el őket.

Az utolsó menekült hullám 1943-ban Olaszországból érkezett, amikor vagy 1000 olasz katona jött, illetve hozták őket a németek Magyarországon keresztül. Ekkor létesült az olasz menekülttábor pl. Dáka községben a volt Batthyány-kastélyban, ahol kb. 350 olasz katona tartózkodott 1944. augusztus végéig. A tábor létrehozása miatt járt a községben 1943. szeptember 14-én, majd később október 28-án, amikor a tábort meglátogató Angelo Rotta pápai nunciust elkísérte.

A magyarországi menekülttáborokban viszonylag biztonságos körülmények között éltek a hozzánk menekültek egészen 1944. március 19-ig, Magyarország német megszállásának napjáig. Ezután minden megváltozott, mert Antall Józsefet a Gestapo letartóztatta és az év őszéig fogva tartotta, csak októberben szabadult. Utána 1945 áprilisáig szülőföldjén a Somló környékén tartózkodott.

1945 tavaszán bekapcsolódott a politikai életbe, belépett a Független Kisgazdapártba, kapcsolatba került annak vezetőivel – Tildy Zoltánnal, Nagy Ferenccel, Varga Bélával és másokkal –, s úgy alakult, hogy indul az 1945-ös képviselőválasztásokon. 1945. október 16-án írta alá a képviselővé választásának igazolását Kovács Béla országos főtitkár és Nagy Ferenc országos pártelnök. Ekkor már az újjáépítés államtitkára volt. 1945. május 18-án Veszprémben a Petőfi Színházban tartott kisgazdapárti nagygyűlésen, mint építésügyi miniszter, ő volt az egyik előadó. Beszédében – többek közt – kiemelte, hogy az újjáépítési tervet saját erőnkből meg tudjuk valósítani, de nem zárkózunk el a külföldi kölcsönöktől sem. A 3 éves terv megszünteti az agrárollót, de a terv nem bántja a magántulajdont.

A dákai olasz táborban (levett kalappal)

1947. augusztus 14-én – már mint nyugalmazott minisztert – Dobi István pártelnök újra javasolta a Kisgazdapárt jelöltjeként Veszprém megye képviselőjének. 1949 tavaszán mondott le képviselői mandátumáról és visszavonult Somló környékére. 1956 őszén még részt vett a Független Kisgazdapárt újjászervezésében, de a következő év elején már teljesen visszavonult a politikai élettől. Budapesten halt meg 1974. július 24-én.

A háború alatti, a menekültek érdekében végzett munkásságáért számos kitüntetést kapott. A lengyel menekültek érdekében végzett tevékenységéért megkapta a *Polonia Restituta Érdemrend* parancsnoki fokozatát, a *Francia Becsület Érdemérem* kitüntetését. 1991 májusában Jeruzsálemben a *Jad Vasem* parkban lévő márvány emléktáblára felvésték a nevét, azok közé, akik embereket mentettek meg a vészkorszakban.

Antall József olyan ember volt, akiről az utókornak nem szabad elfeledkezni. Ez tette most szülőfaluja, amikor felállíttatta mellszobrát a községben.

Tóth Dezső

Irodalom: *Antall József:* Menekültek menedéke, emlékek és iratok: egy magyar humanista a 20. században. Összeáll., bev. és szerk. *Kapronczay Károly* Bp., Mundus 1997.; *Beck Anna–Kristóf Attila:* Magyarország újfajta baráti kapcsolatokra törekszik Izraellel. Magyar Nemzet, 1991. május 15. 1–2. old.; *Budzinski, Frantisszek:* Lengyel gimnázium és líceum Balatonzamárdiban és Balatonbogláron. Városi tanács, 1989. 77., 24. old.; mell.: *Tóth Dezső:* Olasz menekülttábor Dákán. Veszprém: Szülőföld Baráti Kör Dáka, 1993. 24–34. old.; *Uő.:* Menekült olasz katonák Magyarországon. Új Tükör, 1984. április 15. 17. old.; Melyik az igazi? Veszprémi Népújság, 1947. május 25. 1. old.; *Tóth Dezső:* A szabadság bűvöletében: A pápai nuncius és id. Antall József Dákán. Napló, 1993. október 28. 6. old.; *Várkonyi Endre:* Történelem jelenidőben: Menekültek patrónusa dr. Antall József. Bp. Kozmosz, 1977. 181–192. old. *Uő.:* Menekültek patrónusa dr. Antall József. Napló, 1991. december 31. 9. old.

Tízéves a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság[1]

A Partium valahogy mindig mostohagyermek volt, amely nem tartozott igazából sem Erdélyhez, sem az anyaországhoz. Így is kezelték, s most is így bánnak vele. Pedig mindig nagy értékeket adott a nemzetnek. Hogy megfeledkeznek rólunk, az abban is keresendő: a szélen vagyunk, nem ismernek bennünket, nem tudják mi található itt (még mi sem), nem hallatjuk szavunkat. Talán túlzottan szerények vagyunk. A különböző műemlékvédő., történelmi-, néprajzi-, közművelődési szervezetek nem sok eredményt tudtak felmutatni a Partium és a Bánság területén. Ezért már 1992-ben felmerült egy honismereti szövetség megalakításának szükségessége. Mindez hozzájárult Bizottságunk megalakításához.

1992-ben ismertettem a fenti tényeket Tőkés László és Tempfli József püspök urakkal. Még abban az évben feladatul kaptam Tőkés László püspök úrtól egy tervezet összeállítását, helytörténeti és néprajzi kutatómunka megszervezésére, valamint emlékhelyek létesítésére és ápolására. A tervezet elkészült. 1993. május 19-én gyűlt össze az alakuló ülés, melyen a következők vettek részt: *Bántó Bálint* ny. református lelkipásztor, Szatmárnémeti, *Dánielisz Endre* tanár, Nagyszalonta, *Dukrét Géza* tanár, Nagyvárad, *Jakobovits Miklós* festőművész, Nagyvárad, *Kiss Albert* római katolikus esperes-plébános, Nagyvárad, *Kiss László* lakatos-fényképész, Nagyvárad, *Kolozsvári István* római katolikus esperes-plébános, Margitta, *Marián Antal* fotóriporter, Nagyvárad, *Miklós Mihály* tanár, Nagyvárad, *Péter I. Zoltán* tervező, Nagyvárad, *Venczel Márton* biológus, Nagyvárad.

Jegyzőkönyv-részlet

Felvétetett 1993. október 29-én az Emlékhely Bizottság ülésén. Jelen van 20 személy, a különböző megyékből.

Az ülést megnyitja Dukrét Géza elnök. Üdvözli Tőkés László és Tempfli József püspök urakat, valamint a megjelenteket. Ismerteti a Bizottság célját, amely az EKE mellett működik és támogatja a két püspökség. Feladatát a Partium és Bánság területén fejti ki.

[1] Elhangzott a IX. Partiumi Honismereti Konferencián, Hegyközkovácsiban, 2003. szeptember 5-én.

Dukrét Géza átnyújtja a két püspöknek az EKE tiszteletbeli tagságát igazoló oklevelet.

Tőkés László: a munka összehangolása céljából hozzunk létre egy bizottságot, amelyben részt venne minden megyéből egy-egy megbízott. Főbiztosnak Dukrét Gézát javasolja. Elfogadják. Kéri megyei biztosok jelölését.

Megyei biztosok: Péter Zoltán – Bihar megye, Kovách Géza – Arad megye, Szekernyés János – Temes megye (ezután lesz felkérve), Id. Bántó Bálint – Szatmár megye, Major Miklós – Szilágy megye, Vésző Ágoston – Máramaros megye.

Honismereti kutatásunk e régióban sokrétű és sokoldalú. Felöleli a helytörténeti és néprajzi kutatást, a műemlékvédelmet, a honismereti nevelést. Ezt a munkát szervezetünk, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság vállalta fel, amely a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség és a Királyhágómelléki Református Egyházkerület égisze alatt működik, de mivel nem tartozik egyik egyházhoz sem, mert tudományos intézmény, ezért úgy határoztunk, hogy az Erdélyi Kárpát Egyesület Bihar Megyei Osztálya mellett működjön, amelyet jogi személy, így használhatja annak pecsétjét. Külön nem jegyeztettük be, mert mind anyagi, mind működési szempontból így előnyösebb számunkra. Működési területe a Partium és a Bánság. Célkitűzései és feladatai: helytörténeti és néprajzi kutatómunka, emlékhelyeink és műemlékeink szellemi és jogi védelmének érvényesítése, műemlékeink felmérése, leírása, közzététele, nemzeti identitásunk szolgálata és erősítése, hagyományaink ápolása, honismereti nevelés, az ifjúság bevonására honismereti táborok szervezése.

Jelenleg 97 munkatárssal rendelkezünk: történészek, néprajzosok, tanárok, orvosok, lelkipásztorok, műemlékes szakemberek, honismereti nevelők. Tizenhat Arad, negyvenhárom Bihar, egy Máramaros, tizenkettő Szatmár, kilenc Szilágy, hat Temes megyéből, tízen máshonnan. Bizottságunknak öt társszervezete van.

A kutatómunka és a felmérő programok eredményeinek ismertetése évente három rendezvényen történik: márciusban a Partiumi Honismereti Találkozón, *májusban* a Varadinum ünnepségek keretében, a pályázati díjkiosztó ünnepélyen, előre meghirdetett tematika alapján, *szeptemberben* pedig a háromnapos Partiumi Honismereti Konferencián. E rendezvényeken felolvasott tanulmányokat, dolgozatokat igyekszünk közzétenni. A rövidebb anyagokat időszakos honismereti lapunk, a Partium ismerteti. A nagyobb méretű anyagokat a Partiumi füzetek kiskönyv-sorozatában tesszük közzé.

A Partiumi Honismereti Konferencia immár hagyományos és elismert mind belföldön, mind külföldön. Átlagosan 80 ember vesz részt rajta, a Partiumból, a Bánságból, Kolozsvárról, Magyarországról. Vándorkonferencia, hogy bekapcsoljuk a különböző vidékeket a közös kutatómunkába. A konferencia helytörténeti kutatómunkánk és műemlékvédő tevékenységünk fóruma. Ekkor tartjuk az évi közgyűlést is, ekkor osztjuk ki a Fényes Elek-díjakat azoknak, akik kimagasló munkát fejtettek ki a helytörténeti kutatómunkában és az egyesületi élet szervezésében. Az idei konferencia különösen fontos, mivel az idén tíz éves az egyesületünk és bemutatjuk az első Évkönyvünket.

Minden évben előre meghatározzuk a kutatás témáját. Így az egynapos és háromnapos konferenciának évenként meghatározott témaköre van. De ez csak a főtéma, ezek mellett megjelennek mindig az előző kutatási programok témái is, mert többen vannak, akiknek egy meghatározott kutatási területük van, vagy csak egy tájegységben kutatnak. Egyik-másik tanulmány hosszú évek munkája, s nyilván akkor mutatja be, amikor elkészült.

Főbb témaköreink a következők voltak (kimutatás az előadások számáról):

	találkozón	konferencián	pályázatok*
1995 – Egyházi műemlékeink	–	21	–
– pályázat	–	–	59–38
1996 – Településeink kialakulása és története	6	30	24–10
1997 – Partiumi magyar temetők	6	25	–
– pályázat: Oral history	–	–	26–9
1998 – Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc: események, személyiségek, emlékművek	8	26	26–15

1999 – Várak, kastélyok, udvarházak	11	24	–
– pályázat: irodalmi emlékhelyeink	–	–	23–17
2000 – Árpád-kori településeink kialakulása és története	8	27	11–1
2001 – Árpád-kori településeink kialakulása és története	9	30	13–2
2002 – A XX. század emlékezete, öröksége	11	27	23–8
2003 – A XX. század emlékezete, öröksége	7	24	39–17

* A pályázatoknál az első szám a dolgozatok száma, a második szám: ebből mennyi a diákdolgozatok száma.

Amint látjuk a pályázatok is hozzájárulnak a kutatómunkához, sőt serkentőleg is hatnak, mert díjazással járnak. Az elbírálás diák és felnőtt kategóriában történik, így sikerült bevonnunk a fiatalságot is a kutatómunkába. Többen közülük azóta elvégezték az egyetemet, teljes jogú tagunk lett, ami nagy nyeresége a szakmának is.

E tanulmányoknak köszönhetően számos könyv jelent meg, melynek egy részét mi adtuk ki a Partiumi füzetek sorozatában, ezek a következők:

1997-ben: *Borbély Gábor–Csernák Béla:* Bihar község.

1998-ban: *Kordics Imre:* Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben; *Péter I. Zoltán:* Félixfürdő; *Dánielisz Endre:* Nagyszalonta, városismertető; *Benedek Zoltán:* Nagykároly, a Károli Gáspár református templom; *Bessenyei István:* Sarmaság, kismongráfia.

1999-ben: Hol sírjaink domborulnak – Partiumi magyar temetők – gyűjteményes kötet, 25 tanulmány, hároméves kutatómunka eredménye; *Dukrét Géza–Péter I. Zoltán:* Püspökfürdő; *Dánielisz Endre:* Csonkatorony nyúlik a felhőbe…; *Bunyitay Vince–Fodor József:* Székesegyházi Bazilika – Nagyvárad; *Alexandru Pop:* Varadinum a vizek határolta város és vár.

2000-ben: A forradalom zászlaja alatt – az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc a Partiumban és a Bánságban – gyűjteményes kötet, 46 tanulmány, kétéves kutatómunka eredménye; *Jancsó Árpád:* Rajtuk taposunk – A Bánság útjai a XIX. században; *Kupán Árpád:* Mezőtelegd iskolatörténete.

2001-ben: *Csilik József:* István király Szent Jobbja és Szentjobb község története; *Emődi János:* Erdélyi barlangfeliratok a XVI–XX. századból.

2002-ben: *Szabó István:* Ottomány, kismonográfia; *Csorba Mihály:* Érsemjén, kismonográfia, Turulmadaras emlékműveink – gyűjteményes kötet, kétéves felmérőprogram eredménye, összeállította: *Dukrét Géza.*

2003-ban: *Dr. Mózes Károly:* A nagyváradi egészségügyi oktatás történetéből; *Juhász Viktor:* Rév, Erdély sziklakapuja; A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról – Évkönyv.

Előkészületben van: Emléktáblák, emlékművek, szobrok, gyűjteményes kötete, kétéves felmérőprogram eredménye; Tudós püspökök – gyűjteményes kötet; *Nánási Zoltán:* dr. Andrássy Ernő, az utolsó érmelléki polihisztor, A XX. század öröksége – gyűjteményes kötet, az utóbbi két év termése; *Antal Béla:* Biharpüspöki; *György Irén:* Szalacs; *Balla Erzsébet–Török Ferenc:* Albis.

Most pedig megyénként felsorolom, de nem a teljesség igényével azokat a településeket, amelyekről könyv, tanulmány, vagy dolgozat készült. Ezek egy része nem látott napvilágot, de előbb-utóbb megjelennek nyomtatásban:

Arad megye: Arad – várismertető, számos helytörténeti dolgokat személyekről, iskolákról, temetőkről, emlékművekről, egyesületekről stb., Borosjenő, Feketegyarmat, Nagyzerénd, Pécska – két különálló kötetben is, Kézművesség a Bánságban, Szakrális emlékek Aradon és körzetében. Kutatóink: *dr. Kovách Géza, Ujj János, Pávai Gyula, Puskel Péter, Ódry Mária, Matekovits házaspár, Csanádi János, Deák József, dr. Vajda Sándor.*

Bihar megye: Albis, Ant, Árpádi tanyavilág, Bihar-kismonográfia, Biharfélegyháza, Biharpüspöki, Biharszentjános-kötet, Belényes-monográfia, Bélfenyér, Bors, Élesd-monográfia, Érmellék-monográfia, Érmihályfalva, Érsemjén-monográfia, Félixfürdő-kötet, Hegyközcsatár, Hegyközkovácsi, Hegyközújlak, Helyközpályi, Hegyközszáldobágy, Hegyköztóttelek, Hegyközszentmiklós, Hegyközszentimre, Köröskisjenő; Nagyvárad; önálló kötetek: Várad-Olaszi

temető, Nagyvárad építészete, Nagyvárad református templomai, Nagyvárad római katolikus templomai, Mesélő képeslapok, számos tanulmány személyekről, iskolákról, gazdasági életről, műemlékekről és emlékművekről, egyesületekről stb. Ottomány-monográfia, Paptamási, Püspökfürdő kötet, Rév-monográfia, Síter, Sólyomkővár, Szalacs, Szalárd, Szentmárton, Szentjobb-monográfia, Székelyhíd-monográfia, Tenke, Vársafenes, Sebes-Körösvölgyi kastélyok, Árpád-kori települések a Fekete-Körös-völgyében, az Érmelléken, Udvarházak, vagy kúriák (Csokaly, Asszonyvására, Gálospetri, Ottomány, Érsemjén). Kutatóink: *Antal Béla, Borbély Gábor, Dánielisz Endre, Dukrét Géza, Emődi János, †Fábián József, Jósa Piroska, dr. Juhász Viktor, Kordics Imre, Kovács Rozália, Kupán Árpád, Nánási Zoltán, Pásztai Ottó, Péter I. Zoltán, Szabó István, Szalai Ilona, Szuhányi Katalin.*

Szatmár megye: Apa, Avasújváros, Ákos-kötet, Dabolc, Egri, Erdőd, Hadad, Kaplony, Kökényesd-kötet, Kőszegremete, Mezőpetri, Nagykárolyról több kötet, Ombod, Sárközújlak-monográfia, Szatmárnémeti-városismertető, számos tanulmány személyiségekről, iskolákról, emlékművekről, műemlékekről, egyesületekről stb., Szilágypér-monográfia, Túrterebes. Kutatóink: *Bara István, †Benedek Zoltán, Fazekas Lóránd, Erdőközi Zoltán, †Sípos László, Székely Antal, Uszkai Árpád, Görbe István.*

Szilágy megye: Kémer-kötet, Kraszna, Magyarkecel, Mezőterem, Sarmaság-monográfia, Somlyóújlak-kötet, Szilágyborzás-kötet, Szilágycsehi, Szilágysági magyarok-gyűjteményes kötet, (társsz.), Szilágylompért, Szilágynagyfalu-monográfia, Szilágysomlyó-kötet, Szilágyzovány-monográfia, Zilah, Zsibó, A Szilágyság műemlékei és emlékhelyei-kötet. Kutatóink: *Major Miklós, Joikits Attila, Lakóné Hegyi Éva, Erdei János, Sallay Károly.*

Temes megye: Detta, Nagyszentmiklós, Ótelek, Temesvár – városismertető, számos tanulmány műemlékekről, személyiségekről, iskolákról, Temesvár hídjai-kötet, emlékművekről stb., Végvár, Zsombolya, Árpád-kori települések Temes megyében. Kutatóink: *Pálkovács István, Tácsi László, Jancsó Árpád, Krestyán Ilona.*

Máramaros megye: Felsőbánya-monográfia, Koltó, Máramarossziget, Misztótfalu, Nagybánya, Szinérváralja. Kutatónk: *Hitter Ferenc.*

Krassó–Szörény megyében nincs kutatónk, így eredményről sem tudok beszámolni.

Összesítve 1990-től számítva eddig száz településről (5 Arad megye, 42 Bihar megye, 17 Szatmár megye, 14 Szilágy megye, 6 Temes megye, 6 Máramaros megye) készült önálló tanulmány, de számos más helyről is jelent meg anyag különböző gyűjteményes kötetekben. Fontos megjegyezni, hogy számos értékes helytörténeti anyag látott napvilágot különböző kalendáriumokban. Ez azzal magyarázható, hogy nem nagyon vannak szakfolyóiratok, ezért sok helytörténésznek ez volt egyedüli lehetősége, hogy közölje tanulmányát. Sajnos, így nem mindig jutnak el az értékes anyagok a szakmához, néha elkallódnak. Ezért lenne szükség egy átfogó bibliográfia elkészítésére. Ezt próbáljuk összeállítani.

Külön kutatási program nagy személyiségeink életének és munkásságának feltárása. Tanulmány készült a következőkről: dr. Andrássy Ernő polihisztor, Boér Miklós költő, Czárán Gyula a Bihari-havasok apostola, Diószegi László festőművész, Erdélyi József költő, Fényes Elek statisztikus, Gáspár András honvédtábornok, Gellért Sándor költő, Kovács József Afrika-kutató, K. Nagy Sándor helytörténész, Kazinczy Lajos honvédtábornok, Kuthy Lajos író, Sárossy Gyula költő, Schlauch Lőrinc bíboros, Szentjóbi Szabó László költő, Szentmihályiné Szabó Mária író, Szikszai Lajos Zilah polgármestere, Thorma János festőművész, Török János Temesvár polgármestere, Zelk Zoltán költő. Ezeken kívül megjelent több gyűjteményes kötet: Nagyszalonta jeles szülöttei, Temesvári arcképcsarnok, Felsőbányai arcképcsarnok, de jelent meg kiadvány Arad és Szatmár személyiségeiről is.

Ide illeszkedik a műemlékvédelem, valamint emlékműveink és emlékhelyeink feltárása és megőrzése. Ennek elengedhetetlen része a helytörténeti kutatás, a műemlékek, emlékhelyek történetének feltárása, felmérésük és leírásuk. Már régóta foglalkozunk egy megyénkénti műemlék-katalógus összeállításával. Számos tanulmány készült el a különböző műemlékekről, főleg műemléktemplomokról, várainkról, kastélyainkról és kúriáinkról. Nemrég fejeztük be az emléktáblákat, emlékműveket, emlékhelyeket, szobrokat felmérő programunkat, melyek keretében több száz rögzítés történt, fényképpel együtt. Ennek első eredménye Turulmadaras emlékműveink című gyűjteményes kötetünk, amely több mint negyven emlékművet dolgoz fel, nemcsak a Partiumból, hanem egész Erdélyből. Folyik a többi anyag számítógépes feldolgozása és újabb kötetek elkészítése.

Településeink temetői, régi síremlékei az utóbbi időben rohamosan pusztulnak. Sajnos ehhez nagymértékben hozzájárult a vandalizmus, sőt a tudatos pusztítás. Történelmi örökségünk megismeréséhez elengedhetetlenül szükséges temetőink, nemzeti panteonjaink megismerése, felmérése, védelme. Hiszen nemcsak őseink kultuszáról van szó, hanem a temető történelmünk része. Olyan mint egy történelemkönyv: bizonyíték, hogy itt voltunk. Nagy személyiségeink végső nyughelyei ezek, ugyankkor művészeti és népművészeti kincstárunk, kultúránk gyűjtőhelyei. A tudatos rombolást nem lehet helyrehozni, vannak helyek, ahol már csak annyit tudunk tenni, hogy a régi sírköveket biztonságos helyre szállítjuk, kőtárakat létesítünk. Ez még eddig nagyon kevés helyen valósult meg. Követendő példa a Várad-Olaszi temetőben létesített 1848-as sírkert, ahol egy helyre kerültek a 48-as forradalomban részt vett személyiségek sírkövei. Számtalan síremléket és emlékhelyet tettünk rendbe. Temetőprogramunk keretében csaknem harminc temetőt mértünk fel a Partium területén és két könyvet adunk ki, egyet a Várad-Olaszi temetőről, és egy gyűjteményes kötetet, amely huszonnégy partiumi temető felmérésének eredménye. El kellene érni, hogy régi temetőinket, vagy legalábbis legfontosabb síremlékeinket védetté nyilvánítsák, ami csak állami szintű megegyezéssel valósítható meg. Ezek kijelölését, felmérését a civil szervezetek el tudják végezni, de védetté nyilváníttatni nem képesek.

Egyesületünk eddig tizenhárom emléktáblát avatott fel: a fenesi Bélavár falán, Sólyomkővár falán; a révi Zichy-barlang falán, Czárán Gyula tiszteletére; Szentjobbon – közösen Tempfli József püspök úrral – Szent István tiszteletére; Réven Kulcsár Andor lelkipásztor és felesége, Márton Gabriella, Ady első váradi szerelme tiszteletére; Nagyváradon Bíró József művészettörténész és K. Nagy Sándor helytörténész tiszteletére, Érsemjénben Fráter Lóránd, a nótáskapitány tiszteletére; megfogalmaztuk és megcsináltattuk a Varadinum alkalmával felavatott Szent László-emléktáblát; Aradon Lóczy Lajos földrajztudós tiszteletére; Csokalyon Fényes Elek statisztikus, földrajztudós tiszteletére; Gálospetriben Sass Kálmán mártírpap tiszteletére; Réven Handl Károly tiszteletére, közösen a Pro Rév Egyesülettel.

A helytörténeti kutatással szoros kapcsolatban áll a néprajzi kutatás is. A helytörténészeink közül tíz néprajzos is, csak néprajzos három van közöttük. Mindegyik tagja a Kriza János Néprajzi Társaságnak, többen a Magyar Néprajzi Társaságnak is. Többirányú a kutatás: tárgyi néprajz, népi építészet, szellemi néprajz, folklór. Nagyobb hangsúlyt a népi építészetre és a népszokások gyűjtésére fektettünk. Külön tanulmányoztuk a fából készült fejfákat, a gombfákat, a csónak alakú fejfákat és a temetkezési szokásokat. A partiumi temetőkről külön gyűjteményes kötetet állítottunk össze. Konferenciánkon eddig több mint húsz néprajzi előadás hangzott el. Számos néprajzi anyag a Kriza János Néprajzi Társaság évkönyveiben, vagy a Néprajzi Látóhatárban jelent meg. Terveink között szerepel egy néprajzi gyűjteményes kötet kiadása is. Ide tartozik még, hogy 1997-ben Bogdándon tövisháti, 2002-ben Gálospetriben érmelléki tájházat avattunk. Mindkettő a népi építészet remeke és a népi eszközök tárháza.

Az ifjúság bevonására minden évben egyhetes tábort szervezünk, melynek keretében délelőtt állagmegőrző munkálatokat végzünk, délutánonként pedig honismereti előadásokat tartunk a környék földrajzáról, történelméről, népi hagyományairól, irodalmáról. Eddig szervezetett táboraink. 1992 – Várasfenes, a Bélavár romjainak megtakarítása; 1993 – Sólyomkővár, a várrom megtakarítása; 1994 – Sólyomkővár, Jézus szíve-kápolna rendbetétele; 1995 – Érábrány, a románkori templomrom kitakarítása; 1996 – Várasfenes, a Bélavár külső falainak megtakarítása; 1997 – Árpád, a Beöthy-kúria és arborétum kitakarítása; 1998 – Valkóvára, a várrom megtakarítása, 1999 – Ottomány, a Komáromy-kúria és az arborétum kitakarítása; 2000 – Érsemjén, a Fráter-kúria és dendrológiai park kitakarítása; 2001 – Rév, a temető régi síremlékeinek rendbetétele, több emlékmű környezetének megtakarítása, a Révi-szoros útjainak karbantartása; 2003 – Gálospetri, a Fráter-kúriához tartozó arborétum kitakarítása, több, régen kihalt, nemesi család síremlékeinek rendbetétele, a tájház udvarának és a templomkertben lévő millenniumi emlékhely kitakarítása.

Komoly fotódokumentációt állítottunk össze, rendelkezünk egy kis szakkönyvtárral, most építjük ki számítógépes adatbázisunkat, bár felszerelésünk elavult és hiányos. Mindezek fejlesztésében erősen gátol az a körülmény, hogy nincs székházunk.

Jók a kapcsolataink a testvérszervezetekkel, különböző egyesületekkel, mind belföldön, mind külföldön, valamint a különböző médiákkal.

Dukrét Géza

Nagykunok a barcasági csángóknál

Szép szokássá vált a testvérré fogadás a városok között. Amíg a rendszerváltás előtt jószerivel csak egyházi vonalon élt a kapcsolat a kunsági városokból és a délvidéki vajdaságba kirajzott és ott gyökeret vert lakosok között, most bízvást mondhatjuk, hogy immár szélesebb körben, iskolák, intézmények és magánszemélyek között is jól működik a „szomszédolás". A kulturális kötődéseket rendszerint gazdasági kapcsolat is erősíti. Egy-egy rendezvényen találkozik egymással a vajdasági Pacsér, a szászföldi Négyfalu és a nagykunsági Kisújszállás polgára. Örülnek egymás sikerének, a lehetőségeikhez mérten támogatják, megtisztelik egymás rendezvényeit.

Az augusztus 17-i Város napján, Kisújszállás adott otthont egy találkozónak, a Szent Mihály-napi termésünnepet pedig Négyfalun ünnepelték együtt a testvértelepülések delegáltjai.

Brassó mellett, a hagyományos Szászföld, Barcaság szélén élő legendás hírű magyar népcsoport, a barcasági csángók falvai: Bácsfalu, Csernátfalu, Hosszúfalu és Türkös közigazgatási összevonásával jött létre Négyfalu (Sâcele) települése. A néhai „hétfalu" többi egysége: Tat-

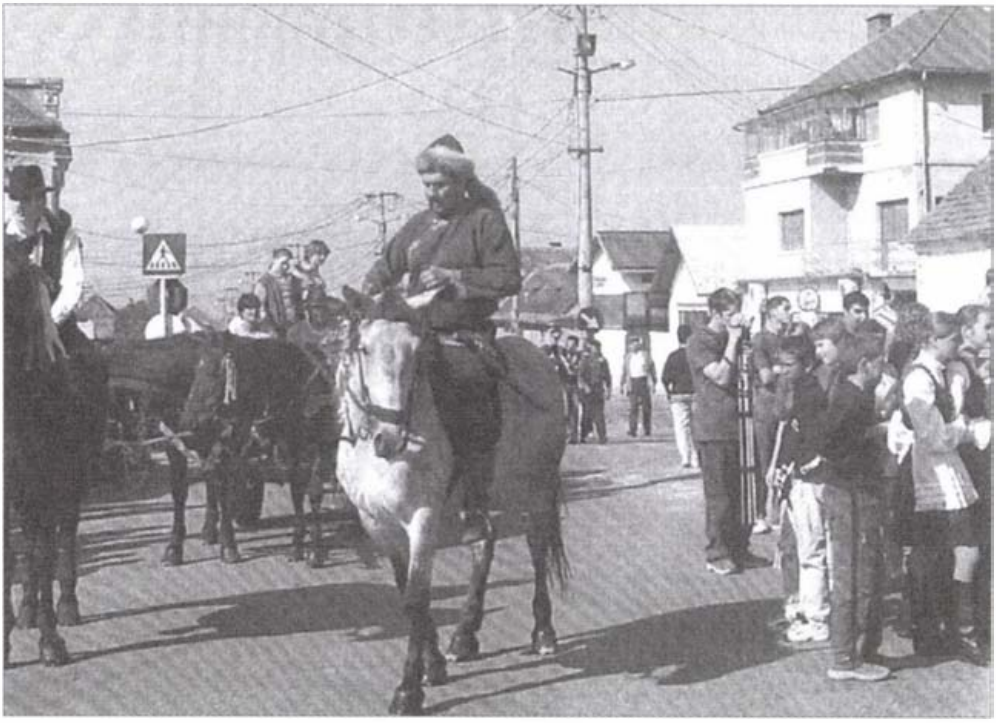

rang, Zajzon, Pürkerec önálló település maradt. A terület a XI. századtól a Székelyföld része volt, a XV. században azonban a hét falut Ulászló király elzálogosította a brassói szászoknak. Mivel az itt élő csángók zárt közösségben éltek, népviseletük és népi díszítőművészetük sok archaikumot megőrzött. A magyar kisebbség életében nagyon fontosak az ünnepek, s nemcsak az egyháziak, hanem az etnikai tudatot erősítő, a saját kulturális értékeket felmutató ünnepek is. Ilyen a szeptember végi Szent Mihály-napi ünnepség is, ami a betakarítás, a termés ünnepe is egyben. 2003-ban nagy lovas, szekeres felvonulással ünnepelték a nyár elmúltát, a menetet Horváth György nagykun főkapitány vezette fel. A falvak apraja-nagyja népviseletbe öltözve együtt vonult, meghatottan énekelte a Himnuszt és örült az idei ünnepen.

A felvonulás végén hússütéssel, pityókafőző versennyel zárták a napot. Az egész napos rendezvény szép színfoltja volt az ökomenikus istentisztelet, amelyen Szent Mihály-i üzenet időszerűségéről szólt az Ige. A csernátfalui templomkertben rögtönzött színpadon egymás után következtek a néptánccsoportok bemutatkozó műsorai.

Dr. Bartha Júlia

Szakmai tanácskozás a vajdasági magyar tájházakról

A Vajdasági Magyar Folklórközpont (VMF) és a kulai Népkör a vajdasági magyar tájházak helyzetéről szervezett kétnapos szakmai találkozót a már létrejött és alakuló tájházak, helytörténeti és néprajzi gyűjtemények létrehozói és gondozói számára. A 2003. augusztus 22–23-án megrendezett találkozó második alkalommal teremtett fórumot az érintettek beszámolóinak, a közös problémák megvitatásának. A szervezők szándéka az volt, hogy a résztvevők információt szerezzenek a múlt évi tanácskozás óta eltelt időszak eseményeiről, eredményeiről, valamint tájékozódjanak a Magyarországon időközben megalakult Tájházszövetség céljairól, tevékenységéről.

A tanácskozás első napján – a kulai Népkör sok önzetlen munkával felújított épületében – került sor a tanácskozás gerincét alkotó szakmai beszámolókra. A megjelenteket házigazdaként Juhász András, az 1868-ban alakult, az 1950-es években szétzilált, majd 1995-ben újjászerveződött Népkör elnöke köszöntötte. A városban és környékén mintegy 2700 fős (8,7%) magyar kisebbséget összefogó Népkör történetéről és mai helyzetéről, programjairól szóló beszámolóját a résztvevők bemutatkozása követte. A délelőtti program keretében Bárkányi Ildikó, a szegedi múzeum munkatársa a néprajzi tárgyak nyilvántartásának módjairól és eszközeiről beszélt, majd Nagy István, a VMF tanácsosa a 2002-ben megalakult magyarországi Tájházszövetség céljait és programtervét ismertette. Az általános kérdéseket érintő előadásokat követően, a délutáni program keretében hangzottak el a délvidéki települések tájházaira, gyűjteményeire, illetve azok létrehozására irányuló törekvéseket képviselő résztvevők beszámolói. A zentai Pece Árpád kincsesházának, azaz magángyűjteményének történetéről, párját ritkító anyagáról, valamint sajátos, intézményen kívüli helyzetének problémáiról beszélt. Cservenák Pál az 1986-ban megnyílt topolyai tájház védelmével, valamint a műemlék szélmalom áttelepítésével kapcsolatos gondokról szólt, megemlékezve a szabadkai Városi Múzeum által, a tájház felújítása alkalmával a közelmúltban nyújtott szakmai segítségről. A Magyarkanizsáról érkezett községi képviselő, Novák László hírt adott arról, hogy a helyi művelődési házban immár több ezer néprajzi és helytörténeti érdekességű tárgy halmozódott fel, amelyek számára kiállításra alkalmas helyet keresnek. A horgosi helytörténész-publicista Nagygyörgy Zoltán, aki csaknem húsz éve kutatja a település múltját, most arról számolt be, hogy kiállításra alkalmas helytörténeti gyűjtemény van már a faluban, csupán megfelelő kiállítóhely, illetve tájház hiányzik. Péterrévén (Bačko Petrovo Selo) 2002-ben a bőséggel összegyűlt tárgyakból „néprajzi szobát" rendeztek be, a kiállítás számára azonban rövidesen új helyet kell keresniük – tájékoztatta a hallgatóságot Horváth Mária. Kis Császár Emma, a helyi agrárszövetkezet elnöke hozzáfűzte, hogy lehetőségeihez mérten támogatja a helyi tradíciók megőrzését, a falusi turizmus célkitűzéseit. Ennek jegyében már nyolcadik éve rendezik meg nyaranta az új, hagyományt teremtő Uborkanapot. Új néprajzi-helytörténeti gyűjtemény alakulásáról számolt be Horváth Pécsi Mária, a bezdáni általános iskola tanára. A már korábban összegyűjtött tárgyak jelenleg az iskolában kaptak helyet, a tájház létrehozása még távoli célnak tűnik számukra. A viseleti darabokban és szőttesekben különösen gazdag bezdáni gyűjteményből rendezett, „Nagyanyáink életéből" című kiállítás megnyitóján a tanácskozás második napján vehettek részt a megjelentek, a helyi Művelődési Házban. Bajsán szintén lelkes gyűjtőmunka folyik, melyről Szuhankó Ruzsena számolt be. Az eddig összegyűlt tárgyak számára még itt sem találtak megfelelő helyet, a községben működő Teleház támogatásában bíznak. A közelmúltban a textilekből „Nagyanyáink szőttesei" címmel rendeztek sikeres kiállítást. A Temerinből érkezett Csorba Béla néprajzkutató a 2003 nyarán megnyílt tájház létrehozásának előmunkálatairól és berendezéséről számolt be. A tájház megnyitása a helyi tájház-alapítási törekvések egyik látványos eredménye. Giricz Teréz, a temerini kézimunka szakkör vezetője a kiállítások gondozásával kapcsolatos tennivalókról szólt. Mérges Eszter és Kovács Ilona a torontálvásárhelyi (Debeljača) helytörténeti múzeum gyűjteményéről, további gyarapításának lehetőségeiről beszélt. A csaknem száz éves, eklektikus épületben elhelyezett néprajzi gyűjtemény alapítása Szécsényi Jolán nevéhez fűződik, aki 1977-től kb. ezer használati és lakásberendezési tárgyat, munkaeszközt, kisipari emléket gyűjtött a múzeum számára.

A már létrehozott és a tervezett gyűjtemények elsősorban a bácskai és a bánsági paraszti világnak hivatottak emléket állítani, de az identitás megőrzésének is fontos színterei. A legújabb törekvésekben – az anyaországhoz hasonlóan – a muzeális jelleg mellett megjelenik a közösségteremtés a gyermekek oktatásának-nevelésének szándéka is. Talán ezzel is magyarázható, hogy e törekvések élén többnyire tanárok, varróasszonyok és helytörténet-kutatók állnak. A koordináló szerepet vállaló VMF szakmai igényességét igazolja, hogy a sokszor autodidakta módon szerveződött gyűjtemények, kiállítások elé magas mércét állít. Ennek jegyében tűzte a tanácskozás programjára a múzeumi tárgykezelés, megelőző műtárgyvédelem kérdéskörét is.

A kulai program befejezéseként a résztvevők megismerkedtek a Népkör könyvtárával, amely sok viszontagság után ismét a tagok művelődését szolgálja. Gyarapítása nem mentes a nehézségektől, nyilvántartása viszont példamutató!

A rendezvény második napján a nyugat-bácskai tájházak látogatására került sor. Elsőként Doroszló tájházaival ismerkedtünk. A neves búcsújáró helynek számító kegytemplomtól és

szentkúttól nem messzire álló, valószínűleg a XIX. század derekán épült, tájházként működő paraszthász szinte eredeti formájában maradt fenn. Berendezése az 1930-as évek életmódját tükrözi. Raj Rozália és Nagy István ötlete alapján és kezdeményezésére hozták létre, a megvalósításban társuk Reniè Kistamás Katalin volt. A tájház 2001 szeptemberében nyílt. A falu másik „élő" tájháza a Samu család hagyatéka, leszármazottjuk, Bártol Julianna tulajdona. Az egykori főutcán 1940-ben épült lakóház helyiségeinek festése, berendezése módos gazdára vall, s a doroszlói népművészet reprezentatív darabjait őrzi érintetlenül, az 1920–1950-es évekből. A program következő állomása Bácskertes (Kupusina) volt, ahol dr. Silling István kalauzolását élvezhettük az 1991-ben megnyílt, általa létrehozott néprajzi gyűjteményt bemutató falumúzeumban. A program méltó befejezése volt a már említett bezdáni néprajzi kiállítás megnyitásán, az általános iskolában elhelyezett helytörténeti gyűjtemény, valamint az 50 éve alakult selyemdamaszt műszövő üzem megtekintése.

A tanácskozás résztvevői tartalmas, házilag sokszorosított füzetet vihettek haza, melyben az előző évi összejövetelről készült emlékeztető, a tájházakról, gyűjteményekről megjelent fontosabb ismertetések, valamint az idei konzultáció fő témájáról, a műtárgyak gondozásáról szóló hozzáférhető, ismeretterjesztő tanulmányok kaptak helyet.

A rendezvény létrejöttét helyi és anyaországi intézmények (Tartományi Oktatási és Kulturális Titkárság, a Tartományi Jogalkotás, Közigazgatási és Nemzetiségi Kisebbségi Titkárság, valamint az Illyés Közalapítvány) támogatták.

Bárkányi Ildikó

Régészeti, honismereti tábor Bölcskén

Kisebb megszakításokkal több mint egy évtizede kerül megrendezésre Bölcskén a régészeti, honismereti tábor. A helyi általános és középiskolás diákok, a hazatérő egyetemisták, főiskolások mellett az ország legkülönbözőbb tájairól érkező hallgatók kapcsolódnak be az ott folyó munkába.

A tábor programjának középpontjában mindig egy-egy konkrét régészeti feltárás áll, de ezzel együtt rendkívül széleskörű interdiszciplináris kutatás folyik. A tábori munka egyik eredményeként doktori, majd PhD-disszertációk, hazai és nemzetközi folyóiratokban, szakkönyvekben megjelent cikkek, konferencia-előadások mellett számos honismereti pályamű, szakdolgozat született. A diákok közül számosan ma már kollégáink, akik tovább folytatják a megkezdett munkát, s nyaranta táborunkba diákjaikkal térnek vissza. Talán az sem mellékes, hogy a kemény, de mégis oldott hangulatú munka során szerelmek, barátságok alakultak, mélyültek el, amelyek nemcsak színes emlékként éltek tovább az iskolákba, a munkahelyre visszatérve, hanem a nehézségeken a szakmai és magánéleti problémákon átsegítő fogódzókat is jelentettek.

A korábbi táborok a faluban, az egykori bölcsőde épületében voltak. Idén igazi táborozás zajlott a bölcskei Duna-parton, a horgászok jóvoltából a főhadiszállásnak kölcsönadott horgásztanyán és a körülötte felállított sátrakban. Az ez évi tábor vezetője Udvari Gáborné tanárnő, a helyi Kegyes József Általános Iskola honismereti körének vezetője mellett, Nagy Janka Teodóra néprajzkutató és Szabó Géza régész volt, akik munkáját nagymértékben segítette a pályázatok írásában közreműködő Rausch István tanár úr. A nyári tábor megvalósulását a helyi önkormányzat segítsége mellett a Honismereti Szövetség és Tolna megye Önkormányzata elnökének anyagi támogatása tette lehetővé.

A munka két szekcióban folyt. A helytörténeti, néprajzi kutatások elsősorban a pincefalu kialakulásával kapcsolatos kérdéskört érintették. Bölcskén a falutól távolabb, a település szélén önálló életét éli a pincefalu, ahol a szőlőterületektől elkülönülve egy csoportban, utcákba rendeződve találhatók a présházak, pincék. Már a korábbi kutatások során felfigyeltünk erre a jelenségre, s keresni kezdtük a kialakulás okára, időpontjára, esetleg meghatározott népcsoporthoz való kötődésre vonatkozó adatokat. Az idén sikerület először konkrét adatokat kapnunk a pincefalu első építményeire és tulajdonosaira vonatkozóan, s visszaemlékezéseket gyűjtöttünk. A pincéket dokumentáltuk, s egy későbbi publikáció számára fotóztuk, rajzoltuk.

A régészeti ásatáson résztvevők folytatták a már 1995-ben megkezdett késő bronzkori, mintegy 3000 éves öntőműhely feltárását. Az előkerülő bronzeszközök, ékszerek, öntőminták, gyártási hulladékok a műhely jelentőségéről szóltak. Megható volt, amikor az urnamezős kultúra mindennapjaiban használt, rendkívül szép turbántekercses peremű tálak és óriási tárolóedények mellett egy kis szoptatóedény is előkerült.

A hitvilág, a kultikus élet felé mutatkoznak azok a holdbálvány töredékek és állatlakú füllel díszített edények, melyek közvetlenül az öntőműhely gödrének padlója felett kerültek elő. Tudományos szempontból azonban mégis az a pár öntőminta töredék hordozta magában a legtöbb új információt, amelyek sajátos, rendkívül finom meszes szerkezetű kőzete az Északi-tenger vidékéről, feltehetően Rügen szigetéről kerültek Bölcskére. A kész és félkész, illetve töredékes öntőminták, valamint a nyers kőtömbök azt bizonyítják, hogy az öntőmintákat helyben, a megrendelők ízlése szerinti formában készítették el – a távolsági kereskedelemből beszerzett ipari nyersanyag felhasználásával. Ez a korszak magasszintű szervezettségre, s arra utal, hogy valójában ekkor már egy korábbi, a közfelfogással szemben régen nem a luxuscikkek kismennyiségű távolsági kereskedelmével, hanem az ipari nyersanyagok nagymennyiségű távolsági kereskedelmével kell számolnunk.

Természetesen egy-egy évben a szerény anyagi támogatottság mellett megrendezett tábor csak kis lépésekben tudott előre lépni, eredményeket felmutatni. Azonban, ha sikerül a táborokat folyamatossá tenni, akkor szép lassan ezek a kis eredmények beérnek, összeadódnak, s jelentőségük megnő.

A szakmai eredmények mellett azonban talán sokkal jelentősebb az, amit Kiss József, Bölcske község polgármestere fogalmazott meg még az első táborok idején, amikor arról szólt, hogy milyen „jó befektetésnek" tartja ezeket a táborokat. Mert amellett, hogy a gyerekek számára olyan programot nyújt, ami miatt érdemes nyáron is a faluban maradni, a már másutt tanulóknak pedig visszatérni, a bölcskei gyerekek nem szakadnak el szülőföldjüktől és iskoláik végeztével is hazatérnek. Hagyományaikat, múltjukat ismerve pedig felnőttként is jobban értik és megértik környezetüket, kötődnek településükhöz. A bölcskei táborok több mint tíz éves tapasztalata ezt példázza.

Nagy Janka Teodóra – Szabó Géza

A Gömör-kutatás kitüntetettjei

A Debreceni Egyetem professzora, dr. Ujváry Zoltán, 1992-ben létrehozta az Ethnica Alapítványt s ennek keretében megalapította a Pro Gömör – Gömörért-díjat. Az Alapítvány kuratóriuma évente általában két személynek ítéli a díjat, „a Gömörrel foglalkozó, vagy ahhoz szorosan kapcsolódó tárgyú könyvek, tanulmányok szerzőinek, a kuratórium által erre érdemesnek tartott néprajzi, muzeológiai munka és egyéb kimagasló kulturális tevékenység végzőinek, akik Magyarország határain belül vagy a jelenlegi Szlovákia területén élő gömöri magyarság érdekében dolgoznak."

A 2003. évi elismerések átadására a putnoki Holló László Galériában került sor. Ujváry Zoltán bevezetőjében megemlékezett azokról is, akik Pro Gömör-díjban korábban részesültek, de már eltávoztak az élők sorából: Dobosy László, Veres János, Zsámbok Tamás. Majd szólt a Gömör-kutatás legújabb eredményeiről s az ezzel kapcsolatosan megjelent kiadványokról. Ezt követően átadta a Pro Gömör kitüntetést *Bódis Istvánné*nak, és *Csobádi József*nek.

Bódis Istvánné Janka Irma szülőhelyén, Aggteleken tanácselnöki működése alatt középületek, járdák, parkok épültek. Új falurész alakult és a Művelődési Ház is elkészült. Nevéhez kapcsolódik a Hagyományőrző Népdalkör létrehozása. Dalokat gyűjtöttek, nemcsak helyben, hanem a szomszédos szlovákiai magyar falvakban is, szoros kapcsolat alakult ki pl. Kecső és Hosszúszó népdalköreivel, többször felléptek Pelsőcön is. Kiemelkedő írói eredménynek tekinhetjük a színjátékait: nyolc dramatikus játékot írt, amelyek a gömöri hagyományok megörökítésének örökbecsű értékei. Hasonlóan maradandót alkotott Baksay Dániel életpályájának a megírásával, Dénes György történésszel és Jakucs László profeszorral írt munkájával és más publikációival.

Csobádi József a rozsnyói Bányászati Múzeum igazgatója. Az eltelt három évtized alatt jelentős munkát végzett Gömör, elsősorban Rozsnyó és környéke népi és közösségi kultúrája érdekében, a nemzeti öntudat ébrentartása szolgálatában. Beindította az időszakos kiállítások sorozatát. Gömör népművészeti alkotásai címmel létrehozta a rozsnyói múzeum első állandó kiállítását Krasznahorkaváralján. Képzőművészeti tárlatok nyíltak, a krasznahorkai Andrássy Képtárban. Irányításával megkezdődött a néprajzi, a történeti és bányászati anyagok feltárása. A múzeumban önállósult a magyar–gömöri néprajzkutatás. Szerkesztette-szerkeszti a múzeum kiadványait, összeállította a múzeum első évkönyvét. Szoros munkakapcsolatot tartott és tart magyarországi kutatókkal. Külön is kiemelkedő a miskolci múzeummal való együttműködés. Elődjével, Labancz Istvánnal minden segítséget megadtak a debreceni egyetem Gömör-kutatási programjának megvalósításához.

Végezetül Putnok polgármestere, *Tamás Barnabás* elmondta, nagy megtiszteltetés számukra hogy évről-évre itt adják át a Pro Gömör kitüntetéseket. Köszönetét fejezte ki Ujváry Zoltánnak és egy DVD lemezt ajándékozott neki, amelyen hat nyelven mutatják be Putnok városát.

Kerékgyártó Mihály

Ajándék Bolognának

Bensőséges kis ünnepség színhelye volt 2003. május 8-án, Bolognában az Egyetemi Könyvtár Marsigli-gyűjteménye, ahol Biancastella Antonino igazgatónő átvette Marsigli tábornok rovásbotjának másolatát.

A történet 1690-re nyúlik vissza. Thököly Imre kuruc vezér csapatai kiszorultak Erdélyből. Bádeni Lajos császári főparancsnok Luigi Ferdinando Marsiglit bízta meg, hogy zárja le Erdély szorosait. A neves polihisztor bolognai gróf a gyergyószárhegyi Lázár-kastélyban szállt meg. A közeli ferences kolostorban talált rá a rovásbotra vésett, 675 jelet tartalmazó székely rovásemlékre. Ezt a szentek neveit tartalmazó rovásnaptárt hazaküldte Bolognába, ahol az eltűnt. Szerencsére Marsigli lemásolta a jeleket. A 146 folio-kötetet kitevő Marsigli-gyűjteményben több magyar kutató tanulmányozta az 54. kötetben található rovásírást. Sándor Klára szegedi professzornő könyvet írt róla. Bárczy Zoltán az 1980-as években kikísérletezte, hogy a rovásbot juharfából készülhetett, mert ez nem túl kemény és nem túl puha, görcstelen, jól lehet rá „róni".

Kisari Balla György kartográfus, aki Bolognában Marsigli törökkori térképeit kutatja, az elődök tapasztalatait felhasználva, Gurmai Ferenc fafaragó segítségével elkészítette a rovásbot másolatait és négy határon át egy példányt elvitt Bolognába. Az olasz könyvtárosok örömmel fogadták a Marsigli-gyűjteményt gazdagító, négyoldalas, 130 cm hosszú rovásbotot. Miliczky Erzsébet, Bologna tiszteletbeli magyar konzulja beszédében kitért az Európa első egyetemén (1088) tanult magyar diákokra, Marsigli 20 évig tartó (1683–1703) magyarországi tevékenységére, a szépen fejlődő olasz–magyar kapcsolatokra.

Dr. Kisari Balla György

Marsigli rovásírásos botja másolatának átadása Bolognában, 2003. május 8-án. Balról jobbra: Biancastella Antonino az Egyetemi Könyvtár igazgatója, Laura Miani főkönyvtáros, Miliczky Erzsébet magyar konzul

KÖNYVESPOLC

Honismeret az ezredfordulón
Somogyi arcok, vallomások

A Somogy Megyei Honismereti Egyesület megalakulásának tizedik évfordulójára másfélszáz oldalas kötetet jelentetett meg, amely a megyei honismereti mozgalom 44 személyiségét mutatja be. Az érdekes, korántsem szokványos, vagy sematikus riportok változatos életutakat vázolnak fel. Többségük tanár, tanító, népművelő. Van köztük mérnök, levéltáros, muzeológus, könyvtáros és sok más foglalkozási ág képviselője. Életkorukat tekintve alig akad közöttük, aki ötven évesnél fiatalabb lenne. Javarészt nyugdíjasok.

Valamennyien arról vallanak, hogyan, miért lettek a honismereti mozgalom elkötelezett hívei, hogyan kötődnek egy-egy településhez (tájegységhez). Jól kitapintható, hogy a legtöbb esetben a döntő indítást az iskola adta számukra. Egy-egy lelkes, jól magyarázó tanár meghatározó szerepet játszott a honismeret iránti érdeklődés felkeltésében. Ilyen például Marcaliban Gál József, vagy a kaposvári főiskolán Király Lajos.

A népélet tanulmányozása irányában sokakat a Somogyban legendássá vált tanár, majd muzeológus, Együd Árpád példaadása vonzott. A megyei levéltár meghatározó (országosan kiemelkedő, mondhatni egyedülálló) szerepet játszott és játszik a mozgalomban. Évtizedeken keresztül Kanyar Józsefnek köszönhetően, akitől a honismeret szervezésének stafétabotját G. Jáger Márta vette át. Utóbbi a Száz magyar falu könyvesháza sorozatban a számára oly kedves Mesztegnyőről készített mintaszerű feldolgozást. A riportkötet címlapján is a mesztegnyői faluház kiállításának részlete (jellegzetes szobabelső) látható.

A megye székhelyét, Kaposvárt többen képviselik a kötetben: *G. Jáger Márta* főlevéltáros, a Megyei Honismereti Egyesület elnöke, valamint titkára: *Károly Irma* a megyei Művelődési Központ igazgatója, *Sipos Csaba* a megyei és városi könyvtár helyismereti részlegének vezetője, *Király Lajos* nyugalmazott főiskolai tanár, a tucatnyi kötetet és több száz cikket publikáló *Lévai József*, *L. Kapitány Orsolya*, a Rippl-Rónai Múzeum néprajzkutató főmuzeológusa. *Sándor Mária* a Hazafias Népfront keretén belül kezdte meg a honismereti mozgalom szervezését. Az igali származású *Berta Gyula* a betyárok, haramiák, pandúrok, a bűnüldözés, büntetés-végrehajtás történetének országosan elismert szaktekintélye. A Kaposvárhoz közeli Szenna szabadtéri néprajzi gyűjteményének egykori gondnoka, *Csepinszky Mária* Kötcsére költözve, másfél évtizede próbálkozik a hagyományőrzés folytatásával. Szintén Kötcsén él *Mihály Gyula*, akinek értékes magángyűjteményében régészeti leletek csakúgy fellelhetők, mint a hagyományos népi eszközök, használati tárgyak. Vezetett honismereti szakkört is, gyűjti a néphagyományokat. Falumúzeum létesítési tervei azonban eddig nem jártak sikerrel. *Dr. Kálmán András* az iskolatörténet, a tanítóképzés történetének elismert kutatója.

Kaposvártól északra, a Koppány völgyének kutatója *Bősze Gábor* tanár, aki az egész tabi járás történetének földolgozására vállalkozott. A történelem szeretete átsugárzott fiára is. *Bősze Sándor* a megyei levéltár igazgatója, a Kanyar József-i örökség méltó gondzója. Nagyberki szülötte *Frech József*, akit a falu monográfiájának megírása tett igazán híressé. Alig látott napvilágot, máris új, bővített kiadásán dolgozik, mert a kutatást egy percre sem hagyta abba. Kaposvártól nyugatra fekszik Hetes. Ennek hagyományait gyűjti, helytörténetét kutatja évtizedek óta *Bank Lajos*, aki kőszegi tanítói oklevele mellé történelem szakos főiskolai diplomát is szerzett.

A Balaton-vidékéről *Matyikó Sebestyén József*, a siófoki Kálmán Imre Múzeum igazgatóját, *Róka Gyulát*, a Siójuti krónika íróját, a balatonboglári *Horváth Aladárt*, Zamárdi monográfiájának íróját, *Friesz Kázmér*t ismerhetjük meg, akinek családjáé volt az a partház, amelyet ma tájházként csodálnak meg a látogatók. Balatongyörök múltjának kutatója *László István*, aki a legendás csillagvárban született. Lengyeltótiban *dr. Tóth Sándor* fogorvos a honismereti-helytörténeti kutatás megszállott szervezője. Több összefoglalás után szerkesztőként monumentális kötet megjelentetése fűződik a nevéhez, amelyek irodalmi címet adott: Csalogányok völgye. A Lengyeltótihoz közeli Buzsákon *Tóth Pálné Komáromi Mária* tanárnő honismereti szakköre végzett hatalmas munkát a hagyományok megismerése, fenntartása, a népművészet értékeinek összegyűjtése érdekében. Szőlősgyörökön *Koltay Péter* tanár a falu krónikása, a községi monográfia szerkesztője, s több fejezetének írója. Fonyódon *Minczinger Katalin* a múzeumi és helytörténeti egyesület mindenese (gimnáziumi tanár, majd nyugdíjasan városi könyvtáros).

Somogy nyugati vidékéről, Marcaliból *Gál József* történelem-földrajz szakos gimnáziumi tanárt mutatja be a kötet, aki az általa szervezett múzeum igazgatójaként dolgozott nyugdíjazásáig. *Horváthné Rádics Márta* a bizei sváb közösség kutatója. Munkáját kötetben összegezte. A Marcalihoz közeli Mesztegnyő faluházának lelke *Kövesdi Tiborné*. Somogyvár polgármestere *Móring József Attila*, aki megírta általános iskolájának történetét, évtizedekkel ezelőtt lelkes résztvevője volt a híres apátság ásatásának. Kutas általános iskolájának történelemtanára *Simon József*, a megyei honismereti verseny ötletadó szervezője, falumonográfiák írója. Segesden *Tóth Jenő* földmérő mérnök nyugdíjas éveiben „kapott rá" a honismereti-helytörténeti kutatásra: megírta a református egyházközség, majd a település történetét. Eredményes tevé-

kenysége jutalmául 1998-ban díszpolgári címet adományoztak neki.

Csurgó és környékének kutatója *dr. Horváth József* gimnáziumi tanár, aki 1990 óta a Csurgó és Környéke című havi lap főszerkesztője. A Csurgóhoz közeli Somogyszobon *Hosszú László* a Jókedv Egészség Kultúra Férfikör elnökeként tevékenykedik, gyűjti a hagyomány emlékeit. A Csurgótól délre fekvő Berzence múltjának lelkes és eredményes kutatója *Szőke József*. Csurgótól nyugatra, a határ menti Gyékényes szülötte *Pálffy István* történelemtanár, akinek honismereti csoportjai folyamatosan szép eredményeket tudnak fölmutatni. Barcson a Dráva Múzeum főmunkatársa *Rózsás Márton*, aki restaurátori tevékenysége mellett régész-történészként is elismert kutató. Legutóbb a török hódoltság kutatását bemutató tanulmánykötetben jelent meg figyelemre méltó tanulmánya a barcsi török őrhelyről. A Rinya menti táj, Bodvica fáradhatatlan gyűjtője, krónikása *Horváth Ferenc*. Szőcsényben *Ott Gáborné* szervezett asszonykórust (23 évig működött) és honismereti szakkört.

Dél-Somogyban Lábadon él *Mike Györgyi* tanárnő 24 éven keresztül vezette töretlenül a honismereti szakkört.

A megye keleti felében fekvő Felsőmocsoládon évtizedeken keresztül tanított *Orbán Gézáné*, Emmi néni. Tanítványai tőle tanulták a hagyományok tiszteletét, szeretetét. A község monográfiájában ő írta a néprajzi fejezetet. Amióta arra kényszerült, hogy egy kaposvári panellakásban éljen, nehezen találja a helyét. Miklósiban *dr. Sipos Imre* szerzetesként él, s ő is az egyháziaknak azt a hosszú sorát gazdagítja, akik számára a helytörténet kutatása szenvedéllyé vált. Ő rendezte sajtó alá Szalay János plébános nemrég megjelent Zics falu múltját feldolgozó monográfiáját. Tabon Marek János szakkörében szerette meg a honismereti munkát *Tóth Tibor*, aki Kadarkút és Tab múltját kutatja. *Bertalan Béla* könyvtárigazgató Tabi Kilátó címmel, országosan kimagasló színvonalú kalendáriumot jelentet meg kétévente, az 1980-as évek óta (eddig tíz kötete látott napvilágot). A Tabhoz közeli Nágocs történetét *Kiss Tamás* történelemtanár írta meg, aki ugyan Budapesten él, de szülőföldjének a kis somogyi falut tekinti.

Somogy keleti szélén legendássá vált Gölle, Fekete István író szülőfaluja. Az iskolában emlékkiállítás idézi alakját. A közeli, már Tolnához kapcsolódó Dombóváron él a göllei születésű *F. Bodó Imre* agrármérnök, aki Fekete István emlékmúzeumot rendezett be és működteti saját költségén! Nemcsak a nagy író életművének buzgó kutatója, hanem egész sor honismereti írás szerzője, amelyek összegyűjtve kötetben is megjelentek. A Gölléhez közeli Somogyszil néphagyományainak kutatója *dr. Marek János*, aki három évtizede gyűjti a szülőfalujának történetére vonatkozó dokumentumokat.

A riportok jellemzője a tárgyilagosság. Készítői és a kötet szerkesztői láthatóan nem arra törekedtek, hogy azt bizonygassák, minden szép és tökéletes, de ennek ellenkezőjét sem akarták sulykolni, azaz a nehézségeket, a kudarcokat sem abszolutizálták.

Ahány életsors, annyiféle. Volt olyan riportalany, aki „kitárulkozott", volt aki a magánéletébe kevésbé engedett bepillantást. Láthatólag kerülték a politikai vonatkozások emlegetését. Ezzel is bizonyították, hogy a honismereti mozgalom nem politikai kérdés, lehetőleg, amennyire lehet, tartsuk távol tőle a napi politikát. A szűkebb és tágabb szülőföld valamennyiünké, s a közös kötődés mindennél fontosabb összetartó erő.

Somogyban tájházak, falumonográfiák egész sora, az ország egyik legjobban szerkesztett megyei folyóirata annak bizonysága, hogy van mire büszkének lenni. A kötetből megtudhatjuk, hogy ezek mögött az eredmények mögött mennyi küzdelem van, mennyi lemondás. Átérezzük azt is, hogy a jórészt idősebb generációhoz tartozó lelkes patrióták mennyire aggódnak: lesz-e folytatás, lesz-e valaki, aki tovább viszi a zászlót? Megmaradnak-e a gyűjtemények, megmaradnak-e a hagyományápoló csoportok? Lesz-e pénz a vaskos kéziratok kötetben való megjelentetésére?

Aligha lep meg bárkit is, aki valamennyire ismerős a honismereti mozgalomban, hogy a lelkes gyűjtők többsége meglehetősen szerény anyagi körülmények között él. A honismereti kutatás a meggazdagodásra soha nem adott alkalmat, inkább az ellenkezőjére: aki erre adja a fejét, az pénzének és idejének javát „beleöli" a kutatásba. Számára az autó (ha egyáltalán van) munkaeszköz, csakúgy, mint a videó, a fényképezőgép. A sokasodó könyvek is nyelik a pénzt, s lakásából kezdik kiszorítani tulajdonosát.

A kötetet úgyszólván egy szuszra olvastam ki, csakúgy, mint valami izgalmas bestsellert. A maga nemében az is. Néhányan személyes ismerőseim, másokat munkáikból, cikkeikből ismerek. Mindenkiről tudtam meg olyan újat, érdekeset, ami sok, eddig kimondott vagy kimondatlan kérdésemre választ adott.

Jó lenne, ha minél több megye megjelentetne hasonló kötetet, s emberközelből ismerhetnénk meg azokat, akik a honismeret érdekében tevékenykednek. Az ilyen portrékat többre becsülöm, mint a lexikonok hűvös, szűkszavú tárgyilagosságát. A mozgalomban megszoktuk, hogy hasonló portré csak az elhunytakról jelenik meg. Pedig az élők is megérdemelnék! (Somogy Megyei Honismereti Egyesület, Kaposvár, 2002.)

Csorba Csaba

DUPKA GYÖRGY:

Kárpátalja magyarsága

Kárpátalja: Politikai-közigazgatási hátterű nagytáj, *Ukrajna* délnyugati részén a Tisza és a Kárpátok által közrefogott terület, még pontosabban az *Erdős Kárpátok* déli lejtői és a lábuknál kezdődő *Alföld*. A terület négyötödét hegyek borítják és csak egyötöde síkság. A honfoglaló magyarság egyik

csoportja e vidéken, az *Ung völgyén* át (Vereckeiszoros) szállta meg a *Kárpát-medencét*. Kora középkori lakossága nagy létszámban magyar, egyes helyeken szász hospesek is letelepedtek. Későbbi benépesítésében a folyamatosan bevándorló románok is részt vettek, szláv lakossága a Kárpátok keleti lejtőiről bevándorolva, különösen a hegyvidék irtásos felhasználásának során a XIII. századtól állandó ütemben erősödött. A XVIII. század folyamán a korábbi népesség mellé még újabb német telepeseket kapott, a növekvő létszámú lakosság az egyre mostohább természeti adottságokkal küszködve irtásgazdálkodást, havasi pásztorkodást folytatott. Fakitermelése és fakereskedelme a XIX. század előtt is országos jelentőségű volt. A kapitalizmus korában a vidék lakói nagy számban vándoroltak ki elsősorban Észak-Amerikába.

Kárpátalja lakói ma: ukránok, akiknek több néprajzi csoportja, nyelvjárása ismert; magyarok, akik a városok mellett elsősorban az alföldi jellegű vidéket lakják; románok, akik főleg a vidék keleti és déli sávjában élnek. Különleges fejlődésük volt az ún. *koronavárosoknak* (Visk, Técső, Máramarossziget, Huszt, Hosszúmező), amelyeknek német és magyar alaprétegű, egykor kiváltságolt bányász lakossága ma jórészt paraszti sorban él, de a környező népességtől való különállásának tudatát megtartotta. A magyar népi műveltség fejlődésében fontos szerepe volt a területen kialakult történeti borvidékeknek és a bányászhagyományoknak.

A Kárpátalja fogalom úgy alakult ki, hogy a területet a *Trianoni békeszerződés* Csehszlovákiához csatolta, ahol önálló közigazgatási egységként *Podkarpatska Rus* néven kormányozták. A II. világháború után 1946. január 22-étől a vidék hivatalos neve: Ukrajna Kárpáton túli területe (*Zakarpatszkaja Oblaszty*) néven önálló igazgatási egységgé vált. Történetéről itt most csak annyit, hogy végbement politikai és történelmi változásai a *Guinnes* rekordok könyvébe illik. 1918. november 15-e ugyanis az *Osztrák–Magyar Monarchia* kötelékébe tartozott, majd ezt követően tizenhat különböző államalakulatot, illetve államformát élt meg, míg 1991. augusztus 23-tól Ukrajna része lett.

A magyarok, a közigazgatási terület déli és nyugati részének főleg síksági és a hegylábaknál elterülő vidékét lakják. Megtelepedésük központja a *beregszászi* járás, ahol kevés kivétellel szinte valamennyi falu, nemzetiségi állapotát tekintve színmagyar. Összefüggő sávként húzódnak meg a magyar falvak az *ungvári, munkácsi* és *nagyszőlősi* körzet déli felén. Itt csaknem 90 községben magyarok alkotják a lakosság többségét, sokat közülük csak magyarok laknak. Így a beregszászi körzet *Mezővári* községében a lakosság teljes lélekszámának 97%-a magyar; az ungvidéki *Nagydobrony* községben 98%-a, a munkácsi körzethez tartozó *Csongor* (Csomonyin) és *Dercen* községekben pedig eléri a 99%-ot.

Mint közismert, az etnikai közösségek egyik fontos jellemzője a nyelv, s a magyarok ápolják nyelvüket ott is, ahol a lakosság kisebbségét alkotják. A tiszta magyar lakosságú falvakban az ukrán vagy az orosz nyelvet ismerők százalékaránya egészen az legutóbbi időkig alacsony volt. A nemzeti nyelv ilyen gondos megőrzését elsősorban a magyar lakosság történelmi múltja magyarázza: e területen a magyarok több évszázadon át uralkodó nemzet voltak, s ezért nem meglepő, hogy a kétnyelvűség sokkal elterjedtebb volt a ruszinok, szlovákok s egyéb népek között, mint a magyaroknál. A nyelv fennmaradását segíti elő a magyar telepesek összefüggő elhelyezkedése s közelsége a magyarlakta fő etnikai területhez.

Az első bécsi döntéssel Kárpátalja népeinek egyötöde (2000 m^2-nyi terület) került vissza Magyarországhoz és az 1941-ben közzétett népszámlálási adatok szerint anyanyelv szerint 852 000 főnyi népesség 28,8%-a (245 286 lakos) vallotta magát magyarnak. Ez a statisztikai adat lényegesen eltér az 1930-as csehszlovák népszámlálás számaitól, akkor ugyanis a magyarság aránya 15,44%-ra csökkent (109 442 magyart írtak össze). Az etnikai arányok több tényező változása együtthatásának volt köszönhető, egyfelől a cseh és szlovák állami alkalmazottak, telepesek túlnyomó többsége elköltözött, a magyar anyanyelvű zsidók és a bizonytalan etnikai hovatartozásúak ezúttal ismét magyarnak vallották magukat, és a Trianoni magyar államterületről több ezer magyar költözött be. A kivétel nélkül magyar többségűvé váló városok közül *Beregszászon* több mint 90, *Ungváron* pedig több mint 80%-os arányt ért el a magyarság.

A mai demográfiai jellemzők szerint az 1989-es népszámlálás adatai szerint 171 400-an vallották magukat magyar nemzetiségűnek. Megjegyzendő, hogy Kárpátalja 1 888 200 lakosából minden negyedik-ötödik ember magyarul is beszél, számuk több mint 220 000-re tehető, de érdemes tudni azt is, hogy Kárpátalján élő magyarok kevés jelét mutatják a nyelvi asszimilálódásnak, hiszen még 1989-ben is 97%-uk vallotta magát magyar anyanyelvűnek.

Kárpátalján a magyar nyelv őrzője továbbra is a falu, hiszen több mint 100 000 magyar él falusi környezetben. A magyar nemzetiségűek száma jelentős, csak ott gyarapodik, ahol a magyar lakosság gazdasági foglalkoztatottságát helyben megoldották. Így *Péterfalva, Verbőc, Oroszi, Vári, Bereg, Csonkapapi, Gecse, Bótrágy, Nagybégány, Zápsony, Kisdobrony, Nagydobrony, Eszeny, Palágykomoróc* stb. községekben. Ahol a lakosság gazdasági és szociális felemelkedése megtorpant, ott elöregszik a falu, illetve stagnál (*Aklihegy, Palló, Sislóc, Tarnóc* stb.) az elnéptelenedő aprófalvak és tanyák száma elenyésző (ilyen pl. *Gálocs, Szelmenc* vagy *Papitanya*).

Meg kell azonban állapítani azt is, hogy a négy nagyobb városban – *Ungvár, Munkács, Beregszász* és *Nagyszőlős* – asszimilációs folyamatoknak tanúi is lehetünk: növekszik a vegyes házasságok száma, csökken a magyar nyelvű iskolai oktatás jelentősége stb. Az utóbbi időben különösen az Ungvári járásban gyarapodik a gyorsan beköltözők szá-

ma, egyrészt úgy, hogy megvásárolják a Magyarországra költöző családok házait, másrészt a már itt letelepültek befogadják a családok hozzátartozóit. Aggasztóan nagy az anyanyelvű intézmények nélküli települések száma. (*Minaj, Karácsonyfalva, Mátyfalva, Tekeháza, Gödényháza, Fancsika, Csepe* stb.)

Több mint 12 ezer magyar nemzetiség él diaszpórában a Kárpátokon túli területeken (*Lemberg, Ivano-Frankovszk, Kijev, Odessza, Harkov, Krími terület*, valamint *Oroszország, Kazahsztán* és a Baltikum *országaiban*). Valamennyien a kárpátaljai falvakból, városokból szóródtak szét a „szélrózsa" minden irányába. Többnyire azok rajzottak ki Kárpátaljáról, akik jövedelmezőbb munka után mentek, vagy nem találtak szakképzettségüknek megfelelő állást szűkebb pátriájukban. Egyeseket távoli vidékekre vezényeltek a főiskola befejezése után, s ők már ritkán települtek vissza szülőföldjükre. Leszármazottaik közül sajnos már kevesen tudnak magyarul. A diaszpórában élő magyarok csak úgy tarthatják meg anyanyelvi kultúrájukat, nyelvüket, ha egy-egy nagyobb városban külön nemzetiségi klubokat, egyesületeket alapítanak az anyanyelvük ápolására. Például az Észtországban letelepedett kárpátaljai magyarok *Tallinban* megalapították az *Észtországi Magyarok Egyesületét* több mint száz taggal. 1989 decemberében megalakult a *Lembergi Magyarok Egyesülete* is, mintegy kétszáz taggal. A városban és környékén csaknem kétezer magyar él. Kijevben klubformában működik száznál több taggal a magyar egyesület. 1991. január 29-én *Alma-Atában* hivatalosan bejegyezték a *Kazahsztáni Magyarok Szervezetét*. Hasonló egyesületek jöttek létre más térségekben is, az ukrajnai egyesületek részben kezdeményezői voltak az *Ukrajnai Magyarok Demokratikus Szövetsége* megalapításának. *Dupka György* a demográfiai jellemzőket nagyszerű statisztikai adatokkal illusztrálja, s külön részletezi az egyes járások magyarlakta településeknek lélekszámát, nemzetiségi összetételét, sőt a szórványtelepülések, nyelvszigetek lélekszámát is.

Az egyetemes magyar kultúra több évtizedes széttagoltsága után az 1990-es évek elejétől nyílt meg újra a lehetőség Kárpátalján is az egységes magyar szellemi égbolt megteremtésére. Siker, hogy újjáéledtek az egyházak, a helyi könyvkiadásokban valóságos robbanás tapasztalható, aktívan tevékenykednek a képzőművészek és zeneművelők, gomba módra szaporodnak a civil szervezetek. A szülőföld azonban nem tudja maradéktalanul eltartani magyarjait sem. Tapasztalható, hogy különösen az értelmiségi családok sokasága gyermekeinek anyaországi átmentésére fordítja megtakarított vagyonkáját.

A Kárpátaljai magyar sajtó palettáján ma már több mint húsz napi és hetilap, havi, illetve negyedévi és időszakos kiadvány szerepel. Erdély Gábor főszerkesztő által jegyzett *Kárpáti Igaz Szó* a megye egyetlen magyar nyelvű lapja, amely közel 10 000 példányban jelenik meg hetente háromszor. A járási lapok közül a *Beregi Hírlap* 2000 példányban kerül az olvasókhoz. Érdekes, hogy a lapnak 600 ukrán előfizetője van. Három helyi lap magyar fordításban jelenik meg, az *Ungvidéki Hírek*, a *Nagyszőlős Vidéki Hírek* és a *Beregszász* című városi hetilap.

A közéleti és kulturális lapok közül jelentős a *Kárpátaljai Szemle* (4000 példányban jelenik meg), a *Közoktatás*, az *Irka* gyermeklap, a *Nyomkereső* (a Kárpátaljai Cserkész Szövetség lapja), a *Szolyvai Krónika*. A Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közösségének lapja a *Kárpáti Krónika* felelős kiadója a jelen könyv szerzője Dupka György, szintén kötetünk szerzője s kiadója a *Kárpátok Gazdasági Szemle* című lapnak is, amelynek érdekessége, hogy *Sátoraljaújhelyen* jelenik meg magyarul, *Nagykaposon* szlovákul, *Ungváron* pedig ukránul.

A Kárpátaljai magyar irodalom fórumai: a *Hatodik Síp* (a kárpátaljai szerkesztőség vezetője Penckófer János, Beregszász–Budapest), a *Pánsíp* (alapító-főszerkesztő Balla D. Károly, Ungvár–Budapest) és a *Véletlen Balett* (a kiadásért felel Bagu László és Lengyel Tamás, Ungvár–Budapest), amelyek negyedévente vagy évente egyszer jelennek meg. A CREDO Alapítványhoz két időszaki kiadvány kötődik: a *Tárogató* (főszerk.: Tárczy Andor, a „jókedvű" kárpátaljai magyarok lapja, Ungvár) és a *Bóbita-füzetek* (felelős kiadó Ivaskovics József, kárpátaljai magyar gyermek- és ifjúsági magazin). Két nyelven lát napvilágot a *Kárpáti Panoráma*, amelynek beregszászi alapító-főszerkesztője Razgulov Vladimír helytörténész, a magyar kiadás (megjelenése pillanatnyilag felfüggesztve) gondozója Zubánics László.

Az 1990-es években a kárpátaljai történelmi egyházak is lapokat alapítottak: a Kárpátaljai Református egyház *Küldetés* (főszerk.: Balogh Attila, Beregszász), a Római Katolikus Egyház Kárpátaljai Apostoli Adminisztratúrája *Új Hajtás* (főszerk.: Tegze József, Munkács), a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye a Halászok Alapítvány kiadásában *Megmaradni* címmel jelentet meg időszaki kiadványt.

Az *elektronikus média* központja Ungváron van. Magyar nyelvű helyi televízió és rádióadás is működik az ukrán televízió adásán belül. A kárpátaljai rádió magyar adásainak műsorideje évi 470 óra, a televízió adásideje évi 70 óra. Az Ukrajnai Rádió- és Televízió Kárpátaljai Stúdiója *Magyar Nyelvű Adások Főszerkesztősége* (vezetője Kulin Zoltán, Ungvár) jó kapcsolatokat épített ki a Magyar Televízió Határon Túli és Kisebbségi Stúdiójával. Kárpátalján a *Magyar Televízió* egyes programja, a *TV2*, és az *RTL Klub* csatornája szinte mindenhol, a hegyvidéki járások (Raho) kivételével elérhető. A műholdról sugárzott *Duna Televízió* és a többi magyar csatorna adása megfelelő vevőrendszer híján csak kevesek számára hozzáférhető.

A kötet részletesen felsorolja a Kárpátalján lévő kiadókat, a magyar publicisztika és irodalmi riport művelőit, a nevesebb műfordítókat, és átfogó képet ad a könyvkiadásról, a könyvtárakról, a mú-

zeumokról, az emlékházakról, a közművelődési intézményekről, klubokról. Jelezve azt, hogy az alulról építkező magyar közművelődési körök túlnyomó többsége még 1989 előtt alakult a magyarlakta településeken. Igaz, hogy az ukrán állam anyagi jellegű támogatást az ukrajnai kisebbségi település számára eddig nem nagyon tudott biztosítani, ám működésüket nem is akadályozta.

Az említett klubok, így *Illyés Gyula Magyar Irodalmi Klub*, vezetője Weinrauch Katalin (Beregszász, 1984), *Móricz Zsigmond Magyar Irodalmi Klub* vezetője Minya József (Tiszapéterfalva, 1986), *Drávai Gizella Kör*, vezetője Balla László (Ungvár, 1987), *II. Rákóczi Ferenc Kör*, vezetője Helm Judit (Munkács, 1987), *Hollósy Simon Kör*, vezetője Szöllősy Tibor (Técső, 1988), *Petőfi Művelődési Kör*, vezetője Bilics Éva (Rahó, 1988), feladatuknak tartják az irodalmi hagyományok ápolását, a kiváló magyar alkotók emlékének megörökítését, könyv- és képzőművészeti kiállítások rendezését. Magyar nyelvet, irodalmat és művelődést szolgáló kör több iskolában is alakult, valamennyien az ébredő magyarságtudat erősítését szolgálták a kis közösségekben. Többségük ma is igen aktívan működik.

Az ukrajnai nemzeti kisebbségi törvény lehetőséget ad a nemzeti kulturális autonómia létrehozására, aminek alapján jelenleg 115 tanintézményben folyik magyar nyelvű oktatás. Ebből 65 magyar, 50 pedig vegyes tannyelvű iskola. Az 1999-es tanévben 22 ezer diák tanulhatott anyanyelvén. A magyar civil szervezetek kívánatosnak tartják egy egységes magyar tannyelvű kerület létrehozását, aminek alapján hathatósabban lehet kezelni a magyar nyelvű iskolarendszert. Ennek ígéretes jelei helyenként már láthatók.

Az 1990-es években az ukrán iskolákban engedélyezték a magyar nyelv fakultatív oktatásának bevezetését. Azokon a településeken, ahol a magyarok szórványban élnek, a szülők kezdeményezték a vasárnapi, illetve hétvégi iskolák megnyitását, amelyből a helyi egyházi egyesületek is kiveszik a részüket. A magyarlakta településeken összesen 36 általános (9 osztályos), és 17 középiskola (11 osztályos) működik. Örvendetes, hogy a magyar tannyelvű osztályok létszáma az elmúlt évekre megnövekedett. Beregszászban 8 osztályos gimnázium indult, 2000-ben pedig Técsőn megnyílt az Antall József Múzeum. Ezen kívül három magyar líceumban (Nagydobronyban, Nagyberegben és Tivadarfalván) folyik magyar nyelvű oktatás a református egyház fenntartásával. Sajnálatos viszont, hogy magyar nyelvű szakiskolák Kárpátalján nem működnek.

1963. szeptember 1-jétől az *Ungvári Állami Egyetemen* magyar filológiai tanszéken folyik képzés, ahol eddig több mint kétszázan szereztek magyar nyelv és irodalom szakos diplomát. Az 1995-től matematika, fizika karon is szerveztek magyar nyelvű oktatást, ennek a képzésnek azonban hiányzik még a jogi szabályozása.

1964 szeptemberétől Beregszászon megkezdte működését a *Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola*, amely a magyarországi *Bessenyei György Főiskola* (Nyíregyháza) keretében működött, majd 1996-tól a főiskola önállósult. Jelenleg mintegy kétszáz hallgatója van. A két főiskola közti megállapodás alapján újabban elindult az informatikai számítógépes közgazdász képzés is távoktatás keretében, mint megemlítendő, hogy a *Munkácsi Tanárképző* magyar tannyelvű csoportjaiban is képeznek pedagógusokat óvodák, elemi iskolák részére.

Dupka György honismereti kézikönyve részletesen feldolgozza a vallási életet is. Magyar kisebbség vallási megoszlása Kárpátalján a következő: 110 ezer református, 70 ezer római katolikus, 30 ezer görög katolikus, és csaknem 1000 izraelita. A függetlenné vált Ukrajnában a hatalom képviselői szakítottak a korábbi vallásellenes gyakorlattal és nem avatkoztak be az egyházak életébe. Visszaadták elkobzott javaikat és engedélyezték az új templomok építését. Kárpátalján az ezredfordulón református egyház 95 gyülekezetében 34 lelkipásztor szolgál, 48 lelkészjelölt tanul magyar teológián Budapesten, Debrecenben, vagy Sárospatakon. A római katolikus egyház híveinek 85%-a magyar, 7%-a szlovák, 5%-a német és 3%-a rutén.

A Szentszék 1993-ban az államhatárokat elismerve véglegesen elválasztotta Szatmári Egyházmegyétől Kárpátalját, és az így önálló apostoli kormányzóság adminisztratúra lett, püspökévé *Majnek Antal* nagyszőlősi ferences szerzetest nevezte ki a Szentatya, sőt szentelését is ő végezte Rómában, 1996 januárjában. Annak ellenére, hogy a magyarországi ferences rend több tagját is Kárpátaljára küldte az 1990-es évek elején, mégis nagy a paphiány, az aktív lelkipásztorok száma harminckettő.

A II. világháborút követően is virágzó kárpátaljai katolikus egyház ellen a kommunista terror időszakában átfogó támadást indítottak, melynek áldozata lett 1947-ben első püspökük a most boldoggá avatott *Romzsa Tódor*. Ezt követően 1949-ben betiltották a görög katolikus egyházat, működését hivatalosan csak 1989 decemberétől engedélyezték újra. Jelenleg a görög katolikusság *Szemedij Iván* püspök vezetésével szinte reneszánszát éli: 113 temploma, 295 parókiája, 81 vasárnapi iskolája és külön szemináriuma van. A mintegy 300 000 görög katolikus lelki gondozását 143 pap látja el. Érdekesség, hogy az említett 30 000 magyaron kívül 16 000 román is ezt a hitet vallja.

Dupka György részletesen beszámol az irdalom, a színház, a képzőművészetről is, leírja a *Beregszászi Irodalmi Kör*, az *Ungvári Irodalmi Kör* munkáját, az öntudatra ébredés folyamatát, különösen az *„Együtt csoport"* munkáját, a *Forrás Stúdiót*, beszél a *József Attila Irodalmi Stúdióról* és az egyéb szellemi műhelyekről, a képzőművészeti életről, a zenei életről. Itt kell megemlítenünk, hogy könyvünk szerzője 1993-ban *Vári Fábián László* és *Gortvay Erzsébet* társaságában *Berzsenyi-díjat* kapott, míg *Balla D. Károly* ezen elismerésen túlmenően 1999-ben *József Attila-díjban* is részesült.

A kárpátaljai magyar kultúra ápolásához jelentősen hozzájárult a *Beregszászi Népszínház*, amely 1952-ben alakult, és mint amatőr együttes több mint ötven darabot mutatott be. 1988 szeptemberében megindult az *Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház* szervezése, amely professzionális magyar társulatként 1993-ban kezdte meg működését, sajnos működési feltételeinek jogi keretei jelenleg még nem tisztázottak és nem szabályozottak.

Végezetül megemlítjük, hogy a kötet jó áttekintést ad a politikai életről, annak szervezeteiről, különböző politikai irányokról, bemutatja a *Kárpátaljai Kulturális Szövetséget* (KMKSZ, elnöke *Kovács Miklós* volt parlamenti képviselő, tiszteletbeli elnöke *Fodó Sándor*) a kárpátaljai magyar politikai érdekvédelemi szervezetét. Bemutatja továbbá a *Beregvidéki Magyar Kulturális Szövetséget* (BMKSZ, székhelye Beregszász, elnöke jelenleg *Pirigyi Béla*). A regionális szervezet programjában, a Beregszászi járásban és a történelmi Bereg megye más településein élő magyarok politikai, kulturális és szociális értékeinek képviseletét vállalja fel.

A *Kárpátaljai Határ Menti Önkormányzatok Társulása* (Kárpátaljai Magyar Önkormányzati Fórum, KHMÖT), 2000-ben alakult, székhelye Ungvár, elnöke *Nuszer Ernő*.

E fejezet ismerteti a *Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége* (MÉKK, székhelye: Ungvár, elnöke *Dupka György*) szakmai érdekvédelmi szervezeteit, így a *Kárpátaljai Pedagógusok Szövetséget* (KMPSZ, székhelye Beregszász, elnöke *Orosz Ildikó*), a *Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetséget* (székhelye Munkács, elnöke *Popovics Béla*) és egy egész sor ifjúsági csoportosulást.

A könyv befejező fejezeteiben utal az egyre ígéretesebb idegenforgalomra. Bemutatja a magyar vállalkozásokat a magyar régióban, és röviden vázolja a magyar néphagyományokat, így a népi hímzést, népi mesterségeket, amatőr festést, és szobrászokat.

A honismereti kézikönyv nagy érdeme, hogy részletezi a magyar szerveket és intézményeket, sőt ennek címtárában az érdeklődők külön megtalálhatják a kultúra minden szegmensét, az időszakos kiadványoktól a könyvkiadón, a nyomdákon keresztül az egyházakig bezárólag, pontos név és címlistát ad, végül tételesen felsorolja a magyarlakta településeket, a szórványmagyarság településeit és bőséges irodalomjegyzéket közöl. (Anyanyelvi Konferencia, Bp. 2000.)

Udvarhelyi Olivér

Újpest története

Szépen gyarapodó helytörténeti irodalmunk sokszínű és egyre terjedelmesebb. Bizonyítéka ennek az Újpesti Helytörténeti Alapítvány gondozásában az Újpesti Városvédő Egyesület új kiadványa, amely elvezet minket az emlékek ösvényén, a valaha önálló városka, most fővárosunk IV. kerületének múltjába. Sipos Lajos szerkesztette a gyűjteményt, amely a „magán-história" újabban előtérbe kerülő műfaját képviseli, visszaemlékező írások jól válogatott együttese, amelyeket a polgármester várostörténeti tanulmánya vezet be. „Már a rómaiak idejében..." – a Kárpát-medencében szinte minden helytörténet így kezdődik, ez áll Újpestre is, de a tanulmány folytatása is megfelel minden várakozásnak, sikeresen egyesítve a jogtörténeti és közhistóriai elemeket. 1906-ig, a várossá alakulásig tárgyalja Újpest történetét, utána átadja a szót a visszaemlékezőknek.

Az összes többi írásban a szerző-emlékező személyes élménye jelenik meg, szól hozzánk, ahogyan ő látta a történelmet, illetve amit ebből a megélt életből az ő egyéni – esetleg családi – emlékezete számunkra megőrzött. Emberi sorsok formálódnak a kötet oldalain, a háttérben ott lüktet Újpest (város, kerület?) élete, ott vannak az életnek helyet adó utcák, házak, intézmények, ott vannak az iskolák, műhelyek, üzemek, gyárak, üzletek és természetesen az emberek, a szülők, rokonok, ismerősök.

Emlékképek a régi polgári életből a címe két hangulatos írásnak. Régi emberekről, elfelejtett szokásokról számol be dr. Töttösy Ernőné, aki az Újpestért sokat tett Fraknóy családban született és most Brüsszelben él. „Ebben az időben mindenki mindenkit ismert. Egy séta a városban felért három meghívással." Dr. Körös Endréné – aki szintén Fraknóy lány – hétköznapokról és ünnepekről számol be, amelyek olyan szépnek tűnnek a múlt ködén át. Egykor a rátartibb gavallérok lovas kocsin jöttek locsolkodni.

Dr. Gerber Alajos fogorvos, Újpest díszpolgárának visszaemlékezéseiben érdekes módon nem az egészségügy, hanem a két háború közötti katolikus munkásszervezetek kapják a legnagyobb szerepet. Dr. Mády Ferenc, szintén orvos, családja az 1870-es évek óta része az újpesti közéletnek. Különböző helyeken szolgálták a várost, megszerezve polgártársaik megbecsülését. Pap József tanár, az 1930-as évek vidám és pajkos újpesti gyermekkoráról ír, csínytevéseik, játékaik helyszíneiről. Nemeskériné Szrapkó Éva a megyeri utcákról adja közre emlékeit. Külön fejezetet szentel az üzleteknek, amelyek ma már megszűntek, és ahol a vevő és a kereskedő szinte családtagok voltak, de olvashatunk az 1945 tavaszán a várost elöntő jeges árvízről is. Persze a vízről kellemesebb emlékei is vannak, különösen a Tungin, a Tungsram Strandon. Bakos Béláné az 1938 utáni időkre emlékezik, sok nevet említve. Ír a bombázásokról is, amelyek nem kímélték ezt az ipari területet. Spiegler László órásmester visszaemlékezése jóval komorabb, háború s üldöztetés volt az osztályrésze. Nagy szerencsével élte túl a munkaszolgálatot és a deportálást! Kárpáti Tünde tanár, már a háború után gyerekeskedett, érdekes olvasni az 1940-es, 1950-es évek iskoláját bemutató sorait.

Ládalekvár, gyújtós, Szabad Nép-félóra idézi fel az akkori idők hangulatát. Buzna Ferenc csa-

ládja feltörekvéséről, a háború előtti társasági életről ír, térképen követve a település fejlődését, bemutatva egykori és mai arcát. Élelmes vállalkozókat örökít meg, és elmeséli, hogy egy Bachman nevű temetkezési vállalkozó olyan hirdetést adott fel, amelynek ez volt a szövege: „Meghalni jó és élvezet, ha Bachman temet."

Sok-sok apró érdekesség jelenik meg a lapokon, témák tömegét kínálva a helytörténet kutatóinak, érdeklődő diákoknak. Érdekes egyezések, mint a helyi sportegyesület URAK rövidítése, a Récsey-cukrászda süteményei, az 1950-es évek iskolája, ahol a tanár bevitte a biciklit az osztályterembe, arcélek az egykori Újpestről, akiket nemzedékek ismertek és szerettek. Elsősorban pedagógusok, akikre érdekes módon minden visszaemlékező őszinte szeretettel emlékezik, még ha szigorúak voltak is – az úgy látszik – javukra vált a tanítványoknak.

Zárják a kötetet a rendszerváltás dokumentumai, jegyzőkönyvek a pártok alakulásáról. Jó ez a befejezés, hiszen a lapokon a 160 éves település „magántörténelme" jelenik meg. Nem teljesen, nem hiánytalanul, és természetesen nem egyformán, hiszen az emberek sem egyformák, mindenkinek más a nézőpontja. De a történelem, Újpest története sem ért véget, továbbfolytatható!

Talán a könyv visszaemlékezés jellegéből következően kis hangsúlyt ad a történelmi eseményeknek, amelyek pedig alaposan érintették Újpestet. Nem említi például az 1919-es Tanácsköztársaság-ellenes gyári megmozdulást, az ostrom alatti partizánakciókat és az 1956-os őszi ellenállást a szovjet csapatokkal szemben, amelyet kíméletlen megtorlás követett.

Nem tér ki a lakosság sajátos összetételére, az újpesti zsidóság nagy szerepére sem (Lőwy Izsák volt az 1840-es években az első törvénybíró), nem esik szó az 1944-es deportálásról, amelynek következtében az elhurcolt 12 ezer újpesti polgár zöme elpusztult.

A kötet címében említett újpesti történetek egyének, családok története, amelyek csak közvetve érzékeltetik a történelmi viharokat, változásokat, azoknak hatásait az egyes ember sorsára.

Régi fényképek – épületek és családi fotók egyaránt –, valamint korabeli térképek jól érzékeltetik a városrész múltját, még érdekesebbé teszik ezt a kitűnő helytörténeti kiadványt.

Róbert Péter

HÍREK

A Domaházi Hagyományőrző Egyesület számára az elmúlt esztendő eredményes volt, ami erőt és kedvet ad a további sikeres tevékenységhez. Íme néhány esemény az Egyesület 2002. évi naptárából:

Szerepeltek a Magyar Televízió Főtér című műsorában. Önálló műsort adtak Cigándon a Szomszédolás című megyei program nyitó rendezvényén. Ott voltak Cereden a Medves-aljai ünnepségen, Erdőbényén az Országos Kádár Találkozón, Bogácson a Nemzetközi Dalos Találkozón, Aggteleken az egyhetes kulturális rendezvényen, Megyaszón a Harangodi Pacsirta Dalostalálkozón, Edelényben a II. Kastélykerti Napokon, a szlovákiai Újháton rendezett falunapon (önálló műsorral), a lengyelországi Chorzówban három előadáson kápráztatták el a közönséget, és még tovább lehetne sorolni szereplésük színhelyeit. Az Egyesület vezetője, *Elek Menyhért*, két évvel ezelőtt egy népi zenekart alakított, amely fiatalokból áll. Nagy öröm számára, hogy a citerazenekar mellett már ők is képesek az együttes táncait kísérni. Az sem mellékes eredmény az Egyesület életében, hogy az elmúlt évben a lányok részére sikerült táncos cipőket vásárolni, ami 150 ezer forintba került. Az egyesület támogatói a Nemzeti Kulturális Alapprogram, a Megyei Mecénás Alap, a Domaháza Ifjúságáért Alapítvány, továbbá a Hangony és Vidéke Takarék Szövetkezet, valamint az ózdi Mackó Tüzép. 2003-ban például április 29-én a putnoki Gömör Expon, ahol Magyarország és Szlovákia köztársasági elnöke – Mádl Ferenc és Rudolf Schuster – is megtapsolta őket. Felléptek a Nádasdi Napokon, valamint Rimaszombaton a Gömöri Magyar Kulturális ünnepen, és még legalább tíz helyen Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.

A Magyar Televízió 1970-ben Röpülj páva címmel népdaléneklési vetélkedőt rendezett, s az egész ország a népdalok bűvöletében élt. A faluban Elek Menyhért is szervezett a népdalvetélkedőt. 1971-ben a döntőbe jutott 30 énekessel úgy határoztak, hogy továbbra is együtt maradnak, gyűjtik, s énekelik a szép domaházi népdalokat. Az együttes 2001-ben ünnepelte fennállásának 30 éves évfordulóját.

Kerékgyártó Mihály

Honismereti Bibliográfia

Balázs Géza – Benczédy József – Deme László – Fábián Pál – Grétsy László – Szathmári István: Kedves Hallgatóim! Válogatás a Magyar Rádió *Édes anyanyelvünk* című műsorából. Válogatta és szerkesztette: *Kövesdy Zsuzsa*. Tinta Könyvkiadó. Bp. 2003. 421 old.

Bácsország. Vajdasági honismereti szemle. Szabadka, 2003. I–III. 126 old. – A tartalomból: *Tóth Sándor*: Az aracsi kő rokonsága; *Wicker Erika*: Rácok a Duna–Tisza közén a XVI–XVII. sz.-ban; *Lalia Gábor*: Címeres városaink a századfordulón; *Uri Ferenc*: Kamanc (Kamenica) mezőváros középkori története 1237–1526; *dr. Sövény Mihály*: Bácsalmás lakossága a XVI–XVIII. sz.-ban; *dr. Majláth Norbert*: A svábok betelepítése; *Cs. Simon István*: Be se fért a faluba – Adatok a csókai római katolikus templomról; *Hallgató Imre*: A feketicsi református templom kétszáz éves története; *Kocsis Antal*: A verbászi pravoszláv egyház és templom; *Kunkin Zsuzsanna*: Demkó Pálról, aki egy emberöltőn át képviselte Nagybecskereket a Tisztelt Házban; *dr. Sövény Mihály*: Bácsalmási hősök az 1848–49-es forradalom és szabadságharc történetében; A legvitézebb honvéd [Földváry Károly, ifj. gróf Ráday Gedeon]; Lénárd Máté levelek; Csantavéri levelek 1849.; *Szedlár Rudolf*: Kossuth Lajos egy levele; *Kenyeres Dénes*: Emlékérem a bácskai táborból, 1848; *dr. Virág Gábor*: A feketicsi református iskola története 3.; *Németh Ferenc*: Egy példás bánáti leányintézet; *Uri Ferenc*: Julián iskolák Szerémségben 1904–1918-ig; *dr. Vékony László*: Nemzetiségi népiskolák Magyarországon az 1943/44-es tanévben; *Szimin Bosán Magda*: Emlékezés Schreier Imrére; *Szabó J. József*: Kassai Vidor, a bánáti születésű komikus; *dr. Vékony László*: Dr. Csillag Károly, Bácsország első alapítója; *Laczkovics Imre*: Szulik József (1841–1890) emlékezete; *Ökrész Károly*: IV. Károly útja a száműzetésbe Újvidéken keresztül; *Mészáros Zoltán*: A magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok rendezése a II. vh. után; *Szekernyés János*: A bánsági helytörténeti kutatás múltjáról, jelenéről, jövőjéről; *Kovács Mária*: „Apró mécslángok" [kisiskolákról]; *Weissenbeck József*: A Bácsföldvári Tiszahát Hegyközség története 2.; *dr. Mátyus Szolán József*: Kishegyes környékének felszíne; *Mgr. Hovány Lajos*: Térképészeink nyomában; *Cservenák Pál*: Múzeuma van Topolyának.

Bácsország. Vajdasági honismereti szemle. Szabadka, 2003. VII–IX. (26. szám) 122 old. – A tartalomból: Rákóczi élete; Rákóczi ősei; *Pejin Attila*: Előjáték a Délvidéken; *Kosáry Domokos*: S Rákóczi-szabadságharc; *Vígh Károly*: A Rákóczi szabadságharc Nógrád megyében; *Köpeczi Béla*: Recrudescunt; *Dudás Gyula*: A Duna–Tisza-köz története II. Rákóczi Ferenc korában; *Tari László*: A Rákóczi-szabadságharc zentai vonatkozásai; *Virág Gábor*: „Őszve gyűlt a sok szegénség" – A siklósi parasztlázadás históriás éneke; *Uri Ferenc*: A Rákóczi-felkelés külföldi visszhangja 1703-ban; *Hegedűs Antal*: Rákóczi és a horvátok; *Laczkovics Imre*: Charlotte-Josephine nővér – a legutolsó Rákóczi (1736–1780); *Kovács Mária*: „Vagyunk, akik voltunk, leszünk, akik vagyunk"; *Németh Ferenc*: Ál-Rákócziak; *dr. Róka Csaba*: Történelemformáló marhavész – A Rákóczi-szabadságharc állategészségügyi vonatkozásai; II. Rákóczi Ferenc [hamvai Temesváron]; *Grosschmidt Gábor*: Rodostó és a bujdosók sírja; *Kunkin Zsuzsanna*: Rákóczi hazahozatala; *Németh Ferenc*: „Rákóczi vonata" Nagykikindán; *Cseh Lajos*: A Rákóczi-kiállítás és a kassai múzeum; *dr. Molnár László*: Vereckétől Rodostóig; *U. ő.*: Haj Rákóczi, Bercsényi…; Adalékok a „Rákóczi-képhez"; *Kenyeres Dénes*: II. Rákóczi Ferenc Aranygyapjas Rendjének históriája; *Gerlovich Szilveszter*: „Pro libertate; II. Rákóczi Ferenc egy és tízpolturás rézpénzei a Szabadkai Városi Múzeum gyűjteményében; Rákóczi nóták; *dr. Szöllősy Vágó László*: A Rákóczi-nóta vajdasági megjelenései; *Bodor Anikó*: A Rákóczi-nóta dallamcsaládjának délvidéki tagjai; *Kalapis Zoltán*: Rákóczi-szobor a zombori Jókai téren; *Lányi Károly*: A zombori II. Rákóczi Ferenc szobor; *Weissenbeck József*: Rákóczira emlékezve; *Ökrész Károly*: Alföldünk százhetven évvel ezelőtt; *Kiss László Tibor*: A kuruc korra emlékezve.

Borsos Balázs: Három folyó között. A bodrogközi gazdálkodás alkalmazkodása a természeti viszonyokhoz a folyószabályozási munkák előtt és után (1840–1910). *Néprajzi Tanulmányok*. Szerk.: *Kisbán Eszter*. Akadémiai K., Bp. 2000. 223 old. és 29 táblázat.

Brauch Magda: Közös anyanyelvünkért. Erdélyi Gondolat Kiadó. Székelyudvarhely, 2003.

Deák Ferenc a haza bölcse. Rubikon. Történelmi folyóirat. 2003. 9–10. sz. 114 old. – A tartalomból: *Molnár András*: Az ifjú Deák Ferenc; *Gergely András*: Deák Ferenc a reformkorban; *Fónagy Zoltán*: Szabadság és tulajdon; *Deák Ferenc*: A jobbágyok bírhatási jogáról; *Révész T. Mihály*: Küzdelem a sajtó szabadságáért; *Deák Ferenc*: A szólásszabadságért; *Balogh Elemér*: A nemzet prókátora; *Hermann Róbert*: Deák Ferenc 1848–1849-ben; *Estók János*: Kiváró állásponton; *Dobszay Tamás*: A magyar alkotmányosság őre; *Deák Ferenc*: Az első felirati javaslat; *Mezey Barna*: Deák, a kodifikátor; *Deák Ferenc*: A húsvéti cikk; *Estók János*: Keskeny ösvényen; *Katus László*: Együtt és egymás mellett; *U. ő.*: A szürke eminenciás; *Basics Beatrix*: Deák Ferenc alakja a képzőművészetben;

Demeter Zsófia: Nagypapa történelmi leckéi – Lengyel Károly (1892–1968). Szerk.: *Lukács László*. Székesfehérvár. 2003. 24 old.

Demeter Zsófia – Gelencsér Ferenc: Örvendezz, királyi város! Székesfehérvár, 2002. 255 old.

Dobri Mária – Mayer László – Pásztor Ágnes: A Szombathelyi Szépítő Egyesület története, 1885–2000. Szombathely, 2002. 224 old.

A Dunakeszi Kőrösi Csoma Sándor Általános Iskola Évkönyve. Kiadja az Iskola. 2002. 185 old. – A tartalomból: Tücsökzene 2002; *Mészáros Zsuzsa*: Csikófark Táncegyüttes 2001–2002; *Fülöp Lajos*: Lapok Székelykeresztúr történetéből; *Bernard Le' Calloch*: Mikes Kelemen Versailles-ban; *Bernard Le' Calloch*: Szathmáry Király Ádám párizsi naplóíró, *Uzsoki András*: Ősi aranymosás a Duna-mentén.

Eörségh tanösvény. Írta: *Orbán Róbert*, fotó: *Kleb Attila*. Kiadja az Önkormányzat. Kercaszomor. (é. n.) 20 old. – Kercaszomor 16 épített és természeti értékét bemutató kiadvány, szlovén és német nyelven is.

Erdélyi Magyarság. Főszerk: *Lipcsey Ildikó*. Bp. 2003. 51. sz. – A tartalomból: *Lipcsey Ildikó*: Készülőben a harmadik Trianon; *Albert Gábor*: Sorsunk Európa?; *Kovács Attila*: Az európai állampolgárság, a nemzeti kisebbségek; *Vekov Károly*: Válságban az RMDSz; *Borbély Zsolt Attila*: Az erdélyi magyarság és az Európai Unió; *Okos Márton*: Rákóczi és szabadságharcosainak üzenete; *Kosáry Domokos*: Az oláh bevándorlás; Nyugati kortársak Trianonról; Az első világháború után elkövetett román atrocitások.

Ethnica. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Kiadja a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. Debrecen, 2003. 3. 85–108. old. – A tartalomból: *U. Z.*: Rákóczi Ferenc emlékezete; *Móra Ferenc*: II. Rákóczi Ferenc emlékének – Pro Patria...; *Szabó Mátyás*: Nyugat-Európa magyarsága; *Ujváry Zoltán*: 140 éve jelent meg a Vadrózsák – Emlékezés Kriza Jánosra; *Kovács Előd*: A jóság, mint emberi tulajdonság öt kelet-európai nép népköltészetében, jelzős asszociációk alapján; *Lovas Kiss Antal*: A gazdálkodási gyakorlat változása a kolozsvári hóstátiak körében a XIX. szd. végétől napjainkig.

Édes Anyanyelvünk. Az Anyanyelvápolók Szövetségének folyóirata. 2003. 4. 20 old. – A tartalomból: *Tímár György*: Egy író dörmögéseiből; *Baksa Péter*: „Első: nyelv és nemzetiség"; – 200 éve született Deák Ferenc; *Büky László*: GULag, GULAG, Gulág, gulág; *Balázs Géza*: Díjözön; *Kerner Anna, Jankay Éva, Szarvas Rita, Gallasy Magdolna*: Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny 2003/2004; *Antalné Szabó Ágnes*: Beszámoló a Simonyi Zsigmond helyesírási verseny Kárpát-medencei döntőjéről; *Komoróczy György*: A magyar nyelv napjai Szatmárnémetiben; *Szakonyi Károly*: Egy népet nyelve tart meg az időben; *Deme László*: Kazinczy Jutalmasok, 2003; *Minya Károly*: Szép magyar beszéd, 2003.

Forgács Tamás: Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandó szókapcsolatai példákkal szemléltetve. Tinta Könyvkiadó. Bp. 2003.

Harangszó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti Lapja. Nagyvárad, 2003. 15. sz. 8. old. – A tartalomból: *Tőkés László*: Együtt, vagy külön utakon – Integráció és nemzeti érdek; Népfőiskolai konferencia Balatonszárszón; *Kovács Rozália*: Szilágysági kirándulás.

Harangszó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti Lapja. Nagyvárad, 2003. 16. sz. 8. old. – A tartalomból: *Tőkés László*: Kenyér és kegyelem; *Ardai Erika*: Szent István-díj másodszor [Duray Miklósnak és Tőkés Lászlónak]; *Veres Piroska*: Krónika az egyházkerületi nőszövetségi krónikáról; *Pázmándi Melinda*: Koltón jártunk; *Kerekes József*: Sződemeter időszerűsége.

Harangszó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti Lapja. Nagyvárad, 2003. 17. sz. 8. old. – A tartalomból: *Csomay Árpád*: Képek a múltból – hogy iskolánknak jövője legyen; Kárpát-medencei Magyar Református Középiskolák VIII. Találkozója.

Harangszó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti Lapja. Nagyvárad, 2003. 18. sz. 8. old. – A tartalomból: *Tőkés László*: Juhok és pásztorok; *Mihálka Zoltán*: Emlékmű a hősöknek [a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság éves találkozójáról]; *Gellért Gyula*: Őrködni a múlton; Erdőháti találkozás; *Uszkay Huba*: Bábostábor Berettyóújfaluban; *Szűcs Ilona*: Bihardiószeg – emléktábla avatás [báró Vitézvári Simonyi József huszárezredesnek].

Jogtörténeti szemle. Szerk.: *dr. Tóth Béla*. Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke. Budapest, Győr, Miskolc. 2003. 1. sz. 64 old. – A tartalomból: *Képes György*: Törvények és alkotmányosság az Egyesült Államokban; *Mezey Barna*: Az amsterdami Rasphuis: a polgári szellemű büntetés-végrehajtás kialakulásának első lépései a 16. században; *Révész T. Mihály*: Deák Ferenc sajtópolitikája a reformkorban és a negyvennyolcas forradalom napjaiban; *Stipta István*: A hazai jogtörténet-tudomány helyzetének áttekintése (1975–2000); *Völgyesi Levente*: A magyar országgyűlés bizottsági rendszerének gyökerei; *Schwertnerné Botyánszky Beatrix*: A XIX. század büntető – igazságszolgáltatása: tekintetes Békés vármegye törvényhatósága által ítélt rabok és bűnbéli pereknek vizsgálata 1842-ben; *Hoo Nam Seelmann*: Jog és kultúra [a kelet-ázsiai és az európai értékrendben]; *Karácsony András*: Néhány megjegyzés a jogi kultúráról; *Herald Maihold*: A büntetőjogról a felvilágosodás idején; *Csurdi Abigél*: Büntetőjogi konferencia Csopakon; *Horváth Attila*: 75 éves Zlinszky János professzor; *Horváth Pál*: Bolgár Elek (1883–1955) születésének évfordulójára.

Jogtörténeti szemle. Szerk.: *dr. Tóth Béla*. Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke. Budapest, Győr, Miskolc. 2003. 2. sz. 64 old. – A tartalomból: *Fábiánné Kiss Erzsébet*: Deák és Szemere törvényjavaslatai a horvátokkal való megegyezéshez 1848. augusztus 25–27.; *Szuromi Szabolcs*: Megjegyzések az egyház és az állam modern kori viszonyának változásaihoz; *Föglein Gizella*: A nemzetiségi oktatás és jogi szabályozása Magyarországon (1945–1951; *Horváth Attila*: Széchenyi István részvénytársaság alapításai; *Pálvölgyi Balázs*: Az országos tébolyda a magyar közegészségügyi közigazgatás rendszeré-

ben (1868–1900); *Ligeti Katalin*: A magyar büntetőtudomány a kiegyezéstől napjainkig.

A kapornaki tájház. Írta: *dr. Nagy Zoltán*, fotó: *Orbán Róbert, Kleb Attila*. Kiadja az Önkormányzat. Kercaszomor. (é. n.) 20 old. (szlovén és német nyelven is)

Kercaszomor a „Legbátrabb Község". Írta: *dr. Zsiga Tibor*, fotó: *Kleb Attila, Gombás Róbert*. Kiadja az Önkormányzat. Kercaszomor. (é. n.) 20 old. (szlovén és német nyelven is) – A község lakossága 1920-ban fegyveresen állt ellen a területelszakítási próbálkozásoknak.

Kiss Erika: A Hűtőgépgyár és Jászberény fél évszázada. Kiadja a Gépipari Tudományos Egyesület. Jászberény, 2003. 147 old.

Lanczendorfer Zsuzsanna – Gülch Csaba: A vérző liliom. Dely Mári balladája a néphagyomány és a költészet tükrében. Győr, 2003. 206 old.

Magyar László: Tovatűnő évszázadok. Helytörténeti írások (1391–1918). Életjel. Szabadka, 2002.

Mező András: Patricíniumok a középkori Magyarországon. Bp. 2003. 546 old.

A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba. Szerk.: *Csernicskó István*. Poliprint Kft. Ungvár, 2003.

Mojzes Antal: Bajmok utcanevei. Grafoprodukt. Szabadka. 2003.

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda. 2003. 9. 24 old. – A tartalomból: *Daczó Kati*: Pusztinai Napok – harmadszor; *Sylvester Lajos*: Moldvai magyar oktatás; *Pozsony Ferenc*: A moldvai csángó falvak gazdasági élete; *dr. Oberding József György*: A bukovinai magyar népcsalád helyzetképe; *Halász Péter*: Szabófalva külterületi helynevei; *Kolor Pózás*: Szabófalvi búcsú 2002; *Szabó T. Attila*: A moldvai magyar népballadagyűjtés kezdetei; *Krebsz János*: A szűgomba nyomában – Csángóföldi utazás; *Iancu Laura*: Hulló levél nesze; *Ferenczes István*: Moldovának árva népe XXXII.;

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda. 2003. 10. 24 old. – A tartalomból: *Oláh-Gál Elvira*: hogyan tovább anyanyelvi oktatás?; *U. ő.*: Fenntartási gondok a MCSMSZ-nél; *Mirk Szidónia-Kata*: Csángó múzeum Zabolán; *Csikós Klára*: Anyanyelvápoló tábor Csíkszeredában; *Istók György*: Somoskai Napok – 2003; *Halász Péter*: Szabófalva külterületi helynevei; *Pozsony Ferenc*: A moldvai csángó falvak gazdasági élete; *dr. Oberding József György*: A bukovinai magyar népcsalád helyzetképe; *Halász Péter*: Száz + egy esztendeje született Kaszáp István; *Istók György*: Nekünk es van monumentunk!; *Ferenczes István*: Moldovának árva népe XXXIII.; *Borbáth Erzsébet*: Moldvai csángó gyermekek a Csíkszépvíz melletti Szalonka-völgy határában – az V. csángó oktatás-módszertani tábor; *Iancu Laura*: Hideg, kopott hajnalok.

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda. 2003. 11. 24 old. – A tartalomból: *Bakk-Dávid Tímea*: A csángóföldi magyar oktatók kihívásnak tekintik feladatukat; *Daczó Katalin*: Az anyanyelvről – szüret idején; *Borbáth Erzsébet*: Tájékoztató a Domokos Pál Péter Alapítvány hozzájárulásáról a moldvai csángómagyar diákok erdélyi, magyar nyelvű képzéséhez a 2003–2004-es tanévben; *P. Jáki Sándor Teodóz*: Csángókról igaz tudósítások; *Pozsony Ferenc*: Egyházi élet a moldvai magyar közösségekben; Levél a Szent László Társulathoz; *dr. Oberding József György*: A bukovinai magyar népcsalád helyzetképe; *Ferenczes István*: Moldovának árva népe XXXIV.; Trunki lakodalmas búcsúztató; A Moldvai Magyarság díjainak kiosztása Lészpeden; *Iancu Laura*: Foltozott zsák Isten hátán.

Molnár András: Deák Ferenc a Győri Királyi Akadémián (1817–1821). Kiadja Győr Megyei Jogú Város Levéltára. Győr, 2003. 34 old. és 20 kép.

Múltunk Emlékei. Honismereti, műemlékvédelmi, turisztikai magazin. Kiadja a Művelődés- és Kultúrtörténeti Intézet, KT Lap- és Könyvkiadó, Komárom. Főszerk.: *Dr. Szénássy Árpád*. 2003. 9. 22 old. – *Dr. Koczó József*: Palócföld szülötte, Somogyország néprajzkutatója [Együd Árpád]; *Szénássy Árpás*: Egy kis ipartörténet: szécsénykovácsi malom; *Vágvölgyi Szilárd*: Határjárás Andódon; *Baksa Péter*: Hunfalvy Pál, egy „nagyon becsületes szepességi ember"; *Trogmayer Ottó*: Évgyűrűk (családtörténet); *dr. Budai Ernő*: Vasbeton erődítmények (dekungok) a százdi határban; *Motesiky Árpád*: Zsitva menti vasút-sirató; *dr. Kiss László*: Anyanyelvén tanította népét imádkozni: 200 éve született a leghíresebb Bihari-tanítvány, Sági Balogh Jancsi cigányzenész; *Petrovay R. Sándor*: Nemes Miticzi Jaross családja; *dr. Csáky Károly*: Petőfi és Selmecbánya; *Mucha* Pál: Mária Valéria főhercegnő; *Benyák Mária*: Vidám napok a Napos-Holdas tanyán; *Sztrecskó Rudolf*: Egy híres per a XVII. szd. első feléből; *Juhos Melinda*: Politikusok politikamentesen a beteg gyermekekért.

Múltunk Emlékei. Honismereti, műemlékvédelmi, turisztikai magazin. Kiadja a Művelődés- és Kultúrtörténeti Intézet, KT Lap- és Könyvkiadó, Komárom. Főszerk.: *Dr. Szénássy Árpád*. 2003. 10. 22 old. – *Benyák Mária*: Megnyílt a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma; *Szénássy Á.*: Az egykori Pálffy-papírmalom; *Dr. Kiss Sándor*: A Nagyságos Fejedelem „pénzügyminisztere": Hellenbach János Gottfried; *Motesiky Árpád*: Rákóczi Ferenc Prágában; Deák Ferenc szól hozzánk; *Juhos Melinda*: Részletek Nádszeg krónikájából; A Boncz (Bonczhidi) család; *dr. Csáky Károly*: Petőfi és Selmecbánya; *Baksa Péter*: Egy győri polgár a „Pozsonyi expedícióról"; *dr. Budai Ernő*: Iparosok, mesteremberek, fúró-faragó parasztok, varrogató asszonyok...; *Sztrecskó Rudolf*: Mátyás, az igazságtalan, *Csütörtöki László*: Nagycsalomja; *Szilágyi László*: A múlt tisztelete Tornaújfaluban.

Németh János: Calendarium. A szombathelyi egyházmegye elhunyt papjai, 1777–2000. Kiadja *dr. Gyürki László*. Körmend, 2002.

Redemptio. A jász és kun települések honismereti lapja. Fel. szerk.: *Kiss Erika*. Kiadja a Jász Múzeumért Alapítvány. 2003. 5. 20 old. – A tartalom-

ból: *Molnár István*: Tisztelet a harangöntő mestereknek; *dr. Bartha Júlia*: Kunviadal Kisújszálláson; *Gecse Annabella*: Állattartási konferencia Nagykőrösön; *dr. Bartha Júlia*: Szomszédolás a barcasági csángóknál; *Sugárné Koncsek Aranka*: Török hódoltság-kori szakrális emlékmű; *dr. Farkas Ferenc*: Szellemi műhelyek Jászberényben V. – A tanítóképző; *KE*: Vágó Pál [festőművész]; *dr. H. Bathó Edit*: Látogatóban Tarnowban; *Kiss Erika*: [Hamza Dezső Ákos] festő filmrendező, producer centenárium Jászberényben; Kiállítás Bellon Tibor emlékére; *dr. Gledura Lajosné Bóna Éva*: Átélve, de nem feledve; *Mátics Béláné*: A XI. jász dalostalálkozó, minősítő hangverseny; *Fodor István Ferenc*: Rákóczi nyomában a Hegyalján.

Régi templomos helyek az Őrségben. Írta: *Benczik Gyula*, fotó: *Kleb Attila*. Kiadja az Önkormányzat. Kercaszomor. (é. n.) 20 old. (szlovén és német nyelven is)

Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. OSIRIS Kiadó. Bp. 2001.

Sebő József: A Bakony-mítosz. A Bakony a magyar irodalomban. *Szántó Zoltán* fotóival. Nodus Kiadó. Veszprém, 2003. 107 old.

Szaján gyűjtés. *Táj és népi kultúra 4*. Szerk.: *Juhász Antal*. Kiadja a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke. Szeged, 2003. 212 old. – *Juhász Antal*: A szaján [Észak-Bánát] kutatásról; *Juhász Antal*: Szaján településnéprajza, népessége és társadalma; *Povedák István*: A ház és a telek; *Békési Bernadett*: A székfűvirág gyűjtése, termesztése és szárítása; *Simon András*: A menta termesztése Padén; *Pap József*: Egy hódmezővásárhelyi gazda Szajánban; *Kiss Károly Szilárd*: A Törköly család gazdasága; *Jung Károly*: Szaján mai néphitéről; *Gyóni Gábor*: Történelem és népi emlékezet; *Bihar Mária*: Halotti búcsúztatók; *Simon András*: Hagyományőrző egyesületek Szajánban.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Ferenczes István*. Csíkszereda, 2003. 9. 162 old. – A tartalomból: A történések színe és visszája IV. Az egyetem megszüntetésének drámájáról: dr. Antal Árpád irodalomtörténész professzorral beszélget *Tánczos Vilmos*; *Kerényi Ferenc*: „Kurucz" drámák a régi magyar színpadon; *Ambrus Judit*: Öregek a paraszti társadalomban; *Illésfalvi Péter*: Harctéri levelezőlapok; *Szőcs Károly*: Benczúr Gyula székely kapuja Bajorországban; A kőfaragástól a műemlékvédelemig: Makay Tamás építésszel beszélget *Simó Mihály*.

Szöllősi Gyula dr.: A Ludasi-tó vize. Grafoprodukt. Szabadka. 2003.

Tóth Dezső: Dáka község történeti kronológiája i. e. 1400 – [i. u.] 2000. *Dákai füzetek 9*. Kiadja a Szülőföld Baráti Kör. Dáka, 2003. 92 old.

Tóth-Máthé Miklós: Múlt időben – emlékkönyv Tiszalúcról, szülőfalumról. Kiadja az Önkormányzat. Tiszalúc, 2003. 162 old.

Transsylvania. Az Amerikai Erdélyi Szövetség Tájékoztatója. Kolozsvár. 2003. 3. sz. 48 old. – A tartalomból: *Beke György*: Várhelyi amfiteátrum; *Nagy Pál*: „Jövőnk az iskola falai közé van letéve"; *Lukács János*: Beszélgetés Böjte Csabával, a dévai Szent Ferenc Alapítvány elnökével; *Benkő Levente*: Felnőttként is magyarok leszünk [Kőhalom]; *Dan Pavel*: A magyarok és a kisebbségek a nacionalista demokráciákban; *Fekete Réka*: Megdőlt a román eredetmítosz; *Bilibók Jenő*: A moldvai csángók történetisége, kultúrájának alakulása napjainkig; *Ráduly János*: A homoródkarácsonyfalvi rovásírás betűrendszere; *Sike Lajos*: Vendégségben az alsó-dunai székelyeknél; *Horváth Arany*: Ölelj magadhoz, kicsi hazám.

Ujváry Zoltán: Kis folklórtörténet VII. *Néprajz egyetemi hallgatóknak 28*. Szerk.: *Bartha Elek*. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Tanszék. Debrecen, 2003. 195 old. – Kőváry László, P. Szathmáry Károly, Abafi Lajos.

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés tudományos és Kulturális folyóirata. Szombathely, 2003. 5. 527–664. old. – A tartalomból: *Brenner Vilmos*: Pannon szemmel a tengerpart vidékén; *Balogh Jánosné Horváth Terézia*: Csepregi vőfélyversek III.; *Veress László – Timotity István – Török Imre – Bodó Imre*: Tudós, gazda, hazafi: István Pál emlékezete; *Sági Ferenc*: Bevezető gondolatok Felsőbüki Nagy Pál születésének 225. és a három Bük egyesülésének 100. évfordulóján tartott emléküléshez; *Szluha Márton*: A Felsőbüki Nagy család eredete; *Vígh Kálmán*: Felsőbüki Nagy Pál részvétele az inszurrekcióban; *Major Ágota*: Felsőbüki Nagy Pál birtokainak alakulása a három Bük községben; *Németh Sándor*: Bük településmorfológiai sajátosságai és változásai 1848–1920-ig; *Galambos András*: A három Bük egyesülése; *Lőcsi Péter*: Weöres Sándor költői indulásához.

Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok I-XX. Repertórium (1972-2001). Összeállította: *Mezei Zsolt* és *dr. Tóth Dezső*. Kiadja a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület. Veszprém, 2003. 50 old. – Szerzői és földrajzi mutatóval.

Zalabai Zsigmond: Ipolypásztó: 1848–49-es emlékek. *Honismereti kiskönyvtár 135*. KT Kiadó Kft. Komárno. 2003. 16 old.

Zempléni Múzsa. Tudományos és kulturális folyóirat. Kiadja a Sárospataki Népfőiskolai Egyesület. Sárospatak, 2003. 2. sz. 100 old. – A tartalomból: *Nagy János*: A Szent Korona hazatérése; *Géczi István*: Abaúj-Zemplén természeti értékeiről.

Zempléni Múzsa. Tudományos és kulturális folyóirat. Kiadja a Sárospataki Népfőiskolai Egyesület. Sárospatak, 2003. 3. sz. 107 old. – A tartalomból: *Vámosi Katalin:* Rákóczi ábrázolások a sárospataki Rákóczi Múzeumban; *Bolvári-Takács Gábor*: Pártállam és megyerendezés 1949-1950 – Dokumentumok az önálló Zemplén meggye megszüntetéséről.

A 2003. évfolyam tartalomjegyzéke

ÉVFORDULÓK

Banner Zoltán: A művész sorsa. Száz esztendeje született Szervátiusz Jenő 5/22

Barna Gábor: A néprajztudomány két jelentős jubileuma elé 6/20

Beke György: Rákóczi fejedelem nyomdokain 3/14

Benda Kálmán: A Rákóczi-szabadságharc és a helytörténeti kutatások 3/3

Debreczeni-Droppán Béla: Debreczeni Márton bányamérnök és költő emlékezete 1/24

Dukrét Géza: II. Rákóczi Ferenc kapcsolata Partiummal és Erdéllyel 5/18

Halász Péter: Harminc Honismereti Akadémia 2/29

Halász Péter: Százkilencven esztendeje született Petrás Incze János, a moldvai csángók első kutatója 6/16

Kas Géza: Attila lakomájának művelődéstörténeti háttere, Than Mór képe alapján 4/3

Kovalcsik András: Dr. Szabó József, a Madách-kutató püspök 2/25

Kovalcsik András: Ligeti Lajos emlékezete 3/37

Krisztián Béla: Száz éve halt meg Jánosi Engel Adolf, a Mecsek komlói szénbányászatának megalapozója 5/27

Kriveczky Béla dr.: II. Rákóczi Ferenc Felső-Tisza vidéki hadjárata 5/14

Magyari András: A Rákóczi-szabadságharc okai és kibontakozásának körülményei Erdélyben 3/8

Mód László: Százötven éve hunyt el Kis Bálint, szentesi református lelkész 3/43

Pap János: Várallyay Gyula és a korabeli Mezőkövesd 3/39

S. Lackovits Emőke: Vajkai Aurél, a néprajztudós-muzeológus 6/7

Sebestyén Kálmán: Pákei Lajos és a kolozsvári Unitárius Kollégium 4/8

Szénássy Zoltán dr.: Kurucvilág Komárom megyében 3/23

Takács Péter: Deák Ferenc történelmi szerepe 5/3

Tóth Béla: Tervezet Deák Ferenc életpályájának megünneplésére. Egy különös javaslat sorsa 1874-ben 5/7

Tolnay Gábor: Az 1853. évi úrbéri pátens 2/18

Torma Kornélia R.: Fogarasi Jánosra emlékezünk 2/20

Vajkai Zsófia: Vajkai Aurél és Cserszegtomaj 6/14

Völgyesi Orsolya: Deák Ferenc Pozsonyban 6/3

AZ ÉN FALUM – AZ ÉN VÁROSOM

Béla Pál: Kiskunfélegyháza. Beszélgetés Bánkiné Molnár Erzsébettel 6/37

Béla Pál: Kőszeg. Beszélgetés dr. Bariska István levéltár-igazgatóval 4/15

Béla Pál: Sály. Beszélgetés dr. Barsi Ernővel 1/3

Juhász Zsolt: Mosonmagyaróvár. Beszélgetés Tuba László könyvtárigazgatóval 6/41

Takács András: Kunszentmiklós. Beszélgetés Balogh Mihállyal 1/6

Zala Simon Tibor: Ipolyvarbó. Beszélgetés Urbán Aladárral 2/3

Zala Simon Tibor: Kisvárda. Beszélgetés Néző István helytörténésszel 3/31

Zala Simon Tibor: Sátoraljaújhely. Beszélgetés dr. Kováts Dániellel 1/10

Zala Simon Tibor: Tevel. Beszélgetés Móser Zoltán tanárral, fotóművésszel 6/46

Zala Simon Tibor: Tokaj. Beszélgetés Zelenák István tanárral 4/11

ISKOLA ÉS HONISMERET

Badicsné Matting Mária: V. Iskola és honismeret konferencia 6/33

Bodor Antal: A falukutatás jelentősége és módja 2/7

Borbély Ibolya: Kötődés a szülőföldhöz 1/22

Budai Györgyné: Honismereti oktatás a szentlászlói iskolában 5/37

Csorba Csaba: A honismereti szakkörök és táborok jelentőségéről 6/31

Gánóczy Zoltánné: Az általános iskolák feladata a hagyományápolásban 3/48

Huszár János: Diák honismereti tanfolyam Pápán 3/53

Jáki László: Tanulmányi kirándulás, mint a honismereti nevelés része 2/16

Karácsony Sándor: A kisgyermek elemi problémája, az anyanyelv 1/15

Kerecsényi Zoltán ifj.: Emlékeim a „Szűkebb pátriánk"-ról 3/55

Kováts Dániel: A honismeret tanórán kívüli lehetőségei, formái 1/18

Molnár Zoltán: Honismereti táborok a balkányi Szabolcs Vezér Általános Iskola és Diákotthonban 3/50

Ortutay Gyula: A mesemondó 5/28

Pájer Imre: A honismereti táborok szerepe, szervezése 2/13

Szabó Zoltán dr.: Feljegyzés a néprajzi ismeretterjesztés kiszélesítéséről 6/26

Szilágyi Ferencné Németh Eszter dr.: A helytörténet, mint tantárgy. Egy helytörténeti tankönyv kísérlete 5/29

Túri Róbert dr.: A honismereti szakkör és tábor módszertani kérdései 6/28

Végh József: Nyelvjárásaink tanulmányozása és a néprajzi gyűjtők 3/44

HAGYOMÁNY

Alföldi Kálmán dr.: A Győri Ismeretterjesztő Egylet megalakulása és első évei 2/91

Barta Zsolt: A magyarországi tatárjárás legendáriuma 3/88

Bene János: A Kralovánszkyak emléktáblája 3/99

Dánielisz Endre: Miként vált Kossuth Ferenc magyar állampolgárrá? 4/72

Dukrét Géza: A turulmadár, mint jelkép 6/51

Faragó József: Sinka István hiedelemballadáiból 1/95

Faragó József: Találkozásaim Kriza Jánossal 5/39

Fehér Zoltán: Napoli draga moj' ga konjica – Napojze mi milá, mojho konicka (Itasd meg kedvesem a lovacskámat) 6/60

Jánosi Zoltán: „Egy földön, egy hazában" A megyeszékhelyen kívüli irodalomkutatás és hagyományápolás Szabolcs-Szatmár-Beregben 3/106

Kolta László: A bonyhádi és a székelykeresztúri ipartestület találkozása 1911-ben 4/74

L. Tóth László: „Tégy!" A honismereti akadémiák kezdeteiről 3/110

Lakatos Sarolta dr.: A tízéves Kállay Gyűjtemény 3/102

Márkus Mihály: Rákóczi-hagyományok a kárpátaljai népek karácsonyesti vacsoráján 6/57

Murányi Sándor: Népmeséink gyémántkincse 2/90

Selmeczi László: Bálint Zsigmond fényképei 5/41

Szabó Sarolta: Céhes iparosok Nyíregyházán 3/95

Szecskó Károly: Sugár István egri helytörténész 1/97

Szőcs János: A székely múzeumi mozgalom jelentős alakja: S. Nagy Jenő 4/76

Ujváry Zoltán: Rákóczi emléke a néphagyományban 6/53

Ungvári Róza: A hagyomány fáradhatatlan munkása. Beszélgetés dr. Varga Gáborral 1/99

SORSKÉRDÉSEK

Beke György: Oltszakadát – a történelem szakadékában 4/66

Kerékgyártó Imréné dr.: A „dunai svábok" sorsa egy érdi család történetének tükrében 1/73

Pilipkó Erzsébet: „Melyik templomba jár, amelyiken kereszt vagy amelyiken kakas van?" Egy magyar–ruszin házasság története 1/70

Rózsás János: Nagy-Magyarország-emlékmű Nagykanizsán 4/63

TERMÉS

Alföldi Kálmán dr.: A komáromi halászat szabályozása 1874-ben 1/64

Boldizsár Zeyk Imre: Kalotaszeg 4/46

Demeter Zsófia: Változások herceg Batthyány Fülöp enyingi uradalmában (1806-1870) 1/41

Gaucsík István: Az Ipolysági Takarékpénztár alapítása 1868-ban 1/61

Gutai István: Sárpilis. A Duna és a Sárvíz között 4/24

Henzsel Ágota: A nyíregyházi bokortanyák 3/67

Hermann Róbert: Kossuth, az első magyar populista politikus 1/33

Kolta László: Perczel Mórné Sárközy Júlia 2/40

Kolta László: Vörösmarty Mihály emléke Tolna megyében 6/83

Kríza Ildikó: A Székely himnusz születésének háttere 5/57

Maurer I. Gyula: A háromszéki zaláni Vass István életútja 6/85

Messik Miklós: Az iparostanoncságról a gyárigazgatói székig 1/58

Nagy Lajos Zoltán: Egy példamutató helytörténeti sorozatról. Beszélgetés Gubicza Ferenccel, Veress D. Csabával, Madarász Lajossal és Hudi Józseffel 1/67

Néző István: A kisvárdai zsidóság története 3/80

Ölveti Gábor dr.: Szerepi Kelemen István emlékezete 1/65

Pálkovács István: II. Rákóczi Ferenc hamvainak útja a Bánságban, 1906-ban 6/91

Pálmány Béla: Dubraviczky Simon reformkori politikus 6/76

Ráduly János: Küküllőmenti népballadáink világa 6/100

Reszler Gábor: Bevándorlás Északkelet-Magyarországra a XX. század utolsó harmadában 3/83

Retkes Tamás: Abony a XX. század forgatagában 4/36

Ricci József: Gyalu vára 2/33

Romhányi András: Vajdahunyad 2/36

Rózsa György Gyula dr.: Hasonszenvi gyógyítás a reformkori Magyarországon 4/41

Sas Péter: Dr. Hirschler József, a reneszánsz lelkületű főpap 1/56

Sebestény Sándor dr.: Csiky Sándor kérvénye gróf Andrássy Gyula miniszterelnökhöz 1/52

Sebestény Sándor dr.: Demokrata körök az 1867-es kiegyezés után 2/47

Sebestyén Kálmán: Aki a tornác küszöbén állt. Beszélgetés Imreh István történészprofesszorral 2/62

Sebestyén Sándor dr.: A 48-as Párt kísérlete a népiskolaügy demokratizálódására Egerben, 1869-ben 5/55

Siska József: A 'Sennyey család 4/19

SZERENCSI Nő: Az üvegbe zárt történelem. Herceg Windischgraetz Lajos borpincészete 4/20

Szőcs János: A gyimesközéploki iskola alapítása, története (1825–1948) 2/51

Tóth Sándor: Krúdy Gyula családi irodalmi indíttatása 3/70

Ulrich Attila: Az újfehértói aranykincs 3/57

Váradi Iván Attila dr.: Vác zsidó emlékei 5/68

Vattai Anikó: Barangolások Nyíregyháza környékén 3/63

Vesztróczy Zsolt: Fényes Elek emlékezete 2/45

ZSENGE TERMÉS

Buzás Ilona – Péter Szabolcs: A csíkszenttamási Csonkatorony 2/84

Hajdók Ákos: „A német szív alatt magyar szív dobog" 4/54

Hevesi Andrea: A szegedi várról 2/82

Huma Noémi: A gesztesi vár 2/75

Ivanics Csongor: Rákóczi és az irodalom 4/56

Kárpáti Zsófia: A miskolci Bató-család legendája 2/83

Kiss Tamás: Várrá alakított kolostorok Zala megyében 2/68

Kocsis Janka: Erzsébet királyné Általános Iskola, Nyirád 4/61

Kusnyír Gergő – Kusnyír Tamás: A Nagykaposi Erdélyi János Alapiskola 4/59

Nagyfalusi Ágnes: Az óföldeáki erődített templom 2/80

Náhlik Krisztina: „Minden cselekedetem célja kizárólag a szabadság szeretete volt..." 4/52

Novák Tamás: Kanizsa vára a török korban 2/74

Péter Szabolcs – Buzás Ilona: A csíkszenttamási Csonkatorony 2/84

Seres Veronika: A Széchenyi István Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola 4/58

Seres Veronika: Példaképünk Rákóczi 4/50

Szabó Veronika: A VII. Ifjúsági Honismereti Konferencia 2/67

Székely Kata – Tóth Orsolya: „Omló bástyákon hulló csillagok..." 2/77

Tóth Orsolya – Székely Kata: „Omló bástyákon hulló csillagok..." 2/77

EMLÉKEZZÜNK

Frigyesy Ágnes: Belső emigrációban 6/64

Gerendás Lajos: Egy székelyföldi falu, Homoródszentmárton szenvedése az 1916. évi román megszállás alatt 4/78

Nagy Zoltán: A reménytelenségből a bizonytalanságba. Epizódok az 1944 őszi észak-erdélyi menekülés történetéből 4/86

Penckoferné Punykó Mária: „Parasztkenyérből, vízzel, bor nélkül". A hit szerepe a lágerélet elviselésében 5/49

Puskel Péter: Bronzba álmodott magyar Golgota 5/44

TÁRLAT

Halász Péter: Testvéreink, a fák 1/80

Janó Ákos dr.: Mezey Tamás és a sárospataki fafaragók 2/86

N. Dvorszky Hedvig: Petrás Mária kerámiái 4/98

Szölősy Tibor dr.: Hollósy Simon Técsőn 1/76

EMLÉKHELYEK

Fodor István Ferenc: Jászjákóhalmi emléktáblák 1/87

Kerékgyártó Mihály: A Gótikus Út 1/85

Kováts Dániel: Multimédia barangolás várak és kastélyok között 3/115

Romhányi András: Borsi 3/114

Romhányi András: Jászó 5/75

Romhányi András: Zenta csatái 1/93

Udvarhelyi Nándor: Magyar emlékek nyomában Dalmáciában 6/68

KILÁTÓ

Vecsernyés Ildikó: Szent Iván-nap Finnországban 3/113

FÓRUM

Korcz Antalné: Levél a Honismereti Szövetség Vezetőségének 1/103

Lőrinc Ildikó: Az amatőr családtörténeti kutatások nehézségei 5/78

Voigt Vilmos: Javaslat a „folklór napja" megünneplésére 1/101

KRÓNIKA

A Honismereti Akadémia kitüntetettjei 4/103

Ágoston István György: Rákóczi évforduló Erdélyben 5/82

Albrecht Sándor: A nemzet szolgája volt: Iklódy-Szabó János 5/89

Asztalos Enikő: A marosvásárhelyi Népi Egyetem néprajzi tanfolyamának tíz éve 5/87

Bárkányi Ildikó: Szakmai tanácskozás a vajdasági magyar tájházakról 6/117

Bartha Éva: „A tudás forrásai..." Beszámoló a művelődéstörténeti vetélkedőről 1/105

Bartha Júlia dr.: Látogatás a barcasági csángóknál 6/116

Bogdán Lajos: Emléktáblát kapott szülővárosában dr. Csongor Győző 3/121

Dukrét Géza: Tízéves a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság 6/111

Fekete Imre dr.: Dr. Mándics Mihály hetvenöt éves 6/107

Halász Péter: A XVIII. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőtalálkozó 5/83

Halász Péter: Rákóczi szellemében 4/107

Halász Péter: Timaffy László szellemi hagyatéka 1/111

Harangozó Imre: „Maradnak az igazak és a jók." Tízéves a szamosújvári Téka Alapítvány és a Kaláka Néptáncegyüttes 2/105

Kanyar József: A XXXI. Honismereti Akadémia megnyitója 4/102

Kerékgyártó Mihály: A Gömör-kutatás kitüntetettjei 6/120

Kerékgyártó Mihály: Díjátadás a díszteremben 4/113

Kerékgyártó Mihály: Dr. Faggyas István kilencven esztendős 1/104

Kerékgyártó Mihály: Vass Tibor, az ózdi kohászat történetének kutatója 2/97

Kisari Balla György: Ajándék Bolognának 6/121

Kiss Margit: Tízéves a Kőváry László Honismereti Kör 1/109

Kolta László: Húszéves a bonyhádi Honismereti Kör 3/120

Kováts Dániel: Ködöböcz József (1913-2003) 5/91

Lak István: Kilencvenéves Forrai Sándor, a magyar rovásírás elkötelezettje 2/93

Limbacher Gábor: In memoriam Zólyomi József 4/114

Móser Zoltán: Ki népei vagytok? A 75 esztendős Ág Tibor köszöntése 2/95

Nagy Éva: Honismereti vetélkedők Fejér megyében 1/107

Nagy Janka Teodóra – Szabó Géza: Régészeti, honismereti tábor Bölcskén 6/119

Nagy Molnár Miklós: A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Honismereti Egyesület 3/117

Novák Ferenc dr.: Eltéphetetlen gyökerek. F. Bodó Imre új kötetének bemutatójáról 5/91

Oroszlánné Mészáros Ágnes: A Balassagyarmati Honismereti Kör 2/100

Pethő László: Kistérségi kiadványok szerkesztőinek találkozója 2/104

Romhányi András: Meghalt a Tanító néni – Lukács Anna halálára 4/116

Romhányi András: Seres Andrásra emlékeztek 1/110

Sebestyén Gyula Emlékéremmel kitüntetett önkéntes néprajzi gyűjtők 5/85

Simor Ferenc dr.: Emlékezés dr. Vargha Károlyra, a polihisztorra 4/110

Sípos Csaba: Tízéves a Somogy Megyei Honismereti Egyesület 2/98

Szabó Géza – Nagy Janka Teodóra: Régészeti, honismereti tábor Bölcskén 6/119

Szöllősy Tibor dr.: „Az élő Rákóczi" 4/111

Szöllősy Tibor: Honismereti hírek a Kárpátaljáról 2/108

Tácsi László: Értékmentés a szórványban 5/88

Tóth Dezső: A menekültek patrónusa. Szobrot avattak idős Antall Józsefnek 6/109

Udvarhelyi András: Deák emléknap Csepelen 6/108

Varga Gábor dr.: Ötéves a hajdúböszörményi népzenei együttes 3/122

PÁLYÁZAT

A Magyar Nemzeti Múzeum és a Honismereti Szövetség 2003–2004. évi Országos Helytörténeti Pályázata 3/123

A Magyar Nyelvtudományi Társaság önkéntes népnyelvi gyűjtőpályázata 4/117

A Néprajzi Múzeum 48. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázata 5/97

"és lészen csillagfordulás" – Helytörténeti pályázat az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulója tiszteletére 6/105

N. Fodor János: A Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvi gyűjtőpályázatáról 5/93

KÖNYVESPOLC

A „Fiumei úti temető" és a „Farkasréti temető" *(Gedai István)* 3/129

A csongrádi Kossuth-levelek *(Kováts Dániel)* 2/110

A KT Kiadó Honismereti Kiskönyvtára *(Tóth József)* 4/122

Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából *(Sebestyén Kálmán)* 3/126

B. Nagy Iván: A csallóközi dudáshagyomány *(Móser Zoltán)* 4/128

Barsi Ernő: Népi hagyományaink iskolai és amatőr színpadon *(Dr. Lanczendorfer Zsuzsanna)* 5/101

Csorba Csaba: Honismeret az ezredfordulón. Somogyi arcok, vallomások 6/122

Dankó Imre: Néhány értékes honismereti kiadványsorozatról 2/115

Dr. Lanczendorfer Zsuzsanna: Barsi Ernő: Népi hagyományaink iskolai és amatőr színpadon 5/101

Dupka György: Kárpátalja magyarsága 6/123

Egy pesti polgárt Európában. Giergl Henrik üvegműves önéletírása, útijegyzetei, naplói *(Györgyi Erzsébet)* 2/111

Ezer szállal *(Róbert Péter)* 3/130

Fodor Ferenc: Teleki Pál *(Szőts Zoltán)* 1/114

G. Jáger Márta: Mesztegnyő *(T. Mérey Klára)* 4/118

Gazdag István: „Mellyet még a régi atyáink is birtanak..." Bereg, Ugocsa és Közép-Szolnok református egyházlátogatási jegyzőkönyvei, 1808–1809. 3/129

Gazdag István: Vármegyék és szabadkerületek 1/115

Gedai István: A „Fiumei úti temető" és a „Farkasréti temető" 3/129

Gráfik Imre – Turbéky Dénes: Széki lakodalom *(Györgyi Erzsébet)* 1/119

Györgyi Erzsébet: Egy pesti polgárt Európában. Giergl Henrik üvegműves önéletírása, útijegyzetei, naplói 2/111

Györgyi Erzsébet: Gráfik Imre – Turbéky Dénes: Széki lakodalom 1/119

Halász Péter: Bokrétába kötögetem vala. A moldvai magyarok néprajzához *(Selmeczi Kovács Attila)* 1/118

Halász Péter: Jámborné Balog Tünde: Az én kalendáriumom 4/123

Halász Péter: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szemle 3/125

Hepehupa. Szilágysági művelődési folyóirat *(Karacs Zsigmond)* 4/129

Hőgye István: Zempléni históriák *(Jároli József)* 2/110

Honismeret az ezredfordulón. Somogyi arcok, vallomások *(Csorba Csaba)* 6/122

Jáki Sándor Teodóz: Csángókról, igaz tudósítások *(Udvarhelyi Olivér)* 5/100

Jámborné Balog Tünde: Az én kalendáriumom *(Halász Péter)* 4/123

Jároli József: Hőgye István: Zempléni históriák 2/110

Karacs Zsigmond: Hepehupa. Szilágysági művelődési folyóirat 4/129

Karacs Zsigmond: Rémiás Tibor (szerk.): Torna vármegye és társadalma XVIII–XIX. századi források tükrében 4/119

Kárpátalja magyarsága *(Dupka György)* 6/123

Király Lajos: „Híres betyár vagyok..." *(Dr. Sipos Csaba)* 4/124

Kováts Dániel: A csongrádi Kossuth-levelek 2/110

Lengyel Ferenc: Ott, Theresia: Mein Lebensweg – Ott Györgyné önéletrajzi írása 2/112

Luby Margit: A parasztélet rendje *(Móser Zoltán)* 1/116

„Mellyet még a régi atyáink is birtanak..." Bereg, Ugocsa és Közép-Szolnok református egyházlátogatási jegyzőkönyvei, 1808–1809. *(Gazdag István)* 3/129

Mitták Ferenc-Mitták Zoltán: „Haj, hős Rákóczi népe..." *(Róbert Péter)* 5/100

Móser Zoltán: B. Nagy Iván: A csallóközi dudáshagyomány 4/128

Móser Zoltán: Luby Margit: A parasztélet rendje 1/116

Néhány értékes honismereti kiadványsorozatról *(Dankó Imre)* 2/115

Novák László Ferenc: A zsidóság Nagykőrösön *(Pusztai Zsolt)* 4/126

Ott, Theresia: Mein Lebensweg – Ott Györgyné önéletrajzi írása *(Lengyel Ferenc)* 2/112

Pusztai Zsolt Novák László Ferenc: A zsidóság Nagykőrösön 4/126

Rémiás Tibor (szerk.): Torna vármegye és társadalma XVIII–XIX. századi források tükrében *(Karacs Zsigmond)* 4/119

Róbert Péter: Ezer szállal 3/130

Róbert Péter: Mitták Ferenc-Mitták Zoltán: „Haj, hős Rákóczi népe..." 5/100

Róbert Péter: Szarka Lajos: A Hévizi Egregy 2/114

Róbert Péter: Újpest története 6/127

Sebestyén Kálmán: Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából 3/126

Selmeczi Kovács Attila: Halász Péter: Bokrétába kötögetem vala. A moldvai magyarok néprajzához 1/118

Sipos Csaba dr.: Király Lajos: „Híres betyár vagyok..." 4/124

Sós Judit – Farkas Zoltán: Erdély útikönyv *(Udvarhelyi Nándor)* 4/120

Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szemle *(Halász Péter)* 3/125

Szarka Lajos: A Hévizi Egregy *(Róbert Péter)* 2/114

Székely László: Csíki áhítat. A csíki székelyek vallási néprajza *(Dr. Udvarhelyi Olivér)* 1/119

Szőcs Lajos: Takács György: Aranykertben aranyfa 4/124

Szőts Zoltán: Fodor Ferenc: Teleki Pál 1/114

T. Mérey Klára: G. Jáger Márta: Mesztegnyő 4/118

Takács György: Aranykertben aranyfa *(Szőcs Lajos)* 4/124

Tóth József: A KT Kiadó Honismereti Kiskönyvtára 4/122

Udvarhelyi Nándor: Sós Judit – Farkas Zoltán: Erdély útikönyv 4/120

Udvarhelyi Olivér dr.: Székely László: Csíki áhítat. A csíki székelyek vallási néprajza 1/119

Udvarhelyi Olivér: Jáki Sándor Teodóz: Csángókról, igaz tudósítások 5/100

Újpest története *(Róbert Péter)* 6/127

Vármegyék és szabadkerületek *(Gazdag István)* 1/115

HÍREK

A Magyar Emlékekért a Világban Egyesület rendezvényei 5/54

A Magyar Országos Levéltár kiadványainak kedvezményes árusítása 3/136

Kiosztották a Kisteleki Alapítvány jutalmait 1/23

Pro Patria... Rákóczi-emléktúrák 3/112

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 1/121
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 2/116
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 3/131
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 4/130
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 5/103
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 6/129

A Bethlen Gábor Alapítvány (Bp. Károly krt. 5.) az 1996-ban elfogadott adózási törvény értelmében a 2002. évi állampolgári adó 1 %-ából **77 292** Ft támogatást kapott, melyet a Bethlen-díj átadására szervezett ünnepség költségeire, valamint az alapító okiratban megfogalmazott célokra fordítottuk.

Az Alapítvány köszönetet mond mindazoknak, akik támogatásukkal segítették munkánkat.

* * *

A Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület (1011 Bp. Corvin tér 8.) az 1996-ban elfogadott adózási törvény értelmében a 2002. évi állampolgári adó 1 %-ából **122 485** Ft támogatást kapott. A felajánlott összeget névadónk, Lakatos Demeter csángómagyar költő verseinek megjelentetéséhez használtuk fel.

Köszönjük segítő támogatásukat!

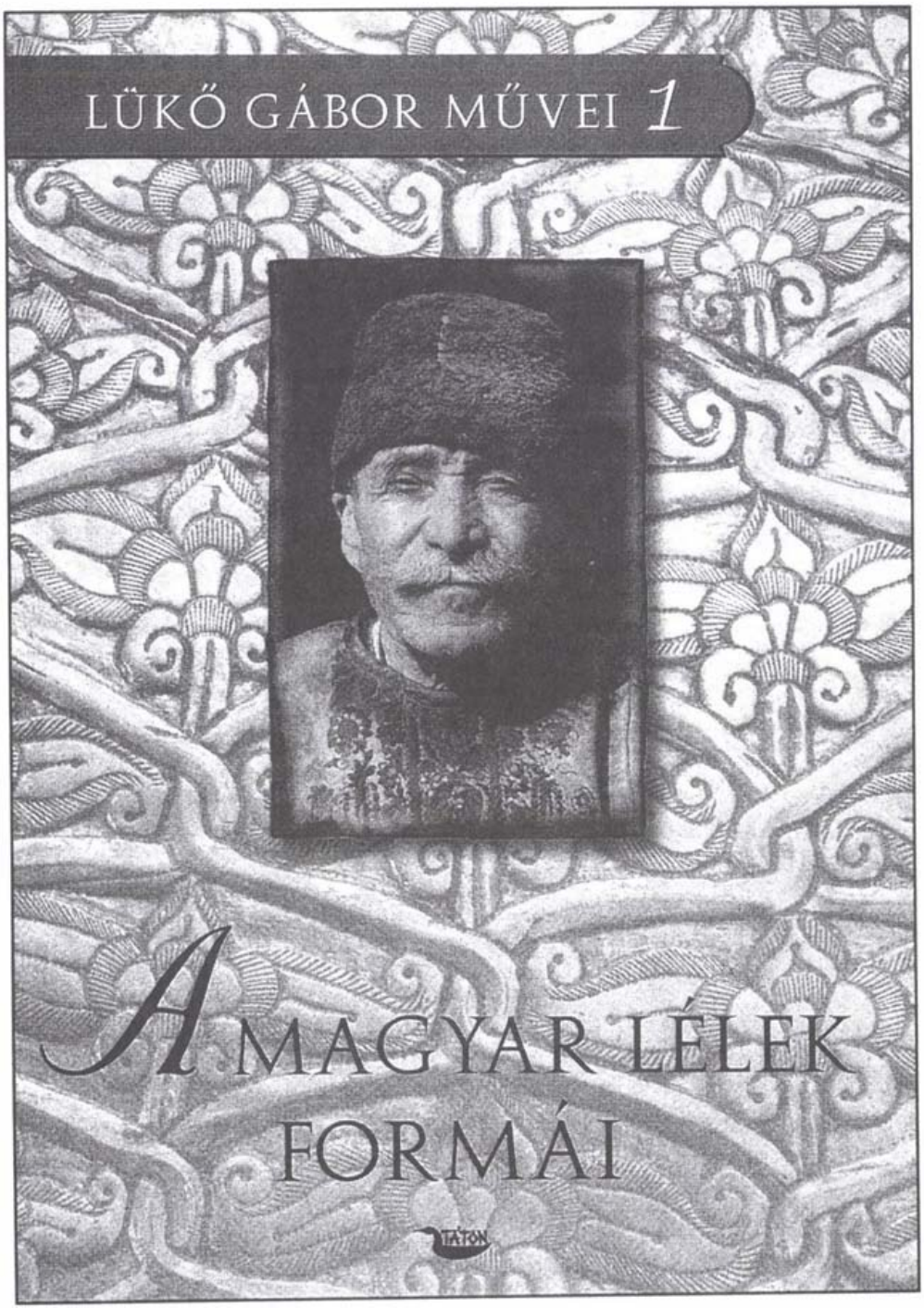

Táton Kiadó, 2001

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot ..... példányban.
Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: ..... irányítószám: .....

Cím: .....

Az előfizetés díja egy évre: 1500,– Ft
fél évre: 750,– Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364.
Tel./fax: 327-77-61

Dátum: ....
aláírás

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot ..... példányban.
Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: ..... irányítószám: .....

Cím: .....

Az előfizetés díja egy évre: 1500,– Ft
fél évre: 750,– Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364.
Tel./fax: 327-77-61

Dátum: ....
aláírás

Képek zaláni Vass István életútjához

A Vass-porta az 1800-as évek végén

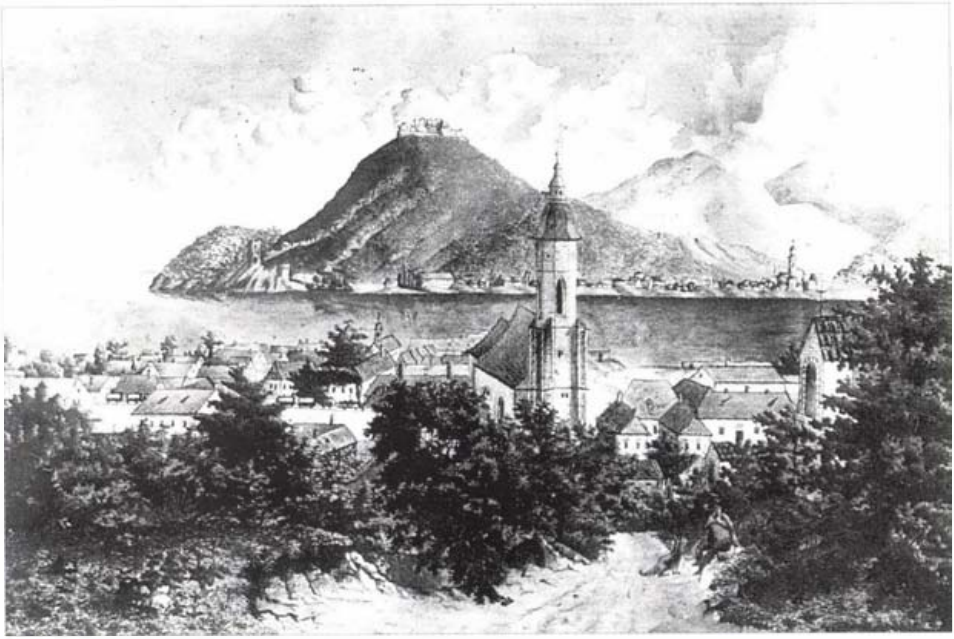

Nagymaros és Visegrád. Vass István 36x27 cm-es akvarellje

95/99 F1 H79

200 Ft

Képek Kőszegről

(Halász Péter felvételei)

A Jurisich tér, háttérben a Hősök tornya

A késő reneszánsz városháza